

AKİF RÜSTƏMOV

Bəzəcə

JURNALİSTİKANIN ƏSASLARI

*BDU-nun Jurnalistika fakültəsi Elmi Şurasının
qərarı ilə nəşr olunur.*

BAKİ – 2011

4 612

R 96

Elmi redaktoru: N.Əhmədli, filologiya elmləri doktoru, professor

Rəyçilər:
A.Bayramoğlu, filologiya elmləri doktoru, professor
M.Mahmudov, filologiya elmləri namizədi, dosent
R.Məcid, «525-ci qəzet»in baş redaktoru

261423

Rüstəmov A.R. Jurnalistikakanın əsasları (Jurnalistikaya giriş).
Bakı, AzTU nəşriyyatı, 2011, 350 səh.

ISBN 5-86106-055-x

Kitabda dünyada, o cümlədən Azərbaycanda jurnalistikakanın təşəkkülü, inkişafi, yeni jurnalistikaya keçid, funksiya və prinsiplər, mətbuat nəzəriyyələri, peşə etikası, KİV sahəsində qanunvericilik və mətbuat janrları araşdırılmışdır. «Əlavələr» bölməsində KİV-ə dair bir sıra sənədlər verilmişdir.

Kitab Jurnalistika fakültəsinin tələbələri üçün nəzərdə tutulub.

4501000000
029 – 2010 **Qrifli nəşr**

Bakı Dövlət Universiteti
ELMI KİTABXANA

© A.Rüstəmov, 2011

*Jurnalist əməyi qeyri-adi əməkdir, olduq-
ca böyük, zəhmətli əməkdir, hətta cəsurluq,
hünər, fədakarlıq tələb edən əməkdir, öz peşə-
sinə vurğunluq tələb edən əməkdir.*

Heydər ƏLİYEV

*Azərbaycan jurnalistikasının in-
kişafında xidmətləri olmuş müəl-
limlərimin əziz xatirəsinə yazdım
bu kitabı.*

Müəllifdən ön söz

Əziz tələbələr! Bu kitab sənin üçün yazılıb. Onun yazılmasında bir sıra alimlərin, mütəxəssislərin kitab və məqalələrindən istifadə olunub. "Ədəbiyyat siyahısı"na göz gəzdirsən, onların kimliyini biləcəksən.

«Jurnalistikyanın əsasları» ("Jurnalistikaya giriş") kitabındakı mövzular səndə jurnalistika haqqında təsəvvür yaradacaq. Düz başa düşdün, təsəvvür. Niyə bəs təsəvvür? İzah edim.

Əlində tutduğun kitabdan jurnalistikyanın yaranmasını, inkişafını, funksiyası və prinsiplərini, nəzəri konsepsialarını, hüquqi tənzimlənməsini, «dördüncü hakimiyyət» olmasına, bir sözlə, informasiya cəmiyyətindəki rolu barədə məlumat alacaqsan.

Birdən elə bilərsən, kitabdakıları oxuyub öyrənməklə jurnalist olacaqsan. Xeyir! Təkcə kitab oxumaqla jurnalist olmaq mümkün deyil. Kitab sənə düz yol göstərəcək, peşəyə istiqamətləndirəcək. Növbəti kurslarda jurnalistikyanın incəlikləri çözüləcək. Onda hər şey sənin üçün aydınlaşacaq.

Yadda saxla! Jurnalist olmaq üçün geniş dünyagörüşün olmalıdır. Dünyamızda və ölkəmizdə baş verən hadisələrdən xəbərdar olmalısan, onları öz süzgəcindən keçirməlisən. Ən əsası içində bu peşəyə sevgi olmalıdır. Və bir də yazı qabiliyyətin olmalıdır. Bax, bu dediyimi unutma: kim yaxşı düşünürsə, o da yaxşı yazar.

Jurnalist qərəzsiz, vicdanlı, obyektiv olmalıdır. Təəssüf ki, bəzi qəzetlər mənbəyi məlum olmayan olaylara da müraciət edir. Bu da sözə olan inamı azaldır, onu hörmətdən salır. Amma bu o demək deyil ki, bütün qəzetlər yalan informasiya dərc edir. Mən əsla belə düşünmürəm. Hazırda indiki qəzet bolluğunda xalqla birgə olan, ölkəmizin inki-

şafını öz səhifələrində təbliğ edən, problemlərini qaldıran, onun islah yollarını göstərən qəzetlərimiz heç də az deyil.

Deyirlər mətbuat həm də biznesdir. Doğrudur, o həm də gəlir gətirməli, redaksiyanın xərcini ödəməlidir. Başqalarının «pul kisəsindən» asılı olan mətbuat müstəqillikdən uzaqdır.

Bir anlığa Molla Nəsrəddini yada salaq. O, şəhərə gedəndə ona hərə bir şey tapşırır, amma pulunu vermir. Bir uşaq pul verib zurna almağı Molladan xahiş edir. Molla «sən çaldın, bala» - deyir. Mətbuat da belədir. Kim pul verirsə onun üçün «çalır», yəni ona xidmət edir. Mətbuatın müstəqilliyi onun iqtisadi asılılıqdan xilasındadır.

Jurnalist peşəsi məsuliyyətli peşədir. Onun mürəkkəbliyi cəmiyyət, insanlar, tarix qarşısında sosial və mənəvi məsuliyyət daşımasındadır. Mətbuatda dərc olunan hər bir söz tirajlanaraq cəmiyyətin sağalmasına xidmət edə bilər, ya da düşməncilik yaradar, bütün cəmiyyəti uçuruma aparar.

Keçid dövrünü başa vuran Azərbaycan qloballaşan dünyanın bir parçasına çevrilməkdədir. Belə bir şəraitdə kütləvi informasiya vasitələrinin rolü getdikcə artır.

Deməyim odur ki, qanında, canında jurnalist peşəsinə maraqlı və sevgi varsa, sən, qurdüğümüz açıq cəmiyyətin vicdanlı, qərərsiz, obyektiv jurnalisti ola bilərsən. Amma gərək jurnalistikyanın beşiyi başında dayanmış Həsən bəy Zərdabi, Cəlil Məmmədquluzadə, Əli bəy Hüseynzadə, Əhməd bəy Ağayev, Üzeyir Hacıbəyli kimi qələm sahiblərinin milli ruhla yoğrulmuş qəzetçilik ənənələrini unutmayasan. Onda bu kitab da sənin məsləhətçin olar.

Mənə bircə o qalır ki, deyəm: Uğur olsun!

Hörmətlə: Akif Rüstəmov

Fəsil 1

Jurnalistika kütləvi informasiya fəaliyyətinin sahəsi kimi

- Jurnalistikanın yaranması
- Con Milton senzuraya qarşı
- İlk radio və televiziyanın yaranması

Jurnalistikyanın yaranması

Bugünkü informasiya cəmiyyətində jurnalistika-sız keçinmək mümkün deyil. Cəmiyyətimiz inkişaf etdikcə sözə maraq və tələb getdikcə artır. Maraq doğuran məlumatları toplamaq və yayamaq jurnalistenin öhdəsinə düşür və bu onun peşə borcudur. Vətəndaşlar ölkədə baş verən hadisələrdən vaxtında məlumat ala bilmirlərsə, onunla bağlı müzakirələrdə iştirak edə bilmirlər. Amerika konstitusiyasının yaradıcılarından biri olan Ceyms Medisonun qeyd etdiyi kimi, məlumatdan məhrum olan xalq məzhabəkə və faciə doğuran haki-miyətin astanasındadır.

Bir-birimizlə görüşəndə soruşuruq: «Dünyamızda nə var, nə yox?». Deməli, biz yeni xəbər axtarıraq. Kimisi mətbuatda, kimisi də elektron mediada oxuyub, görüb, eşitdiklərindən xəbər verir. Bu xəbərlər insanlarda xeyli yüngüllük yaradır. Amma biz hər xəbərə münasibət bildirmirik. O xəbər bizim üçün əhəmiyyətlidir ki, oradan nəyi isə əzx edirik...

Bəs jurnalistika dedikdə onu necə başa düşmək lazımdır? «Jurnalistika» fransızca «journal» sözündən yaranıb «gündəlik», «jurnal» deməkdir. Elə buradaca qeyd edək ki, rus tədqiqatçısı jurnalist Q.V.Prutkov «Dünya jurnalistikasına giriş» (Moskva, 2003) kitabında göstərir ki, vaxtilə gipsdən hazırlanmış məlumatlar toplusuna material toplayanlar «diurnalıst» adlanırdı. Onun ehtimalına görə «jurnalıst» sözü də həmin sözdən yaranıb. Onunla mübahisə etmək fikrində deyilik. Hər iki fikrə hörmətlə yanaşırıq.

Əgər biz «Jurnalistika nədir?» sualına cavab ver-

sək, deməliyik ki, jurnalistika çoxplanlı, çoxmənalı, çoxüzlü kütləvi informasiya vasitəsi, dördüncü hakimiyət, cəmiyyətin güzgüsüdür. Jurnalistikanı «doğru, həm də yalan informasiya» adlandıranlar da var. Məsələn, rus tədqiqatçısı T.Zasorina bu fikirdədir. Onunla razılaşmaya bilmirsən. Doğrudan da ucuz sensasiya da-lınca qaçan, «adının çəkilməsini istəməyən şəxslən», «etibarlı mənbədən» ifadələr ilə mənbəyi məlum olmayan xəbərlərlə qəzet səhiflərini dolduran bəzi jurnalistlər bu peşəni hörmətdən salırlar. Dəfələrlə qəzetdə gedən yalan məlumatların şahidi olmuşuq. Belə fikir yaranmasın ki, jurnalistika yalnız yalan informasiyaya söykənir. Əsla belə deyil. Əsl jurnalistika vicdanlılıq, məsuliyyət, dəqiqlik, düzgünlük, qərəzsizlik prinsiplərinə söykənərək ictimai rəyə təsir edən güclü təsisatlardan biridir. Azərbaycanda belə mətbu orqanlar heç də az deyil.

Jurnalstika uzun bir yol keçərək bugünkü günü-müzə gəlib çatmışdır. Bütün ölkələrdə insanlar informasiya toplamağa can atıblar. Onlar görüb-eşitdiklərini bir-birlərinə danışır, beləliklə də hər hansı xəber az müddətdə geniş yayılırdı. Bu da demək olar ki, informasiyaların primitiv (ibtidai) şəkildə ötürülməsi idi. İnfomasiyaların bu cür ötürülməsində, tacirlərdən, səyyahlardan, elçilərdən, hətta göyərçinlərdən istifadə olunurdu.

Eramızdan əvvələ nəzər yetirsək görərik ki, natiqlərin çıxışları da o dövrdə informasiyaların yayılmasında az rol oynamırdı. Qədim Yunanistanda eramızdan əvvəl V əsrə natiqlik sənəti yaranmağa başlayır. Aristotel «Ritorika» əsərində natiqlik barədə ətraflı mə-

lumat vermiş və onu üç qrupa - müzakirə, məhkəmə və təntənəli nitqə bölmüşdür.

Antik dövrün görkəmli natiqi İsokratı tədqiqatçılar ilk publisist adlandırırdı. O, heç vaxt şifahi danışmazdı, yazdığını oxuyardı. Öz yaradıcılığında məqalə, esse, pamphlet kimi janrlara müraciət edərdi.

İsokratın bir üstün cəhəti də istedadı olanlara qayğı ilə yanaşması idi. Məhz onlar üçün məktəb yaratmaqla dünyada, əgər belə demək mümkünsə ilk universitetin əsasını qoyub.

Qay Qrakx, Serviliy Sulnisiy, Qortenziy, Mark Antoniy o dövrün tanınmış natiqlərindən idi. Siseron isə öz qabiliyyəti və natiqlik istedadına görə digərlərin-dən seçilirdi. Onun bize məlum olan məşhur dörd nitqi siyasi opponenti «Katilinə qarşı» adlanır və dünyada nitq mədəniyyətinin şah əsəri sayılır.

Jurnalistikada özünəməxsus yeri olan məktub janrinin yaranmasının qeyri-adi tarixçəsi var. Bu janrin qədim Romada yarandığı bildirilir. Belə ki, varlı romalılın başqa əyalətlərə gedərkən az-çox savadı olan şəhər adamlarının xidmətlərindən istifadə edirdilər. Onlara tapşırılırdı ki, şəhərdə olmadıqları günlərdə baş verən hadisələr barədə ağalarına məlumat versinlər. Onlar da paytaxtdakı olaylar barədə öz ağalarına məktub vasitəsilə məlumat göndərirdilər. Bu xəbər siyasi, həm də şəhər dedi-qodularından ibarət olurdu. Məktub yananlar sadəcə xəbər verməklə kifayətlənmir, öz düşüncəlerini də bura əlavə edirdilər. Beləlkə, məktub janrinin formallaşması qədim Romada publisistikanın yaranmasının əsasını qoyur.

İnformasiyaların çoxalması, həm də ona olan

marağın getdikcə artması gipsdən hazırlanmış informasiya lövhələrinin yaranmasına gətirib çıxardı. Belə lövhələr Romada eramızdan əvvəl 59-cu ildə Yuli Sezarın göstərişi ilə hazırlanırdı. «Asta senatus», «Asta diurna populi Romani» adlı məlumatlar toplusu uzun illər fəaliyyət göstərmışdır. «Asta senatus»da əsasən senatdakı çıxışlar barədə məlumatlar verilirdi. Bu lövhə forumun binasında asılırdı və elitar «qəzet» sayılırdı. Digər toplu «Asta diurna populi Romani» isə əhalinin çox toplaşlığı bazar və meydanlarda görkəmli yerlərdə asılırdı. Lövhələr əsasən şəhər xəbərlərinə həsr olunurdu. Qeyd edək ki, müasir qəzetlərin sələfləri olan bu topluların surətini çıxarıb yayırdılar. Bu, bizim indi başa düşdüyümüz tirajlanma idi. Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, «diurnalist» sözü də, «Asta senatusa» material toplayanlara deyirdilər.

Hər iki qəzeti taleyi çox maraqlı olub. Bizim eramızın 15-ci ilində imperatoru tənqid etdiyi üçün «Asta senatus»u qadağan edirlər. Bu, dünya jurnalistikası tarixində mətbuatın qadağan olunması, həm də ilk senzuranın təzahürü idi. «Asta diurna» uzun illər fəaliyyət göstərmış və 395-ci ildə Roma imperiyasının Şərq və Qərbə bölünməsindən sonra bir müddət Konstantinopolda (İstanbulda) fəaliyyətini davam etdirmişdir.

Roma imperiyasının süqutu (476) jurnalstikanın inkişafını uzun müddət ləngitdi. Publisist yaradıcılığı antik dövrə nisbətən xeyli zəiflədi. IV əsrд xristianlıq dövlət dini kimi təşəkkül tapmağa başlayanda – şifahi və yazılı publisistika inkişaf etməyə başladı. Xristian yazılı publisistikasına məktub, müraciətnamə və Roma papasının fərmanı olan bulla daxil idi.

Orta əsrlərdə mədəniyyət ocaqları əsasən monastirlarda yerləşirdi. Burada həmçinin məktəb və kolleclər fəaliyyət göstərirdi. Onların bazasında ilk universitetlər yarandı (İtaliyada Boloniya, İngiltərədə Oksford, Kembriç, İspaniyada Salamanke, Portuqaliyada Koimbre, Fransada Paris).

İnsanlar savadlandıqca, onların informasiyaya marağı da artırdı. Bu da senzura ideyasını gündəmə getirdi. Öz düşmənləri ilə amansız mübarizə aparmaq məqsədilə katolik kilsəsi XIII əsrin əvvəllərində polis təşkilatı yaratdı. Təşkilat senzura vəzifələrini həyata keçirirdi.

1233-cü ildə papa III İnnokentinin fərmanı ilə yaradılmış məhkəmə-polis təşkilatı 1834-cü ildə ləğv edilir.

Avropada intibah dövrünün başlanması ilə əlaqədar yarmarkalar keçirilən şəhərlərdə informasiya mərkəzləri yarandı. Həm də həmin şəhərlərdə əlyazma halında qəzetlər buraxılırdı və burada ticarət xəbərləri ilə yanaşı digər informasiyalara da yer verilirdi. «Qəzet» sözü də həmin dövrdə meydana gəlmışdır. Bu ad Venesiyada (İtaliyada) işlənən pul vahidinin adından götürülmüşdür. İformasiyalar həmin pula, yəni qazet-taya satılırdı.

1445-ci ildə alman alimi İohan Qutenberqin ixtira etdiyi çap maşını Avropada sivilizasiyanın inkişafına kömək etdi. Yeni ixtira mətbəələrin yaranmasına diqqəti artırdı. Avropada yaranan mətbəələr kitab çapının inkişafına təkan verdi. Onu göstərmək kifayətdir ki, Avropana 1500-cü ildə 30, 1600-cü ildə 285, 1700-cü ildə 5000 adda kitab çap olunmuşdur. Bir sözlə, İ.Qutenber-

qin ixtirası kitab çapında kütləviliyə atılan ilk addım idi.

Avropada mətbəələrin çoxalması dövri nəşrlərin yaranmasını sürətləndirdi. Rus alimi S.Q.Korkonosen-koya görə ilk dövri mətbuat 1609-cu ildə çıxan «Relation Adler» qəzetidir. Strasburqdə nəşr olunan həftəlik qəzet Köln, Roma, Venesiya, Vyana, Praqa və s. şəhərlərdən informasiyalar dərc edirdi. Onu da qeyd edək ki, bəzi tədqiqatçılar qəzeti 1605-ci ildə çıxdığını da qeyd edirlər. Həmin ildə Almaniyadan digər şəhərində Auqsburda «Avizo-Relation oder Zeitinq» adlı həftəlik ikinci qəzet nəşrə başlayır. Hər iki qəzet informasiyalara geniş yer verir, rubrikalardan istifadə etmirdi.

1609-cu ildən başalyaraq həftəlik nəşrlər Avropanın əksər şəhərlərini bürüyür. 1610-cu ildə Bazeldə, 1615-ci ildə Frankfurtda, 1616-ci ildə Hamburqda, 1617-ci ildə Berlində, 1618-ci ildə Amsterdamda, 1620-ci ildə Maqdeburqda, Nyurnberqdə, Kölndə yeni qəzetlər işıq üzü görür. Artıq 1630-cu ildə Avropanın 30 şəhərində həftəlik qəzetlər nəşr olunurdu. Təkcə Almaniyyada 1609-1700-cü illərdə 200-ə yaxın qəzet çıxırdı.

Bu dövrdə çap olunan qəzetlərin içərisində «La gazetta» özünün təsir dairəsinə görə başqalarından seçilirdi. Onun birinci nömrəsi 1631-ci il mayın 30-da Parisdə XIII Lüdovikin sarayında işıq üzü gördü. İlk redaktoru Teofrast Renado (1583-1653) idi. Gündəlik qəzet ölkənin idarə olunmasında krala dəstək idi. XIII Lüdovik müntəzəm olaraq qəzetə öz imzası ilə deyil, başqa imza ilə yazırırdı. Ara-bir öz hərbi siyaseti barədə də oxuculara söz deməyi unutmurdu. Əslində, onu ilk hərbi jurnalist də adlandırmaq olar.

«La gazetta» həftədə bir dəfə 4 səhifədə 1200 ti-

rajla buraxılırdı. İlk nömrəsi əsasən Roma və Konstantinopoldan alınmış xəbərlərə həsr olunmuşdu. Qəzətin mövzu dairəsi də əvvəlki qəzetlərdən seçilirdi. Burada ticarət, müharibə, saray həyatı və diplomatik xəbərlərə üstünlük verilirdi.

«La qazetta»nın nəşri Fransada mətbuatın avtoritar konsepsiyasının əsasəni qoydu və hakimiyyətin ruporuna çevrildi. Müxtəlif dövrlərdə bu konsepsiya demək olar ki, dünyanın bütün ölkələrində jurnalistika üzərində hökmranlıq etdi. Azad mətbuatın qənimi olan avtoritar rejim əsl həqiqəti xalqdan gizlədir, güya həqiqətancaq xalqı idarə edən yüksək rütbəli adamlardan gəlir. Avtoritar cəmiyyətdə dövlətin razılığı olmadan mətbuat buraxmaq olmaz. Redaktorlar da yalnız dövlətə yaxın adamlardan təyin olunur, xərcini də dövlət çəkir.

Professor Cahangir Məmmədli avtoritar mətbuat nəzəriyyəsinin mahiyyətindən danışarkən qeyd edir ki, «bu nəzəriyyənin ən mürtəce mahiyyəti onun hakim dairələrin diqtəsi ilə fəaliyyət göstərməsidir; onun fəaliyyəti üçün dövlət lisenziyasının mütləq olmasıdır, hakimiyyət adamlarını tənqid etmək qadağandır; senzurənin mövcudluğudur».

Fransa hakimiyyəti «La qazetta»nın köməyi ilə informasiya üzərində intisarlığa can atırdı. Çalışındı ki, qəzetlərdə hakimiyyətin mənafeyini eks etdirən, onun siyasetini təbliğ edən informasiyalar dərc olunsun. Odur ki, istər daxili, istərsə də xarici xəbərlər saf-çürük (senzuradan) edildikdən sonra çapına icazə verilirdi.

Kitab çapının sürətlə inkişafı senzura haqqında qanunun qəbul olunmasına gətirib çıxardı. 1487-ci ildə

kral VII Henri senzura idarəesini təsis etdi. Məqsəd düşmənlərinə qarşı mübarizə aparmaq idi. İdarə 1641-ci ilə kimi fəaliyyət göstərmişdir. İngiltərədə senzura haqqında qanun 1509-cu ildə kral VIII Henrinin vaxtında qəbul edilib. Qanuna görə, London, Oksford və Kembriçdə kitabların çapına yalnız universitet professorları, həmçinin din xadimləri baxdıqdan sonra icazə verilirdi.

Bələklə, senzura getdikcə azad fikrə qarşı çıxırı, M.Ə.Rəsulzadənin təbirincə desək, «senzura şübhələr yaranmasının, mühüm məsələlərin gizlədilməsinin, siyasi zülmün icra olunmasının əsas amilidir. Mümkün olan bütün əyriliklər, oğurluqlar, firildaqlar, zülümlər həmin pərdənin arxasında öz işini görür».

Avropada qəzet nəşr edənlər onun gücünü, rolunu yaxşı dərk edirdilər. Qəzet buraxmaqdə təcrübə toplamış o dövrün jurnalistləri jurnal nəşr etməyi də unutmadılar. Tədqiqatlara əsasən demək olar ki, Avropada ilk jurnal «Journal des Savants»dır (Alimlər üçün jurnal). 1665-1828-ci illərdə fəaliyyət göstərən jurnalın yaradıcısı Fransanın o vaxtkı maliyyə naziri Jan-Batist Kolber olub. İlk nömrəsi 5 yanvar 1665-ci ildə nəşr olunan jurnalın redaktoru parlamentin müşaviri Deni de Sallo idi. 12 səhifəlik jurnal əvvəllər həftəlik, sonralar iki həftədə bir çıxırı.

Avropada ilk jurnalın nəşrindən həvəslənən jurnalistlər bir sıra ölkələrdə də jurnallar nəşr etməyə başladılar. Yeni jurnalların yaradıcılarından Riçard Stil, Jozef Addison (İngiltərə), Françesco Nadzari (İtaliya), Tomas Reyn (Amerika) və başqalarını göstərmək olar. Onların hər birinin yaradılılığı o dövrün jurnalistikası haqqında ətraflı məlumat verir.

Şimal qonşumuz Rusiyada dövri mətbuatın tarixi XVIII əsrin əvvələrinə gedib çıxır. Bu dövrд I Pyotrun apardığı islahatların nəticəsi olaraq 1702-ci ildə «Vedomostи» qəzeti nəşrə başladı. Qəzet islahatları təbliğ etməklə yanaşı rus oxucusunu ölkənin siyasi və mədəni həyatında baş verən yeniliklərlə də tanış edirdi. I Pyotr «Vedomostи»yə xüsusi diqqət yetirir, çox vaxt orada gedən materialları özü redaktə edir, informasiyaların seçilib verilməsinə diqqət yetirirdi.

Rusiyada ilk jurnal olan «Yejemesyaçniye soçi-neniya» bir sıra nöqsanlara baxmayaraq, gənc jurnalistlərin, yazıçı və şairlərin yetişməsində mühüm rol oynadı. XVIII əsrin 50-ci illərində rus jurnalistikası öz inkişafının yeni mərhələsinə qədər qoydu. Bu da xüsusi jurnalların nəşrə başlaması idi. İlk belə jurnal 1759-cu ildə nəşr edilən «Trudolyubivaya pçela» jurnalı idi. Rusiyada kəndli müharibəsi (1773-1775) müxalif jurnalistikən yaranmasına şərait yaratdı. Onun ən parlaq nümunəsi N.J.Novikovun nəşr etdiyi «Truten» və «Jivopisets» jurnalları idi. N.İ.Novikovun bu ənənəsini gənc İ.A.Krilov davam etdirərək özünün «Poçta duxov» və «Zritel» jurnallarını buraxdı.

1689-cu ildə İngiltərə parlamenti «Hüquqlar Haqqında Qanun» (Bill of Rights) qəbul etməklə parlamentin kral hakimiyyəti üzərindəki üstünlüyünü təsdiqlədi və ölkədə konstitusiyalı monarxiyanı bərqərar etdi. Sənədin 9-cu paraqrafi jurnalistlərin də ürəyincə oldu. Burada deyilirdi: «Parlamentdə nitq və fikir söyləmək azadlığı məhkəmədə və ya paralmentdən kənar hər hansı bir yerdə təqib oluna və töhmətləndirilə bil-məz...»

Qanun həmçinin mətbuat azadlığı konsepsiyasının əsasını qoydu. Bu o demək idi ki:

- mətbuatın fəaliyyətini ancaq parlament tənzimləyə bilər;
- dövlət və kilsənin nəzarəti rədd edilir;
- iqtisadi azadlıq, yəni maliyyə imkanı olan hər bir şəxs qəzet buraxa bilər.

Qeyd edək ki, Billdə ilk dəfə olaraq mətbuat azadlığı termini işlədilib.

Yuxarıda qeyd etdik ki, İngiltərədə senzura 1694-cü ildə ləğv edildi. Elə həmin ildə mətbuatla lisenziya verilməsi qaydası da aradan qaldırıldı. Lakin, bütün bunlara baxmayaraq, parlament yarımla əsr mətbuatla öz təsirini saxlaya bildi. Belə ki, parlament iqtisadi təzyiqlər, müxtəlif vergilər tətbiq etməklə mətbuatın fəaliyyətini məhdudlaşdırırdı. Böhtən və rüsvayçılıq haqqında qanunun qəbul edilməsi mətbuatı daha çıxılmaz vəziyyətə saldı. İş o yerə çatdı ki, hətta İngiltərə parlamenti keçirilən yiğincaqlar barədə informasiya verməyi jurnalistlərə qadağan etdi. Jurnalist Eduard Keyv nəşr etdiyi «Gentleman Maqazine» («Tərbiyəli adam») jurnalında yazdı ki, parlament əlavə informasiya əldə etmək üçün bir sıra adamları ələ almağa çalışırıdı. Parlamentin bu hərəkətlərinə cavab olaraq Keyv jurnalında «Liliputlar ölkəsində müzakirə» adlı rubrika açıq və burada alleqorik formada İngiltərə parlamenti haqqında məlumatlar dərc edir, onun hər bir üzvünü liliputa bənzədir. Öləkənin siyasi həyatını işıqlandırmaq uğrunda mübarizə 1771-ci ildə öz nəticəsini verdi. Belə ki, həmin ildən jurnalistlərə parlamentdə xüsusi

yer ayrılır. Bu da filosof və deputat Edmund Berkə parlamentdə üç təbəqənin olmasını, ancaq dördüncü təbəqənin – mətbuatın onlardan yüksəkdə və hakim olduğunu söyləməyə əsas verdi. O vaxtdan bəri mətbuata «dördüncü hakimiyyət» deməyə başladılar. Bu obrazlı ifadə həmçinin Cek Keyderin «4-cü hakimiyyət» kitabıının yazılması üçün əsas oldu.

Bu barədə M.Ə.Rəsulzadə «Mətbuat azadlığı» məqaləsində yazar ki, mətbuat mili iqtidarda dördüncü yerdə durur. Yəni iqtidarın üç qüvvəsi, birinci – qanunvericilik, ikinci – icraedici, üçüncü-hüquq orqanları. Bundan sonra mətbuat gəlir.

Həmin məqalənin başqa bir yerində qeyd edilir ki, dünyada tutduqları mövqeyə görə beş mühüm dövlətdən – İngiltərə, Fransa, Almaniya, Avstrya və İtaliyadan sonra, altıncı beynəlxalq güc mətbuat sayılır. Beləliklə, M.Ə.Rəsulzadə altıncı qüdrətli dövlət deməklə mətbuatın cəmiyyətdəki rolunu bir az da böyüdür.

1789-cu ildə Fransa Milli Assambleyası «İnsanın və vətəndaşın hüquqları haqqında bəyənnamə» qəbul etdi. Bu bəyənnamə dünyadaki liberal fikrin, düşüncə tərzinin bütün əvvəlki nailiyyətlərini özündə cəmləşdirən tarixi sənəddir. Bəyənnamə bütün bəşəriyyət üçün «təbii və ayrılmaz hüquqlar»ı bəyan edirdi.

Fikir və mövqeyin azad ifadəsi insanın ən qiyamətli hüquqlarından biridir; hər bir vətəndaş yalnız sən-istifadə hallarında qanun qarsısında cavab verməklə öz fikrini azad deyə, yaza, dərc etdirə bilər.

«İnsanın və vətəndaşın hüquqları haqqında bəyənnamə»

Yeri gəlmışkən, qeyd edək ki, 1791-ci ildə ABŞ Konstitusiyasında dəyişiklik edilərək dövlətin toxuna bilməyəcəyi hüquqlar bir daha dəqiqləşdirildi: **söz və mətbuat azadlığını məhdudlaşdırın qanun qəbul edə bilməz.** Konstitusiyaya bu birinci düzəlişdə Billdə olduğu kimi, burada da ilk dəfə mətbuat azadlığı termini işlədildi. XVIII əsrдə Amerika mətbuatının əldə etdiyi azadlıq jurnalistikənin imnişafına müsbət təsir etdi.

ABŞ-in 200 illik tarixi ərzində Konstitusiyaya edilmiş 27 düzəliş adətən vətəndaş hüquqlarını genişləndirmiş və onların dövlət üzərindəki nəzarətinin güclənməsinə kömək etmişdir.

Con Milton senzuraya qarşı

XVII əsrin 40-ci illərində İngiltərə inqilabı dövründə siyasi jurnalistika (ilk növbədə pamphlet) özünün çıxaklınməsi dövrünə qədəm qoydu. Bu dövr həm də özünüifadə azadlığı uğrunda mübarizə dövrü kimi də səciyyələndirilir. Bu mübarizədə xalqın müxtəlif təbəqələri iştirak edirdi. Din və siyasi xadimlərlə yanaşı, həm də elm və incəsənət nümayəndələri mübarizəyə qoşulmuşdular. Mübarizədə iştirak edənlər arasında XVII əsrin böyük ingilis şairi və siyasi xadimi, söz və mətbuat azadlığı uğrunda mübariz Con Milton (1608-1674) da vardı.

Professor Nəsir Əhmədli «Con Milton və onun «Areopagitika» əsəri» adlı *Məqaləsində Yazar Jurnalisti*

stika baxımından onun ən məşhur əsəri , bizə miras qoyub getdiyi abidə 1644-cü ildə, 36 yaşında ikən İngiltərə parlamentinə müraciət formasında yazış senzuradankənar çap etdirdiyi və «Areopagitika» adlı məşhur olan mətbuat azadlığı haqqındakı nitqidir.

«Areopagitika»nın mənasını bilmək üçün müəllifin adını çəkdiyimiz məqaləsinə yenə müraciət edək. O, qeyd edir ki, «Are» (Ares və ya Arey) yunan mifologiyasına görə, Zevslə Heranın oğlu, müharibə allahı, «paq» isə «təpə» deməkdir, yəni «areopaq», «Ares təpəsi» anlamına gəlir. Qədim Yunanıstanda Ali Məhkəmənin (arepaqın) iclasları Ares təpəsində keçiriləmiş və orada söylənilən nitqlər «Areopagitika» adlanarmış. Sonralar həmin söz «məhkəmə nitqi» mənasında başqa Avropa dillərinə də keçmişdir.

«Areopagitika»da qoyulan məsələlər bu gün üçün də əhəmiyyətlidir.

Milton bildirirdi ki, senzura cəmiyyətin inkişafına zərər gətirir, azad, yaradıcı insanın ləyaqətini təhqir edir. Senzorları kitab qatilləri adlanırdıran Milton yazırıdı: «Ehtiyatsız tərpənib yaxşı bir kitabı öldürmək insanı öldürmək kimi bir şeydir: insanı öldürmək isə Tanrıyabənzər müqəddəs bir məxluqu öldürməkdir; yaxşı kitabı məhv edən kəs ağlı özünü, hələ rüseym şəklində olan Tanrı obrazını öldürmiş olur. Bir çox adamlar öz varlıqları ilə yerə yük olurlar; yaxşı kitab isə yaradıcı ruhun həyat cövhəri, balzamlanaraq gələcək nəsillərə saxlanılan xəzinədir... Buna görə də ictimai xadimlərin canlı əsərlərini təqib etməmək, insanların kitablarda toplanan və qorunan yetkin həyatını məhv etməmək üçün ehtiyatlı olmaliyiq; əks halda biz bir növ qətl hadisəsi törətmış,

şəhid vermiş, söhbət bütövlükdə mətbuatdan getdikdə isə, kütləvi qırğın törətmış olarıq; bu isə adı ölüm deyil, idrakın cövhərini çürütmək, nəfəsinə kəsmək, ölməzliyi olmazlıqdan əvvəl məhv etmək deməkdir».

Söz və mətbuat azadlığının müdafiəsinə qalxan Milton onu «bütün ulu istedadların anası» adlandırırdı: «Azadlıq bizim daxilimizi, bir Allah vergisi kimi, saflaşdırmış və işıqlandırmışdır; azadlıq beynimizin qanadını qoparib atmış, onu genişləndirmiş və başı üzərin-də göylərə qaldırmışdır».

Söz azadlığının müdafiəsi haqqında söylədiyi nitqini Milton belə tamamlayırdı: «*Mənə bilmək azadlığı, öz fikirlərimi ifadə etmək azadlığı, ən başlıcası isə, öz vicdanıma görə mühakimə yürütmək azadlığı verin. Fikirlərin onların yeniliyinə, yaxud ümumi qəbul olunmuş baxışlara uyğun olmadığına görə təqib edilməsinin zərərlə və ədalətsiz hal kimi qəbul ediləcəyi təqdirdə ən yaxşı tədbir kimi nəyi məsləhət görmək mənim vəzifəmə daxil deyil*».

Miltonun bu tarixi nitqi onun silahdaşlarına təsir etmədi, ilkin senzura ölümündən 20 il sonra – 1694-cü ildə ləğv olundu.

Onu da qeyd edək ki, senzuranın qatı düşməni olan Milton sonralar mətbuatda senzor vəzifəsini yerinə yetirir. O, belə hesab edir ki, ideal senzor olmadığından, senzorların eksəriyyəti savadsız, avam və qaba sayıldıqlarından özünün kitab və qəzet ekspertizası ilə məşğul olması daha yaxşıdır.

Con Milton və onun «Areopagitika» əsəri barədə daha ətraflı bilgi əldə etmək üçün N.Əhmədlinin «Azərbaycan» (№2, 2009) jurnalında dərc olunmuş məqaləsi ni oxumaq kifayətdir.

İlk radio və televiziyanın yaranması

Əvvəlki bölmədə qəzet və jurnalların yaranmasından, senzuraya qarşı mübarizədən danışdıq. İndi də radio və televiziyanın yaranma tarixinə qısa da olsa nəzər salaq.

Radio latinca «şüalandırıcı», «şüa buraxıram» mənasını verir. «Danışan qutu» XIX əsrin axırlarında kəşf olunsa da, verilişlərin kütləvi yayılmasına XX əsrin ikinci onilliyində başlanmışdır. İngilis fiziki Ceyms Maksvell öz xassələrinə görə elektrik cərəyanı ilə həmin cərəyanın doğurduğu maqnit qüvvəsinin nisbəti-nə uyğun gəldiyini etiraf etdi. Bu da müasir elektrik və maqnizm nəzəriyyəsinin yaranması demək idi.

1886-ci ildə alman alimi Henrix Hers həmin təlimi sınaq yolu ilə təsdiqlədi. Radionun kəşfini isə 1894-cü ildə italiyalı radiotexnik Qulyelmo Markoni sürətləndirdi. O, yaratdığı qurğu ilə əvvəlcə 2,5 km. məsafəyə, sonra 18 km-ə çatan dalğa göndərir. 1901-ci ildə isə onun təklifi etdiyi sistem əsasında Atlantik okeanı üzərindən 4.800 km. məsafəyə radiotəlimatlar göndərildi. Elə buna görə də, Markoni Nobel mükafatına layiq görüldü.

Qeyd edək ki, 1895-ci ildə rus mühəndisi Aleksandr Popov da elektromaqnit dalğalarını kəşf etmişdir. Onun kəşfi nəticəsində radioteleqraf yaradıldı. «Simsiz teleqraf»ın kəşfi ilk növbədə hərbçiləri maraqlandırırdı. Artıq XX əsrin əvvəllərində radio kommunikasiya vəsiyyətinə çevrildi. Radionun sürətli addımları yeni texniki cihazların yaranmasını tələb edirdi. İlk dəfə radionu 1904-cü ildə ingilis alimi Con Fleminq düzəltdi.

Beləliklə, XX əsrin 20-ci illərindən kütłəvi radiøyayımları başlandı. O bir «möcüzə» kimi meydana gəldi. Hollandiyada (1919), ABŞ-da (1920), Fransa və İngiltərədə (1922), Almaniya, Belçika və Çexoslovakıyada (1923), Rusiya və İtaliyada (1924) müntəzəm radioverilişlərin başlanması onun gələcəyindən xəbər verirdi.

Keçən əsrin əvvəllərində Amerikada radio istifadəsinə dair iki mühüm qanun qəbul edildi. 1910-cu ildə qəbul edilmiş qanuna görə bütüni sərnişin göimiləri radioötürücü avadanlığı malik olmalı idi. 1912-ci ildəki radio qanunu bütün radio operatorlarından Kommersiya Katibliyindən verdiyi lisenziya almağı tələb edirdi. Elə buradaca qeyd edək ki, naqilsiz radio operatoru David Sarnoff batan Titanik gəmisindən siqnallar alıb yüzlərlə insanın həyatını xilas etməklə radionun əhəmiyyətini nümayiş etdirdi. O, 1916-ci ildə radio ilə bağlı belə bir təkliflə müdirlənə müraciət etmişdi: «Mənim beynimdə radionu pianino, fonoqraf kimi «ev əşyası» edə biləcək səviyyədə inkişaf etdirmək planları var. İdeya odur ki, musiqini evlərə naqilsiz gətirək... Bu qəbulədici «Radio Musiqi Qutusu» kimi dizayn olunar və müxtəlif diapozonlu dalğalar üçün nəzərdə tutula bilər».

Hazırda radio kütłəvi informasiya vasitəsi olmaqla, milyonlarla insanı əyləndirir və məlumatlandırır.

XX əsrin ən böyük kəşflərindən olan televiziya başqa kommunikasiya vasitələrindən onun təsvir üsulu və sənədliliyi ilə seçiləsidi. Televiziyanın kütłələr arasında populyarlılığı göz qabağındadır. Bəzi alımlar belə

hesab edirlər ki, «məlumat əsri»nin sonu çatmışdır. Onu guya yeni bir əsr – «təsvirlər əsri» əvəz etməkdədir. Televiziyanın auditoriyası nə qədər çox olsa da, mətbuatın aradan çıxması inandırıcı görünmür.

Bəs televiziya nə vaxt yaranıb? Dünyada ilk dəfə televiziya verilişləri Amerikada rus mühəndisi Vladimir Zvorikin tərəfindən 1921-ci ildə sınaqdan keçirilib. Həmin il televiziya ilə Vaşinqtondan Filadelfiyaya prezident Qardinqin portreti yayılmışdır. 1925-ci ildə isə canlı yayım radio dalğaları vasitəsilə baş tutub. 1931-ci ildə Amerikada eksperimental televiziya studiyası yaradılır, 1939-cu ildə isə müntəzəm verilişlərə başlanır.

1931-ci il aprelin 29-da SSRİ-də ilk televiziya verilişi gerçekleşir. Bir il sonra avqustun 15-dən hərəkətli təsviri göstərən verilişlər başlanır. Lakin keçmiş SSRİ-də kütləvi televiziya verilişlərinə ilk başlayan Moskva (1946), Leninqrad (1948) və Kiyev (1951) oldu.

«Jurnalistikyanın yeni istiqamətdə digər inkişaf mərhəlesi XIX əsrin sonu XX əsrin birinci yarısında radionun, bir az sonra isə televiziyanın meydana çıxməsi ilə bağlıdır. Radio və kinematoqrafiyanın formallaşması televiziyanın yaranmasına gətirib çıxardı. XX əsr boyu elektron informasiya vasitələrinin güclü inkişafi baş verdi və jurnalistikada əsas termin kimi istifadə edilən «mətbuat» sözü «kütləvi informasiya vasitələri» kimi işlədirən hüquq qazandı» (informasiya i obşestvo. M., 2000).

Medianın ən bahalı hissəsi elektron mediasıdır. Faktiki olaraq bütün əhalinin televiziya ilə temasda olması mümkündür. Onun cəmiyyətdə oynadığı mühüm sosial rolü var. Televiziya vasitəsilə biz hadisələri görür,

transliyasiya edir və cəmiyyətə təsir edirik.

Qəzet və radiodan fərqli olaraq televiziyanın ictimai rəyə təsiri daha güclüdür.

Çalışmalar

1. Gipsdən hazırlanmış məlumatlar toplusu necə adlanır?
2. «Qəzet» sözü nə vaxt və harada yaranıb?
3. Dünya jurnalistika tarixində qadağan olunmuş ilk «qəzet» hansıdır?
4. Con Miltonun senzuraya qarşı əsəri necə adlanır?
5. İlk radio və televiziyanın təşəkkülü barədə nə bilirsən?

Ödəbiyyat

1. Əhmədli N. Con Milton və onun «Areopagitika» əsəri. «Azərbaycan» jurnalı, №2, 2009
2. Hiebert, Ungurait. Bohn. Kütləvi informasiya vasitələri VI. Müasir kommunikasiyaya giriş. Bakı, «Xəzər» Universitetinin nəşri, 2005
3. Məmmədli C. Müasir jurnalistikası. Bakı, 2003
4. Məmmədli C. Jurnalistikakanın müasir inkişaf meylləri. Bakı, 2006
6. Məmmədli Z. Danışan güzgüün sirri. Bakı, 1985
7. Məmmədov A., Sayadoğlu R., Mirzəyev C. Jurnalist bunları bilməlidir. Bakı, 2005
8. Rüstəmov A. Jurnalistikası. Bakı, 2005
9. Rüstəmov A. Dünya jurnalistikası tarixi. Bakı, 2010.
10. Прутцков Г.В. Введение в мировую журналистику. Антология в двух томах, том первый. М., 2004
11. История мировой журналистики. М., 2004 .

Fəsil 2

Azərbaycanda mətbuatın və jurnalistikyanın təşəkkülü

- Azərbaycanda milli mətbuatın nəşri
- XX əsr Azərbaycan mətbuatı və jurnalistikası
- Azərbaycanda radio və televiziyanın yaranması

Azərbaycanda milli mətbuatın nəşri

Azərbaycan mətbuatının və jurnalistikasının tarixi xalqımızın zəngin tarixinin ayrılmaz hissəsidir. Dövri mətbuat birdən-birə yaranmamış, uzun və çətin bir yol keçmişdir. Özü də bu yol Bakı və Tiflisdən keçirdi.

XIX əsrin əvvəllərində Tiflis Zaqafqaziyanın inzibati mədəni mərkəzinə çevrilmişdir. Xalqımızın bir çox ziyahları Tiflis mühitində yaşayıb yaratmışlar. Məhz onların köməyi sayəsində Tiflisdə bir sıra mətbu orqanlar işləşmişdir. Zaqafqaziyada rus dilində ilk mətbu orqan «Tiflisskiye vedomostı» (1828-1832) qəzetiinin nəşri demək olar ki, qəzetçilik sahəsində yenilik idi və sonralar başqa qəzetlərin çapı üçün canlanma yaradıldı. Bu qəzet gürçü dilində (1829) erməni dilində (1830), fars dilində (1830) və Azərbaycan dilində (1832) buraxılmışdır. Azərbaycan dilində çıxan qəzetiñ adı «Tiflis əxbarı» (əxbar ərəbcə «xəbər» deməkdir) idi. Təəssüf ki, qəzetiñ nömrələri bu vaxta qədər tapılmamışdır. Hətta qəzetiñ neçə nömrəsinin də buraxıldığı məlum deyil. Yalnız qəzet haqqında çoxlu arxiv sənədlərindən məlum olur ki, 1933-cü ilin əvvəllərinə qədər fəaliyyət göstərmişdir. Qəzetiñ vaxtında çıxarılmasına və abunəçilərə çatdırılmasına P.S.Sankovski rəhbərlik edirdi. «Tiflis əxbarı»nın materiallarını şərq dillərini, o cümlədən Azərbaycan dilini yaxşı bilən Mirzə Əpriəm Yeni Kolopov redaktə edirdi.

P.S.Sankovskinin ölümündən (19 oktyabr 1832) sonra Tiflisdə bir neçə il Azərbaycan dilində qəzet çı-

madı. Bu vəziyyət çox davam edə bilməzdi. Beşillik fasilədən sonra 1838-ci ildə Tiflisdə rus dilində «Zaqafkazski vestnik» adında qəzet nəşrə başlayır. 1945-ci ilin yanvarından «Zaqafkazski vestnik»in gürcü və Azərbaycan dilində nəşri qaydaya salınır. Qəzeti Azərbaycan buraxılışı «Qafqazın bu tərəfinin əxbarı» adlanırdı. Həmin qəzeti rus mətbuat tarixçiləri qeyri-rəsmi nəşrlər hesab edirlər. Azərbaycan mətbuatının yorulmaz tədqiqatçısı Əziz Mirəhmədovun təbirincə desək bu qəzetlərin heç biri Azərbaycan varlığı ilə bağlı olmadığından onu milli mətbuatın sələfi hesab etmək olmaz. Təkcə banisi, redaktoru, müəllifləri deyil, məzmunu, ideya istiqaməti, dili, poliqrafik bazası, oxucuları da nəşr olunduqları torpaqla bağlı olan, onun mənəvi və maddi həyatına əsaslanan, ilk növbədə doğma həmvətənlərə xidmət edən birinci qəzet «Əkinçi»dir ki, Azərbaycan milli mətbuatının tarixi də, çox təbii, bu qəzetlə başlanır.

Birinci Azərbaycan qəzeti «Əkinçi»nin redaktoru böyük alim, pedaqoq, jurnalist Həsən bəy Zərdabi olmuşdur. Şirvan torpağının Zərdab kəndində doğulmuş H.Zərdabi orta təhsilini Şamaxı və Tiflisdə almışdır. Onun dünyagörüşü Moskva Universitetində təhsil aldığı illərdə formalılmışdır. Universiteti bitirdikdən sonra H.Zərdabi Tiflisə gəlir, bir müddət orada qaldıqdan sonra Qubaya, 1869-cu ildə isə Bakıya köçür.

H.Zərdabi yaradıcılığında, Azərbaycan xalqının mətbuat tarixinə şərəfli səhifələr açmış «Əkinçi» qəzeti mühüm yer tutur. Qəzeti ilk nömrəsi 1875-ci il iyulun 22-də çıxmışdır. Gec də olsa, 70 ildən sonra öz soy-kökünə qaydan xalqımız həmin tarixi -22 iyulu mətbuat

günü kimi qeyd edir.

Qəzətin birinci nömrəsindəki program məqalədə deyilirdi: «Dünya bir şeydir ki, həmişə dövran edir və insan bu tövr dünyanın gərdişinə görə gərək habelə öz rəftarını da dəyişdirsin...» Köhnə həyat tərzini pisləyən qəzet xalqı yeniliyə səsləyir, onları «avropalaşmağa», elmə çağırırdı.

Arzu və istəklərini həyata keçirmək üçün yorulmadan mübarizə aparan H.Zərdabi M.F.Axundovdan əlavə, dövrünün görkəmli ziyalıları olan S.Ə.Şirvani, N.B.Vəzirov, Əhsənül-Qəvaid, Ə.Gorani, Ə.Heydəri və başqalarının qüvvələrinə arxalanırdı.

M.F.Axundovla H.Zərdabi arasında aparılan yazışmalarda «Əkinçi» barəsində qiymətli, dəyərli fikirlər söylənilmişdir. M.F.Axundov 1875-ci il aprelin 21-də Zərdabiyə göndərdiyi məktubda «Əkinçi» qəzətinin qarşısında duran vəzifələri belə müəyyənləşdirmişdi: «Sizin qəzətinizin əsas məziyyətlərindən biri ifadənin gözəlliyi, ibarələrin zəifliyi və aydınlığı, orfoqrafiyanın düzgünüyü olmalıdır. Çünkü sizin qəzətiniz başqa məsələlərlə yanaşı, Azərbaycan yazısını düzgün olmayan ifadələrdən təmizləməyə çalışmalı bu dildə yazan bütün adamlar üçün nümunə olmalıdır».

«Əkinçi» qəzətinin səhifələrində jurnalistika janrında yazılmış yazıların bir qismi yeni tipli mədəniyyət məsələlərinə həsr edilmişdir. «Tarixi inkişafda xalqın ideya tərbiyəsini həllədici amil sayan maarifçi müəlliflər Azərbaycan ədəbiyyatının müqəddarəti, habelə klassik irsə münasibət haqqında xüsusi düşüncələr. Bu məsələlərin müzakirə və həllində daha artıq fəallıq göstərənlər Axundovun davamçıları – Seyid Əzim Şirvani,

Nəcəf bəy Vəzirov, bir də Zərdabi özü idi».

«Əkinçi»nin işiq üzü görməsində H.Zərdabinin xidməti böyükdür. O, qəzetlə bağlı bütün işləri təkbaşına görürdü. Bu da onun vətəninə, xalqına bəslədiyi məhəbbətdən irəli gəlirdi. O vaxtlar Bakıda olmuş fransız jurnalisti də H.Zərdabinin fədakarlığına heyran qalmış «Siz əsl qəhrəmənsiniz», «Siz öz xalqınızı çox istəyirsiniz» demişdi.

H.Zərdabi qəzetiñ məzmununun izahını verərkən bildirmişdir ki, orada elmi xəbərlərlə yanaşı, təzə xəbərlər də olacaqdır. O, axıra kimi nizamnaməsinə sadiq qalaraq, elmi və təzə xəbərləri verməklə Azərbaycan xalqının ölkə və dünya hadisələrindən xəbər tutmasına, maariflənməsinə xidmət göstərmiş, onların gözünü açmışdır.

«...Qəzet dəriyis kimi naglı deyə bilməz. Onun borcudur işlərin yaxşı və yamanlığını ayna kimi xalqa göstərsin, ta xalq öz nikbindən xəbərdar olub onun əlacının dalınca olsun»

«Əkinçi», 14 aprel 1876, №7

«Əkinçi» yaxşı ilə pisi, xeyirlə şəri ayırmağı məsləhət görür, cəmiyyətdə haqq və ədalətin, azadlığın, ağlin zəfər çalacağına inanırdı.

Senzura və jandarmaların təzyiqinə məruz qalan «Əkinçi» az yaşadı. Cəmi 56 nömrəsi çıxmışdır (1875-ci ildə 12, 1876-ci ildə 24, 1877-ci ildə 20). Qəzetiñ tez bağlanmasına baxmayaraq, mədəniyyətimiz tarixində böyük bir iz qoydu. Onun milli mətbuat tariximizdə aç-

dığı yol çox uğurlu oldu. Bundan sonra Azərbaycan mətbuatı və ədəbiyyatı tarixində xidmətləri olan bir sıra qabaqcıl xadimlər «Əkinçi»nin başladığı xeyirxah işi davam etdirdi, onun ideyalarını yaşıatdı.

Təəssüflər olsun ki, indinin özündə bəziləri «Əkinçi»nin Azərbaycan jurnalistikası tarixindəki rolu düzgün qiymətləndirmir, onu təkcə kənd təsərrüfatından yazan qəzet kimi qələmə verirlər. Belə düşünənlər qəzetiñ adının «Əkinçi» olmasını əsas gətirirlər. Bu, yanlış fikirdir. Unutmaq olmaz ki, o vaxt qəzet buraxmaq çətin idi. Elə buna görə də, H.Zərdabiyyə məsləhət görüşlər ki, qəzeti «Əkinçi» adlandırın ki, onun çapına icazə ala bilsin. O özü bu barədə 1905-ci ildə «Rusiyada əvvəlinci türk qəzetəsi» məqaləsində yazırı: «Mən ona (Staroselski nəzərdə tutulur – A.R.) dərdimi deyəndən sonra... məsləhət gördü ki, qəzetiñ adını «Əkinçi» qoyma ki, guya məhz əkin və ziraətdən danışacaq».

Əslində isə H.Zərdabi kənd təsərrüfatı ilə yanaşı xalqın mədəni səviyyəsini və onu maarifləndirməyi qarşısına məqsəd qoymuşdu.

Önəmlı qiymət

« «Əkinçi» iki illik ömrü müddətində təmiz bir güzgü kimi xalqın bütün təbii keyfiyyətlərini və çatışmazlıqlarını, onun qəhrəmanlıq və faciələrlə dolu yolunu, əziz Azərbaycanının, bu tarixən daimi Odlar yurdunun milli dırçəlişi uğrunda çalışdığını özündə əks etdirir».

*Əlimərdan bəy Topçubasov,
Azərbaycanın ilk parlamentinin sadri.*

2001-ci ilin iyul ayında xalqımız «Əkinçi»nin 125 illiyini qeyd etdi. Respublika Prezidenti Heydər Əliyev yubleylə bağlı verdiyi fərmanda qəzeti Azərbaycan milli mətbuatı tarixindəki rolunu bir daha yüksək qiymətləndirdi: «Milli demokratik mətbuatın «Əkinçi» qəzeti tərəfindən bəyan edilmiş başlıca prinsipləri- maarifləşmə, müasirləşmə, məfkurə saflığı, ümummilli məqsədlərin təbliği, bəşəri dəyərlərin milli ənənələrlə üzvi vəhdəti, ədəbi dilin danışq dilinə yaxınlaşdırılması, hadisələrin obyektiv işıqlandırılması Azərbaycanda milli demokratik mətbuatın gələcək inkişafı üçün təməl daşı rolunu oynadı».

1877-ci ildə «Əkinçi» bağlandıqdan sonra Zaqafqaziyada Azərbaycan mətbuat aləmində boşluq yarandı. Belə ki, bir müddət Azərbaycan dilində qəzet çıxmadı. 1879-cu il yanvarın 14-də birinci nömrəsi işıq üzü görən «Ziya» («Ziyayı Qafqaziyyə») qəzeti bu boşluğu aradan qaldırdı. Qəzet Hası Səid Ünsizadə tərəfindən buraxıldı. Qəzet «Ziya» adı ilə 76 nömrəsindən sonra «Ziyayı Qafqaziyyə» başlığı ilə nəşr olunub. Və bu adla 1884-cü ilə qədər davam etmiş, sonuncu 183-cü nömrəsi Şamaxıda buraxılmışdır.

Səid Ünsizadənin ortancıl qardaşı Camal Ünsizadə qardaşının yolu ilə gedərək, «Kəşkül» adlı jurnal buraxır. Onun birinci nömrəsi 1883-cü ilin yanvar ayında işıq üzü gördü. On bir nömrədən sonra C.Ünsizadə onu qəzətə çevirdi. «Kəşkül» jurnal və qəzeti 1891-ci ilədək davam edərək cəmi 123 nömrəsi çıxmışdır. Burada Azərbaycan dili ilə yanaşı, ərəb və fars dillərində də məqalələr verilirdi. XIX əsrin sonuna dək Azərbaycanda nəşriyyat işinin inkişafında Ünsizadə qardaşlarının

da böyük rolü olmuşdur.

XIX əsrin 70-80-ci illərində Bakıda kapitalizmin inkişafı mətbuata da təsirini göstərdi. Təkcə bu faktı göstərmək kifayətdir ki, 1870-1899-cu illərdə Qafqazda 56 mətbuat orqanı fəaliyyət göstərmişdir. Onlardan yalnız 3-ü Azərbaycan dilində idi.

Fəxrlə demək olar ki, XIX əsrдə yaranan Azərbaycan jurnalistikası xalqın milli şürurunun oyanmasında mütərəqqi fikirlərin formalaşmasına çevrilmişdi. Bu oyanma XX əsrдə jurnalistikənin inkişafına yeni təkan verdi.

XX əsr

Azərbaycan mətbuatı və jurnalistikası

XIX əsrin ortalarında Azərbaycanın maarifşərvər, demokratik fikirli ziyahları ana dilində qəzet, jurnal yaratmaq üçün səy göstərirdilər. Tanınmış publisist və ictimai xadim Məhəmməd ağa Şahtaxtı (1846-1931) Azərbaycan dilində «Tiflis» adında qəzet buraxmaq istəmiş, lakin buna nail olmamışdır. C.Məmmədquluzađənin qeyd etdiyi kimi, «O vaxtlar türk qəzetinə izn hasil etmək çox çətin bir məsələ imiş». Lakin bu çətin işin öhdəsindən ilk gələn Avropa təhsilli M.Şahtaxtı oldu. Onun nəşr etdiyi «Şərqi-rus» (1903-1905) qəzetinin birinci nömrəsi 1903-cü il martın 30-da çıxmışdır. Bu qəzet XX əsrin ilk gündəlik Azərbaycan qəzeti idi.

Fransız şərqşünası Lüsyen Büva Parisdə nəşr olunan «Jurnal Aziyatique» adlı məcmuədə çıkış edərək, «Şərqi - rus» qəzetini çox yüksək qiymətləndirmiştir:

«Qafqazın türk müsəlmanlarını maarifləndirmək məqsədi ilə «Şərqi-rus» qəzeti bütün əməkdaşları istək, arzu və fikirlərini açıq söyləməyə, onları müdafiə etməyə çağırır».

Bəs, «Şərqi-rus»un məsləki nə idi? Bu suala qəzet 1903-cü ildə çıxan 7-ci nömrəsində belə cavab vermişdi: «Bizim borcumuz həqayiqnəvislikdir: yaxşılığı dediyimiz kimi yamanlığı da gizlətməyəcəyik. Biz meydana onun üçün çıxdıq ki, xalqa doğru söz deyək və nəinki ona-buna vicdanfüruşanə mədhiyyələr oxuyaq».

«Şərqi-rus» xalq həyatının müxtəlif sahələrini işıqlandırır, onların mənafeyini müdafiə edirdi. Azərbaycan ziyahlarının bir çoxu «Şərqi-rus» da çıkış edir, dövrün aktual məslələrinə toxunurdular. Əli Nəzmi, Ömər Faiq Nemanzadə, Səmədağa Qayıbov, Üzeyir Hacıbəyli, Firudin Köçərli və başqaları «Şərqi-rus»un əməkdaşları idi. Qəzetiń axırıncı nömrəsi 1905-ci il yanvarın 15-də çıxmışdır.

«Şərqi-rus»un bağlanması Azərbaycan ziyahlarının mətbuata olan sevgisini söndürə bilmədi. Əksinə, onlar yeni mətbuat orqanları barədə fikirləşir, münasib şəraiti gözləyirdilər. Belə bir şəraiti 1905-ci ilin inqilabı hadisələri yaratdı. Bu inqilab təkcə Rusiyada deyil, neft Bakısında da mətbuatın inkişafına təkan verdi.

Dövrün ictimai-siyasi hadisələrinin təsiri ilə inqilabi demokratik mətbuatın ilk klassik nümunəsi olan satirik «Molla Nəsrəddin» jurnalı yarandı. Jurnalın redaktoru «Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinə böyük demokratik ədəb, vətəndaş, milli yazıçı, kiçik hekayələrin böyük ustası kimi daxil olmuş», görkəmlı jurnalist Cəlil Məmmədquluzadə idi.

C.Məmmədquluzadə M.Şahtaxtlının məsləhəti ilə mətbuat aləminə daxil olmuşdur. Onun «Poçt qutusu»nu oxuyub bəyənən M.Şahtaxtlı C.Məmmədquluzadəni «Şərqi-rus»a əməkdaşlıqla dəvət etmişdi. C.Məmmədquluzadənin mühərrirlik həyatında mühüm rol oynayan bu qəzet haqqında ədibin məşhur «Xatiratım» memuarında oxuyuruq:

«Birinci tərəfi budur ki, möhtəşəm ədibimiz Məhəmməd ağa Şahəxtli məni öz qəzətinin idarəsinə cəlb etməklə, məni qəzet dünyasına daxil etdi.

İkinci tərəfi odur ki, bu qəzətin idarəsində mən elə bir yoldaşa rast gəldim ki, ... onunla bərabər, «Molla Nəsrəddin» məcmuəsini bina etdik».

«Molla Nəsrəddin»in birinci nömrəsi 1906-ci il aprelin 7-də Tiflisdə «Qeyrət» mətbəəsində nəşr olunmuşdur. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının həqiqi üzvü İsa Həbibbəylinin təbirincə desək Tiflis şəhərində nəşr olunan bu məşhur jurnal Qafqaz xalqlarının, geniş mənada, müsəlman Şərqiinin, xüsusən, Azərbaycanın milli oyanışı və dirçəlişində mühüm rol oynamışdır.

«Molla Nəsrəddin» XX əsrin əvvəllerində Azərbaycanda mövcud olan mürəkkəb ictimai-siyasi şəraitdə meydana gəldi. Büyük ədibin yazdığı kimi «Molla Nəsrəddin»i təbiət özü yaratdı, zəmanə özü yaratdı.

«Molla Nəsrəddin» müəyyən fasılələrlə iyirmi beş il fəaliyyət göstərmişdir. Tiflisdə (1906-1918), Təbrizdə (1921), Bakıda (1922-1931) çap olunmuşdur. Jurnalın Tiflisdə 370, Təbrizdə 8, Bakıda 398 nömrəsi çıxmışdır.

Qafqaz Senzura Komitəsinə göndərilən təliqədə jurnalın programı aşağıdakı kimi müəyyənləşdirilmişdi:

məqalələr; kəskin məqalələr; felyetonlar; məzhəki şeirlər; məzəli teleqramlar; satirik hekayələr; lətifələr; poçt qutusu; məzhəki elanlar; karikatura və illisturasiyalar.

Min nüsxə tirajla çap olunan birinci nömrə sonrakı bütün nömrələr üçün fəaliyyət programı idi. Bu nömrə əsasən Mirzə Cəlil və Ömər Faiq Nemanzadənin gücünə işiq üzü gördü. Jurnalın üz qabığındakı çox dərin və mənalı şəkil, həmçinin Mirzə Cəlilin «Sizi deyib gəlmışəm» adlı program məqaləsi yatmış müsəlman Şərqini oyatmağa səsləyirdi. O, mürgüləməkdə olan Şərqə üz tutub mənalı bir tərzdə deyirdi: «*Ey mənim müsəlman qardaşlarım! Zamanı ki, məndən bir gülməli söz edib, ağızınızı göyə açıb və gözlerinizi yumub «xa-xa!..» edib güldünüz ki, az qaldı bağırsaqlarınız yırtılsın və dəsmal əvəzina ətəklərinizlə üz-gözünüüzü silib, «lənət şeytana» dediniz, o vaxt elə güman etməyin ki, Molla Nəsrəddinə gülürsünüz.*

Ey mənim müsəlman qardaşlarım! Əgər bilmək istəsəniz ki, kimin üstünə gülürsünüz, o vaxt qoyunuz qabağınıza aynanı və diqqətlə baxınız camaliniza».

Cəlil Məmmədquluzadə avam camaatın başa düşəcəyi bir dildə yazar, başqalarını da sadə dildə yazmağa çağırır və doğma dilimizə məhəbbət oyatmağa çalışırıdı: «salınız yadınıza o günləri ki, ananız sizi bəşikdə yırğalaya-yırğalaya sizə türk dilində lay-lay deyirdi...» - deyir.

Jurnalın birinci nömrəsi ziyalılar arasında geniş əks-səda doğurmuşdu. Abdulla Şaiq «Molla Nəsrəddin» adlı məqaləsində yazırıdı: «Molla Nəsrəddin» məcmuəsinin çox ardıcıl ədəbi ictimai-siyasi istiqaməti vardı. Mətbuatımız tarixində çox mühüm yer tutan

ictimai-siyasi həyatımızın, ədəbiyyatımızın inkişafında böyük əhəmiyyəti olan bu məcmüənin ilk nömrəsindən aldığım təsiri heç bir qəzet və jurnaldan almamışam».

«Molla Nəsrəddin» elə birinci nömrədən zülmə və işgəncələrə dözənlərə «Lisan bələsi» adlı yazida acı-acı gülür və rişxəndlə deyirdi:

*Ey dil, dəxi dinmə və sükut et, səni tarı
Lal ol və danışma!
Sal başını aşağı və heç baxma yuxarı,
Mal ol, danışma!
Gər qeyriləri cəmdəyinə vursala dinmə!
Gər başın əyib peysərinə dursala, dinmə!
Ya zülm edə, ya boynuna kəndir sala, dinmə!
Ya ruzunu cəbr ilə əlindən ala, dinmə!
Sal başını aşağı və heç baxma yuxarı,
Lal ol, danışma!
Gər qüssələnib eyləyəsən nadəvü-zarı,
Mal ol və danışma!*

Görkəmlı yazıçı Mir Cəlal və Firudin Hüseynovun birgə yazdıqları «XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı» (Bakı, 1982) dərsliyində göstərilir ki, «Lisan bələsi» zəhmətkeş insanları mübarizədən çəkindirməyə cəhd edən fikirlərə qarşı yazılmışdı.

Jurnalın birinci nömrəsi oxucuların geniş rəğbətini qazandı. Bundan narahat olan hökumət 2000 nüsxə tirajla çıxan ikinci nömrəni müsadirə etmişdi. Səbəb də jurnalın şəkillərinin qırmızı rəngdə olması idi. Jurnalın müsadirə olunmasını ürəkağrısı ilə qarşılıyan Üzeyir Hacıbəyli yazılırdı: «... İndi zavallı «Molla Nəsrəddin»

dustaqdır... Həbsxanada oturub, özü-özünə fikir edir, əcaba, ərbabi-hökumət bu qırmızı şeylərdən əcab yaman ürkürmiş?!» (Hacıbəyli Ü.Əsərləri, II cild, Bakı, 1968).

Çar senzurasının diqqətini cəlb edən «Molla Nəsrəddin» ardıcıl təqiblərə məruz qalırdı. Demək olar ki, hər nömrəsi senzura yoxlanışından keçirdi. Hökumətin daxili və xarici siyasətinə toxunan məqalə, felyeton və şəkillərin çap olunmasına icazə verilmirdi. Bu təzyiqi oxuculara çatdırmaq üçün Mirzə Cəlil çox orijinal, həm də mənali bir yol tapdı. O, qadağan olunmuş materialların, şəkillərin yerini boş qoyur və üzərində çarpaz xətt çəkirdi. Və onların aşağısında belə yazırırdı: «Bizdən asılı olmayan səbəblərə görə, bu yer boş qaldı», «Buradakı şəklə izn verilmədi» və s.

Azərbaycan satira jurnallarının tədqiqatçısı Nəsim Axundov qeyd edir ki, «bu üsul oxuculara hökumət tərəfindən jurnalın siyasi xəttinə sərbəstlik verilməsini çatdırmaq məqsədini güdürdü».

«Molla Nəsrəddin»in bütün əziyyətini Mirzə Cəlil çəksə də, jurnal kollektiv əməyin gücünə çıxırırdı. O, bu həqiqəti belə etiraf etmişdi: «Molla Nəsrəddin» tək bir nəfər müəllifin əsəri deyil. «Molla Nəsrəddin» bir neçə mənim əziz yoldaşlarımın qələmlərinin əsərinin məcmuəsidir ki, mən də onların ancaq aqsaqqal yoldaşıyam». Bu, Mirzə Cəlilin insanlığını, böyüklüyünü göstərir.

Mirzə Cəlil jurnalda Molla Nəsrəddin təxəllüsü ilə çıxış edirdi. Bəzən də Lağlağı, Dəli, Dəmdəməki, Cırcırama, Hərdəmxəyal imzalarından da istifadə edirdi.

İnqilabi satiranın banisi Mirzə Ələkbər Sabir «Molla Nəsrəddin»də Mirzə Cəlildən sonra ikinci qüdrətli qələm ustası idi. Hop-hop, Ağlar güləyən, Əbunəş Şeybani, Çingiz bəy imzaları Sabirə məxsusdur. «Molla Nəsrəddin»lə Sabir demək olar ki, əkiz qardaşdır. Onlar bir-birinə çox bağlı idilər. Sabirin jurnalda çıxan ilk şeiri «Millət necə tarac olur-olsun» şeiridir:

*Millət necə tarac olur-olsun, nə işim var?
Düşmənlərə möhtac olur-olsun, nə işim var?
Qoy mən tox olum, özgələr ilə nədi karım?
Dünyavi cahan ac olur-olsun, nə işim var?*

Şeirdə Sabir özlərindən savayı başqalarının taleyi ilə maraqlanmayanları, xalqın qəflət yuxusunda qalma-sına çalışanları kaşkin tənqid atəşinə tuturdu. «Bir utan», «Qurban bayramı», «Bizə nə», «Ey pul», «Paradır», «Hər nə versən ver» və s. satiralarında Sabir cəmiyyətdəki ziddiyətlərin barışmazlığını göstərir, özünün vətəndaş mövqeyini nümayiş etdirirdi.

Sijimqulu imzası ilə yazan Əli Nəzmi «Əbəsdir ahın», «İnan», «Qorxuram» şeirlərini «Molla Nəsrəddin»ə həsr etmişdir. Mollanəsrəddinçilər yerli hökumətdən, onların senzurasından qorxduqları üçün, əsl adları ilə yox, gizli imzalarla çıxış edirdilər. Görkəmlı yazıçı və dramaturq Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevin Xortdan, Ceyranəli, Mozalan bəy, Əliqulu Qəmküsərin Cüvəllağı bəy, Saqqalqulu bəy, Məmməd Səid Orbudinin Hərdəmxəyal, Ömrə Faiq Nemanzadənin Ümid-var, Əli Razinin Dabaniçatdaq xala, Heyvərə, Əli Məhzunun Yetim cücə, Bayraməli, L.Abbaszadənin Ham-

mal, Salman Mümtazın Xortdan bəy imzaları «Molla Nəsrəddin»inin bəzəyi idi.

Jurnalın məşhurlaşmasında, onun karikaturalarını çəkən Rotter, Şmerlinq və Əzim Əzimzadənin rolü çox böyükdür. Qeyd edək ki, jurnalın Təbriz nəşrinin rəssamı Əli Behzad olmuşdur.

«Molla Nəsrəddin»in amalı həm də laqeydliklə mübarizə idi. O, bu laqeydliyə dözə bilmirdi. Bəzən işi elə adamlara tapşırırdılar ki, o işdən xəbəri belə olmur, mahiyyətini anlamır. Adamlar qabiliyyətinə, bacarığına, savadına görə yox, kiməsə görə irəli çəkilirdi. Belə uğursuz vəzifə sahibləri jurnalda tənqid atəsinə tutulurdu. Jurnalın 17 mart 1923-cü il tarixli 17-ci nömrəsində dərc olunmuş «Pambıq» felyetonu dediklərimizə nümunə ola bilər.

«Molla Nəsrəddin» dilimizin saflığı uğrunda mübarizə aparır, onu yad təsirlərdən qorumağa çalışırıdı. Jurnalda xeyli felyeton, karikatura və satirik şeirlər bu mövzuya həsr olunmuşdur. «Dil» (1908 №12), «Pək eyi» (1912, №2), «Zəncir» (1909, №7), «Bizim obrazo-vannilar» (1906, №2) kimi felyetonları nümunə göstərmək olar.

Böyük ədib «Meymunlar» felyetonunda (1906, №31) öz doğma dilini unudanları, başaqalarını yamsılayanları meymun adlandırırdı. O, yazırıdı:

«Bir saatlıq tutaq ki, hökumət qoymur məktəblərdə ana dilimizi oxuyaq. Tutaq ki, bunu hökumət qoymur... Bəs kim bizi dilimizdən utanmağa və öz dilimizlə danışmağı ar bilməyə vadər edir? Məgər bunu da hökumət edir?».

Daim publisist işi görən, zəmanənin tarixini ya-

zan Cəlil Məmmədquluzadə oxucuya düşünməyi, həqiqətləri dərk etməyi məsləhət görürdü: «Ey mənim hörmətli oxucularım! Ey mənim munislerim! Mən bu sözələri ondan ötürü yazıram ki, siz oxuyandan sonra məcmuəni qoyasınız kənara və bu sözələri yaddan çıxarmayasınız! Mən bu sözələri yazıram ki, siz oxuyub fikrə gedəsiniz! Mən bu sözələri yazıram ki, fikir edəsiniz, yazıram ki, fikir edəsiniz!».

Şərq qadının taleyi də həmişə Mirzə Cəlili düşündürdü. «Şərq qadını mənim köhnə dərdimdir»- deyən yazıçı onları müsəlmançılığın zəncirindən, zülmətdən azad etmək istəyirdi. «Xanımlar» (1909, №13), «Molla Cəfərqlu» (1907, №19), «Qeyrət məsələsi» (1913, №3), «Keçən günlər» (1906, №24), «Məryəm xanım» (1907, №45), «Mirt-mirt» (1908, №6) və s. felyetonlar qadın azadlığı məsələlərinə həsr olunub.

«Molla Nəsrəddin» jurnalının səhifələrində təkcə Zaqafqaziya xalqlarının həyatı işıqlandırılmırıldı. Rusiya, Volqaboyu, Orta Asiya, İran, Türkiyə, Hindistan, Əfqanistan və sair ölkələrin həyatı da jurnalda öz əksini tapırdı.

Ümumiyyətlə, «Molla Nəsrəddin» ilk nömrələrindən elmdən, mədəniyyət və mətbuatdan qaçan avam, daşurəkli nadanlardan yazaraq, çətin bir şəraitdə mübarizə aparırdı. İlk nömərsində «sözünü o kəslərə de ki, sənə qulaq vermir»- deyən jurnal Azərbaycan jurnalistikası tarixində özünəməxsus yer tutur. Bu yer mətbuatımızın ən parlaq səhifələrini təşkil edir.

C.Məmmədquluzadə irsinin görkəmli tədqiqatçılarından Əziz Mirəhmədov «Azərbaycan Molla Nəsrəddini» adlı monoqrafiyasında jurnalın fəaliyyətinə

çox yüksək qiymət vermiş, onun simasını belə müəyyən-ləşdirmişdir: «Molla Nəsrəddin» adı ictimai-ədəbi jurnal deyil, sözün ən yüksək mənasında orijinal bir satira orqanı olduğuna görə və onun ən iri yazısı ancaq bir-iki jurnal səhifəsi təşkil etdiyinə görə, burada böyük, ciddi ideyalar belə gah üstüortülü, yarıhənək, yarigerçək ifadə tərzində, spesifik bədii obrazlar vasitəsilə, gah kiçik bir kəlamla, gah da söz yerinə bir-birinin yanında düzülən nöqtələrlə ifadə olunmuşdur ki, jurnalın siması çox vaxt elə bunlarda müəyyənləşir». 1988-ci ildə çıxan «Molla Nəsrəddin»in kitab nəşrinin birinci səhifəsində ön söz yazan Əziz Mırəhmədov bir daha jurnalın rolunu yüksək qiymətləndirirdi: «Kolokol», «Oteçestenniye zapis-ki», «Sovremennik» rus ədəbi-ictimai fikrinin inkişafında necə rol oynamışdisa, «Molla Nəsrəddin» də Azərbaycan xalqının, Şərqiñ oyanmasına, inkişafına bir o dərəcədə təsir göstərmişdir».

Cəmi 776 nömrəsi çıxan «Molla Nəsrəddin»in sonuncu sayı 1931-ci il yanvarın 7-də buraxılmışdır. Jurnalın görkəmli tədqiqatçılarından olan akademik İsa Həbibbəylinin sözleri ilə fikrimi yekunlaşdırıram: «Molla Nəsrəddin» jurnalı Azərbaycanda xüsusi ədəbi məktəb yaratmış yeganə mətbuat orqanıdır».

«Molla Nəsrəddin» bağlandıqdan sonra onun məktəbini davam etdirən bir sıra satirik jurnallar həyata vəsiqə aldı. «Azərbaycan», «Bəhlul», «Zənbur», «Mirat», «Ari», «Kəlniyət», «Leylək», «Tuti», «Məzəli», «Babeyi-Əmir», «Tartan-bartan», «Məşəl» jurnalı öz müəllimlərinin ictimai-siyasi və ədəbi xətti, bədii gülüş ənənələri əsasında yazib yaradırdılar». Bu jurnalların ətrafında XX əsr Azərbaycan realist ədəbiyyatının

nümayəndələri toplanmışdı. M.Ə.Sabirin, Ə.Haqverdiyevin, C.Məmmədquluzadənin, Ə.Nəzminin, Ə.Qəmküsərin, M.S.Ordubadinin və b. ilk əsərləri məhz satirik jurnallarda dərc olunmuşdur. Bu jurnallar «Molla Nəsrəddin» ilə müqayisədə zəif idi. Lakin buna baxmayaraq, az fəaliyyət göstərsələr də, hər halda dövrün nəbzini tuta bildilər. Məsələn, Sabirin «Bilmirəm» şeiri gùnün ictimai hadisələrindən bəhs edən, zalim və biinsaf adamların tənqidinə həsr olunmuşdur: «Bəhlul» jurnalının 8-ci nömrəsində dərc olunmuş şeirdə deyilir:

*Mən belə əsrari qana bilmirəm,
Qanmaz olub da, dayana bilmirəm...
Derlər utan, heç kəsə bir söz demə,
Haqq sözü derkən utana bilmirəm.
Neyləməli, göz görür, əqlim kəsir,
Mən günəşti göydə dana bilmirəm.*

Bu misralarda Sabir gördüyü haqsızlığa dözə bilmədiyini dilə gətirir, «göz görür», «əqlim kəsir» - deyərək üsyən edir.

XX əsrin sonlarında Azərbaycanda yeni tipli məktəblərin açılması uşaq mətbuatının yaranmasını gündəmə gətirdi. «Dəbistan» (1906), «Rəhbər» (1906) və «Məktəb» (1911-1920) jurnallarının nəşri Azərbaycanda pedaqoji fikrin inkişafına, uşaqların əxlaq təribiyəsinə, milli ədəbiyyat və mədəniyyətin çiçəklənməsinə xüsusi diqqət yetirirdi. «Rəhbər» jurnalı baş məqaləsində yazırı: «Məqsədlərimiz məktəblərimizin müntəzəmliyinə, millətimizin məişət meydanında, elm və mərifət yolunda irəli getməsinə və milli ədəbiyyatdan

xəbərdar olmasına əlimizdən gələn qədər rəhbərlik etməkdir». Jurnalda Azərbaycanın görkəmli yazıçı və şairlərindən H.Cavid, A.Səhhət, R.Əfəndiyev, M.Hadi, A.Şaiq, M.Ə.Sabir və başqaları çıxış edirdi. Bu jurnal-lar sonralar nəşr olunan uşaq mətbuatının inkişafına müsbət təsir göstərmişdir.

Qeyd edək ki, mətbuat tədqiqatçıları XX əsrin əvvəllərindən ta iyirminci ilə kimi (28 may 1920- A.R.) Azərbaycanda çıxan mətblər nəşrləri üç qrupa bölüblər: bolşevik mətbuatı; demokratik mətbuat; burjua mətbuatı. Belə bir bölgünün özü yanlış idi. Bölgü ona gəti-rib çıxardı ki, mətbuat orqanlarının bir qisminə burjua mətbuatı damgası vurub, orada çıxış edən Azərbayca-nın görkəmli ziyalilərini gözdən salırdılar. Halbuki və-tən fədailəri olan bu ziyalilar xalqın gözünü açmaqdə böyük rol oynayırdılar. Təəssüflər olsun ki, o vaxt «Hə-yat», «Səda», «Tərəqqi», «Açıq söz», «İstiqlal» və s. qə-zetləri, habelə «Füyuzat», «Şəlalə», «Dirilik» kimi mətbu-nəşrləri burjua-millətçi nəşrlər kimi qələmə verirdi-lər. Onlara hakim sinfin, milli burjuaziyanın mənafeyi-ni təmsil və müdafiə edən mətblər orqanlar kimi baxırdı-lar. Hətta iş o yerə gəlib çıxmışdı ki, «yalnız Azər-baycanın deyil, bütün Şərq-islam dünyasının möhtəşəm şəxsiyyətlərindən» olan Əhməd Ağaoğlu və Əli bəy Hüseynzadəni Azərbaycan xalqının müstəqilliyini inkar edən şəxslər kimi oxuculara təqdim edirdilər. Halbuki Əhməd bəy 1905-ci ildə nəşrə başlayan «Həyat» qəzeti-nə, Əli bəy Hüseynzadə ilə birlikdə redaktorluq etmiş, daha sonra «İrşad», «Tərəqqi» qəzetlərini çıxarmışlar. Bu qəzetlərin hər üçünün Azərbaycan mətbuatı tarixin-də özünəməxsus yeri var. Onu da qeyd edək ki, Əhməd

bəyin sayəsi nətitcəsində M.Ə.Sabir, N.Vəzirov, A.Səh-hət, M.Ə.Rəsulzadə, S.M.Qənizadə, F.Köçərli və başqa millət təəssübkeşləri «İrsad»ın ətrafına toplaşmışdı.

Azərbaycanda, o cümlədən Şərqdə jurnalistikənin zəif inkişafı Əhməd bəy Ağaoğlunu çox narahat edirdi. O, bu narahatlığı 1899-cu ildə «Kaspi» qəzetində dərc etdirdiyi «Şərq jurnalistikasının icmali» sərlövhəli yazısında göstərmişdir. Yazıda qeyd olunurdu ki, Şərq XIX əsrin sonunda Avropa mədəniyyətini görməyə başlayıb, Avropanın təsiri altında Avropa mədəniyyətindən məktəb, dövlət quruluşu və s. götürdü. Şərqdə özünə ən çətin yol açan jurnalistika və mətbuat idi. Bu ondan irəli gəlir ki, müsəlmanlar onun mahiyyətini başa düşmür. Başqa dövlətlərin həyatında jurnalistikənin rolü böyükdür. Niyə müsəlman Şərqində jurnalistikaya bu qədər müqavimət göstərirlər?

Ə.Hüseynzadə «Həyat»ın (7 iyun 1905) «Qəzeti-mizin məsləki» sərlövhəli baş məqaləsində mətbuatın cəmiyyətdəki rolunu izah edərək yazırırdı: «həm insan üçün munis bir yoldaş, xeyirxah bir müəllim, nafiz bir məktəbdir, həm də zillətdə qalanlara doğru yolu, hidayət yolunu göstərir».

Bütün varlığı ilə Azərbaycana bağlı olan Ə.Hüseynzadə, Ə.Ağaoğlu və bir çoxlarının həyat yaradıcılığı, jurnalistik fəaliyyəti birtərəfli işıqlandırılmış, bir çox həqiqətlər deyilməmişdir. Yalnız əsl həqiqəti demək üçün keçən əsrin sonlarında şərait yarandı.

Kamal Talibzadə «Əhməd Ağaoğlu» məqaləsin-də («Azərbaycan» jurnalı, №1, 1989) yazır: «Bu təpə-dən-dırnağa qədər azərbaycanlı» olan şəxsiyyəti biz, məlum səbəblər üzündən həm az öyrənmiş, az təbliğ

etmiş, həm də ona bir çox hallarda obyektiv yanaşma-
mış, birtərəfli münasibət bəsləyərək bir çox həqiqətləri
deyə bilməmişik». Üç il sonra Azərbaycan mətbuatının
görkəmli tədqiqatçısı Əziz Mirəhmədov da «Literatur-
naya qazeta»ya (21 fevral 2002) verdiyi müsahibəsində
həmin fikrə qayıdaraq belə yazar: «Böyük klassiklər
qarşısında şəxsən özümün və bizim nəslin günahlarını
yumaq istəyirəm. Biz onları haqsız tənqid edirdik və
bilirdik ki, onlar buna layiq deyillər». Gec də olsa bu
səmimi etiraflar bir daha Azərbaycan mətbuat tarixini
yenidən və obyektiv tədqiq olunmasına əsas verir.

Yeri gəlmişkən, deməliyik ki, XX əsrin əvvəllə-
rində xalqımızın qabaqcıl fikirləri publisistika vasitəsilə
formalaşdırdı. Biz bunu görkəmli publisistlərin yazıla-
rında aydın görülür. Onlardan biri də Azərbaycan mə-
dəniyyəti tarixində opera sənətinin banisi kimi tanınmış
Üzeyir Hacıbəyli idi. O, həm də görkəmli publisist, «İr-
şad» qəzetinin ən çox yazarlarından idi. «Molla Nəs-
reddin», «Həyat», «Tərəqqi», «İqbəl», «Həqiqət» və s.
mətbuat orqanlarında çıxış edən Üzeyir bəy xalqın
mübarizəsindən, problemlərindən yazırırdı. O, Azərbay-
can xalqının həyatını, tarixini, mədəniyyətini dərindən
bildiyindən, «obrazlı təfəkkür» onun publisistikasının
əsas xüsusiyyətlərindən idi.

Üzeyir bəy publisistik yazılarında humanizmin
müdafisi kimi çıxış edərək, insan şəxsiyyətinə yüksək
qiymət verirdi. Və göstərirdi ki, insanlar təzyiq və sıxıntı
içərisində yaşayarlarsa qorxaq və aciz olarlar. Odur
ki, şəxsiyyət azadlığı, fikir azadlığı ön plana çəkilməlidir.
O, köhnə cəmiyyətə məhbəs kimi baxır «indiyə qə-
dər sürdüyüümüz həyat deyildir» - deyirdi.

Üzeyir bəyin felyetonları çox kəskin idi. Burada forma və məzmun həmişə sıx vəhdət təşkil edirdi. Onun «Ordan-burdan» başlığı ilə «İrşad» qəzetində çap olunmuş (25 fevral 1907) «Rəfiqimdən məktub» sərlövhəli felyetonu Dövlət Dumasının azərbaycanlı vəkillərinin fəaliyyətsizliyinə, qoçuların, çar polislərinin küçə atışmalarına, Zəngəzurda acliq çəkənlərə kömək edilməməsinə, İran və Türkiyə zəhmətkeşələrinin hüquqsuzluqlarına həsr olunub. Həmin felyetondan bir neçə nümunə:

Peterburqda Dövlət Dumasının müsəlman üzvlərinə:

*Getdin gördün dum,
Nə eyləyirsən «Şurum-burum?»
Otur yerində ağzını bərk-bərk yum.*

«İşto-mişto» bilən müsəlmanlara:

*Getdin gördün müsəlman,
Nə eyləyirsən din, məzhəb və iman?
Bir danos yaz ki, «etot čelovek yaman?»*

Böyük ədibin təqnid hədəfi müxtəlif idi. Cəhalət, nadanlıq, şəxsi qərəz, yerliçilik kimi hissələrə atəş açırdı. Kəskin yazdığını görə də yazıları çap olunan «İrşad» qəzeti senzuranın təzyiqlərinə məruz qalırdı. 1908-ci il sentyabrın 2-də Qafqaz canişini idarəsindən Tiflis Senzura Komitəsinə rəsmi surətdə bildirilmişdi ki, «Molla Nəsrəddin» jurnalının və «Kaspi» qəzeti istiqaməti çox inqilabidir».

Azərbaycan jurnalistikası və publisistikası tarihində özünəməssus yeri olan Üzeyir Hacıbəyli yaradıcılığının ən ciddi mərhələlərindən biri də Azərbaycan

Xalq Cümhuriyyətinin fəaliyyəti dövrünə təsadüf edir.

***

Əsrlər boyu müsəmləkə zülmünün acısını dadmış Azərbaycan 1918-ci il mayın 28-də öz müstəqilliyini elan etdi. Müsəlman Şərqində ilk demokratik, dünyavi dövlət – Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti elan olunduqdan sonra rəsmi mətbuat orqanının – «Azərbaycan» qəzetiinin yaranması zərurəti meydana çıxdı. Qəzeti ilk nömrəsi 1918-ci il sentyabrın 15-də Gəncə qubernatorunun mətbəəsində çap edildi. Dörd səhifədən ibarət olan həmin nömrənin iki səhifəsi Azərbaycan, iki səhifəsi rus dilində idi. Qəzeti ilk baş redaktoru Ceyhun bəy Hacıbəyli, sonradan Üzeyir bəy Hacıbəyli, Şəfi bəy Rüstəmbəyli, Xəlil İbrahim olmuşlar.

«Azərbaycan»ın sentyabrın 15-də işıq üzü görməsi təsadüfi deyildi. Həmin gün Bakının rus-erməni birləşmələrindən azad edildiyi tarixi bir gündür. Həmin nömrədə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti hökuməti adına Qafqaz İslam Ordusunun komandanı Nuru paşanın telegramı və Azərbaycan hökumətinin sədri Fətəli xan Xoyskinin adından Nuru paşaya cavab telegramı dərc edilib.

Görkəmli ictimai-siyasi xadim M.Ə.Rəsulzadə bir il sonra 1919-cu il sentyabrın 15-də bu tarixi günə həsr etdiyi «Haqq yerini tutan gün» sərlövhəli məqaləsində yazırıdı: «Azərbaycan türkü mayısın 28-də istiqlalını elan eyləmiş, sentyabrın 15-də qəsbkarlar əlində inildə-yən paytaxtını xilas eyləmişdir. Mayısın 28-i Azərbaycan Cümhuriyyəti tarixinin ibtidai günü isə, sent-

yabırın 15-i o ibtida qədər qiymətlidir».

Birinci nömrədə «Azərbaycan istiqlalının mübəyyin əqdnaməsi», Məhəmməd Hadinin «Türk nəgməsi» şeiri çap edilmişdir. Bu şeir qəzətin ana xəttini təşkil edirdi.

*Türkün töküllən qanları behudə gedərmi?
Diqqətlə düşün, yoxsa bu qan hepsi hədərmi?*

«Azərbaycan»ın ətrafına toplaşanlar o dövrün tanınmış ziyalıları, millət fədaliləri idi. Kim idi geniş qəlblü bu insanlar? Ceyhun Hacıbəyli, Üzeyir Hacıbəyli, Şəfibəy Rüstəmbəyli, Xəlil İbrahim, Məhəmməd Əmin Rəsulzadə, Məhəmməd Hadi, Əhməd Cavad, Nəsib bəy Yusifbəyli, Adilxan Ziyadxanlı, Hüseyn Bayqara, Mirzə bala Məmmədzadə və başqaları. Milli əqidə daşıyıcıları olan bu şəxsiyyətlər «Azərbaycanın müstəqil dövlət kimi möhkəmlənməsinə çalışmış, milli dövlətçilik şüurunun inkişaf etdirilməsində, milli azadlıq ideyalarının yayılmasında müstəsna xidmət göstərmişlər».

Qafqaz İslam Ordusunun tarixi qələbəsindən sonra «Azərbaycan» qəzətinin redaksiya heyəti Nazirlər Şurası və mühüm dövlət idarələri ilə bərabər 1918-ci il sentyabrın 25-də Bakıya köçdü. Gəncədə cəmi 4 nömrəsi işiq üzü görən «Azərbaycan» Bakıda Kolyubakinski (indiki Nigar Rəfibəyli) küçəsində yerləşdi. Qəzətin Bakıda ilk, 5-ci nömrəsi oktyabr ayının 3-də çıxır. Həmin nömrənin birinci səhifəsində «Hökumət qərardadı» ilə yanaşı F.Xoyskinin, ticarət və sənaye naziri A.Aşurbəylinin «Azərbaycan Cümhuriyyətindən əhalinin nəzərinə» sərlövhəli müraciəti, maliyyə naziri Ə.Əmirasla-

novun «Elan»ı dərc edilmişdi.

Qəzeti ilk 8 nömrəsi redaksiya heyəti tərəfindən imzalanıb. Bundan sonra «Azərbaycan» qəzeti müxtəlif vaxtlarda müxtəlif adamların redaktorluğu ilə nəşr olunub. Əvvəlcə Ceyhunbəy Hacıbəylinin rəhbərliyi ilə nəşr olunan qəzeti 80 nömrəsi onun redaktorluğu ilə çıxıb. Daha doğrusu 1918-ci il oktyabrın 8-dən 1919-cu il yanvarın 16-dək C.Hacıbəyli qəzeti redaktoru olub. C.Hacıbəyli Versal Sülh Konfransına getdiyi üçün onu müvəqqəti böyük qardaşı Ü.Hacıbəyli əvəz edir. O da müalicəyə getdikdən sonra qəzetə Xəlil İbrahim Əfəndi rəhbərlik edir. Müalicədən qayıdan Ü.Hacıbəyli 1919-cu il sentyabr ayının 1-dən 1920-ci il aprelin 27-dək qəzeti rəhbərlik etmişdir.

Böyük sənətkar Üzeyir Hacıbəyli özünü «Azərbaycan» qəzetiində yalnız redaktor kimi deyil, fəal jurnalist, alovlu publisist kimi də göstərə bilmişdir. M.İbrahimovun qeyd etdiyi kimi, onu publisistikaya gətirən cəmiyyətlə üz-üzə, göz-gözə danışmaq, mütərəqqi fikirlərin mümkün qədər tez xalqa çatdırmaq və aşılamaq arzuları idi. Məhz buna görədir ki, onun publisistik çıxışları Azərbaycanda demokratik təşkilatların artdığı, Azərbaycan dilində mətbuatın genişləndiyi, azadlıq hərəkatının, inqilabi mübarizələrin, maarifpərvərlik meyllərin xeyli gücləndiyi dövrədə daha müntəzəm və aktiv xasiyyət daşımışdır. «Onun publisistikası da bədii yaradıcılığına xas olan fikri dərinlik, güclü məntiq, mühabimələrdə təmkin və inandırıcılıq kimi gözəl xüsusiyyətlərə malikdir».

Müxtəlif mövzularda çıkış edən Ü.Hacıbəylinin demək olar ki, qəzetiñ hər nömrəsində bir, bəzən isə iki

yazısı dərc olunurdu. O öz məqalələrində yeni yaranan dövlətin müsətəqilliyinin qorunması ideyasını müntəzəm təbliğ edir, həyata keçirilməsi vacib olan məsələləri ictimaiyyətin diqqətinə çatdırırırdı. Onun «Azərbaycan» qəzetində dərc olunan ilk məqalələrindən biri «Partiya-larımıza» adlanır. Burada deyilir: «Bir şəxs və ya bir partiya bir millətin azadlığı əleyhinə çalışarsa və o milləti və digər millətin və ya bir neçə nəfər xudsər adamların hökmü altında qul etmək istərsə, o şəxs və ya partiya bugünkü inqilabat nöqtəyi-nəzərindən insaniyyətə düşməndir. Adını sosialist də qoymuş olsa, hürriyyətpərəst də qoymuş olsa yalandı. Onun əsl adı insaniyyət düşmənidir».

Qeyd edək ki, böyük ədib qəzetdə çalışdığı müdəttdə həm də parlament müxbiri kimi fəaliyyət göstərmişdir. Onun Azərbaycan parlamentindən hazırladığı yazılar yalnız özü xusisi tədqiqat mövzusudur. Azərbaycan parlamentinin açılışı gününü tarixi bir gün adlandıran ədib orada müzakirə edilən qərarlara xüsusi əhəmiyyət verir, dövlət quruculuğu işlərində bu məclisin xidmətlərini yüksək qiymətləndirir. Ü.Hacıbəylinin parlamentdən hazırladığı «Təəssürat» adlı reportajı ictimai əhəmiyyətli ən əlamətdar, xarakterik bir reportajdır.

Ü.Hacıbəylinin bu dövr yaradıcılığında erməni-daşnak siyasetinin antihumanist mahiyyəti və azərbaycanlılara qarşı nifrət hissi bu gün də bu böyük sənətkarın uzaqgörənliyinə haqq qazandırır. Yaradıcılığındaki milli təəssübkeşlik, vətənə bağlılıq xüsusiyyətləri onun publisistik irlisinin ölməzliyinə dəlalət edir.

Ustad publisist «Ermənistən və Azərbaycan mü-

nasibətləri» adlı əsərində ermənilərin Azərbaycandan torpaq iddiasını hələ o vaxt göstərmışdı. Ü.Hacıbəyli yazırkı ki, «Zəngəzur bizimdir» deyə haqsız iddialarını Tiflisdə rusca nəşr edilən «Slovo» qəzeti də müdafiə edirdi. Zəngəzura Qarabağın bir hissəsi kimi baxan ədib «özgənin malına və torpağına təməh edən yenə birinci Ermənistən oldu ki, Naxçıvan üzərinə hüsum edib özgənin yerinə sahibləndi və bugünkü eyni Ermənistən-dır ki, müstəqil Azərbaycan torpağına dəstdirazlıq etməkdədir» - deyirdi (Ü.Hacıbəyli. Fitnələr qarşısında. Bakı, 1995).

Təəssüf ki, bu xəbərdarlıqdan nəticə çıxarmamışıq. Əksinə, beynəlmiləlciliyimizlə fəxr edib «qardaşdır Haystan – Azərbaycan» mahnisini oxuyub oynadıq. Nəticədə nankor qonşumuz ərazimizin iyirmi faizini zəbt etdi. Rəhmətlik Mirzə Cəlil sağ olsayıdı görərdi ki, keçən əsrin əvvəlində ayıltmaq istədiyi «yarı yuxulu, yarı oyaq müsəlman» hələ də tam oyanmayıb.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin mövcud olduğu illərdə ən nüfuzlu mətbu orqanlardan biz ilk növbədə «Azərbaycan» qəzetinin adını çəkdik. 1918-1920-ci illərdə «Bəsirət», «Açıq söz», «Hürriyyət», «İstiqlal», «Zəhmət sədası», «Azərbaycan füqarası», «Gənclər yurdu», «Millət» kimi qəzetlərin, «Məktəb», «Qurtuluş yolu», «Şeypur», «Tuti sözü» və s. jurnalların nəşri müxtəlif fikirlərin trbunasına çevrildi.

Professor Şamil Vəliyev «Taleyimizin aynası» adlı məqaləsində yazar ki, XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda jurnalistikyanın ictimai fikir institutuna çevril-məsi nəticəsində ölkədə intibah hərəkatı gücləndi və bir fəaliyyət sahələrində reformların-islahatların həyata ke-

çirilməsinə başlandı. Yaranan şəraitdən səmərəli şəkildə istifadə edən Azərbaycan ziyalıları müstəqil dövlət, bütöv vətən, intellektual şəxsiyyət uğrunda fəal mübarizəyə qoşuldular. Bu işi dövri mətbuatın köməyi ilə gerçəkləşdirən ədib, şair, ictimai xadim və jurnalistlər Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin ideoloji əsaslarını formalasdırıa, «Türkçülk, islamçılıq, müasirlik» prinsiplərinə söykənərək azərbaycançılıq düşüncəsini cəmiyyətin şüuruna tətbiq edə bildilər.

Şübhəsiz mətbuatın normal fəaliyyətinə daha çox demokratik mühit və qanunvericilik sahəsində atılan addımlar ciddi kömək edir. 1919-cu il oktyabrın 30-da Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Parlamenti Azərbaycanda jurnalistikyanın inkişafına kömək edən, «Mətbuat Haqqında Nizamnamə» qəbul etdi. Bunu «mətbuatla bağlı parlamentdə gedən dərin və uzun müzakirə və mübahisələri tam reallığı ilə əks etdirən parlament materiallarından da görmək mümkündür».

Nizamnamə «Azərbaycan Cümhuriyyəti hökumətinin əxbarı»nda nəşr olunmuşdur. «Mətbuat Haqqında Nizamnamə» Azərbaycan jurnalistikası tarixində ilk qanunverici akt olmuşdur.

Tipografiya, Lüografiya, metallografiya və digər növ müəssisələrin, çap məhsullarının dərci, mətbəədən buraxılması və satılması, dram əsərlərinin kütləvi tama-sası, həmcinin oxu kabinetlərinin açılması üçün hükmüyyətdən heç bir razılığın olmaması tələb olunmur.

Mətbuat Haqqında Nizamnamə

Xalqını sevən və onun yolunda çalışan M.Ə.Rəsulzadə müstəqil Azərbaycanın gələcəyi üçün çalışır və bu yolda mətbuatın rolunu düzgün dərk etdiyindən ona qayğı ilə yanaşırdı. O dövrдə çıxan qəzetlərə baxmaq kifayət edər ki, görkəmli publisistin «mətbuat bir müəllim vəzifəsini yerinə yetirir» fikri qəzetlərin aparıcı mövzularından idi.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti çox-az – 23 ay yaşadı. Lakin buna baxmayaraq, bu az vaxtda azadlığın nə olduğunu xalqa başa saldı. Stalinin «bu il yarımlıq hakimiyyətiniz ərzində xalqa nə verdiniz?» suali na Məhəmməd Əmin Rəsulzadə belə cavab vermişdi: «Çox şey verə bilmədik. Amma milli azadlığın nə olduğunu başa saldıq. Azca da milli istiqlal dadızdırıq... Bir daha yüksələn bayraq bir daha enməz».

***

Azərbaycanda bədnam sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra mətbuatın inkişafı daha çox partiyalı mövqə ilə bağlı idi. Partiya mətbuatı özünün bütün fəaliyyətində marksizm-leninizm nəzəriyyəsini, Sovet İttifaqı Kommunist Partiyasının bu nəzəriyyə əsasında işləyib hazırladığı siyaseti rəhbər tutur və həyata keçirirdi. Qərb nəzəriyyəçiləri Şibert F., Piterson T., Şramm Y., «Mətbuatın dörd nəzəriyyəsi» kitabında sovet mətbuatının fəaliyyətini izləyərək belə nəticəyə gəlmişlər:

1. Kommunist rejimində mətbuat dövlətin və partiyanın əlində hakimiyyəti saxlamaq, öz ideologiyasını təbliğ etmək alətidir;

2. Mətbuat dövlət və partiya əleyhinə faktların

«ifşasında» istifadə olunur;

3. Mətbuat tam mənada təbliğat və təşviqat vəzifəsini oynayır;

4. Mətbuat hakimiyyətin onun üzərinə qoyduğu öhdəlikləri yerinə yetirir.

Professor C.Məmmədli «Müasir jurnalistikə» kitabında yazar ki, sovet rejimində informasiya vasitələri xalqa təkcə informasiya vermək deyil, həm də təşviqatçının işini görmüş, yerlərdə, istehsalat, tədris obyektlərində hakimiyyətin qərarlarını həyata keçirməkdə ona dayaq olmuşdur. Sovet İttifaqında «mətbuata partiya rəhbərliyi» anlayışı həmişə dəbdə olub. Senzurasının sərt qaydaları jurnalistlərin başı üzərində «demokl» qılınıcı kimi əskik olmayıb.

Belə bir şəraitdə fəaliyyət göstərən Azərbaycan mətbuatı - «Kommunist», «Bakinski raboçi», «Vişka», «Azərbaycan gəncləri», «Molodyoj Azerbaydjana», «Ədəbiyyat və incəsənət» və onlarca digər mətbuoranqlar kommunist ideologiyasını təbliğ etməklə yanaşı həyatımızın bütün sahələrini işıqlandırırdı. Doğrudur, o dövrdə jurnalistica partiya işinin və ictimai fəaliyyətin olduqca mühüm sahəsinə çevrilmişdi. Demək olmaz ki, Azərbaycan mətbuatı yerində saymışdı. Hər halda mətbuat totalitar şəraitdə fəaliyyət göstərsə də Azərbaycan jurnalistikası inkişafdan qalmamışdır. Onu da etiraf edək ki, sovet mətbuatının ayrılmaz hissəsi olan Azərbaycan mətbuatı həqiqətən azad deyildi, o vaxtlar deyildiyi kimi «əsl xalq mətbuatı»ndan uzaq idi.

Azərbaycanda radio və televiziyanın yaranması

Birinci fəsildə dünyada radio və televiziyanın yaranmasına qısa da olsa nəzər saldıq. İndi də Azərbaycanda elektron medianın yaranmasına diqqət yetirək.

Azərbaycanda müntəzəm radioverilişlərin efirə verilməsi keçən əsrin 20-ci illərinə təsadüf edir. 1926-ci il noyabrın 6-sı Azərbaycan radiosunun yaranma tarixidir. Radio tarixinin tədqiqatçılarından olan professor Qulu Məhərrəmli ölkəmizdə radioquruculuğunun tarixini Xalq Cümhuriyyəti hökumətinin fəaliyyəti ilə bağlayır. O, «Radio dalğalarında» (Bakı, 1999) kitabında yazır: «Əslində isə ölkəmizdə radioquruculuğunun tarixi Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti hökumətinin 1918-ci ilin yayında Gəncədə yaratdığı radiostansiyanın fəaliyyəti ilə başlanır. Həmin il sentyabrın 15-də türk qoşunlarının köməyi ilə Bakı daşnak, bolşevik və sentrokaspiçilərdən azad edildikdən sonra hökumət paytaxtı Bakıya köçürsə də, Gəncə radiostansiyası rabitə məqsədləri üçün tam gücü ilə işləyirdi. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti fəaliyyəti ilə bağlı həmin stansiyadan beynəlxalq efirə ara-sıra informasiyalar verilirdi». Müəllif sübut üçün 1919-cu ilin noyabrında ilk dəfə olaraq Ə.M.Topçubaşovun Eyfel qülləsindəki radiostansiyadan Gəncə radiostansiyasına Azərbaycan Respublikası hökumətinə göndərdiyi teleqramı əsas götürür: «Əziz vətənimizin iqtisadi və mədəni tərəqqisində böyük rol oynayacaq ilk Azərbaycan radiostansiyasının fəaliyyətə başlanması münasibətilə Sizi təbrik edirəm».

Yenicə müstəqillik qazanmış Azərbaycan radio-quruculuğu sahəsində nəzərdə tutduğu planlarını həyata keçirə bilmədi.

Milli hökumətin süqutundan sonra Azərbaycanda radionun yaradılması üçün Rusiya ilə sıx əlaqə apardı. 1923-cü ilin iyulunda SSRİ Xalq Komissarları Soveti «Xüsusi təyinatlı radiostansiyalar haqqında» qərar qəbul etdikdən sonra Azərbaycanda da bu sahədə dönüş yarandı. İlk növbədə radio həvəskarları hərəkatı yarandı. Radio tədqiqatçısı Y.Əlizadənin yazdığı kimi, Moskva radiosu verilişlərinə qulaq asmaq arzusu, Xəzər Hərbi Dəniz Donanmasının Bayıl radiostansiyasından aparılan sınaq verilişlərinə maraq – bütün bunlar Azərbaycanda müntəzəm radioyayımı təşkil etmək yolunda göstərilən səyləri daha da gücləndirdi.

1925-ci il aprelin 22-də Azərbaycan Xalq Komissarları Sovetinin iclasında Bakıda bütün Azərbaycana xidmət edə biləcək radio verilişləri stansiyası tikməyi qərara alındı. Yaradılacaq stansiya üçün Rusiyaya radioötürücü sifariş olundu, 1,2 kilovat gücündə lampalı radioötürücü Bakıya gətirildi.

Yeni stansianının istifadəyə verilməsi ərefəsində sınaq verilişləri həyata keçirildi. 1921-1925-ci illərdə Azərbaycan Teleqraf Agentliyinin direktoru olmuş Qubad Qasımov yazar ki, «həmin illərdə ictimai iş kimi radionu mənə tapşırılmışdır. O illərdə yeganə radio-stansiya Hərbi Dəniz Donanmasının studiyası idi. Biz onun vasitəsilə Moskvadan və xaricdən xəbərlər alırdıq. Təxminən 1922-1923-cü illərdə bizə təklif olundu ki, yerli radio təşkil olunsun. İlk dəfə «Son saat» adlı on dəqiqəlik xəbərlər bülletenini mən hazırladım. Verilşdə

nəqliyyat, idarə, təzə açılan məktəblər haqqında məlumatlar vardı».

Radio işi sahəsində əsas irəliləyiş isə 1923-cü ilin sonlarından başlandı. Yeni radio mərkəzi üçün indiki Elmlər Akademiyası binasında yer verildi. Sonralar radio Bakı Baş Poçt İdarəsinin yerləşdiyi binaya köcdü, bu da işləri bir qədər sürətləndirdi. Əlavə redaksiyalar təşkil olundu. Yalnız bundan sonra radio yaddaqlanan bir sıra verilişlər hazırlanmağa başladı. «Günorta» adlı veriliş maraqlı hazırlanlığından müxtəlif saatlarda üç dəfə təkrar olunurdu. Onu da qeyd edək ki, bu veriliş saat 11-dən 14-dək efirə verilirdi. «Günorta»da qadın azadlığına, savadsızlığa dair verilişlər verilir, felyetonlar səslənirdi. Onun qaldırıldığı məsələlər dinləyicilər tərəfindən maraqla qarşılanırdı. Bu verilişlərin tərbiyəvi əhəmiyyəti böyük idi.

Qubad Qasımov verilişlə bağlı belə bir hadisəni xatırlayır: «*Bir dəfə «Öyrədən» imzası ilə belə bir məktub aldıq ki, dağlı məhəlləsində bir qadın yaşayır. İşi-peşəsi ona - buna qızını nişanlamaqdır. Həmin qadın qızını nişanlamaqla yelbeyin kişilərdən pul qoparırmış. Tamam-kamal pul alandan sonra qızın nişanını qaytararmış.*

Mən məktubu felyetonçumuz Əsəd Əyyubiyə verdim ki, «Günorta» verilişi üçün bir felyeton yazsin və bu qadının firildaqlarının üstünü açsin. O, da bir felyeton yazüb gətirdi mənə... Materialı radioda verdik. Axşam saat altıda redaksiyaya girəndə yanında çadralı bir qadın və çadralı bir qız, xəncərinin gümüş qəbzəsi par-par yanın bir şəxs üstümü aldı. Salam-kalamsız «nə tövr edib mənim bacımı radioya veribsən»- dedi.

... Binasi bizimlə üzba-üz olan milislə onu qorxuz-

dum. Dedim ki, bu saat çağıraram bura, sənin qollarını bağlatdırıb saldıraram qazamata.

Onlar yan alıb gedəndə qadın geri qayıtdı və dedi:

- Qardaş o radioya denən ki, daha deməsin, mən də qızı axırıncı nişanlısına verərəm gedər».

Azərbaycan radiosu ilk addımlarını ata-ata püxtələşir, həyatımızın müxtəlif sahələrini işıqlandırırdı.

1926-cı ildə yenidən təşkil olunan Azərbaycan radiosu Xəzər Hərbi Dəniz Donanmasının radiomərkəzindən fərqlənirdi: «Mərkəzi Radioşura»nın yaradılması radionun sonrakı fəaliyyətinə böyük təkan verdi.

Beləlkə, yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, 1926-cı il noyabrın 6-da Azərbaycanda müntəzəm radioverilişləri başlandı. Efirdə səslənən «Diqqət! Diqqət! Danışır Bakı stasionu!» sözləri hamını həmin səsi dinləməyə vadardı. Həmin əlamətdar günü jurnalistika fakültəsinin sabiq dekanı, mərhum jurnalist, tədqiqatçı alim Tofiq Rüstəmov «Efirdə addımlar» (Bakı, 1969) kitabında belə təsvir edir: «Noyabrın 6-da, böyük el bayramı ərəfəsində küçə və meydanlarda, fəhlə klublarında və istirahət guşələrində qurulan cihazlar dil açıb danışındı. Müntəzəm radio verilişləri başlandı».

Özünün ilk addımlarını atan Azərbaycan radiosu əvvəllər bir saat veriliş verirdi. Bir müddət keçmiş verilişlərin həcmi üç saata çatdırıldı. Həmin dövrə Azərbaycanın görkəmli ziyalıları – Üzeyir Hacıbəyli, Məmməd Səid Ordubadi, Müslüm Maqomayev, Cəfər Cabbarlı, Məmməd Arif və başqaları radiodakı fəaliyyətləri ilə xalqımızın maariflənməsində, mədəniyyətimizin inkişafında yaxından iştirak edirdilər.

Radioda verilən konsertlərdə Cabbar Qaryağdıoğlu, Ələsgər Abdullayev, Keçəçi Məhəmməd, Hüseynqulu Sarabski, tarzən Qurban Pirimov, qarmonçalan Əhəd Əliyev və başqaları müğam və mahnıları ifa edirdilər.

Verilişlərin həcmi artdıqca kadrlara olan ehtiyac da artırdı. Radioya yeni-yeni gənc qüvvələr gəlirdi. İlk vaxtlar çətin olsa da, onlar tədricən bu çətinliyi aradan qaldırmağa nail oldular. Azərbaycan radiosunun ilk və sonrakı diktorları İsmayııl Əlibəyli, Raya İmanzadə, Ənvər Həsənov, Soltan Nəcəfov, Aydin Qaradağlı, Züleyxa Hacıyeva, Sabutay Quliyev və başqaları dövrün hadisələrini öz ecəzkar səsləri ilə dinləyicilərə çatdırırdılar. Jurnalistlər isə radiodan kütləvi kommunikasiya vasitəsi kimi istifadə edirdilər. Radio ocerklərdə, radio reportajlarda və bir sıra informasiyalarda jurnalist axtarışları, operativlik özünü göstərirdi.

60-cı illərdə respublika radiosunda forma və məzmun dəyişikliyi baş verdi. Xalq kütlələrinin ürəyincə olan yeni verilişlər meydana gəldi. «Araz» xəbərlər programı da bu dövrün məhsuludur. Onun ilk verilişi 1964-cü il oktyabrın 15-i efirə çıxbı.

Onu da qeyd edək ki, Sovet İttifaqının bütün respublikalarında olduğu kimi Azərbaycanda da radio partiyanın ideoloji təbliğatına çevrilmişdi. Bu təbliğat uzun illər, keçən əsrin sonuna dek davam etdi.

Azərbaycan televiziyasının yaranma tarixi 14 fevral 1956-ci ildən başlanır. Zaqqafqaziya respublikaları arasında ilk müntəzəm televiziya verilişləri Bakının qismətinə düşür. Vaxtilə Dövlət Radio və Televiziya Verilişləri Komitəsinin sədri vəzifəsində çalışmış Ənvər

Əlibəyli həmin tarixi belə xatırlayırdı: «1956-ci il fevralın 14-də bakılılar gözəl bir hədiyyə aldılar. Şəhərin ən hündür yerində yerləşən 196 metrlik antenna qülləsin-dən yayılan dalğalar Bakı televiziya studiyasının ilk təcrübə verilişlərinə başlamasını xəbər verirdi. Həmin gündən etibarən əvvəller gündə iki, sonra isə beş gün televizorun ekranlarından diktoranın bu müraciəti eşidildi: «Hörmətli tamaşaçılar, axşamınız xeyir, verilişimizə başlayırıq...».

İlk vaxtlar televiziya kinofilmlərin nümayişinə üstünlük verirdi. Lakin bu uzun çəkə bilməzdi. Ona görə ki, tamaşaçını təkcə kino deyil, həyatımızda baş verən yeniliklər də maraqlandırırdı. Moskva televiziya-sında gedən proseslər, həm də respublikadakı mədəni quruculuq işlərinin, həmçinin beynəlxalq aləmdə baş verən hadisələr tamaşaçıdan informasiyaya tələbatı günü- gündən artmışdı. Odur ki, yeni proqramlar yaratmaq lazım gəldi. Orijinal və «publisist biçimli» proqramlara ehtiyac duyulurdu. «Vişka» qəzeti (7 may 1957) görülən işlər barədə yazırı: «İş şəraitinin çətinliyinə baxmayaraq, televiziya studiyasının kollektivi... orijinal verilişlər yaratmaq üçün var qüvvə ilə çalışır». «Azərbaycan bəstəkarlarının portretləri», «Azərbaycan ədəbiyyatı klassikləri», «Bakının teatr və konsert salonlarında», «Festival qarşısında» və s. verilişlər barədə qəzet tamaşaçılardan təşəkkür dolu məktublar alır».

1957-ci il televiziya üçün sınaq ili olsa da onun həyatında əlamətdar hadisərlər yadda qaldı. Y.Əlizadə və Q.Məhərrəminin birgə yazdıqları «Azərbaycan efiri: tarix və müasirlilik» (Bakı, 2006) kitabında qeyd olunur ki, «uğurlu sınaqlar» sayılan 1957-ci ildə orijinal veriliş-

lərə meyl güclənir. İlk növbədə televiziya teatrının meydanı genişlənir. Professorlardan Rauf Kazimovski, Ağəli Dadaşov, İsmət Səfərəlibəyov Azərbaycan və xarici ölkə klassiklərinin əsərlərini ekran üçün uğurla səhnələşdirirlər. Həmin vaxt Böyük Oktyabr İnqilabının 40-cı ildönümü münasibətilə «Laçın yuvası» (S.S.Axundov) və «Səhər» (M.Hüseyn) romanının ekran üçün səhnələşdirilməsi, eləcə də «Bakı inqilabi ənənələr şəhəridir» adlı mürəkkəb quruluşlu telekompozisiyanın hazırlanması böyük marağa səbəb olmuşdur. Artıq həmin dövrdə Azərbaycan televiziyası efirə həftədə 5 dəfə çıxırı və verilişlərin gündəlik həcmi 2 saat 20 dəqiqəyə çatmışdı.

TV-də rəngarəng verilişlərin sayı artdıqca tamaşaların da sayı artırdı. Bunu nəzərə alan Azərbaycan SSR Mədəniyyət Nazirliyi və radioinformasiya idarəsi verilişlərin həftəlik programını buraxmağa başladı.

1960-cı il yanvarın 29-da Sov.İKP MK «Sovet televiziyasını daha da inkişaf etdirmək haqqında» qərar qəbul etdi. Qərarda göstərilirdi ki, televiziya ölkədə və xaricdə baş verən hadisələr haqqında əhaliyə məlumat verməyin başlıca üsullarından birinə çevrilmişdir. Televiziya əhalinin siyasi, mədəni və estetik tərbiyəsi üçün yeni böyük imkanlar açır. Həmin qərardan sonra informasiyalara diqqət artırıldı. Belə ki, programlarda informasiyalara xüsusi yer ayrıldı.

Azərbaycan TV ilk xəbərlər buraxılışını 1960-ci ildən efirə «Günün yenilikləri», az sonra isə həmin ilin aprel ayından «Son xəbərlər» adı ilə verməyə başladı.

İlk diktorlardan Tamara Gözəlova, Nailə Mehdiyəyova, Sevda Cənizadə, Sara Manafova, Rəna Nəsi-

rova, Rəxşan Aslanova, Sima Xasiyeva, Nizami Məmmədov və başqalarının ekranda görünməsi «televiziyanı tamaşaçılara daha da yaxınlaşdırırırdı».

1966-70-ci illərdə «Günün ekranı» xəbərlər programı da özünün yaxşı cəhətlərini göstərən jurnalistlərin reportajlarında forma və üslub rəngarəngliyi qabarlıq hiss olunurdu. 70-ci illərin axırlarında və 80-ci illərdə ekranlarda «İnsan və qanun», «Ədəbiyyat və zaman», «Hünər», «Tələbə klubu», «Sağlamlıq», «Yumorist növəllər», «Yaşlılar», «Kamillik», «Həyatın nəbzi», «Sən, mən və zaman», «Zəriflik», «Palitra» və s. yeni verilişlər tamaşaçıların maraq göstərdiyi verilişlərdən idi.

2005-ci ildə Azərbaycan Dövlət Televiziya və Radio Verilişləri Şirkətinin adı dəyişdirilərək Azərbaycan Televiziya və Radio Verilişləri Qapalı Səhmdar Cəmiyyətinə çevrildi.

Məqsədimiz radio və televiziya haqqında yiğcam məlumat vermək idi. Yazdıqlarımız yalnız elektron media haqqında təsəvvür yaradır. Daha geniş, daha ətraflı yuxarı kurslarda radio və televiziyanın təşəkkülü, fəaliyyəti və cəmiyyətimizdəki rolü barədə ayrıca söhbət açılacaq.

Çalışmalar

- 1.XIX əsrдə Tiflisdə nəşr olunan mətbu orqanlar hansılardır?
- 2.«Əkinçi» qəzetinin nəşri ilə milli mətubatın yaranması. Qəzeti «Əkinçi» adının verilməsinin səbəbini aşasdır.
- 3.XX əsrin əvvəllerində Azərbaycanın demokratik fikirli ziyahlarının ana dilində qəzet və jurnal çıxarmaq üçün göstərdikləri səylər. «Molla Nəsrəddin» jurnalının nəşri. Mollanəsrəddinçilərin jurnalda fəaliyyəti

4. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə çıxan qəzetlər, onların mövzu dairəsi. «Mətbuat Haqqında Nizamnamə»nin qəbulunun tarixi əhəmiyyətini özün üçün aydınlaşdır.
5. Azərbaycanda radio və televiziyanın yaranması. Görkəmli ziya-hılların radionun fəaliyyətində, xalqımızın maariflənməsində, mədəniyyətimizin inkişafında iştirakını nədə görürsən? Radio və televiziyanın ilk diktörleri kimlər idi?

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Demokratik Respublikası. Bakı, 1997
2. Axundov N. Azərbaycan satira jurnalları (1906-1920). Bakı, 1965
3. Axundov B. Mahmudov M. Nəşriyyat işininin əsasları. Bakı, 2006
4. Aşırlı A. Azərbaycan mətbuatı tarixi (1875-1920), I hissə, Bakı, 2009
5. «Əkinçi» (1875-1877). Tam mətni. Bakı, 1979
6. Əlizadə Y., Məhərrəmli Q. Azərbaycan efiri: tarix və müasirlik. Bakı, 2006
7. Hacıbəyov Ü. Seçilmiş əsərləri. Bakı, 1965
8. Hüseynov Ş. Müstəqilliyin çətin yolu... reallıq, düşüncələr. Bakı, 2009
9. Qərənfil Dünyaminqizi. Cümhuriyyət dövrü Azərbaycan mətbuatı (1918-1920). Bakı, 2005
10. Məhərrəmov Q. Radio dalğalarında. Bakı, 1999
11. Məmmədquluzadə C. Əsərləri, IV cild, Icild. Bakı, 2004
12. Məmmədli C. Müasir jurnalistika. Bakı, 2003
13. Məmmədli C. Jurnalistikyanın müasir inkişaf meylləri. Bakı, 2006
14. Rəsulzadə M.Ə. Seçilmiş əsərləri (1909-1914). Bakı, 2001
15. Rüstəmov A. Jurnalistika. Bakı, 2005
16. Zeynalov N. Azərbaycan mətbuatı tarixi I və II hissə. Bakı, 1973, 1974
17. Vəliyev Ş. Taleyimizin aynası. Azərbaycan-90. «Azərbaycan» qəzetinin nəşri, 2008

Fəsil 3

XX əsrin sonlarında Azərbaycanda müstəqil KİV-in yaranması

- Yenidənurma və aşkarlığın jurnalistikanın fəaliyyətinə təsiri
- Azərbaycanda yeni jurnalistikaya keçid

Yenidənqurma və aşkarlığın jurnalistikyanın fəaliyyətinə təsiri

Yenidənqurma və aşkarlıq. Bu iki söz orta və yaşı nəslə yaxşı tanıdır. O ki, qaldı gənc nəslə, onlar bilməlidirlər ki, «yenidənqurma əməliyyatının» məramı nə idi və nəticəsi nə ilə yekunlaşdı. Bu barədə bir qədər ətraflı.

Keçən əsrin sonlarında SSRİ-də başlanan yenidənqurma vaxtı çatmış zərurət idi. Çürüməkdə olan cəmiyyət dəyişikliklər üçün yetişmişdi. Ölkədə sosial-iqtisadi, siyasi böhran təhlükəsi günü-gündən güclənirdi. Milli gəlirin artımı sürəti getdikcə azalır, iqtisadi durğunluq açıq-aşkar özünü biruzə verirdi.

SSRİ-nin o vaxtkı rəhbəri M.S.Qorboçov ölkənin ağır vəziyyətdə olmasını belə təsvir edirdi: «İdeya sərvətləri və mənəvi sərvətlər sakit-sakit, bir növ nəzərə çarpmadan oyulmağı başladı. Artım surətinin xeyli aşağı düşməsini, keyfiyyət göstəricilərinin bütün kompleksinin pisləşdiyini, elmi-texniki yeniliklərin qavranılmadığını, ərzaq, mənzil, geniş istehlak malları və xidmətlər sarıdan çətinlikləri hamı görürdü».

Doğrudur, hamı görürdü. Amma hamı gördüyüünü diliñə gətirə bilməzdi. Bu çətinliklər barədə yalnız ölkənin birinci şəxsi danışa, nəsə deyə bilərdi. Dedi də...

80-ci illərin ikinci yarısında Kommunist Partiyası Sovet imperiyasını böhrandan xilas etmək üçün, iqtisadi və sosial, mədəni tərəqqini sürətləndirmək konsepsiyasını irəli sürdü. Azərbaycanın müstəqilliyinin bərpasının 10 illik yubileyinə həsr olunmuş «Azərbaycan Respub-

likası 1991-2001» (Bakı, 2001) kitabında yazılıb ki, sovet cəmiyyətində elmi-texniki tərəqqi, maddi-texniki bazanı inkişaf etdirmək, istehsal münasibətlərini təkmilləşdirmək, bütün siyasi, ictimai və ideoloji təsisatlar sistemini fəallaşdırmaq, «insan amilinin rolunu yüksəltmək» üçün təşəbbüsler edildi. Lakin bunların heç biri həyata keçmədi. Ona görə ki, təkpartiyalı sistem, partiya amirliyi aradan qaldırılmayınca, respublikaların suveren hüquqları özlərinə qaytarmayınca iqtisadiyyatı dirçəltmək qeyri-mümkün idi. Bir yandan da mühafizəkarlarla islahatçılar arasında gedən mübarizə nəzərdə tutulmuş islahatları ləngidirdi.

SSRİ-də başlanan yenidənqurma ölkəni düşmüş ağır vəziyyətdən qurtarmağa hesablansa da onu xilas edə bilmədi. M.Qorbaçovun inqilab adlandırdığı yenidənqurma ömrünü başa vurmuş, düzgün nə varsa hamısını sindirdi. Xalq arasında yenidənqurmaya «yenidənqurma»nın deyilməsi də təsadüfi deyildi.

Belə bir şəraitdə ermənilər «Böyük Ermənistən» ideyasını həyata keçirmək üçün aşkarlıq və demokratiyadan istifadə edərək, Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ bölgəsinə ərazi iddiaları irəli sürdülər. Kreml Azərbaycan başda olmaqla bütün Zaqafqaziyanı əldə saxlamaq üçün Dağlıq Qarabağ problemini qızışdırıldı. Avantürüst erməni jurnalisti Zori Balayanın «Ocaq» kitabı, həmçinin o vaxt az-çox üzdə olan iqtisadçı Aqanbekyanın Fransada kommunistlərin orqanı olan «Humanite» qəzeti (18 noyabr 1987) verdiyi müsahibə iki xalq arasında müharibənin başlanmasından müstəsna rol oynadı. Onu da qeyd edək ki, 421 səhifəlik «Ocaq» açıqca Azərbaycan xalqı əleyhinə yazılmış ki-

tabdır. Kitabın zərərli kitab olması barədə xeyli resenziya yazılsa da, o vaxtkı rəhbərlik onların çapına icazə vermədi. «Mən istərdim ki, Qarabağ Ermənistəninin olsun. Mən iqtisadçı kimi belə hesab edirəm ki, o Azərbaycana nisbətən Ermənistəna daha çox bağlıdır»- deyən Aqanbekyan yenidənqurma və aşkarlıqdan istifadə edərək bu istiqamətdə təklif də irəli sürmüş və həmin problemin öz həllini tapacağına ümidvar olduğunu bildirmişdi.

Yenidənqurma, demokratikləşmə şəraitində tənqidin meyarları və xarakteri də dəyişirdi. Yalnız keçən əsrin 80-ci illərinin ikinci yarısında bir sıra mətbuat orqanları aşkarlıq və plüralizm prinsiplərinə söykənərək ölkədə baş verən prosesləri nisbətən düzgün işıqlandırmağa başladılar. Məsələn, SSRİ-nin bir nömrəli qəzeti olan «Pravda» baş məqalələrinin birində yazır ki, Rusiyanın əyalətlərindən birində kolxoz yığıncağına adamları cəlb etmək üçün onların hər birinə 3 manat (o vaxtkı pulla) verirdilər. Qəzet onu da vurğulayırdı ki, bu pula yarımlitrlı «vodka» almaq olardı.

Amerika politoloqu, Dövlət Departamentinin keçmiş yüksək rütbəli əməkdaşı Frencis Fukuyama «Tarixin sonu» kitabında yazır ki, Sovet İttifaqında marksizm-leninizm səfərbəredici ideologiya kimi ölüdür – onun bayrağı altında adamları daha yaxşı işləməyə məcbur etmək mümkün deyildir.

Keçmiş SSRİ-də başlanan yenidənqurma 1987-ci ildə Azərbaycana da gəlib çatdı. «Cəmiyyətdə inqilabi dəyişikliklərin, yeni təfəkkürün formallaşmasının vacibliyi respublikada keçirilən, demək olar ki, bütün tədbirlərin gündəliyində əsas məsələyə çevrildi». Respublika-

da yiğilib qalmış o qədər sosial problemlər vardı ki, onlar müzakirə obyektiñə çevrildi, xalqın korrupsiya, rüşvətxorluq kimi neqativ hallara qarşı etirazları səsləndirdi.

Bir sözlə, xalq ayılmışdı. Lakin ürəklərindən keçənlərin hamısını dilə gətirmirdilər. Çünkü qorxu hissi hələ canlarından çıxmamışdı. Cəmiyyətdə yeni ab-hava duyulsa da, hələ çox zəif idi. Belə bir şəraitdə Dağlıq Qarabağ hadisələrinin başlanması, respublikadakı ictimai-siyasi vəziyyətə xeyli təsir edərək cəmiyyətdə gedən proseseləri daha da gücləndirdi.

Bütün bu hadisələrə respublika mətbuatı biganə qala bilməzdi. Qəzet səhifələrində tənqidçi yazılarının sayı getdikcə artırdı. Qeyd etmək yerinə düşər ki, «ilk dövr-lərdə bunlar daha çox Moskva qarşısında özünü, cəmiyyətin yetişməsi uğrunda fəal mübariz» kimi göstərməyə çalışan ölkə rəhbərliyinin istəyinə uyğun həyata keçirilirdi.

Artıq keçən əsrin sonlarında Azərbaycanın küt-ləvi informasiya vasitələrində məzmun dəyişikliyi hiss olunmaqdı idi. Bu məzmun dəyişikliyi əsasən «Molod-yoj Azerbaydjana», «Elm», «Odlar yurdu» və bir sıra qəzetlərdə daha aydın hiss olunurdu.

Xaricdə yaşayan həmvətənlərlə Azərbaycan mədəni əlaqələr cəmiyyətinin («Vətən» cəmiyyətinin) orqanı olan «Odlar yurdu» qəzeti «Tarixlərdən yarpaqlar» (№2(399)), «Həqiqət və ədalət naminə» (№16 (447)), «Dağlıq Qarabağ» (№20 (451-452)) sərlövhəli məqalələrdə respublikada baş verən ictimai-siyasi vəziyyət təhlil olunur, Dağlıq Qarabağdan qovulmuş azərbaycanlıların acı taleyi nəzərə çarpdırılır, hökuməti təcili tədbir-

lər görməyə çağırırdı. «Elm» qəzeti isə Azərbaycan alimlərinin Dağlıq Qarabağın əzəli Azərbaycan torpağı olmasını təsdiqləyən tarixi sənədlərə söykənən yazılarla üstünlük verirdi.

Gərgin bir şəraitdə Moskvanın əli ilə həyata keçirilən Sumqayıt aksiyası «erməni ekstremistlərinin göydə axtardığı fürsət idi ki, yerdə əllərinə düşmüdü». Azərbaycan xalqının qeyrətli oğlu, akademik Ziya Bünyadov «Elm» qəzetində «Nə üçün Sumqayıt?» adlı məqalə ilə çıxış edərək bu aksiyanın plan üzrə həyata keçirildiyini bildirdi: varlı ermənilər əmlakını, əmanət kassalarındakı pullarını götürüb Sumqayıtı tərk etdilər. Özünü azərbaycanlı kimi qələmə verən «Paşa» ləqəbli erməni təxribatçısı E.Qriqoryan ilk cinayət hərəkətlərini törətdi. O özü şəxsən 5 erməni öldürmüdü. Bu faciə nəticəsində şəhərdə 32 nəfər, o cümlədən 26 nəfər erməni və 6 nəfər azərbaycanlı öldürülmüşdü.

Ermənilərə hava-su kimi vacib olan bu faciə azərbaycanlıları dünyanın gözündən salmağa hesablanmışdı.

O dövrün kütləvi informasiya vasitələrindən ən çox fərqlənən «Molodyoj Azerbaydjana» qəzetində hadnisələrə yanaşma tərzində obyektivlik özünü göstərirdi. Bu qəzet yeganə qəzet idi ki, respublikada rəsmi KİV-dən qeyri rəsmi KİV-ə keçidin əsasını qoydu. O dövrdə qəzetiñ populyarlığı, tutduğu mövqə respublika rəhbərliyini narahat etməyə bilməzdi. Qəzetə olan təzyiqlər, hədələr redaksiya kollektivini qorxutmurdu. Əksinə, «Molodyoj Azerbaydjana» daha kəsərlə yazılarla çıxış edirdi. Bu da çox davam edə bilməzdi. Çünkü SSRİ hələ daşılmamışdı. Moskvaya tabe olan respublika rəhbər-

liyi kəskin yazınlara görə narahat idi. Odur ki, «Molod-yoju Azerbaydjana»nı öz məcrasına qaytarmaq üçün kollektivi dağıtmalı oldu. Nəticədə qəzeti redaktori «cənnətlik adam» Nəcəf Nəcəfov vəzifəsindən azad edildi, bir sıra əməkdaşları isə işdən çıxarıldı.

Onun haqqında yazılmış məqalələrin birində deyilir ki, 1986-89-cu illərdə Nəcəf müəllim və onun «Molodyojka»sı bizdə, Azərbaycanda digər küləklərlə yanashı, demokratiya, azadlıq, sərbəstlik mehinin əsəcəyinə, bu mehin güclü, ürəyimizə sərinlik, dizimizə təpər gəti-rəcək, qabağına düşən zir-zibili atmağa qadir, evlərdən, kabinetlərdən üfunəti qovacaq bir küləyə çevriləcəyinə ümid oyatdı.

Azərbaycanda demokratiyanın ilk bünövrə daşını qoyan «Molodyojka»nın redaktoru N.Nəcəfov ruh-dan düşmədi, azad, müstəqil mətbuat uğrunda mübarizəsini davam etdirdi. Belə ki, onun rəhbərliyi ilə 1989-cu il dekabrın 24-də respublikada ilk müxalifət qəzeti olan «Azadlıq» çıxdı. Jurnalist Şahin Hacıyev «525-ci qəzet» də dərc etdirdiyi «Nəcəf haqqında düşüncələr» sərlövhəli məqaləsində o günləri belə xatırlayıır: «Nəcəfin ilk nömrə üzəridə necə həvəslə işlədiyi gözlərimin qabağındadı. Bir qrup jurnalistlərlə birgə o, Əhmədli-dəki 4 nömrəli mətbəədə 2 gecə çalışdı, nömrənin maketini hazırladı, məqalələri redaktə etdi. «Azadlıq»ın çıxməsi ilə o, yenidən ölkədə ən populyar, 200 min tirajla çıxan qəzeti redaktoru oldu».

Azərbaycan Xalq Cəbhəsinin (AXC- 1989-cu il iyulun 17-də rəsmi qeydiyyatdan keçib) qəzeti «Azadlıq»ın birinci nömrəsi 8 səhifədən ibarət idi. Qəzeti adının üstündə «El gücü-sel gücü!» yazılmışdı. Onun bi-

rinci səhifəsində Meydandakı (Keçmiş Lenin meydanı – A.R.) mitinqdən foto verilmiş, aşağı hissədə isə türk şairi Tofiq Fikrətin «Millət şərqisi» şeiri dərc olunmuşdur:

*Zülmün topu var, gülləsi var, qalpəsi varsa,
Haqqın da bükülməz qolu, dönməz üzü vardır,
Göz yumma günəşdən, nə qədər nuru qaralsı,
Sönməz əbədi, hər gecənin gündüzü vardır.
Millət yoludur, haqq yoludur, tutduğumuz yol!
Ey haqq yaşa! Ey sevgili millət, yaşa, var ol!*

«Azadlıq»ın ikinci səhifəsində M.Ə.Rəsulzadənin 1920-ci ilin iyununda Lahicda yazdığı «Haqsız qan yerdə qalmaz» məqaləsi və AXC-nin (fövqəladə) konfransının qətnaməsi dərc olunub. AXC sədri Əbülfəz Elçibəylə «Hürriyyət olan yerdə insanlıq da olur» sərlövhəli müsahibə, Üzeyir Hacıbəylinin «Duma yaxınlaşır», Vəqif Səmədoğluğunun «Milli tənhalıqdan qurtulmalıyıq» adlı yazıları da qəzetiñ birinci nömrəsində verilib.

Yeri gəlmışkən, qeyd edək ki, «Azadlıq» qəzeti ilə yanaşı 1989-cu ildə AXC-nin rayon şöbələrinin də qəzetləri çıxırdı. Gəncədə «Vətən», Şəkidə «İstiqlal», Culfa da «İki sahil», Bakının Oktyabr (indiki Yasamal) rayonunda çıxan «Meydan» qəzetlərini göstərmək olar. Bu qəzetlərin hamısını bir amal birləşdirirdi: Azərbaycanın müstəqilliyi. «Meydan» qəzeti daha irəli gedərək birinci nömrəsində yazırıdı: «Hələlik qeyri-formal xarakter daşıyan bu qəzeti, «Meydan» adlandırmağımız təsadüfi deyil. «Meydan» deyəndə bizə xəyalən Lenin adına Bakı meydanını «Azadlıq» meydanı kimi görürük».

«Meydan»da dərc olunan «Bayraqdar» adlı informasiyada o vaxtkı gəncliyin hünərindən, vətənə məhəbbətindən, azadlıq uğrunda mübarizəsindən xəbər verir. İnfomasiyada oxuyuruq: «8 may 1989-cu ildə təriximizin ən şərəfli səhifələrindən biri olan Azərbaycan Demokratik Respublikasının 71-ci ildönümü münasi-bətilə Azərbaycan Dövlət Universitetinin 2 nömrəli ya-taqxanasının üstündə üçrəngli aypara və səkkizguşeli ulduz olan milli bayraqımız dalğalanırdı».

O dövrə hakimiyyətin nəzarətində olan mətbuat xalqa doğru-düzgün informasiya vermir, Ermənistan-Azərbaycan «dostluğunandan» yazar, bəzi ziyalıların bu «dostluğa» həsr olunmuş məqalələrini dərc edilirdi. Azərbaycan Televiziyası da mətbuatdan geri qalmır, konserti konsertə calayırdı.

Əsl həqiqəti isə yalnız müstəqil mətbuatdan almaq olardı. Məhz yenidənqurmanın dalğasında işıq üzü görən müstəqil mətbuat ermənilərin Azərbaycana torpaq iddiasının arxasında nələrin durduğunu xalqa çatdırırdı. «Azadlıq» qəzeti bu münasibətlə yazırkı ki, ar-tıq iki ildir ki, Sovet Sosialist Respublikaları İttifaqının tərkibindəki bir respublika başqa bir suveren respublikanın torpaqlarını işgal etmək üçün əməli tədbirlər hə-yata keçirir.

«Azadlıq» ölkədəki ictimai-siyasi vəziyyət haq-qında oxuculara ətraflı məlumat verdiyindən əldən-əla gəzirdi. İctimai rəyə təsir edən qəzet milli şüurun oyanmasında, milli azadlıq hərəkatının güclənməsində böyük rol oynadı.

O vaxt «Azadlıq» qəzetinin bütün nömrələrini həvəslə oxuyurdum. Çünkü o vaxta görə «Azadlıq» qəzetiinin yazdıqlarının hamısı düz, necə deyərlər, mənim ürəyimdən olan yazılar idi.

Heydər Əliyev

Az müddətdə respublikada azad fikirli jurnalistlər yetişdi ki, onlar da azad müstəqil mətbuatın formalasmasında yaxından iştirak edirdi. «Gənclik», «Xəzər», «Xazar» (rus dilində) jurnalları, habelə «Aydınlıq», «Yeni Müsavat», «Ədalət» qəzetləri totalitar rejimin ənənələrindən uzaq durmağa çalışırı.

İlk nömrələrindən oxucuların rəğbətini qazanan qəzetlərdən biri də «Azərbaycan» qəzeti idi. Qarabağ Xalq Yardımı Komitəsinin orqanı olan «Azərbaycan»ın redaktoru şair, publisist Sabir Rüstəmxanlı qəzetenin oxunaqlı olması üçün əlindən gələni əsirgəmirdi. «Azərbaycan» ilk nömrədən – 1989-cu il oktyabrın 1-dən oxucularını sevindirdi və həmin nömrədə redaktorun oxuculara müraciətini dərc etdi: «İnqilab dövrünün mətbuatı yeni, cəsarətli, aşkar sözün – inqilabi sözün carçası olmalıdır. «Azərbaycan» qeyrət və cəsarət kürsüsünə çevrilməlidir. Başlanan böyük ümumxalq hərəkatına güzgü tutmaqla qəzet – demokratik fikrin, milli şürurun inkişafına təkan verməlidir».

Etiraf olunmalıdır ki, «Azərbaycan» qəzeti milli şürurun inkişafına təkan verən yazılar dərc etməklə xalqı oyanmağa çağırırdı. Qəzet tanınmış ziyahılara öz səhifələrində geniş yer verirdi. Misal üçün, xalq yaziçisi İs-

mayıl Şıxlının «Yurdumuzun sabahını düşünək» və xalq şairi Bəxtiyar Vahabzadənin «Tarix qarşısında məsuliyyət» (rus dilində) adlı məqalələrində respublikadakı siyasi durumdan və Dağlıq Qarabağ ətrafındaki hadisələrdən söhbət açılır, Azərbaycanın gələcəyindən narahatlıq hiss olunur və xalqı birliyə səsləyirdi.

Xalq şairi İsmayııl Şıxlı yuxarıda adı çəkilən məqalə yazırkı ki, «... gəlin qorxaqlığın daşını ataq, xalqa yalan danişmayaq, onu aldatmayaq, ürəyimizdəkini açıq deyək, vəzifə üçün, dolanışq üçün mənliyimizi tapdalamayaq. Gəlin elimizin, obamızın, balalarımızın sabahını düşünək. Əgər biz hər şeyi başa düşsək, əl-ələ versək, məğlub olmariq. Xalq bunu bizdən tələb edir».

1990-ci il 20 Yanvar qırğını zamanı «Azərbaycan» müvəqqəti fəaliyyətini dayandırdı. Lakin redaksiyanın qeyrətli əməkdaşları hadisələrlə bağlı topladıqları sənədlərdən qəzetiñ bərpasında istifadə etdilər.

M.Ə.Rəsulzadənin təbirinçə desək «məzлum mil-lətin mətbuatı da məzлum olur». Biz nə qədər düşmənin qabağından qaçıraqsa, məzлumlaşırıq, acizləşirik. Belə olan şəraitdə «millətin dili adlanan jurnalistlər də zəif və aciz» olur.

Azadlıq uğrunda mübarizəyə qalxan Azərbaycan xalqının «olum, ya ölüm» tələbinə Moskva ölümlə cavab verdi. Məkrli planlarını həyata keçirmək üçün onlar televiziyanın enerji blokunu partlatdırılar ki, xalq onların cinayətlərindən xəbərsiz olsun. 1990-ci ilin 20 yanvarında analoqu olmayan cinayət törətməklə Azərbaycan xalqının gözünü qorxutmaq istəyirdilər. Bu faciədə torpaqlarımız şəhidlərin al qanı ilə yoğruldu: 131 nəfər öldürdü, 742 nəfər yaralandı, xeyli insan itkin düşdü.

Xalqın göz yaşları ilə yaşadığı günlərdə informasiya qılığının onları çəş-baş salmışdı. Şayələr baş alıb gedirdi. İnfomasiya achiğini yalnız mətbuat aradan qaldıra bilərdi. Belə bir şəraitdə yeni qəzet - «Səhər» infomasiya blokadasını yardım etdi. Yanvarın 25-də «Səhər»in iki milyon tirajla çıxan 12 səhifəlik nömrəsi əhaliyə paylandı. Qəzetiin sonrakı rus və ingilis dilində çıxan nömrələri xaricə göndərildi.

«Səhər»in redaktoru Bakı Dövlət Universiteti jurnalistika fakültəsinin məzunu Məzahir Süleymanzadə həmin günü belə xatırlayır: Otağımın pəncərəsi o vaxtkı Kirov, indiki Bülbül prospektinə açılırdı. Oradan baxanda gördüm ki, bizim redaksiya ilə üzbeüz parça mağazasının qarşısına çoxlu adam toplaşış. Sən demə, məndən qəzeti götürən gənclər «Səhər»in səhifələrini mağazanın vitrininə yapışdırıblarmış. Küçədən keçənlər şəhidlərin şəkillərinə baxıb fəryad qoparıblar. Əsgərlərlə əhali arasında mübahisə düşmüdü. Özümü yetirib gördüm ki, «Səhər»i vitrinə yapışdırılanları tutublar. Onlar qanunsuz vərəqə yapışdırmaqdə təqsirli biliñirdi. Vəsiqəni göstərib dedim ki, qanunsuz vərəqə yox, qanunu qəzetdir. Əsgərləri inandırmaq üçün qəzetdə rusca dərc olunmuş komendantın əmrini də göstərdim. Gəncləri buraxdilar. Birdən küçədə zirehli maşın dayandı, xeyli silahlı əsgər yerə tökülsüb izdihamı mühəsirəyə aldı. Qəflətən atəş açıldı, mağazanın vitrini çilikçilik, «Səhər» qəzetiinin səhifələri isə deşik-deşik oldu. «Səhər» şəhid olmuşdu.

«Kommunist» qəzetiin əlavəsi kimi «Səhər» qəzetiin cəmi 37 nömrəsi çıxdı. 1991-ci ilin yanvarından qəzet müstəqil çıxmaga başladı.

Fövqəladə vəziyyətə baxmayaraq, Azadlıq meydانında böyük matəm mitinqi keçirildi. Bir milyondan çox insanın iştirak etdiyi bu mitinq, «Moskvanın qanlı əməllərinə qarşı etirazın ifadəsi idi». Bakının küçələrində Azərbaycan KP MK-nin binasının (indiki prezident aparatı) divarlarında «Qorbaçov cəlladdır», «Rədd ol-sun Sov.İKP», «İşgalçılardır, rədd olub gedin» və s. şüarları yazılmışdı. On minlərlə adam etiraz əlaməti olaraq partiya biletlərindən imtina edərək, onu yandırdı.

Şair Gəray Fəzli «Mən partiya biletimi niyə təhvil verdim?» («Ulduz» jurnalı, 1990 №8) publisist yazısında yenidənqurmanın mənzərəsini vermiş, bələlərimizin başında Kommunist Partiyasının durduğunu canlı faktlarla göstərmişdir:

«1988-90-ci illərdə respublika mətbuatında hər gün ürək ağrısı ilə oxuduğumuz, «qaçqınlar», «köçkünlər», «didərginlər» kimi köhnə sözlərin təzədən dirçəlməsinə səbəbkar – 1953-cü ildə dünyadan gedən Stalindir, onun Lenin-Stalin Partiyasıdır.

1988-90-ci illərdə hər ay başı bizə verilən ət, yağı talonlarının günahkarı – 1953-cü ildə dünyadan gedən Stalindir, onun Lenin-Stalin Partiyasıdır...

İstedadin, zəkanın ən kamillik çağında kosmopolit adı ilə damğalanan alimlərimizin – Heydər Hüseynovun, Məmməd Arisin mənəvi və cismani faciəsini də Stalində, onun Kommunist Partiyasında görürəm.

1970-80-ci illərin – durğunluq dövrü deyilən bədnamların günahkarı 1953-cü ildə dünyadan gedən Stalindir, onun Lenin-Stalin Partiyasıdır...».

Əzab və əziyyətlərin, faciələrin yada düşməsi ədi-bi belə qənaətə gətirməyə vadə edir: «İndi özünüz dey-

in, bu dəhşətli istismar mexanizmini, bu zorakılığı, bu cəhaləti gözümlə gördiyüm halda mən nə etməliyəm? Gütüm bircə buna çatır ki, həmin müsibətlərin «yaradıcısı» olan Kommunist Partiyasını tərk edim.

Bax buna görə mən cəmiyyəti belə zülm və zoraklıqla idarə edən bir partiyanın sıralarında qala bilmərəm.

Bəxtiyar Vahabzadə isə «Sabah şənbə idi» məqaləsində şəhid olanların azadlıq yolunda ölümün gözünə dik baxdıqlarını qələmə almışdı: «O qanlı şənbə günü ağsaçlı Azərbaycan xalqı minillik qəhrəmanlıq tarixini dünyaya yenidən göstərdi. O öz azadlığını bir daha sübut etdi. O sübut etdi ki, bu xalq öz azadlığı yolunda ölümə də hazırlıdır. Ölümə hazır olmayan millət isə azadlığını qazana bilməz». Zamanın hadisələrinə şairin münasibəti məqalədəki şeirdə öz əksini tapmışdır:

*İnsan insan olur öz hünərilə,
Millət millət olur xeyri-şərili.
Torpağın bağrına cəsədlərilə,
Azadlıq toxumu səpdi şəhidlər!*

Bir sözlə, yanvar gecəsi tökülən qanlar Azərbaycanın bayrağını boyadı. 20 Yanvar göz yaşı deyil, qürur günüdür.

20 Yanvar Moskvaya olan nifrəti bir az da artırıldı. Nəinki Azərbaycan mətbuatı, xarici ölkələrin mətbuatı da azərbaycanlıların Qorbaçova olan nifrətindən yazırıldı. Məsələn «Nyu-York Tayms» qəzeti yazırıldı ki, Bakının işğalından sonra xalqını sevən hər bir azərbaycanlıda Moskvaya və Qorbaçova qarşı nifrət hissi

oyanmışdır. Moskva Azərbaycanın suveren hüquqlarını tələb etməsinin qarşısını almaq üçün Bakıya qoşun gəndərdi.

Yenidənqurmanın ilk illərindən etibarən Azərbaycanda mətbuatın xarakteri tədricən dəyişirdi. Mətbuat xalqın əsl tribunasına çevrilməyə çalışırıldı. Bəzi qəzetlər yeni şəraitə tez uyğunlaşır, bəziləri isə tərəddüd içərisində idi. O vaxtkı mətbuatı, iki qismə bölmək olar: birincilər, Azərbaycanın müstəqilliyi uğrunda mübarizə aparırdılar, ikincilər, ən çox Dağlıq Qarabağla bağlı Kremlin ikili siyasetini ifşa edən yazınlara üstünlük verirdi.

Bir sözlə, yenidənqurma və aşkarlıq mətbuatın fəaliyyətinə müsbət təsir göstərdi. Sonrakı illərdə mətbuat daha da fəallaşdı, Azərbaycanın müstəqilliyi uğrunda mübarizədə ön cərgədə getdi.

Bazar münasibətlərinin ilk işaretisi olan özəl mətbuat haqqında məlumat verdik. İndi də kütləvi informasiya vasitələri sistemində ayrıca yeri olan **televiziya və radio** haqqında qısa söhbətimizi davam etdirək. Niyə bəs qısa? Ona görə ki, yuxarı kursda da bu barədə daha ətraflı «Teleradiojurnalistikanın əsasları» kursunun tədrisində danışılacaq.

Özəl televiziyalardan söhbət düşəndə nədənsə çox vaxt ANS-in adını çəkirlər. Halbuki ilk özəl televiziya kanalı 1993-cü il avqustun 16-da fəaliyyətə başlayan BMTİ-dir. ANS ilk özəl televiziya şirkətidir. 1994-cü ilə qədər ANS-in yalnız bircə verilişi olub: «Xəbərçi». Bu verilişi yayılmamaq üçün onların öz kanalı yox idi. «Xəbərçi» 1991-ci il noyabrın 26-dan gah Az.TV-də, gah da Rusiya kanalında efirə çıxırdı.

Azərbaycanda fəaliyyət göstərən ilk müstəqil televizyon kanalı olan BMTİ 1994-cü ilin mayında bağlandı. Yalnız bundan bir neçə ay sonra ANS müstəqil televiziya şirkəti kimi fəaliyyətə başladı.

Özəl teleradio yayımı ilə kimlərin məşğul ola biləməsi «Televiziya və radio yayımı haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun (25 iyun 2002-ci ildə qəbul edilib, həmin ilin 8 oktyabrında qüvvəyə minib) 10-cu maddəsində göstərilib. Bu barədə növbəti fəsillərin birində ətraflı məlumat veriləcək.

Bildirim ki, qanunda teleradio fəaliyyətinin əsas prinsipləri də öz əksini tapıb. Burada qeyd olunur ki, yayımçı öz fəaliyyətində informasiyanın əhatəliyi, obyekтивliyi, tam və doğru-dürüslüyü, vətəndaşların öz fikir və baxışlarını sərbəst ifadə etməsi, ideoloji və siyasi plürüalizm, tərəfsizlik və qərəzsizlik, insanların şəxsi həyatına müdaxilənin yolverilməzliyi, milli-mənəvi dəyərlərin qorunması, peşə etikasına və əxlaq normalarına riayət edilməsi, programların keyfiyyətliyi prinsipinə əsaslanır.

Jurnalistlərin borcudur bu prinsiplərə əməl etsinlər.

Hazırda respublikada 5 özəl teleradio fəaliyyət göstərir. Bunlar aşağıdakılardır:

ANS müstəqil televiziya şirkəti. Azərbaycanın ilk televiziya şirkətidir. 1994-cü ildən fəaliyyət göstərən şirkət yayımı sutkada 19-20 saat təşkil edir. Əvvəllər yayımın 75% Azərbaycan, 25 % rus dilində idisə, indi bütün yayım Azərbaycan dilindədir.

ANS yeganə kanaldır ki, o birilərindən fərqli olaraq auditoriyası daha çoxdur. Bu da onun az-çox qərəzsiz, vicdanlı olması ilə bağlıdır. İlk gündən tamaşaçı-

ların qəlbinə yol tapan «Xəbərçi» bu gün də öz populyarlığını saxlayır. Kanalda respublikadakı sosial problemlər tez-tez qaldırılır, onun aradan qaldırılması yolları göstərilir. «İç xəbər» ən çox baxımlı veriliş olaraq bu gün də ekran qarşısına xeyli tamaşaçı toplayır.

ANS-CM radiosu. Azərbaycanın milli qəhrəmanı, telejurnalist Çingiz Mustafayevin adını daşıyır. 1994-cü il mayın 28-də «FM» dalğasında fəaliyyətə başlayıb. Gün ərzində 24 saat fəaliyyət göstərir. ANS-CM 102 radiosu Qafqazda ilk FM radiosudur.

Internet ünvanı: www.anstv.ws;

www.anspress.com

«Azad Azərbaycan» televiziyası. 25 dekabr 2002-ci ildən fəaliyyət göstərir. Həftəlik yayımının həcmi 168 saatdır.

«Azad Azərbaycan» radiosu. Təsisçi «Azad Azərbaycan» teleradio şirkətidir. 28 may 1998-ci ildən fəaliyyət göstərir. Gün ərzində 24 saat ərzində yayımlanır.

Internet ünvanı: www.sonxeber.az

«Lider» televiziyası. 2000-ci il sentyabrın 1-dən yayımlanır. 24 saat ərzində Azərbaycan ərazisinə və peyk vasitəsilə Avropa və Asiya ölkələrinə yayımlanır. Həftəlik yayımı 168 saatdır.

«Lider FM» radiosu. 17 noyabr 1999-cu ildən yayımlanır. Həftə ərzində 168 saat efirdədir. Daha çox musiqi və əyləncəli proqramlara üstünlük verir.

Internet ünvanı: www.lidertv.com

«Space» televiziyası. 12 oktyabr 1997-ci ildən fəaliyyət göstərir. 2002-ci il yanvarın 1-dən 24 saatlıq yayima keçib. Həftə ərzində 168 saat veriliş verir. Kanalın xəbərlər xidməti media aləmində lider hesab edi-

lən CNN və Reuters ilə əməkdaşlıq edir.

«Space» 104 FM radiosu. 2001-ci il oktyabr ayında yaranıb. Həftəlik yayım həcmi 168 saatdır.

İnternet ünvanı: www.space.az

«Xəzər» televiziyası. 2007-cilin oktyabından yarınlanır. «Xəzər TV öz verilişlərini Azərbaycanın ərazisində və peyk vasitəsilə dünyanın müxtəlif ölkələrinə yaya bilir. Bu televiziya Azərbaycanda ilk dəfə kasetsiz media mühitinə keçərək həm xəbər, həm də program hazırlanmasını sürətləndirərək keyfiyyət və məhsuldarlığı artırmışdır.

Kanalın **Xəzər 103 FM radiosu** fəaliyyət göstərir.

İnternet ünvanı: www.xezer.tv

Bütün bunlarla yanaşı, Azərbaycanın bir sıra bölgələrində – Gəncədə («Alternativ» TV, «Kəpəz» TV) Zaqatalada («Aygün» TV), Sumqayıtda («Dünya» TV), Qubada («Xəyal» TV, «Qütb» TV), Tovuzda («Sımurq» TV), Xaçmaz TV, Lənkəran TV, Mingəçevir TV fəaliyyət göstərir. Bu telekanallar formalaşma dövrünü keçirir. Çoxlarının maddi-texniki bazası zəifdir, iqtisadi cəhətdən əziyyət çəkirlər. Təbii olaraq reklam bazarı, əgər belə demək mümkünsə yox dərəcəsindədir.

Azərbaycan teleməkanında ekran ömrü az olan iki kanal barədə də məlumat vermək yerinə düşər.

ABA və Sara TV-lərin fəaliyyəti haqqında bəlkə də indiki gənc nəslin çoxunun xəbəri yoxdur.

1997-ci ildə yaranan ABA ilk günlərdə Rusyanın RTR kanalında nümayiş etdirilən reklam çarxlarını və musiqi kliplərini hazırlamaqla məşğul olub. Respublika-da teletənqidçi kimi az-çox tanınan Sevda xanım «525-ci qəzet»də (17 iyul 2001) yazar ki, ABA NTV və ORT ka-

nallarında reklam fasılələri zamanı efirə çıxdı. Bir il sonra, 1998-ci ilin oktyabrında ABA-çilar Azərbaycanda ilk dəfə olaraq «Teletekst» xidmətlərini yaratdılar. 1999-cu il iyulun 17-də öz verilişləri ilə efirə çıxan ABA Rusiyanın RTR kanalında 3 saat yayılmışdı. ABA Azərbaycan tamaşaçılara yeni üslubda və formada musiqili və əyləncəli verilişlər təqdim etməklə yanaşı, ilk dəfə olaraq, ekranda interaktiv sistem təqdim etdi. Sonralar ABA efir müddətini 5 saatadək artırırdı.

ABA-nın ekran ömrü az oldu. Lakin bu az vaxtda tamaşaçılar tərəfindən müsbət qəbul edildi.

Tez parlayıb sənən kanallardan biri də «Sara»dır. O da ABA-nın taleyini yaşadı.

Avropa Şurasının tələbi ilə İctimai televiziya 2005-ci il avqustun 29-da yayına başlayıb. O vaxt ölkəmizdə fəaliyyət göstərən xarici dövlətlərin nümayəndələri İTV-nin yaranmasını yüksək qiymətləndirirdilər. Məsələn, ABŞ-in Azərbaycandakı fövqəladə və səlahiyyətli səfiri Rino Harnış deyirdi: «İctimai teleradio elə bir imkandır ki, Azərbaycan mediasında ən yüksək standartlar nümayiş etdirilsin və ictimaiyyət tərəfsiz, qərəzsiz, obyektiv və ədalətli məlumatlarla təmin olunsun».

İctimai televiziya deyəndə ilk növbədə aşağıdakılardan gözümüz önünə gəlir:

- İctimai TV programlarının hazırlanmasında tam müstəqil olmalı, cəmiyyətin bütün üzvlərinin istiqamətləndirilməsinə xidmət etməlidir.

- İctimai TV nə hakimiyyət, nə parlament, nə prezident, nə də hər hansı bir siasi partiya üçün deyil, yalnız bütöv cəmiyyət üçün nəzərdə tutulur.

- İctimai TV müstəqil olaraq, yalnız vətəndaşlara

xidmət etməlidir.

- İctimai TV qərəzsiz və müstəqil informasiyanın verilməsini təmin etməlidir.

Bu az vaxtda İctimai TV öz auditoriyasını top-layaraq vətəndaş cəmiyyətinin əsas institutlarından birinə çevrilməkdədir. Hazırda demokratikləşmə prosesində onun rolu da artmaqdadır.

Azərbaycanda televiziya inkişafdadır. Amerika və Qərbdə çoxdan fəaliyyət göstərən kabel (KTV) televiziyası artıq bir neçə ildir ki, Azərbaycanda da mövcuddur. Bunlar «V&V», «NTV» və «CALAXU» televiziyalarıdır.

Azərbaycanda yeni jurnalistikaya keçid

Yenidənqurma SSRİ-də əhalinin vəziyyətinin gündən-günə pisləşməsinə gətirib çıxardı. Bu da imperiya hakimiyyətinin yuxarı eşalonlarında mühafizəkar qüvvələrin fəaliyyətinə şərait yaratdı. 1991-ci il avqustun 18-19-da onun başçıları Forosda (Krımda) iştirak edən Qorboçovu «neytrallaşdırıb», Dövlət Fövqəladə Vəziyyət Komitəsi («QKÇP») təşkil etdilər və «demokratikləşmə»nin, «yenidənqurma»nın çıxılmaz vəziyyətə saldığı imperiyani iflasdan qurtarmaq üçün hakimiyyəti öz əllərinə aldılar». Lakin avqustun 19-da Rusiya prezidenti B.Yeltsinin başçılığı ilə qiyama qarşı bütün demokratik qüvvələr birləşib ayağa qalxdı və «QKÇP»-ni rədd etdilər.

Azərbaycanda demokratik qüvvələrin tələbi ilə çağrılmış növbədən kənar sessiya 1991-ci il avqustun 30-

da Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyini bərpa etmək haqqında bəyənnamə qəbul etdi. Beləliklə, Azərbaycan xalqının tarixində yeni dövr başlandı.

Azərbaycan Respublikası Ali Soveti 1991-ci il oktyabrın 18-də «Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyi haqqında» Konstitusiya Aktı qəbul etdi. Bu da yeni jurnalistikyanın inkişafına təkan verdi.

Azərbaycanda yeni jurnalistikaya keçid isə hələ keçən əsrin 80-ci ilin sonu 90-ci ilin lap əvvəlində başladı. Özü də bu mətbu orqanlar Qərbin söykəndiyi modellərə üstünlük verirdi.

C.Məmmədli yazar ki, Azərbaycanda yeni jurnalistikaya cığırı, əlbəttə, qeydiyyatsız, bir qədər də dəqiq desək, gizli qəzetlər açdı. Lakin Qərb standartlarından bəhrələnən və Qərb modelinə söykənən ilk müstəqil qəzet kimi «Ayna» və onun «Zerkalo» variantını nümunə göstərə bilərik. Bu qəzet Azərbaycanda indiyədək analoqu olmayan Qərbdə çoxdan formalaşmış «daycest» modelində fəaliyyətə başladı. Sonralar «Ayna», «Zerkalo» qəzeti Azərbaycan mətbuat sistemində yeni jurnalistika məktəbi səviyyəsinə yüksəldi. Bu gün də həmin qəzetlər bir sıra sənətkarlıq keyfiyyətləri ilə ölkə media-sında nümunə rolunu oynamaqdadır.

Əslində, Azərbaycanda yeni jurnalistikaya keçid müstəqillikdən sonra daha geniş vüsət aldı. Müstəqilliyin ilk aylarında bazar münasibətlərinin ilk işaretisi – özəl sektorun yaranması da özünü mətbuatda göstərmışdır. İlk özəl qəzetlər, ilk kommersiya televiziya kanalları meydana gəlmişdir. Mətbuatın xarakterindəki dəyişikliklər öz müstəqilliyindən sonra daha güclü hiss olundu. Cəmiyyətdəki dəyişikliklər, hər təzə tədbir ilk əvvəl me-

diada öz əksini tapırdı.

1992-ci ildə Azərbaycanın tarxində, ikinci dəfə kütləvi informasiya vasitələrinin fəaliyyətini tənzimləyən qanun qəbul edildi. Birinci dəfə, 1919-cu ildə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə qəbul olunmuş qanunun ömrü çox qısa olmuşdu.

«Kütləvi informasiya vasitələri haqqında» Qanunun qəbulu yeni mətbu orqanlarının yaranmasına şərait yaratdı. İki il ərzində 1992-1993-cü illərdə 700-ə yaxın KİV qeyddən keçdi. 1999-cu ildə Milli Məclisin KİV haqqında qəbul etdiyi yeni qanun 2000-ci ilin fevral ayında qüvvəyə mindi.

Bilgi:

Azərbaycan Respublikası KİV-in sayına görə MDB və Şərqi Avropa ölkələri arasında 11-dən mövgulərdən birini tutur. Ölkəmizdə 4200-dən artıq mətbuat ordanı Ədliyyə Nazirliyində ucota götürülmüş, 50-dən artıq informasiya agentliyi müvafiq dövlət organında qeydiyyatdan keçmişdir. Respublikamızda 36 gündəlik, 100-ə yaxın həftəlik və 80-dən artıq aylıq qəzet nəşr olunur.

İyul, 2010

Müstəqillik qazandıqdan sonra da siyasi sabitsizlik nəticəsində mətbuat azadlığına senzura tətbiq olundu. Bu qayda televiziyyaya (15 mart 1992) və mətbuataya (2 aprel 1993) şamil edildi. Müharibə şəraitində tətbiq

olunan hərbi senzura əslində siyasi senzurani həyata keçirirdi. Hərbi senzura 1996-ci ildə ləğv edildi. Lakin QLAVLIT 1998-ci ilin yayına kimi formal olsa da fəaliyyətini davam etdirdi, həmin ilin 6 avqustunda isə birdəfəlik fəaliyyətini dayandırdı. Ümumiyyətlə, KİV sahəsində qanunvericilikdən növbəti fəsillərin birində ətraflı danişılacaq.

Müstəqillik KİV-i sürətli inkişaf yoluna çıxardı. Respublikanın bir sıra beynəlxalq təşkilatlara üzv olması da dövlət təşkilatlarından azad, müstəqil KİV-ə olan mənfi münasibəti dəyişməyi tələb etdi. 1993-cü ilin oktyabrında Vyanada keçirilən konfrans - sammitdə elan olunub ki, söz azadlığının, xüsusilə də kütləvi informasiya vasitələrində təmin olunması, üzvlük barədə hər hansı ərizəyə baxarkən, həllədici meyar olmalıdır. Deməli, 2001-ci ildə Azərbaycanın Avropa Şurasına (AŞ) qəbulunda da bu meyar nəzərə alınıb.

Avropa Şurasına üzv olan dövlətlər onun bəyənnamə və tövsiyyələrinə biganə qalmamalı, Şuranın qəbul etdiyi qərarların yerinə yetirilməsinə səy göstərməlidirlər. Hər bir Şura üzvü həm də söz və mətbuat azadlığının qoruyucusu olmalıdır. AŞ Nazirlər Komitəsinin «Söz və informasiya azadlığına dair bəyənatı» (29 aprel 1982) AŞ-yə üzv dövlətlər üçün nəzərdə tutulmuş beynəlxalq sənəddir. Həmin sənədin birinci bəndində deyilir ki, əsl demokratiya, qanunun alılıyi və insan hüquqlarına riayət olunması prinsiplərinin əməkdaşlığın əsasını təşkil etməsini, söz və informasiya azadlığının bu prinsiplərin əsas elementi olmasını nəzərdə tutur.

Keçid dövrünün jurnalistikasında üç böyük qruplaşma özünü göstərir. Media aləmində bunları «iqtidar

mətbuatı», «müxalifət mətbuatı» və «müstəqil mətbuat» adlandırırlar. Onların mövzuları, hadisələrə münasibəti də fərqlidir. «İqtidar mətbuatı» iqtidarin, «müxalifət mətbuatı» müxalifətin qayğısı ilə yaşayır. O ki, qaldı «müstəqil mətbüt»a o da hər iki tərəfi razi salmağa çalışır. Eyni zamanda bu qruplaşma tamaşaçı və oxucu auditoriyası kimi bölgülərə məhkum edilmişdir.

Azərbaycan mətbuatı müstəqilliyə can atır, lakin buna tam nail olmaqdə hələlik çətinlik çəkir. Ona görə ki, indiki bazar iqtisadiyyatı şəraitində reklam bazارında uğur qazanmaq bir o qədər də asan deyil. Oxucu və tamaşaçını «itirməmək» üçün cəmiyyətin bütün təbəqələrinə xidmət etmək, bununlu da auditoriyani genişləndirmək lazımdır».

Tələbədən soruşdum: Hansı qəzeti oxuyursan? Cavab verdi: «525-ci qəzet»i. Niya məhz onu? Cavabı bəla oldu: Bu qəzeti özüñə hörmətlə yanaşır. Burada iqtidar da, müxalifət də çıxış edir. Lakin heç kəs bür-birini təhqür etmir, etik normalar gözlənilir: Həm də mənə lazım olan informasiyam alıram.

Təəssüs ki, bəzi jurnalistlər auditoriya qazanmaq üçün qəbul olmayan yollara əl atırlar. Özü də belə hal-larla məşğul olanların əksəriyyəti peşəni dolanışlı vasi-təsi hesab edir. Azərbaycan KİV-ində ixtisasca jurna-list olmayanlar xeyli dərəcədə çoxdur. «İstedad sahibə-rini, xüsusi qabiliyyəti olan adamları çıxməq şərtilə Azərbaycan mediasının müasir vəziyyətinin aşağı olma-sı faktını bununla da izah etmək ədalətli olardı».

Yadda saxlamaq lazımdır ki, yeni jurnalistikaya keçid həm də biznes faktorunu gündəmə gətirdi. Hər bir mətbu orqan, radio və televiziya, özünü dolandırmaq üçün, daha dəqiq desək, çəkilən xərcləri və işçilərin əməkhaqqını ödəmək qayğısına qalmalıdır. Pul qazanmağın yolları da müxtəlifdir. Elə buna görə də deyirlər «KİV həm də biznesdir». «Mən ideyalar toplayır və satıram, mənim biznesim bundan ibarətdir» - deyən Amerika jurnalisti Layl Denistonun fikirlərini qəbul etməmək olmur.

Cələbşəmlər

1. Yenildənqurma və aşkarlığın mətbuatın fəaliyyətinə təsiri. Azərbaycan mediasında məzmun dəyişikliyinin səbəblərini aydınlaşdır.
2. Demokratiyanın bünövrə daşını qoyan «Molodyoj Azerbaydjana» qəzetinin fəaliyyətini öyrən.
3. Dağlıq Qarabağ müharibəsi. Azərbaycan ziyahlarının ermənilərin riyakarlığını ifşa edən yazılarını oxu.
4. «Azadlıq» və «Azərbaycan» qəzetlərinin mili-azadlıq hərəkatındaki rolunu araşdır.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan media kataloqu. Bakı, 2010.
2. Azərbaycanda televiziya və radio yayımı. Milli Televiziya və Radio Şurasının nəşri. Bakı, 2004
3. Aşırı A. Azərbaycan mətbuatı tarixi (1920-1990), II hissə, Bakı, 2010
4. Əlizadə Y, Məhərrəmli Q. Azərbaycan efiri: tarix və müasirlilik. Bakı, 2006

5. Hacıyev Ə. Azərbaycanda televiziya yayımı. Metodik göstəriş. Bakı Universiteti, 2001
  6. Hacıyev Ş. Nəcəf Nəcəfov haqqında düşüncələr. «525-ci qəzet», 15 yanvar 2000
  7. Hamının qarşısında bəyan edirik. Mətbuatın özünütənzimləmə mexanizmi. Bakı, 2003
  8. Hüseynov Ş. Müstəqilliyyin çətin yolu... reallıq, düşüncələr. Bakı, 2009
  9. Hüseynzadə B. Azərbaycan Respublikasında demokratik mətbuatın formallaşması (1991-2005). Avtoreferat, Bakı, 2007
  10. Məmmədli C. Jurnalistikyanın müasir inkişaf meylləri, Bakı, 2005
  11. Məhərrəmli Q. Radio dərsləri. Bakı, 2007
  12. Rüstəmov A. Azərbaycanın müstəqil mətbuatının təşəkkülü. «Dirçəliş XXI əsr» jurnalı, №104-105, Bakı, 2006
  13. Rüstəmov A. Jurnalistika. Bakı, 2005
-

Fəsil 4

Jurnalist təhsili tarixindən

- Dünyada ilk jurnalist təhsili
- Azərbaycanda ali jurnalist təhsili

Dünyada ilk jurnalist təhsili

Əsas mövzuya keçməzdən əvvəl Bakı Dövlət Universiteti haqqında qısa da olsa məlumat verməyə ehtiyac var. Şərqi ilk dünyəvi təhsil ocaqlarından olan Bakı Dövlət Universiteti Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yadigarıdır. İyirmi üç ay fəaliyyət göstərən Xalq Cümhuriyyəti elmin, təhsilin və xalq maarifinin inkişafını diqqət mərkəzində saxlayırdı.

1919-cu ilin sentyabrında parlament Bakı Dövlət Universitetinin təsis olunması haqqında sənəd qəbul etdi. Universitetin ilk rektoru Vasili İvanoviç Razumovski parlamentdə çıxış edərək demişdi: "Siz böyük və tarixi iş gördünüz... Mən çox şadam ki, darülfünunun təsisinə bütün partiyaların vicdanlı münasibət bəslədiyinin şahidi oldum.

Azərbaycanda, hətta müsəlman dünyasında bu böyük hadisə - darülfünunun təsisini mərasimi təntənəsini qeyd etməyə, nəinki parlamentin, buraya toplاشan kütülələrin şəxsində ictimai fikri gördüyümə də hədsiz xoşbəxtəm..."

Universitetdə ilk məşğələ 1919-cu il noyabrin 15-də başladı. Bu münasibətlə "Azərbaycan" qəzeti 17 noyabr 1919-cu il tarixli nömrəsində yazırıdı: "Dün Azərbaycan Darülfunu ilk dəfə olaraq açıldı və ilk gündür ki, məşğuliyyətə başladı..."

Azərbaycan Darülfunu, əlbəttə, bir türk darülfünudur, çünki türk parlamanı, türk hökuməti tərəfindən türk gəncliyi üçün açılmışdır. Darülfünunun həyata və məşğuliyyətə başlaması tarixi olan 15 noyabr yeni bir tərəqqi dövrünün açılmasının ibtidası olacaqdır".

Universitetdə 4 fakültədə - Şərqi şöbəsi olan tarix-filologiya, fizika-riyaziyyat, hüquq və tibb fakültələri vardı.

2009-cu ildə Bakı Dövlət Universiteti 90 illik yubileyini qeyd etdi. Hazırda Azərbaycanın aparıcı təhsil ocağının 16 fakültəsində 18 mindən çox tələbə təhsil alır. Onların təlim-tərbiyəsi ilə 1500-ə yaxın professor-müəllim heyəti məşgül olur.

Bakı Dövlət Universiteti 90 il fəaliyyət göstərsə də, "əslində, onun mənəvi-tarixi kökləri daha qədimlərə gedib çıxır. İlk ali təhsil ocağımız milli mədəniyyətimizə əsaslanmaqla öz bünövrəsini hərəsi bir universitet olan, bəşəriyyətə tükənməz mənəvi qida verən Nizami Gəncəvi, Nəsrəddin Tusi, Məhəmməd Füzuli kimi dünya şöhrətli dahişərimizin maarifçi görüşləri üzürəində formalaşdırılmışdır».

İndi də jurnalist təhsili haqqında.

Bütün dövrlərdə jurnalist peşəsi ən «prestijni», yəni hörmətli, nüfuzlu peşə hesab olunub. İndinin özündə də bu peşəyə maraq çox güclüdür.

Peşə anlayışı latin dilindəki **professio** sözündən götürüüb, iş təcrübəsi və xüsusi hazırlıq nəticəsində əldə edilən kompleks nəzəri biliklər və praktiki vərdişlərə malik insanların əmək fəaliyyətinin (məşguliyyətinin) növünü bildirir. Peşə, bir qayda olaraq yaşayış mənbəyidir. Peşənin özü də ixtisaslara bölünür. Biz, peşə deyərkən qəzetçi, telejurnalist, radiojurnalist, kütləvi informasiya vasitələrində çalışanları nəzərdə tuturuq. Hazırda jurnalistik fakültələrində həmin ixtisas üzrə mütəxəssis hazırlanır.

Jurnalistika fakültələrinə qəbul olunan gənclər

böyük arzularla yaşayırlar. Söhbət o gənclərdən gedir ki, bu peşəni sevib, seçib test imtahanında onu birinci qeyd edibər. Onlar, bir qayda olaraq, hadisələrin qaynar nöqtələrində olmağa can atan insanlardır. Həm də tanınmış, məşhur şəxsiyyətlər – dövlət adamları, aktyor və müğənnilər, idmançılarla görüşmək, yüksək səviyyədə keçirilən görüşlərdə iştirak etmək arzusundadırlar.

Son illərin sorğusu bu peşənin riskli olduğunu bir daha təsdiqlədi. Təkcə 2009-cu ilin yeddi ayı ərzində dünyada 59 jurnalistin öldürülməsi də peşəyə marağının azaltmadı, əksinə fakültəyə qəbul olanların sayı ildən – ilə artır.

Jurnalist peşəsinin çətinliyi onun cəmiyyət qarşısında, insanlar qarşısında, tarix qarşısında mənəvi məsuliyyətidir. Qeyd etdiyim kimi hər bir söz yüzlərlə, milyonlarla tirajlanaraq cəmiyyətin sağlamlaşmasına və ya onun parçalanmasına xidmət edə bilər. Odur ki, hər bir jurnalist peşə borcunu yerinə yetirərkən öz vicdanı qarşısında məsuliyyət hissi etməli, qərəzsiz olmalı, həqiqətə xidmət etməlidir.

Jurnalist peşəsinə sədaqətli olanları gələcəkdə çətin, lakin maraqlı yaradıcılıq gözləyir. Əsl peşəkar olub, cəmiyyətə və xalqa xidmət etmək üçün çox səy göstərmək lazımdır.

«Jurnalistika böyük zəhmət, xüsusi səy, professional yanaşma, hadisələri operativ qiymətləndirmək və prosesləri düzgün analiz bacarığı tələb edən sənətdir»

Heydər Əliyev

***

Jurnalist təhsilinə yüz il əvvəl başlanıb. İlk məktəblər XIX əsrin sonu və XX əsrin əvvəllerində Amerika, Almaniya, İngiltərə, İsvəçrə, Yaponiya, İtaliya və Çində qəzet və jurnalların sayının artması ilə bağlı yanrınb.

Rus tədqiqatçısı V.V. Voroşilova istinad etsək ilk dəfə 1900-cü ildə Almaniyada bu yaradıcı peşəni öyrədən məktəb açılıb. Az sonra Paris siyasi elmlər ali məktəbində jurnalistik fakültəsi yaradılıb.

1902-1903-cü illərdə ABŞ-in Vaşinqton, Filadeliya və Çikaqo şəhərlərində hüquq fakültələrinin nəzdində jurnalist məktəbləri fəaliyyətə başlayıb, 1903-cü ildə isə Nyu-York naşırı Cozef Pulitser Kolumbiya Universitetində iki milyon dollara başa gələn qəzetçilik məktəbi yaradır. Hazırda ABŞ-da nüfuzlu jurnalist mükafatı da onun adını daşıyır.

Mühəribədən (1941-1945) sonra dünyada jurnalist təhsilinə maraq xeyli artır. Artıq 1953-cü ildə dünyanın 42 ölkəsində jurnalist kadrları hazırlayan 645 fakültə, şöbə və məktəb fəaliyyət göstərirdi. Onlardan da 555-i ABŞ-in payına düşündü.

Şimal qonşumuz Rusiyada jurnalist təhsili Oktjabr İngilabından (1917) sonra təşəkkül tapdı. 1921-ci ildə birillik jurnalist məktəbi yaradılır. Burada əsasən «Raboçaya Moskva» qəzetinin və «Peres» jurnalının aparıcı jurnalistləri, habelə «Jurnalist» jurnalının redaktoru dərs deyirdi.

1921-ci ilin dekabr ayında Petroqradda (indiki Sankt-Peterburq) jurnalistik İnstитutu açılır. 1924-cü

ildə isə Dövlət Jurnalist İnstитutu yaradılır.

Böyük Vətən Müharibəsi illərində jurnalist kadrları hazırlığına diqqət artırıldı. 1941-ci ildə Sverdlovsk şəhərində fəaliyyət göstərən jurnalistika məktəbi Ural Dövlət Universitetinin nəzdində fakültə kimi fəaliyyəti ni davam etdirməyə başladı. 1944-cü ildə Belarusiya, 1946-ci ildə Leninqrad (indiki Sankt Peterburq) və 1947-ci ildə Moskva Dövlət Universitetində Jurnalistika şöbəsi yaradılır, sonra həmin şöbə fakültəyə çevirilir. Moskva Dövlət Universitetində fəaliyyət göstərən Jurnalistika fakültəsi ölkənin kütləvi informasiya vasitələrinə yüksək ixtisaslı jurnalist kadri hazırlayan ən mötəbər fakültədir. 42 il fakültənin dekanı olmuş, Yasen Nikolayeviç Zasurski hazırda onun fəxri prezidentidir.

Hazırda Rusiyada yüzdən çox dövlət və kommersiya ali məktəbləri jurnalist kadrları hazırlayırlar. Moskva və Leninqrad universitetlərinin jurnalistika fakültələrini bitirənlər arasında azərbaycanlılar da var. Bakı Dövlət Universiteti Jurnalistika fakültəsinin qocaman müəllimi, jurnalistlərin ağsaqqalı, bizim çoxumuzun müəllimi professor Şirməmməd Hüseynov Moskva Dövlət Universiteti Jurnalistika fakültəsi Elmi Şurasının ilk iclasında namizədlik dissertasiya müdafiə edib.

Azərbaycanda ali jurnalist təhsili

Respublikada peşəkar jurnalist kadrları hazırlayan əsas mərkəz Bakı Dövlət Universitetinin Jurnalistika fakültəsidir. Niyə əsas mərkəz deyirik? Ona görə

ki, onun tarixi keçən əsrin iyirminci illərinə təsadüf edir. Həm də burada respublikada tanınmış alımlar dərs deyib və hazırda onların nümayəndələri bu xeyir-xah işi davam etdirirlər.

Jurnalistika fakültəsi yaranmamışdan hələ çox əvvəl 1928-ci ildə Azərbaycan Dövlət Universitetində jurnalizm və bibliologiya kafedrası mövcud olmuşdur. Yalçın Əlizadə universitetin yubileyinə həsr olunmuş «Bakı Universiteti 90» albomunda yazıb ki, həmin dövr-də jurnalizm kafedrası tələbələrinin nəşr etdikləri «Student jurnalist» qəzetinə müsahibə vermiş kafedra müdürü S.Sredinski göstərirdi ki, bu vaxtadək Şuralar İttifa-qında jurnalizm tədrisatı iki məktəbdə keçirilirdi: Moskva Jurnalist İnstитutu və Leninqrad Mətbuat Texnikumunda.

1945-ci ildə universitetin Filologiya fakültəsi nəzdində Jurnalistika şöbəsi açıldı. Yeni yaradılmış Jurnalistika kafedrasına tarix elmləri namizədi, dosent Həsən Şahgəldiyev rəhbərlik edib. «Yeni yol», «Nuxa fəhləsi» qəzetlərinin redaktoru olmuş H.Şahgəldiyev 1952-ci ilə kimi bu vəzifədə çalışıb.

H.Şahgəldiyevlə bağlı 1958-ci ildə olmuş bir hadisəni yada salmaq yerinə düşər. Həmin ildə Həsən Şahgəldiyevin rəhbərliyi altında «Очерки истории Компартии Азербайджана» kitabı nəşr olundu. Kitabın nəşri Moskvani razı salmadı, onu millətçilikdə suçladı. Kitabın müzakirəsində Moskvadan gələn nümayəndə öz narazılığını gizlətmədi. Yığıncaqdə iştirak edən Şixəlli Qurbanov Şirməmməd Hüseynovdan xahiş etdi ki, çıxış edib fikrini bildirsin. Ş.Hüseynov da çıxış edərək, Moskvadan gələn nümayəndənin narazılığının səbəbini

qorxmadan, çəkinmədən yığıncaq iştirakçılara çatdırıldı. Sən demə, kitabda Nəriman Nərimanovun adı 220, Şaumyanın adı isə on dəfə az çəkilmişdi. Moskvanı da narahat edən bu imiş.

Jurnalistika şöbəsində Nüsrət Bağırov, Cümşüd Əzimov, Nəsir İmanquliyev, İsrafil Nəzərov, Qılman Musayev (İlkin) kimi jurnalistlər dərs deyirdi. 1950-ci ildə şöbənin ilk buraxılışı olmuşdur. N.Zərdabi və Y.Məmmədəliyev mükafatlari laureati Şirməmməd Hüseynov şöbənin ilk məzunlarındandır.

Böyük Vətən Müharibəsindən sonrakı illərdə də jurnalist təhsilinə diqqət artırıldı. 50-ci illərin sonunda əyani şöbə ilə yanaşı qiyabi şöbənin Azərbaycan və rus bölmələri açılmışdır. Rus bölməsi uzun illər fəaliyyət göstərmiş, 90-ci illərin əvvəllerində məlum hadisələrlə bağlı fəaliyyətini dayandırmışdır.

Fakültənin özü isə 1969-cu ildə filologiya fakültəsi nəzdindəki eyni adlı şöbə əsasında yaradılmışdır. Fakültənin yaradılmasında onun ilk dekanı, yaziçi – publisist professor Nurəddin Babayevin böyük xidməti olmuşdur. Bilik və təcrübəsinə tələbələrə həvəslə öyrədən Nurəddin Babayev «Qızlar sözüm sizədir», «Açıq səhbət», «Babam, nənəm, atam, anam və biz», «Qızlar söz isteyir» adlı ən çox oxucu marağına səbəb olan əsərlərin, Azərbaycanda bədii oçerkin inkişafına həsr olunmuş «Mübariz janr», «Oçerk sənətkarlığı», «Elə yaz ki...» kimi kitabların müəllifidir.

Müxtəlif illərdə jurnalistika fakültəsinə professor Şirməmməd Hüseynov (1970-1976), dosent Seyfulla Əliyev (1976-1979), professor Tofiq Rüstəmov (1979-1988), dosent Nəriman Zeynalov (1989), dosent Akif

Rüstəmov (1989-1999) rəhbərlik etmişlər. 1999-cu ilin noyabr ayından fakültənin dekanı professor Yalçın Əlizadədir.

1971-ci ilə kimi fakültədə bir kafedra – «Partiya – sovet mətbuatının nəzəriyyəsi və təcrübəsi» (sonralar adı dəyişib «Jurnalistikanın nəzəriyyəsi və təcrübəsi» oldu) kafedrası fəaliyyət göstərmış, dərs deyən müəllimlərin hamısı onun üzvü idi. 1973-cü ildək ona professor Nurəddin Babayev, həmin ildən 2003-cü ilin sentyabr ayına dək Azərbaycanda jurnalistika elminin yaranmasında və inkişafında böyük xidmətləri olmuş şair, publisist, professor Famil Mehdi başçılıq etmişdir.

«Partiya-sovet mətbuatının nəzəriyyəsi və təcrübəsi» kafedrası fakültənin əsas aparıcı kafedrası kimi fəaliyyət göstərib. Onun üzvləri jurnalistika elminə həsr olunmuş respublika əhəmiyyətli tədbirlərdə həmişə yanından iştirak edib. Sonralar bu kafedranın bazasında «Mətbuat tarixi və ideoloji iş metodları» və «Teleradio jurnalistikası» kafedraları fəaliyyətə başlamışdır. 2004-cü ildən isə sayca dördüncü kafedra – «Beynəlxalq jurnalistika» yaradıldı.

Vaxtilə fakültədə «Jurnalistika» elmi jurnalı və «Jurnalist» tədris qəzeti nəşr olunurdu...

1975-ci ildə Sov.İKP MK-nın jurnalist kadrlarının hazırlığı ilə bağlı qəbul etdiyi qərar bu sahədə olan problemlərin aradan qaldırılmasına kömək etdi.

Keçən əsrin 70-80 illərində fakültədə elmi iş jurnalistikanın əsas janrlarının tədqiqinə, onun nəzəri əsaslarının yaranması və inkişafı, televiziya və radio jurnalistikasının əsasları, tərcümə problemlərinə, mətbuat tariximizin öyrənilməmiş sahələrinə həsr olun-

muşdur. 1980-1988-ci illərdə fakültə əməkdaşları 21 kitab yazmış və elmi məcmuələrdə 300-ə yaxın məqalə dərc etdirmişlər.

Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən sonra jurnalistika sahəsində baş verən dəyişiklər jurnalist təhsilinə də öz təsirini göstərdi. Belə ki, Moskvanın əyalətlərə göndərdiyi tədris planından imtina edilmiş, respublikanın xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla yeni plan hazırlanmışdır. Elə buradaca bir məsələyə toxunmağı lazım biliyik. Əvvəlki tədris planında «Sov.İKP tarixi»nə ayrılan saat «Azərbaycan tarixi»nə ayrılan saatdan çox idi. Və ya Azərbaycan bölməsinin tələbələri «Azərbaycan mətbuat tarixi»ni «Rus jurnalistikası» fənnindən az keçirdilər. Ümumiyyətlə, respublikanın xüsusiyyətləri üçün nəzərdə tutulmuş saatlar çox az idi.

Bütün bunlarla yanaşı, sovet təhsil sistemini «baltalamaq» da olmaz. Bu sistem alman təhsil sistemində söykənir, orta və yaşlı nəsil həmin sistem əsasında təhsil alıb və heç də ondan narazı deyil. Yüzlərlə, minlərlə azərbaycanlı sovet təhsil sisteminin yetirməsi kimi təkcə respublikada deyil, dünyada tanınır. Bir sözlə, bir sıra nöqsanlara baxmayaraq sovet təhsil sistemi Azərbaycanda elm və təhsilin inkişafında az rol oynamayıb.

Büyükü jurnalistika fakültəsinin tələbələri iyirmi il bundan əvvəlki tələbələr deyil. İndi onların dün-yagörüşü və hadisələrə münasibəti dəyişmişdir.

Tədrisin keyfiyyətinin yüksəldilməsində ixtisas ədəbiyyatlarının rolu əvəzolunmazdır. Vaxtilə «Jurnalistika məsələləri» kitabının I (1966) və II (1972) hissələri və müəllimlərin bir sıra kitabları tələbələrin əlindən tuturdusa, indi o kitablar tələblərə cavab vermir, həm də

kiril əlifbası ilə yazılığından onlardan çox az istifadə olunur.

Bunu nəzərə alan fakültə kollektivi son illər latin qrafikası ilə xeyli kitab yazmışlar: Şirməmməd Hüseynov «Mənəvi irsimiz və gerçəklilik» (2004), «Milli haqq və ədalət axtarışında» (2004), «Mətbu irsimizdən səhi-fələr» (2007), «Müstəqilliyin çətin yolu... reallıqlar, düşüncələr» (2007), «Нравственное наследие и совре-менность» (2007), Famil Mehdi «Mətbuat janrları», Yalçın Əlizadə və Qulu Məhərrəmli «Azərbaycan efiri: tarix və müasirlik» (2006), Cahangir Məmmədli «Jurnalistikaya giriş» (2001), «Müasir jurnalistika» (2003), «Jurnalistikanın müasir inkişaf meylləri» (2006), Mahmud Mahmudov «Ədəbi redaktə» (2008), Şamil Vəliyev «Füyuzat», Nəsir Əhmədli «Jurnalistin nitq mədə-niyyəti» (2007), Qulu Məhərrəmli «Radio dalğalarında» (1999), Zeynal Məmmədli «A-dan Z-yə telexəbər» (2009), Həmid Vəliyev «İnformasiya agentlikləri» (2004), Sima Rəhimova «Jurnalist etikası» (2007), Qə-rənfil Dünyamin qızı «Cümhuriyyət dövrü Azərbaycan mətbuatı (1918-1920)» (2005), Akif Rüstəmovun «Jurnalistika» (2005), «Dünya jurnalistika tarixi» (2010) son illərin məhsulu olan dərslik və dərs vəsaitləri tələbə-lərin istifadə etdikləri kitablardır.

Hazırda Bakı Dövlət Universitetinin Jurnalistika fakültəsinin bakalavr və magistr pilləsində 500-ə yaxın tələbə təhsil alır. Onların arasında Türkiyə vətəndaşları da var. 1999-2000-ci tədris ilindən başlayaraq rus bölməsi fəaliyyətini bərpa etmişdir. İndiyədək fakültəni bitirən 4000-ə yaxın məzun respublikanın müxtəlif kütləvi informasiya vasitələrində çalışır.

Fakültəni bitirənlər arasında tanınmış şəxsiyyətlər çoxdur. Onların bir çoxu dövlət aparatında müxtəlif vəzifələr tutur.

Onu da qeyd edək ki, 1976-cı ildən fakültəyə tələbə qəbulu, müsabiqə yolu ilə aparılırdı. Üç turdan uğurla keçənlər qəbul imtahanlarına buraxılırdı. Bunun üstün cəhəti o idi ki, fakültəyə yalnız peşəni sevənlər ərizə verirdi. Lakin indi qəbul test üsulu ilə aparıldığından yazı qabiliyyəti olmayan, peşəyə maraq göstərməyən də tələbə adını daşıyır. Nəticədə onlar oxumaqda əziyyət çəkir, bəzən də könüllü olaraq fakültəni tərk edirlər. Fakültənin ikinci kurs tələbəsi Eldəniz İmanquliyev (adi və soyadı saxlanılıb) könüllü xaric olunanlardandır. Yazdığı ərizədə (olduğu kimi təqdim olunur) deyilir: «Əvvəller mən fakültənin səciyyəvi xüsusiyyətləri ilə tanış deyildim, onun böyük yaradıcılıq qabiliyyəti tələb etməsini bilmirdim. Belə bir yaradıcılıq qabiliyyətini özümdə hiss etmirəm. Belə güman edirəm ki, bu fakültədə yalnız xüsusi istedadı olan tələbələr təhsil almalıdır.

Yaradıcılıq qabiliyyətimin olmamasını əsas tutaraq mənim bu fakültədən azad olunmağımı xahiş edirəm».

Jurnalist peşəsinə seçib qəbul olunanlar da az deyil. Onlar peşənin rəngarəng, maraqlı olmasını ön plana çəkirlər. Bir qayda olaraq, hər il birinci kursda «Mən niyə jurnalist olmaq istəyirəm?» mövzusunda inşa yazı aparılır. Yazılardan görünür ki, tələbələrin bir çoxu böyük arzularla yaşıyır. Nümunələrə diqqət yetirək:

«Qərib Azər kimi dünyani gəzib azərbaycanlıları ləntə almaq ən böyük arzumdur».

«Dağlıq Qarabağ həqiqətlərini dünyaya çatdırmağa çalışacam».

«Qismət olsa, qəzet redaktoru olsam, imkan vermərəm orada yalan məlumat dərc olunsun»...

Yeri gəlmışkən, jurnalistlər korrupsiya, ruşvətxorluq, israfçılıq, hakimiyətdən sui-istifadə hallarını üzə çıxarıır, günahkarları ifşa edirlər. Elə buna görə də çox vaxt jurnalistlər heç də yaxşı tərəfdən təqdim olunmurlar. Məmurlarla onların arasında münaqişə olur. Belə şəraitdə səbr və təmkinli olmaq vacibdir. Axı, peşəni seçərkən onun çətinliyini də bilməmiş deyilsiniz. Onu da yadda saxlayın ki, jurnalistlər həyatın qaynar nöqtələrində olarkən onun ağırlıqlarını öz ciyinlərində daşımali olurlar.

Bakı Dövlət Universitetinin Jurnalistika fakültəsinə daxil olanların bəxti bir də onda gətirib ki, fakültədə radio və televiziya studiyaları və qəzet laboratoriyası fəaliyyət göstərir, «mini mətbəə», Internet, kompüter otağı tələbələrin sərəncamına verilmişdir. Fakültənin «Jurnalistikanın nəzəriyyəsi və təcrübəsi», «Radio və televiziya jurnalistikası», «Mətbuat tarixi və ideoloji iş metodları», «Beynəlxalq jurnalistika» kafedrallarında 30-a yaxın professor, müəllim çalışır ki, onlar da kütləvi informasiya vasitələrində çalışacaq yüksək ixtisashlı jurnalist kadr hazırlığında yaxından iştirak edirlər.

Xarici ölkələrin jurnalistika fakültə və şöbələri ilə əlaqələr indi də davam etdirilir. Fransanın Lil jurnalistika məktəbi, habelə, Moskva, Kiyev, Lvov, Daşkənd, Astana, Tbilisi universitetlərinin fakültə və şöbələri ilə əlaqələr qurulmuşdur. Fakültənin müəllimləri MDB ilə yanaşı, digər xarici ölkələrdə jurnalistikaya dair keçirilən tədbirlərdə də iştirak edirlər.

Bakı Dövlət Universiteti ilə yanaşı, Slavyan və

Naxçıvan Dövlət Universitetlərində, həmçinin 8 özəl ali məktəbdə jurnalist kadrları hazırlanır.

Bu gün Azərbaycan təhsilində aparılan islahat, prosesində məsələ təhsilin, təlim – tərbiyənin, tədrisin keyfiyyətini yüksəltməkdən ibarətdir. Boloniya sistemini keçid tələbələrin biliyinin obyektiv qiymətləndirilməsinə şərait yaratısa da təkmilləşməlidir.

Yekunda qeyd edək ki, harada çalışmasından asılı olmayaraq, hər bir jurnalist seçdiyi peşəni dərindən öyrənməli və müstəqil Azərbaycanın beynəlxalq aləmdə demokratik imicinin formallaşmasına öz töhvəsini verməlidir.

Cələbələr

1. Dünyada ilk jurnalist təhsilinin təşəkkülü. Amerika ali jurnalist mükafatının təsis edilməsi.
2. Rusiyada Jurnalistika İnstитutu. Moskva Dövlət Universitetində Jurnalistika fakültəsinin yaranması.
3. Azərbaycanda ilk jurnalist təhsilinin əsasının qoyulması. Filologiya fakültəsinin nəzdində jurnalistika şöbəsinin yaranması, onun fakültəyə çevrilməsi.
4. Kafedralların fəaliyyəti, apardığı tədris və elmi işlərin jurnalistikyanın inkişafına təsiri.

Əsəriyyat

1. Əlizadə Y. Azərbayanda ali jurnalistika təhsili. «Azərbaycan» qəzeti, 28 oktyabr 2009.
2. Rüstəmov A. Jurnalistika. Bakı, 2005.
3. Корконосенко С.Г. Основы журналистики. М., 2004

Fəsil 5

Jurnalistikanın funksiya və prinsipləri

- Jurnalistikanın funksiyaları
- Jurnalistikanın prinsipləri

Jurnalistikyanın funksiyaları

Xarici ölkə alımlarının jurnalistikyanın funksiyaları barədə fikirləri müxtəlifdir. «Jurnalistikaya giriş» (Bakı, 2001) kitabında Amerika alımlarından Q.Lasuel, K.Bayt və Amsterdam universitetinin kütləvi kommunikasiya mütəxəssisi Mak-Kveylin jurnalistikyanın funksiyaları barədə fikirləri verilib. Odur ki, tədqiqatçıların müxtəlif fikirləri barədə danışmağa ehtiyac olmadı. Hazırda jurnalistikyanın işlək üç funksiyası – bilgiləndirmək, maarifləndirmək, əyləndirmək funksiyaları üzərində bir qədər ətraflı dayanmağı məqsədə uyğun saydıq.

Bilgiləndirmək funksiyası. Bilgiləndirmək – xəbərlənmək mətbuatla birgə yaranmış, inkişaf etmiş, forma və məzmunca zənginləşmişdir. Mətbuatın özünün meydana gəlməsi də, baş verən hadisələr haqqında xəbər vermək zəruriyyətindən doğmuşdur. Birinci fəsildə qeyd etdik ki, Qədim Romada Yuli Sezarın göstərişi ilə «Asta senatus» və «Asta diurna populi Romanı» adlı məlumatlar toplusu fəaliyyət göstərirdi. Gipsdən hazırlanmış bu toplularda senatdakı çıxışlar barədə məlumatlar verilirdi. Sonralar yaranan qəzetlərdə əsasən rəsmi dövlət məlumatları ilə yanaşı yerli və xarici xəbərlərə də geniş yer verilirdi.

Deməli, yaranan hər hansı bir qəzet ilk növbədə oxucuları xəbərlərlə tanış etməyi qarşısına məqsəd qoymur.

Etiraf edək ki, müasir dünyamızda informasiya insan varlığına hava-su kimi gərəkdir. Bu gün informa-

siya ölkələr, xalqlar arasında mənəvi körpüyə çevrilibdir. Professor F.Mehdinin «Mətbuat janrları» (Bakı, 1995) adlı kitabında oxuyuruq: həqiqətən də, bu gün informasiya adı məlumatlılıq çərçivəsindən çox kənara çıxır, böyük tərbiyə işi görür, bilik verir, dünyagörüşü formalasdırır, milyon-milyon insan şüuruna, hissinə, beyninə təsir edir, uzaq-uzaq məsafələri qısalıdır, millətləri, xalqları bir-birinə yaxınlaşdırır, doğmalaşdırır.

Qəzetlər müstəqil xəbər xidmətlərindən istifadə edərək öz xəbər arsenalını daim zənginləşdirirlər. Amerikada ən böyük xəbər xidmətini «Assoşieyted Press» agentliyi yerinə yetirir. Agentlik Amerikanın gündəlik qəzetlərinin 87,7 faizinə xidmət edir. Burada 3 min nəfər çalışır. Onun 112 ölkəyə xidmət edən 308 xəbərlər və foto departamenti var.

İlk milli Azərbaycan qəzeti «Əkinçi»nin (1875-1877) yaranması da xalqın informasiyaya olan ehtiyacının nəticəsidir. Həsən bəy Zərdabi ümid edirdi ki, «xalq qəzet oxuyub, ondan mənfeətbərdar almağa və dünya işlərindən xəbərdar olmağa səy edəcəklər».

«Mənə orijinal, fərqli, dramatik, romantiq, sarsıcı, unikal, maraqlı, nevri – adı düzü, ildəm – dilə gəzə biləcək xəbərlər çətinin»

*Craig Pultser,
«New York Vərləm» qəzetinin müsəri*

Xəbərin başlıca vəzifəsi gündəlik həyatda baş və rən mühüm hadisələri, faktları oxucuya, dinləyiciyə,

tamaşaçıya çatdırmaqdır. Hazırda «Şərq» qəzetini xəbər qəzeti də adlandırmaq olar. Qəzeti 31 oktyabr 2009-cu il tarixli nömrəsində irili-xirdalı xəbərlərin sayı 40-a yaxındır. Bu qəzet xəbərlərin rəngarəngliyi, məzmunu, operativliyi və s. ilə seçilir.

Mətbuatda olduğu kimi televiziyanın da özeyini xəbər təşkil edir. Televiziyada xəbərin görüntülü olması onu mətbuatdan fərgləndirir. Heç də təsadüfi deyil ki, telekanallar tamaşaçını cəlb etmək üçün xəbərlərin anonsuna müraciət edir, çoxları üçün maraq kəsb edən informasiyalardan kiçik görüntülər verir. Məsələn, «Xəzər TV» «Bir azdan» rubrikası ilə mütəmadi efirə çıxmaqla tamaşaçını xəbər blokuna baxmağa sövq edir.

«Radio-televiziya jurnalıstdarının bütün digər məqsədlərdən qat-qat vacib olan ən başlıca vəzifəsi ictimaiyyətin diqqətinə layiq olan hadisələr barədə əhaliyə tam və dəqiq informasiya verməkdir».

Radio və Televiziyanın Xəbərlər
Söbələrinin Direktorları
Assosiasiyasının Kodeksi

Bir məsələni xüsusilə qeyd etmək yerinə düşər. Televiziyanın xəbərlər buraxılışında gedən məlumatları bəzən şərh etmək lazımlı gəlir. Yaxşı oları ki, verilişə dəvət olunmuş tanınmış mütəxəssis şərh versin. Məsələn, təqaüd verilməsinin yeni qaydaları barədə mütəxəssis fikri daha inandırıcıdır. Bu da əhalinin televiziyyaya inamını xeyli möhkəmləndirirər.

Deliyənlərdən belə nəticə çıxarmaq olar ki, hər bir insanın informasiya almağa hüquq var. Bu da azad, vətəndaş cəmiyyətinin əsas prinsipidir. Ona görə də KİV-də gedən xəbərlər sağlam ictimai rəy formalasdırmaq üçün bizim hər birimizi materiallarla təmin etməlidir.

Maarifləndirmək funksiyası. Biz, jurnalistikyanın funksiyalarından danışarkən ilk növbədə Azərbaycan dövri mətbuatının bünövrəsi olan «Əkinçi» qəzetiini nümunə göstəririk. Ona görə ki, xalqın mədəni səviyyəsini yüksəltmək, onu maarifləndirmək qəzetiin qarşısında duran əsas vəzifə idi. «Əkinçi» qəzeti yazırkı ki, «millət qeyrəti çəkən qardaşlar bir icma bina edib, ol kitablardan gətirib, bir az dəyişdirib, çapxana açıb öz dilimizdə çap elədib xalqa müftə ya bir az qiymətə paylaşın ki, bizim məktəbxanalarda şair kitablarının əvəzinə ol kitablar oxunsun» (1876, №6).

Fəal maarifçilik işi aparan, xalqın savadlanmasına çalışan H.Zərdabi çox yaxşı bilirdi ki, M.Ə.Rəsulzadənin təbirincə desək, mətbuat bir müəllim vəzifəsini yerinə yetirə bilər. Odur ki, «Əkinçi» qəzetiinin nəşrinə başlayır.

XVII və XVIII əsrlərdə Almaniya, Fransa, İngiltərə, ABŞ və Rusiyada nəşr olunan «Realition Adler» (1609), «Avisa Realition oder Zeytunq» (1609), «La qazette» (1631), «Oksford qazette» (1665), «London qazette» (1702), «Vedomosti» (1711) adlı qəzetlər ilkin funksiya kimi bilgiləndirməyi əsas götürsələr də maarifçiliyə xüsusi diqqət yetirirdilər.

Amerikalı üç müəllifin Ray Eldon Hiebert, Donald F.Unqurait və Thomas W.Bohn birgə yazdıqları

«Kütləvi informasiya vasitələri. Müasir kommunikasiyaya giriş VI» kitabında qeyd edirlər ki, Avropada naşirlər mətbuat hüquqları uğrunda monarxlara qarşı mübarizə aparmalı olmuşlar. Onlar qəzetlərin köməyi ilə xalqı, maarifləndirməyə çalışırdı. Bu da heç də yuxarıları qane etmirdi. Mətbuatın gücündən qorxan VIII Henri İngiltərə taxtına çıxanda ilk növbədə mətbuatla haqq-hesab çəkməli oldu. Buna görə o, qəzetlərin yoxlanılması üçün ciddi tədbirlər gördü.

Cahangir Məmmədli yazır ki, jurnalistika maarifçilik işini bütün vasitə və üsullarla həyata keçirir. Maarifçilik daha çox analitik janrlarda, xüsusişlə publisistikada özünü ifadə edir. Doğrudur, keçən əsrin əvvələrində maarifçi publisistikanın xeyli klassik nümunələri məlumdur.

Bu günün özündə də maarifçi sözü deyən qələm sahibləri var. Onlardan biri də Azərbaycan jurnalistikasının ağsaqqalı Şirməmməd Hüseynovdur. Onun Qarabağ problemi ilə bağlı, Ermənistanın bu günü iddialarının əsas məqsədini açan saysız – hesabsız yazıları publisistikamızın ən yaxşı nümunəsidir. Belə bir nümunəyə diqqət yetirək:

**Ermənilər indi də
Türkiyəni çalxalamaq istəyirlər**

«Qarabağ problemi müstəqilliyimizin, milli varlığımızın əsas məsələsinə çevrilmişdir. Hiyləgər, maddi, mənəvi və hərbi imkanlı qatı erməni millətçiləri Azərbaycanı təkləmək, birinci növbədə onun böyük qonşuları Rusiya, İran və Türkiyə ilə arasını vurmaq üçün dəridən

qabıqdan çıxırlar. Son vaxtlar isə beynəlxalq miqyasda Türkiyə əleyhdarlarının, müxtəlif separatçı və terrorist qrupları şirnidirir, onların sıralarına sizir, Rusiya, İran, Suriya və İraqla türklərin arasını vurmağa və beləliklə də Türkiyənin diqqətini yayındırmağa səy göstərirlər. Rəsmi türk dairələrinin məlumatına görə ölkədə son vaxtlar baş qaldırmış terrorist qruplarının tərkibində xeyli erməni vardır. Bunlar qonşu ölkələrdən Türkiyə torpaqlarına soxulurlar. Hadisələrin bu tərzdə cərəyan etməsinin qarşısını almaq üçün Ankara höküməti ciddi hərbi və diplomatik tədbirlər görür. Bu baxımdan Türkiyənin daxili işlər naziri İsmət Cezginin Suriya və İran səfərləri diqqəti cəlb edir. Suriyada, o cümlədən onun ordusunun nəzarəti altında olan Livanda terrorist bazalarının ləğv edilməsi barədə razılıq əldə edilib. Bu günlərdə Tehrandakı görüşlər zamanı da hər iki ölkənin terrorçuluğa qarşı qəti mənfi mövqeyi elan edilib. Tehran görüşlərində elan edilib ki, hər iki ölkə Qafqaz və Orta Asiyada hər cür rəqabəti yolverilməz hesab edirlər. Onlar birgə əməkdaşlıq, qardaş ölkələrin və xalqların milli mənafeyinə uyğun siyasetə üstünlük verəcəklər.

Mənim fikrimcə, Azərbaycan diplomatiyası da bu mühüm cəhəti nəzərə alməh, daşnakların məkrli siyaseti-nə fəal, düşünlülmüş hər cür təsadüfi meyllərdən uzaq, real gerçəkliyə əsaslanan aydın xətt tutmalıdır». (Ş.Hüseynov. Müstəqilliyyin çətin yolu... Biz hara gedirik. Bakı, 1996).

Bir səhifəlik yazıda müəllif Türkiyəni çalxala-maşa çalışın Ermənistənən iç üzünü açır, Türkiyəni ehtiyatlı olmağa, Azərbaycanı da nəticə çıxarmağı məsləhət görür.

Məlumdur ki, ictimai fikrə təsir imkanları baxımdan televiziya və radio mətbuatdan yüksəkdə dayanır. Elə bir mənzil tapmaq çətindir, televiziya, radio onun «qonağı» olmasın.

Medianın ən bahalı hissəsi elektron mediasıdır. Faktiki olaraq bütün əhalinin gündə 18 saat, ildə 365 gün televiziya ilə temasda olması mümkünündür, televiziya daha çox insana daha uzun müddət xidmət edə bilən informasiya vəsiyətisidir.

Teleradio jurnalistikanın bütün funksiyalarını özündə birləşdirir. Onun maarifçilik funksiyasından danışarkən ilk növbədə bir neçə yaddaşalan verilişlərin adını çəkməliyik. Məsələn, Az.TV kanalında «Məclisi-üns», ANS kanalında «Dahilərin divanı», İctimai TV-də «Açıq dərs» və s. göstərmək olar.

Elə etmək lazımdır ki, maarifləndirmə xarakterli verilişləri biznes maraqları üstələməsin. Amma təəssüf ki, çox vaxt biznes maraqları televiziyada hökmranlıq edir.

Əyləncə funksiyası. Jurnalistikanın bilgiləndirmək və maarifləndirmək funksiyaları barədə məlumat verdik. Məncə, sizdə az da olsa təsəvvür yarandı. İndi də əyləncə funksiyasına nəzər salaq.

Bir daha qeyd edim ki, Amerikada ən böyük jurnalist mükafatı Cozef Pulitserin adını daşıyır. Bu adı ona görə yada saldım ki, onun 1883-cü ildə nəşr etdiyi «Nyu-York uorld» («Nyu-York dünyası») qəzeti 1889-

cu ildən başlayaraq əyləncə səhifələri dərc edirdi. Burada «Sarı oğlan» adlı komik personajın şəkilli sil-silə materialları çap olunurdu. Bu «Sarı oğlan» oxucuları müxtəlif mövzularda öz gülməli görkəmi, axmaq təbəssümü, gülünc düşüncələri və qeyri-adi davranışları ilə əyləndirirdi. Pulinserin jurnalistikaya gətirdiyi bu yenilik, «Sarı mətbuat» və ya «Sarı jurnalistika» termini kimi təşəkkül tapdı.

Sensasiyalı cinayət hadisələrinə, qalmaqla və qeybətlərə, boşanmalara, idmana və s. əsaslanan «Sarı jurnalistika» fotolar, uydurma hekayələrə də öz səhifəsində geniş yer ayırdı. Bütün bunlar qəzetin tirajının artmasına səbəb oldu.

Ray Eldon Hiebert, Donald F. Unqurait, Thomas W. Bohn yazırlar ki, «Sarı jurnalistlər» öz təsirlərini xalqın tapdalanmış aşağı təbəqələrinin xeyrinə yönəldən zaman başa düşdülər ki, istəsələr çoxlu qəzet satmaqla yanaşı cəmiyyətə də xidmət edə bilərlər. Müxbirlərin yeni nəslİ cəmiyyətin günahlarını, gücün gizli tərəflərini və sənayenin zərərlərini araşdırmaqdə maraqlı idilər. Bu adamlar, belə demək mümkünsə, «cəmiyyətin çirkini təmizləyirdilər».

Bax, beləcə Amerikada yaranmış «Sarı mətbuat» jurnalistika aləminə vəsiqə aldı.

Azərbaycanda belə mətbuat müstəqillik qazanıqdan sonra işiq üzü gördü. Orada əxlaqımıza zidd, adət və ənənələrimizə yad olan materiallar və fotolar dərc edilir. Belə «əyləncə» materiallar hesabına millimənəvi dəyərlərimiz kommersiyaya qurban verilir.

Lakin bununla yanaşı, bəzi qəzet səhifələrində lətifələr, yoldaşlıq şarjları və s. əyləncə materialları dərc

edilir ki, bu da oxular tərəfindən maraqla qarşılanır. Əyləncə sırasında olan lətifələrin eksəriyyəti dövlət adamları, hökumət başçıları, tanınmış şəxsiyyətlər bərədə olur. Onu da qeyd edək ki, jurnalistlər bəzən özlərindən lətifə uydurub onları qəzet-jurnal səhifələrinə çıxarırlar. Məsələn, «Ədalət» qəzetinin birinci səhifəsində «Günün lətifəsi» başlığı altında dərc edilənlər bu-na misal ola bilər. Bir nümunə:

Pasiyent həkimə kürəyində olan ağrılardan şikayət edir. Həkim soruşur:

- Çəkirsiniz?
- Yox.
- İçirsiniz?
- Yox.
- Qadınlarla maraqlanırsınız?
- Maraqlanmıram.
- Narkotiklərlə necə?
- Nə danışırsınız, qətiyyən...
- Əzizim, siz mələksiniz, yəqin qanadlarınız çıxır, kürəyiniz ona görə ağrayır...

(«Ədalət», 19 may 2010)

Lətifə dərc olunan qəzetlərdən biri də «Super market» qəzetidir. «Ədalət»dən fərqli olaran onun səhifələrində daim, həm də bir neçə lətifə verilir:

- Xəstənin dəli olduğunu necə bilsiz?
- Vannanı su ilə doldururuq, xəstəyə 1 qaşiq, 1 fincan, 1 də vedrə veririk və deyirik ki, hansı ilə boşaldarsan?
- Hə, anladım normal şəxs vedrəni seçər.
- Xeyir, normal şəxs vannanın tixacını çıxardar.

(«Super market», 13 mart 2010)

Televiziya geniş yayıldığına və digər informasiya vəsiyətlərindən daha əyləncəli olduğunu görə mili kütüvə kommuniyasiya kanalı kimi fəaliyat göstərir.

Hətta radio və televiziya da yeri gəldikcə lətifələrə müraciət edir. Rusyanın TV kanalında göstərilən «Qorodok» və ya məşhur sirk ustası Yuri Nikulinin vaxtilə apardığı «Beliy popuqay» televerilişi dediklərimizə əyani sübutdur. Bir vaxtlar Az.TV-də «Şəki lətifələri»nə həsr olunmuş ayrıca veriliş gedirdi. TV-də lətifələr görüntülü olduğu üçün daha maraqlı alınır.

Hazırda Azərbaycanın efir məkanında əyləncəli proqramlar çoxluq təşkil edir. «Nə, harada və nə vaxt», «İntellekt», «Milyonçu», «Zəif bənd» və s. bu kimi verilişlərlə yanaşı, «Yeni ulduz», «Xalq ulduzu», «Nar star», «De gəlsin», «Sözüm var» və digər verilişlər əyləncə funksiyasını yerinə yetirir.

Demək olmaz ki, adı çəkilən verilişlərin hamısı yüksək səviyyədə hazırlanır. Onların bəzilərində yaradıcılıq, potensialının aşağı olması açıq-aydın hiss olunur.

Yekunda qeyd edək ki, jurnalistikanın funksiyaları olan bilgiləndirmək, maarifləndirmək və əyləndirmək çox vaxt bir-birini tamamlayır.

Jurnalistikanın prinsipləri

Prinsip latin sözü olub «əsas», «özül», «başlanğıc», «əqidə» deməkdir. Prinsip dərk edilmiş, rəsmiləşdi-

rilmiş fəaliyyət qayda-qanunudur. Bu, jurnalistika fəaliyyətinin, metodoloji əsası deməkdir.

Jurnalistikanın prinsipləri dedikdə onun nəzəri və əməli işinin əsasları nəzərdə tutulur.

Sovet dövründə jurnalistikanın prinsiplərindən danışarkən, mütləq kapitalist ölkələrinin burjua mətbuatında prinsiplərin nədən ibarət olduğunu qabardırdıq. Qeyd edirdik ki, mətbuat onu nəşr edənin mənafeyinə, şəxsi qazanca xidmət edir, cəmiyyətə yox.

Həmin dövrdə belə bir ifadə də vardi: burjua cəmiyyətində mətbuat kapitalistin pul kisəsindən asılıdır. Pul qazanmaq xatırınə ucuz hay-kuyə gedən burjua mətbuatı heç vaxt xalqın mənafeyini müdafiə etməyib. Beləcə, bilə-bilə özümüzü aldadırdıq.

Bəs keçmiş SSRİ-də jurnalistikanın prinsipləri nəyə söykənirdi? Bu suala belə cavab vermək olar. Sovet dövründə – Kommunist Partiyasının rəhbərliyi dövründə, totalitar rejim şəraitində KİV yalnız bir partiiyaya xidmət edirdi. KİV-in bütün növləri Kommunist Partiyasının prinsiplərinə, ideologiyasına tabe idi. Partiyalılıq müəyyən sinfin mətbuatının mahiyyətini, onun siyasi istiqamətini müəyyənləşdirirdi. Onu da qeyd edək ki, mətbuatın partiyalılıq prinsipi ilk dəfə K.Marks və F.Engels tərəfindən irəli sürülmüşdür. F.Engels «Kommunistlər və Karl Heynsen» adlı məqaləsində yazırıdı: «Partiya mətbuatının vəzifəsi nədən ibarətdir: Partiya mətbuatının vəzifəsi hər seydən əvvəl mübahisə aparmaqdan, partyanın tələblərini əsaslandırmaqdan, inkişaf etdirməkdən, düşmən partyanın müddəalarını rədd və təzkiz etməkdən ibarətdir».

Mətbuatın partiyalılığı uğrunda mübarizə apa-

ran V.İ.Lenin «Partiya təşkilatı və partiya ədəbiyyatı» məqaləsində bu məsələni geniş şərh etmişdir. O, həmişə qeyd edirdi ki, burjuaziya öz məqsədlərini pərdələmək üçün mətbuatın «partiyasızlığı» prinsipini irəli sürdü.

Prof. C.Məmmədli «Jurnalistikaya giriş» kitabında yazır ki, uzun müddət sovet jurnalistikası kimi sərf ideoloji bir institutda çalışan Azərbaycan jurnalıları də peşənin əsas prinsipi olaraq partiyalılıq, yüksək idəyalılıq, patriotizm, xəlqilik, tənqid və özünütənqid anlayışlarını mətbuatın prinsipləri kimi qəbul etməli olmuşlar. Jurnalistika nəzəriyyəsinə dair elmi əsərlərin hamısında bu prinsiplər önə çəkilmiş, partiyalılığa riayət etmək jurnalistenin şərəf işi kimi təqdim edilmişdir.

Bir sözlə, bu deyilənlərdən belə nəticəyə gəlmək olar ki, sovet dövründə mətbuat partiya təşkilatlarının rəhbərliyi altında fəaliyyət göstərirdi.

Hazırkı dövrdə gündən-günə möhkəmlənən müstəqil Azərbaycan jurnalistikasının prinsipləri KİV-in azadlığına əsaslanır. KİV haqqında qanunun 1-ci maddəsində göstərilir ki, Azərbaycan Respublikasında kütləvi informasiya azaddır. Kütləvi informasiya azadlığı vətəndaşların qanuni yolla informasiya axtarmaq, əldə etmək, hazırlamaq, ötürmək, istehsal etmək və yaymaq hüququna dövlət tərəfinjəqn təminat verilməsinə əsaslanır. Dövlət deyəndə, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasını nəzərdə tuturuq. Konstitusiyanın 47 və 50-ci maddələri fikir və söz azadlığına təminat verir.

İndi də dünya praktikasına söykənən prinsiplərə qısa da olsa diqqət yetirək:

Obyektivlik. Obyektiv olmayan kütləvi informasiya heç vaxt özünə auditoriya toplaya bilməz. Audit-

riyası olmayan KİV-lər gec-tez bağlanmağa məhkumdur. Qəzetlərin son səhifəsində göstərilən tirajlar heç də çox vaxt reallığı əks etdirmir. Sadəcə olaraq redaksiya auditoriyasının görüntüsünü yaradır. Təkcə bir qrupun mənafeyinə xidmət etməklə auditoriya qazanmaq da olmaz.

Jurnalist obyektiv olmalıdır. Bu obyektivlik onun yazılarında özünü göstərməlidir. Məsələn, bəzi qəzetlər dövlətin yeritdiyi siyaseti gözdən salmaq məqsədi güdürlər. Həm də belə qəzetlərdə Azərbaycanda son illərdə nəzərə çarpan irəliləyişlər barədə müsbət fikrə çox nadir hallarda təsadüf edilir.

«Jurnalistikanın mühüm məqsədi obyektivlikdir. Bu, pesəkarlığın meyarıdır».
«Buraxılan sahvları tez və bütövlükla düzəltmək lazımdır».

*Pesəkar jurnalistlər Cəmiyyətinin
Etik Kodeksi*

Obyektivlik həqiqətdir, həqiqəti deməkdir. «Obyektivlik deyəndə müşahidə olunan faktlara istinad etməklə yanaşı, həm də metodoloji cəhətdən hadisənin nəqlində faktın fikir və rəydən ayrılmazı nəzərdə tutulur». Obyektivliyə nail olmaq üçün jurnalist faktı rəydən ayırmalıdır. Onu da etiraf edək ki, son dərəcə obyektiv olmaq çətindir. Amma bu, jurnalistə obyektiv olmamağa haqq qazandırmır.

Dəqiqlik. Jurnalist verdiyi informasiyanın dəqiqliyinə əmin olmalıdır. Yaxşı olardı ki, informasiya bir

və ya iki qaynaqdan təsdiqini tapsın. Yoxlanılmamış rəqəmlər qəzet səhifələrinə yol tapmamalıdır. Dəqiq olmayan fakt həm jurnalisti, həm də qəzeti gözdən salır, oxucuların imamını itirir.

İndiki bazar iqtisadiyyatının qanunları ilə yaşayış qəzetlər, həm də biznes qanunları ilə yaşamaq məcburiyyətindədir. Lakin bu, qətiyyən pul qazanmaq xatirinə qəzetlərin mənbəyi olmayan faktlara müraciət etməsinə, ucuz sensasiya dalınca qaçmasına haqq vermir. «Faktlı olmaq – xəbərləri yazarkən, fikirlərə deyil, faktlara üstünlük vermək deməkdir» (Zeyna Məmmədli» A-dan Z-yə telexəbər», Bakı, 2009).

«Amerika jurnalistləri bir çox problemlərə baxışlarında fərqlənirlər, buna baxmayaraq, onların, demək olar ki, hamısı dəqiqliyi və düzgünlüyü öz peşələrində əsas meyar hesab edirlər».

Yucin Qudvin

Onu da qeyd edək ki, dəqiqliyi təmin etmək bir o qədər də asan deyil, qat-qat çətindir. Təzə xəbəri mətbuata çatdırmaq üçün jurnalist vaxt çatışmazlığı ilə üzləşir. Elə buna görə də tələsirlər, bu da səhv'lərə gətirib çıxarır. Yadda saxlamaq lazımdır ki, peşə prinsipi onu tələb edir ki, jurnalistlər informasiya toplayarkən dəqiqliyə əməl etməlidir.

Vicdanlılıq. Dəqiqlik və vicdanlılıq bir-birinə yanın ifadələr olsa da, aralarında fərq də var. Hər hansı olay faktə əsaslanmış və dəqiq ola bilər, amma vicdanlı olmaya bilər. Vicdanlı jurnalist yalandan qaçmalı, yalnız olaya dəxli olan faktlara müraciət etməlidir. Yalana

və uydurmaya yol vermək olmaz.

«Xəbərçilik» (Bakı, 2007) adlı dərslikdə yazılıb: vicdanlılığı hadisənin dəqiq xəbərlənməsi deyil, onun necə xəbərlənməsi, hansı baxış bucağından təqdim olunması müyyəyenləşdirir. Siz qəsdən vacib faktı unudulub, ikinci dərəcəli faktı qabarda bilərsiniz. Yaxud münəaqışəyə cəlb olunmuş tərəflərdən birinin mövqeyini açıqlamaya bilərsiniz. Elə buna görə də vicdanlılıq həm də hadisəni müxtəlif baxış bucaqlarından təqdim etmək cəhdi, balansı – tarazlığı gözləmək deməkdir.

Müstəqillik. Bu, bir aksiomadır, yəni sübuta ehtiyacı yoxdur, mətbu orqan və ya TV kanalı maliyyə baxımından kimlərdənə asılıdırsa, o müstəqil ola bil-məz, orada çalışan əməkdaşlar da həmçinin. «Ayna» - «Zerkalo» qəzetinin redaktoru Elçin Şıxlının bu barədə fikri lap yerinə düşür: «Müstəqil deyəndə heç kimdən iqtisadi və ideoloji cəhətdən asılı olmayan nəşrlər nə-zərdə tutulur... Bu nəşrlərin əsas prinsipi söz azadlığını söz sərbəstliyinə qurban verməmək şərtilə fikir plüralizmini qoruyub saxlamaqdır».

Plüralizm prinsipinə hörmət edən qəzetlər cəmiyyətin bütün üzvlərinə öz səhifələrində yer ayırmalıdır. Əks təqdirdə qəzet oxucularını itirə bilər.

Hakimiyyətin nəzarətindən yaxa qurtarmaq keçid demokratiyası ölkələrində müstəqil mətbuatın ilk təşəkkül mərhələsidir. Təbii olaraq bütün qeyri-hökumət qəzetləri özlərini müstəqil qəzet adlandırmağa üstünlük verirlər.

Etiraf edək ki, mütləq müstəqillik yoxdur. Müstəqilliyyin özü də şərtidir. Baxmayaraq ki, beynəlxalq təşkilatların sənədlərində «müstəqillik» anlayışı tez-tez

təkrarlanır, bu da bəzi jurnalistlər tərəfindən birmənəli qarşılanır. Məsələn, götürək BMT-nin Vindhuk bəyannaməsini. Burada deyilir: «Biz müstəqil mətbuat deyərkən, hökümət nəzarətindən, siyasi və iqtisadi nəzarətdən və ya qəzet, jurnal və dövri nəşrlərin çap edilib yaxılaşması üçün zəruri material infrastruktur üzərində nəzarətdən azad mətbuatı nəzərdə tuturuq».

Mərkəzi və Şərqi Avropa ölkələrində çalışmış jurnalist Edvard Kiçik Baumaysterin fikrincə, yuxarıda göstərilənlərə uyğun müstəqil mətbuat ola bilməz. Onun fikrincə mətbuat «siyasi nəzarətdən» azad olmalıdır. Ancaq hökümət nəzarətindən yox.

Sizcə, sözün əsl mənasında müstəqil mətbuat mümkündürmü? Bu, o vaxt mümkündür ki, ölkə demokratik dəyərlərə söykənsin, mətbuat siyasi dairələrin təsirindən, iqtisadi asılılıqdan azad olsun. Onda biz deyə bilərik ki, mətbuat da, orada çalışan jurnalistlər də müstəqildir.

*«Mən hesab edirəm ki, mətbu organlar
bəzi siyasi dairələrin təsirindən qızılmalıdır və
sözün əsl mənasında müstəqil olmalıdır».*

İlham Əliyev

Bir sözlə, öz «ağasının» diqtəsi ilə fəaliyyət göstərən mətbu organ cəmiyyətdə hörmət qazana bilməz. Puldan asılılıq onun müstəqilliynə kölgə salır.

Qərəzsizlik. Qərəzsiz olmaq üçün gərək vicdanlı olasan, yalan və uydurmaya yol verməyəsən və əlində olan faktları yanlış göstərməyəsən. Yanlışlığa yol veri-

libsə, etiraf edib düzəltməlisən. Amma təəsüf ki, bəzi yazınlarda qərəzliliyin şahidi oluruq. Qazanc xatirinə, qəzetlərin satılması xatirinə yalan uyduran jurnalistlərin bir qismi açıq – aşkar qərəzli mövqedən çıxış edirlər.

«Öz xeyirləri üçün cürbəcür yalanlar, qərəzli qar-
ra fırıldaklılıq və iftirular dərc edən mətbuat
bu gün mətbuatdır, nəsrdir. Bu cür ədəbiyyat
ancaq və ancaq pul qazanmaq naməsi nəşr olur,
onların puldan başqa qayaları yoxdur».

M.Ə.Rəsulzadə

Məsələn, müxtəlif istiqamətli iki qəzetiñ eyni hadisə haqqında dərc etdiyi xəbərdə, birinin qərəzliyi aydın görünür. Onlardan biri şəhərdə yol ötürüçülərinin tikilib istifadəyə verilməsini tixacların aradan qaldırılmasına kömək edəcəyini yazırsa, digər qəzet isə «yenə xalqın pulu göyə sovruldu» kimi ifadələrlə qərəzliyini biruzə verir.

Biz, jurnalistikyanın əsas prinsipləri barədə danışdıq. Onların sayını artırmaq da olar. «Qanuna saygı», «İnsana sevgi», «Bəşəri dəyərlərə üstünlük» və s. prinsiplər jurnalistikyanın ən mühüm prinsiplərindən biri hesab edilir.

İndiki zamanda kütləvi informasiya vasitələri cəmiyyət qarşısında öz məsuliyyətlərini dərk etməli, vətəndaş cəmiyyəti quruculuğunda yaxından iştirak etməlidir.

Söhbətimiz təkcə bununla bitmir. Bir qrup ame-

rikalı jurnalistin apardığı araştırma ilə də tanış olaq. 1997-ci ildə nüfuzlu kütləvi informasiya vasitələrinə təzyiqlər və mediaya olan inamın cəmiyyətdə azalması ilə məşğul olan amerikalı jurnalistlər komitə (Committee of Concerned Journalist) yaradaraq görüşlər, seminarlar keçirib və jurnalistlər, redaktorlar, habelə oxucular arasında sorğular keçirmişdir. Üç mindən çox insanın iştirak eitdiyi sorğunun nəticəsi olaraq, komitə müasir jurnalistika üçün doqquz əsas prinsip müəyyən edib:

1. Jurnalistikyanın ümdə vəzifəsi həqiqəti üzə çıxarmaqdır.
2. Hər şeydən öncə jurnalistika vətəndaşlara münasibətdə loyal olmalıdır.
3. Məlumatların yenidən yoxlanılması qaydası jurnalistikyanın mahiyətidir.
4. Jurnalistika praktikası ilə məşğul olanlar işıqlandırıqları subyektlərdən asılı olmamalıdır.
5. Jurnalistika müstəqil monitorinq gücү kimi çıxış etməlidir.
6. Jurnalistika ictimai tənqid və kompromis üçün forumun mövcudluğuna çalışmalıdır.
7. Jurnalistika mühüm olan məlumatları maraqlı və müvafiq surətdə çatdırmağa çalışmalıdır.
8. Jurnalistika xəbərin mükəmməl olmasını və münasibliyini saxlamalıdır.
9. Jurnalistika praktikası ilə məşğul olanlara şəxsi vicdanlarının diktəsi ilə hərəkət etmək imkanı verilməlidir (Jurnalistlərdən jurnalistlərə. Bakı, 2007).

Hər halda göstərilən prinsiplər haqqında düşünməyə dəyər. Fərqi yoxdur, istər doqquz olsun, istərsə də

on doqquz kütləvi informasiya vasitələri cəmiyyət qarşısında öz məsuliyyətini dərk etməlidir.

Çalışmalar

1. Jurnalistikyanın funksiyalarına nələr daxildir?
2. Jurnalistikyanın prinsiplərinə nələr daxildir?
3. Mətbuat və TV-də funksiya və prinsiplərə necə əməl olunmasını araşdır.

Ədəbiyyat

1. Əliyev İ. İqtibaslar və təhlil. Bakı, 2006
2. Bəşirli A., Kərimova A., Vəkilova D. Xəbərçilik. Bakı, 2007
3. Hüseynov Ş. Müstəqilliyyin çətin yolu: reallıqlar, düşüncələr. Bakı, 2009
4. Jurnalistlərdən jurnalistlərə. Bakı, 2007
5. Hiebert, Unqurait, Bohn. Kütləvi informasiya vasitələri. Müasir kommunikasiyaya giriş, VI. Xəzər Universitetinin nəşri, 2005
6. Mehdiyev R. Azərbaycan efir məkanı: problemlər və vəzifələr. «Azərbaycan» qəzeti, 2 oktyabr 2009
7. Mehdi F. Mətbuat janrları. Bakı, 1995
8. Məmmədli C. Jurnalistikaya giriş. Bakı, 2001
9. Məmmədli C. Jurnalistikyanın müasir inkişaf meylləri. Bakı, 2007
10. Məmmədli Z. A-dan Z-yə. Telexəbər. Bakı, 2009
11. Rəsulzadə M.Ə. Əsərləri, II cild, Bakı, 2001
12. Прохоров Е.П. Введение в историю журналистики. М., 2000.

Fəsil 6

Jurnalistika ictimai institut kimi

- Demokratik cəmiyyətin jurnalistikası
- Kütləvi informasiya vasitələri dördüncü hakimiyyət kimi

Demokratik cəmiyyətin jurnalistikası

Kütləvi informasiya vasitələri qloballaşan dün-yamızda həyatımızın bütün sahələrinə güclü təsir edən təsisatlardan biridir. İctimai-siyasi proseslərin inkişaf istiqamətlərinin müəyyənləşməsində onun rolu inkare-dilməzdır.

Jurnalistika elə bir ictimai institutdur ki, müasir şəraitdə onsuz keçinmək mümkün deyil. Demokratik inkişaf yolu seçmiş müstəqil Azərbaycan azad və müstəqil mətbuatın formallaşması istiqamətində müəyyən addımlar atır. Görülən tədbirlər nəticəsində respublikada nəşr olunan yüzlərlə qəzet və jurnal, fəaliyyət göstərən formasiya agentlikləri, elektron media cəmiyyətimizin ayrılmaz tərkib hissəsi kimi azad fikrin və siyasi plüralizmin inkişafına çevrilməkdədir.

Onu da qeyd edək ki, mətbuat verilmiş imkanlardan bacarıqla, səmərəli istifadə etməli, dağıdıcı qüvvə kimi çıxış etməməlidir. Əgər hər hansı bir mətbu orqan onun üçün yaradılmış azadlıqdan sui-istifadə edir-sə, bu da vətəndaşların hüquqlarının pozulmasına səbəb olur.

XX əsrin son 50 ilində dünyada xeyli dəyişikliklər baş verdi. Antidemokratik rejimlər tədriclə siyasi meydani tərk etməyə başladı. Lakin bu o demək deyil ki, demokratiya bütün ölkələrdə qalib gəlib. Hələ də «ən azğın və mürtəcə şovinizm yaxud dini təməlçiliklə qovuşan müxtəlif yönü antiderokratik ideologiya və hərəkatlar hələ də yaşamaqdə davam edir». Demək olmaz ki, SSRİ-nin süqtundan sonra müstəqillik əldə etmiş ölkələr demokratik idarəetmə sisteminiə tam yiə-

ləniblər. Bu ölkələrdə demokratiya hələ zəifdir. Çünkü uzun illər sovet siyasi sisteminin nəzarətində olmuş, Kommunist Partiyasının ideologiyasını kor-koranə təbliğ etmişlər. Demokratiyanın bərqərar olması üçün vaxt lazımdır. Avropanın əsrlərlə keçdiyi demokratiyaya yeni müstəqil inkişaf yolu seçmiş ölkələrin birdən-birə nail olması mümkün deyil.

Demokratiyanın 200 il əvvəl Amerikada yarandığını deyirlər. Özü də dünyanın əksər ölkələri belə düşünür. Əslində isə demokratiyanı dünyaya bəxş edən Avropadır. O Qədim Yunanistan və Romada yaranıb. Bu ölkələrdə demokratiya öz başlangıcıını idarəetmə sistemindən götürüb. Sistemin özü isə təxminən eramızdan əvvəl 500-cü illərdə adlarını çəkdiyim ölkələrdə yaranıb. Yunanistanda «xalq hakimiyyətləri» sistemini Romada «respublika» (latınca res – iş, pub – lisis – ümumi) adlandıırlılar. Böyük bir yol keçmiş demokratiya bugünkü günümüze gəlib çıxıb. Yaxşı bəs demokratiya nədir? İndi bu suala aydınlıq gətirək. Bir anlığa təsəvvür edək ki, siz tələbələr medianın inkişafı üçün «Media azadlığı» təşkilatı yaratmaq istəyirsiniz. Bunun üçün ilk növbədə təşkilatın nizamnaməsini, yeni konstitusiyasını hazırlamaq lazım gəlir. İçerinizdən daha səriştəli bir nəfər onun ilk variantını hazırlayır. Növbəti yığıncaqda nizamnamə müzakirə olunub qəbul edilir. Həm də nizamnaməyə elə bir maddə də əlavə edilir ki, ən bacarıqlı və ən məlumatlı olanlara qəbul olunmuş qərarları həyata keçirmək hüququ verilir. Təşkilata demokratik əsaslarla rəhbərlik etməlisiniz. Məsələləri birgə müzakirə edib qərarlar qəbul etməlisiniz. Rəhbər işçilər nizamnamədə göstərilən müddətə seçilir. Nami-

zədlər aranızdan verilir və demokratik əsaslarla seçilir.

Şərti olaraq sizi xalq, seçilənləri hakimiyyət qəbul etsək, deməli, bu xalqın hakimiyyətidir. Bu, qısaca xülasə «Demokratiya nədir?» sualına aydınlıq gətirir. «Demokratiya» yunanca **demos** – xalq; **kratos** – idarə etmək deməkdir, yeni xalq hakimiyyəti.

Demokratiyaya can atmağımız səbəb deyil.

Demokratik quruluşlu ölkələr qeyri-demokratik quruluşlu ölkələrdən fərqlənir, onun üstünlükleri çoxdur. «Demokratiya haqqında» kitabın müəllifi Amerika alimi Robert Dahl demokratiyanın üstünlüklerini aşağıdakılarda görür:

1. Demokratiya qəddar və əxlaqsız tiranı hakimiyyətə buraxmamağa kömək edir.
2. Demokratiya öz vətəndaşları üçün qeyri-demokratik sistemlərin vermədiyi və heç vaxt verə bilməyəcəyi hüquq və azadlıqlara zəmanət verir.
3. Demokratiya öz vətəndaşları üçün digər istənilən siyasi sistemin verə biləcəyindən daha geniş dairədə şəxsi azadlıqları təmin edir.
4. Demokratiya insanlara öz təməl mənafelərini müdafiə imkanı verir.
5. Yalnız demokratik hökumət şəxsiyyətə öz müqəddaratını təyin etməsi, yəni onun özünün seçdiyi qanunlar üzrə yaşaması üçün maksimum şərait yaradır.
6. Yalnız demokratik hökumət mənəvi məsuliyyətin üzə çıxması üçün maksimum imkanlar açır.
7. Demokratiya insanın inkişafını digər istənilən sistemdən daha çox həvəsləndirir.
8. Yalnız demokratik hökumət siyasi bərabərliyin nisbətən yüksək səviyyəsini təmin etməyə qabildir.

9. Müasir nümayəndəli demokratiyalar bir-birləri ilə müharibə etmirlər.

10. Demokratik ölkələr qeyri-demokratik ölkələrlə müqayisədə firavanlığa daha çox meyllidir.

Bu siyahını artırmaq da olar. Qeyd edim ki, demokratik ölkələrdə qanunlara daha çox riayət olunur, məhkəmələr daha müstəqildir, informasiya almaq və vermək, informasiya mübadiləsi aparmaq qeyri-demokratik ölkələrə nisbətən xeyli asandır.

Yalnız demokratik cəmiyyətdə hökumətin həyata keçirdiyi tədbirlər barədə informasiya əldə etmək mümkündür. Bu, ona görə lazımdır ki, vətəndaşlar siyasi həyatda iştirak edə bilsinlər. Bu azadlıq olmayanda «dünyadan xəbərsiz» vətəndaşlar avtoritar rejimlərin təsiri altına düşürlər.

Bunları yadda saxla!

Demokratik cəmiyyətdə qanın hökmranlığı eləyir. Eyni zamanda, burada müxtəlifliyə dözmülük var. Burada insan hüquqları həm despotik azlıqdan, həm də müstəbib çoxluğdan qorunur. Demokratiya insana arxalanır.

ABS demokratiyası haqqında əsas mənclər

Demokratik cəmiyyətin jurnalistikası qeyri-demokratik cəmiyyətin jurnalistikasından fərqlənir. Bu, hər şeydən əvvəl mətbuat və söz azadlığında da özünü göstərir.

Son illər Azərbaycan mediasında bir sıra dəyişikliklər baş vermişdir. İnformasiya vasitələrinin sayı artmış, yeni texnologiyalardan istifadə də güclənmişdir. Hazırda qloballaşma vüsət aldıqca kütləvi informasiya vasitələrinin insanlara təsiri də coxalmışdır.

Bizim hər birimizin səhəri radio diktorunun səsi ilə başlanır. Səhər yeməyi zamani pultu əlimizə alıb istənilən kanalın düyməsini basır dünyadan xəbərdar oluruq. Yol gedərkən də mətbuat, yaxud radio yol daşımızdır. KİV-dən insanlar günün müxtəlif saatlarında istifadə edirlər. O, təkcə bizi informasiya ilə təmin etmir, həm də hər birimizi xəbərdar edir, əyləndirir və düşündürür.

"Jurnalistikanın aşkarlıq, hadisələri kütlənin müzakirəsinə çıxarmaq, ictimai rəy formalaşdırmaq və bununla da cəmiyyətin inkişafına öz təsirini göstərmək keyfiyyəti onu bir peşə kimi bu gün üçün sayılan, seçilən sahə etmişdir".

Bir sözlə, kütləvi informasiya vasitələri məişətimizə elə daxil olub ki, həyatımızı onsuz təsəvvür etmək mümkün deyil. Xüsusilə, demokratik cəmiyyətdə medianın rolü danılmazdır.

XX əsrд ikinci dəfə öz müstəqilliyini qazanmış Azərbaycan ilk növbədə həm də mətbuatla borcludur. Məhz milli-azadlıq hərəkatı mətbuatın dəstəyi ilə ortaya çıxmışdır. Özəl sektorun yaranması da ilk olaraq özünü mətbuatda göstərmişdir.

Demokratik ölkələrin təcrübəsinə əsaslanaraq mətbuat Azərbaycanda konstitusiya ilə dövlət tərəfindən öz hüquqlarına təminat alıb, "Kütləvi informasiya vasitələri haqqında" Qanunun qəbulu senzuranın

ləğvi və sair sənədlər Azərbaycanda KİV-in fəaliyyətini gücləndirdi.

Azərbaycanın müasir KİV sistemində əsasən iki model-dövlət və Özəl kütləvi informasiya vasitələri fəaliyyət göstərir. Etiraf edək ki, dövlət KİV-i keçmiş ənənələrindən hələ yaxasını qurtara bilmir. Azərbaycan Qərb qanunvericiliyinə və Qərb modellərinə üstünlük verirsə, deməli, bizim istəyimizdən asılı olmayaraq dövlət nəzarətində olan KİV-lər azalmalıdır.

Demokratik, humanist yönümlü cəmiyyətin journalistikasında insan hüquqlarının qorunması, plüralizm, mətbuat və söz azadlığı medianı şərtləndirən əsas cəhətdir. KİV-in məlumat almaq hüququ "KİV haqqında" Qanunun 8-ci maddəsində öz əksini tapmışdır. Qanunda deyilir: "Kütləvi informasiya vasitələri cəmiyyətdəki iqtisadi, siyasi, ictimai sosial durum haqqında, dövlət orqanlarının, bələdiyyələrin, idarə, müəssisə və təşkilatların, ictimai birliklərin, siyasi partiyaların, vəzifəli şəxslərin fəaliyyəti barədə operativ və doğrudurüst məlumatlar almaq hüququna malikdirlər".

"Cəmiyyətin informasiya almaq hüququ var" ifadəsini ilk dəfə Assosieyted Press agentliyinin keçmiş rəhbəri Kent Kuper dilə gətirib. 1953-cü ildə Harold Kross yazdığı kitaba başlıq seçdikdən sonra həmin ifadə demək olar ki, bütün jurnalistlərin yaddaşına möhkəmcə həkk olunub. Kross yazır ki, "geniş xalq kütləsinin hakimiyyətin nə ilə məşğul olduğunu bilməyə haqqı var və mətbuat cəmiyyətin tamhüquqlu nümayəndəsi kimi, bu barədə informasiya toplamağa və dərc etməyə borcludur".

Yucin Qudvin "Jurnalist etikası axtarışında" adlı

məqaləsində yazar ki, informasiya almaq hüququ konsepsiyası Amerika mətbuatına uğurlu kampaniya aparmaq üçün stimul verdi və bu kampaniya 1967-ci ildə Konqresin "İnformasiya azadlığı haqqında" Qanunun qəbul edilməsi ilə nəticələndi.

Deməli, maraq doğuran məlumatları toplayıb və yaymaq jurnalistin vəzifə borcudur. Hər bir vətəndaş ölkədə baş verən hadisələrdən vaxtında məlumat tutmalıdır ki, onunla bağlı müzakirələrdə iştirak edə bilsin. Amerika konstitusiyasının yaradıcılarından biri olan Ceyms Medisonun məşhur bir kəlamını bir daha yada salmaq yerinə düşər: məlumatdan məhrum olan xalq məzhəkə və faciə doğuran hakimiyyətin astanasındadır.

Demokratianın verdiyi geniş hüquqlar mətbuat və söz azadlığının inkişafına müsbət təsir göstərir. Bu hüquqlar jurnalistlərdə obyektivlik, dəqiqlik kimi böyük məsuliyyət də yaradır.

Medianın gücündən istifadə etməyən, ona qiymət verməyən liderlər ictimaiyyətin dəstəyini qazana bilmirlər. Məsələn, ABŞ-ın keçmiş prezidenti Karterin hakimiyyətdən getməsinə səbəb, həm də onun Amerika mətbuatında və televiziya ekranlarında görünməməsi və ya lap az görünməsi idi. Bəzi dövlət başçıları medianın ictimai rəyə təsirini dərk etdiyindən mətbuat səhifələrində və televiziya ekranlarında tez-tez görünürər. Bu görüntüler ilk növbədə seçki prosesində öz bəhrəsini verir.

Müasir Azərbaycan jurnalistikası keçid dövrünü çox agrılı başa vurdu. Totalitar rejimdən, sovet jurnalistikasından ayrılan jurnalistika hələ də bu rejimin

qalıqlarından xilas ola bilməyib. Bunun üçün vaxt lazımdır.

Demokratik cəmiyyətdə jurnalistikyanın ictimai institutu ətrafında fikirlər müxtəlifdir. Məsələn, rus tədqiqatçısı Y.P.Proxorov jurnalistikyanı ictimai institut kimi üç qrupa bölür. İndi də həmin qruplar haqqında:

Birinci qrup – vətəndaş cəmiyyətinin KİV-i. Bu elə bir cəmiyyətdir ki, insan burada özünü sərbəst hiss edir, hüquqları qorunur. İnsan istədiyi siyasi partiyanın, müxtəlif təşkilatların, birliklərin üzvü ola bilər, öz siyasi baxışlarını, mənafeyini qoruya bilər. Heç kəs onu müxalifət yönümlü partiyaya və təşkilata mənsubluğuna görə qınaqaya bilməz. Vətəndaş cəmiyyətində jurnalist hər hansı tənqidü yazıya görə məmurların qınağına tuş gəlirsə, demək, bu hakimiyyətin, daha doğrusu demokratiyanın zəifliyidir.

Əgər biz vətəndaş cəmiyyəti qururuqsa, demokratik dəyərlərə söykənməliyik. Müstəqil media da demokratiyanın güzgüsüdür. Azad və müstəqil media olmayan ölkədə haqqdan, ədalətdən danışmaq olmaz. "Mətbuat azadlığı insan azadlığının əsas sütunudur" (M.Ə.Rəsulzadə). O yerdə ki, insanların fikir və söz azadlığı məhdudlaşır, əgər belə demək mümkünsə, orada insan alçalır. Vətəndaş cəmiyyəti məsuliyyətli cəmiyyətdir. Burada hər kəs öz məsuliyyətini dərk etməlidir. Jurnalistlər isə daha məsuliyyətli olmalıdır.

Jurnalistlər təkcə adı vətəndaş deyil. Onlar azad sözün, azad fikrin müdafiəçisi, həm də daşıyıcısıdır. Azad sözə görə "vurulan", təhqirlərə məruz qalan jurnalistlər az deyil. Jurnalistə atılan gülə azad sözə atılan gülledir. Azərbaycanda mətbuat və söz azadlığı sahə-

sində irəliləyiş olsa da, demək olmaz ki, vəziyyət tam əladır. Jurnalist – məmür çəkişmələri hələ də davam edir. Bu çəkişmələrdə günahı təkcə məmurların üstünə atmaq insafsızlıq olardı. Jurnalistlərin də günahı az deyil. Məsələn, 2002-ci ildə Azərbaycanda söz və mətbuat azadlığı sahəsində 130-a yaxın konflikt qeydə alınıb. Onların 58 faizi məmurların, 42 faizi jurnalistlərin üzündən baş verib.

İkinci qrup - dövlət KİV-i. Dövlətin monopoliyasında olan KİV vətəndaş cəmiyyətinin KİV-dən fərqlənir. Birincisi, dövlət belə KİV-i öz nəzarətində saxlayır, ikincisi, abunəsini təşkil edir, üçüncüsü, redaktoru özünə yaxın adamlardan təyin edir, dördüncüsü, reklamdan korluq çəkməyə qoymur. Onu da qeyd edək ki, dövlət KİV-də əsasən dövlətin gördüyü işlərin müsbət tərəfləri işıqlandırılır. Burada əsaslı tənqidə çox az yer verilir. Lakin elə ölkələr də var ki, məsələn, ABŞ-da dövlət KİV-i yoxdur. Dövlətin rəsmi sənədləri bülütenlərdə çap olunur. Dövlət mətbuatı olmayan bir sıra ölkələrdə isə dövlət televiziya, radio və informasiya agentlikləri mövcuddur.

Dövlət KİV-i ümumi mənafeyi özünün əsas vəzifəsi hesab etməlidir. Bu, çətin olsa da ona nail olmalıdır. Azərbaycanın dövlət KİV-i keçmiş ənənəsin-dən – daha çox rəsmi informasiya, hakimiyət adamlarının bəyanatları və s. hallardan uzaqlaşa bilmir.

Üçüncü qrup – dövlət ictimai KİV-i. Belə kütləvi informasiyalar həm dövlət, həm də ümumxalq mənafeyindən çıxış edir. Burada alternativ fikirlərə, plüralizmə daha çox üstünlük verilir. Lakin bəzən görürsən, hər hansı qəzetdə və ya telekanalda birtərəfli yazı, süjet

gedir. Qarşı tərəfin fikri soruşulmur. Belə media ictimaiyyətin rəğbətini qazana bilməz.

İlk baxışda adama elə gəlir ki, adı çəkilən qrupa daxil olan kütləvi informasiya vasitələri onlar üçün nəzərdə tutulan qaydalarla fəaliyyət göstərirlər. Əslində isə KİV-ə rəhbərlik edənlər öz mənafelərindən çıxış edirlər. Hökumətin və digər hakimiyyətin istitutlarından asılılığının olmaması medianın müstəqilliyini təmin edən əsas şərtlərdən biridir.

Yekunda qeyd etmək istəyirəm ki, kütləvi informasiya vasitələrinin neçə qrupa bölünməsindən asılı olmayıaraq, jurnalistlər də ölkənin vətəndaşı kimi vətənə, dövlətə xalqa xidmət etməlidirlər.

Kütləvi informasiya vasitələri dördüncü hakimiyyət kimi

Jurnalistika dördüncü hakimiyyətdir. Biz bu ifadəyə tez-tez rast gəlir, televiziya ekranlarında, ayrı-ayrı adamların çıxışlarından eşidirik. «Dördüncü hakimiyyət» ifadəsinin nə vaxt və kim tərəfindən ilk dəfə işlədildiyini birinci fəsildə qeyd etmişik. Odur ki, bu barədə geniş söhbət açmağa ehtiyac yoxdur.

Görkəmlı alim, pedaqoq Ş.Hüseynov müsahibələrinin birində ona ünvanlanmış «Bizdə (Azərbaycanda – A.R.) dördüncü hakimiyyət formalasırımı?» sualına belə cavab vermişdir: «Demokratik ölkələrdə belədir: dördüncü hakimiyyət olan mətbuat qanunverici, icraedici və məhkəmə hakimiyyəti barədə ictimai rəyi for-

malaşdırmaqla onlara təsir edir. Dördüncü hakimiyyət aranı qızışdırıb cəmiyyəti məcrasından çıxara da bilər, istəsə barışq da yaradar. O hər şeyi görməyi, ağilla qiymətləndirməyi bacarmalıdır. Bu hakimiyyətin öz statusu, konsepsiyası var. Bizdəki nəşrlər əsasən ya kimi isə müdafiə edir, ya da adamları qızışdırıb aranı qatır».

Bu cavab 1992-ci ilin sentyabrında verilib. Müstəqilliyimizi bir il idi ki, bərpa etmişdik. Təbii olaraq mətbuat dördüncü hakimiyyət funksiyasına yenidə öyrəşirdi. Və ondan çox şey gözləmək hələ tez idi. Çünkü uzun illər Rusiya ictimai təfəkkür sistemində tərbiyə almışiq, «bu ölkədə dövləti həmişə qanunlar deyil, adamlar idarə edib».

Həmin vaxtdan xeyli keçib. Çox şey dəyişib, dün-yaya baxışımız da, KİV-ə olan münasibətimiz də. İndi KİV-in hökumət informasiyasına çıxış hüququ vardır. Dövlət orqanlarının nəzdində jurnalistlərin akkreditisi (qeydə alınması) bu hüquqlardan biridir. «Kütləvi informasiya vasitələri haqqında» Qanunun 50-ci maddəsinin birinci hissəsində göstərilir ki, kütləvi informasiya vasitələri dövlət orqanlarının, idarə, müəssisə və təşkilatlarnın, ictimai birliliklərin razılığı ilə və müəyyən etdikləri akkreditə qaydalarına əməl etməklə onların nəzdində öz jurnalistlərini akkreditə etdirə bilərlər.

Dördüncü hakimiyyət rolunda çıxış edən jurnalistika hökumətin fəaliyyətini araşdırmaq üçün cəhdlər edərkən «qarşıdurma münasibətlər» yaranır. Burada həm hökumətin, həm də mətbuatın öz rolü var. Bəzi araşdırmaçılar belə qənaətdədirlər ki, «mətbuatın nəzərətçi funksiyaları həm mətbuata, həm də cəmiyyətə

hökumətin öz işində sayıq olmasını təmin edir». Onu da qeyd edək ki, kütləvi informasiya vasitələrinin əsas məqsədi bilgiləndirmək və əyləndirmək olsa da «başlıcası isə həqiqəti tapmağa kömək etmək, hakim dairələrin fəaliyyətinə nəzarət etməkdən ibarətdir».

Jurnalistikanı dördüncü hakimiyyət adlandıranlar onun gücünün nəyə qadir olduğunu çox yaxşı birlər. KİV-in sayı nə qədər çox olarsa cəmiyyət də bir o qədər açıq olar. İnfomasiyaların çoxluğu həm də mətbuatın azadlığının göstəricisidir. «Azad mətbuat, müstəqil məhkəmə hakimiyyəti ilə eyni səviyyədə dayanır... mətbuatın azadlıq dərəcəsi onun dövlət məmurlarının fəaliyyətinə nəzarət etməklə, xalqın mənafeyinin qoruyucusu funksiyasını necə yerinə yetirilməsi ilə ölçülür».

Cəmiyyətin etibarını qazanmaq hər KİV-ə nəsib olmur. KİV-in cəmiyyətdə nüfuzu o vaxt olur ki, orada çalışan jurnalistlər obyektivdir, müstəqildir, dəqiqdır, həm də peşəkardır.

Demokratik cəmiyyətdə hakimiyyət daim nəzarət altında olmalıdır. Bu, onun əsas prinsipidir. «Jurnalistika ona görə hakimiyyətə opponent mövqedə dayanır ki, o, həmin hakimiyyətin fəaliyyəti barədə geniş ictimaiyyətin fikir tribunası rolunu oynayır».

Etiraf edək ki, hakimiyyətə opponent olan jurnalistikanı isə istər demokratik, istərsə də qeyri-demokratik ölkə olsun qəbul etmir. Elə buna görə də jurnalistlər bütün ölkələrdə arzuolunmaz şəxslər hesab olunurlar. Azad mətbuatla dövlət arasında münasibətlər həmişə gərgin olur. Elə məsələlər var ki, dövlət onu məxfi saxlamağı lazımlı bilir, jurnalistlərin fikrincə xalq həmin məsələlərdən xəbərdar olmalıdır. Bir nümunə

üçün «Pentaqon sənədləri» adlı bir işə diqqət yetirək.

1967-ci ildə ABŞ-ın müdafiə naziri ölkənin Vyetnamda müharibəyə necə qoşulması mövzusunda tədqiqat aparılması barədə əmr verir. Komissiya üzvlərindən biri materialların surətini çıxarıb mətbuata təqdim edir. 1971-ci il iyunun 13-də «Nyu-York Tayms» qəzeti «Pentaqon sənədləri»nin ilk bölmələrini dərc edir. Bundan xəbər tutan Nixon hökuməti sənədin dərcinin davam etdirilməsini qadağan etməyə çalışdı. Ədliyyə Nazirliyi həmin materialların qəzetdə dərc olunmasını müvəqqəti dayandırır. Lakin dərhal «Vaşington Rost» qəzeti materialın dərcini bərpa edir. Qəzeti məhkəməyə verəndə «Boston Qloub» qəzeti həmin işi öz üzərinə götürür.

Mətbuat həmin materialları dərc etməklə ictimaiyyətə bildirmək istəyirdi ki, hökumət Vyetnam müharibəsi barədə ikili standartlarla işləyir, yalan danışır və xalq öz hökumətinin əməllərini bilmək hüququna malikdk, Məhkəmədə çıxış edən hakimlərin eksəriyyəti mətbuatın müdafiəsinə qalxır, onlara qarşı məhkəmə prosesini söz azadlığına qadağa kimi qəbul edirlər. Hakim Duqlasin çıxışından bir parçaya diqqət yetirək: «... Hökumətin «Vaşington Rost»a qarşı iddiaları rədd edilməlidir və «Nyu York Tayms»a qarşı nəşrlə bağlı qadağa işlər bu məhkəməyə daxil olandan dərhal sonra heç bir müzakirəsiz rədd edilməlidir. Mən hesab edirəm ki, qəzetlərə qarşı bu qadağanın qüvvədə qaldığı hər bir əlavə dəqiqliqə Kostitusiyyaya I Düzəlişin çox kobud şəkildə və əsassız olaraq pozulmasına gətirib çıxarıır... mən təəssüflənirəm ki, buradakı həmkarlarımdan bəziləri həqiqətən belə hesab edirlər ki, qəzetlərin infor-

masiya dərc etməsini qadağan etmək olar. Bu fikir Konstitusiyaya I Düzəlişə tamamilə ziddir... yalnız azad və heç nə ilə məhdudlaşdırılmayan mətbuat hökumətin yalanını səmərəli şəkildə açıb göstərə bilər».

Sonda Ali Məhkəmə qeyd etdi ki, mətbuatın çox mühüm bir funksiyası var. O, vətəndaşların bilməyə hüququ olan informasiyanı əldə etməsində onlara kömək etməyə borcludur. Hökumət mətbuatı senzuraya məruz qoymamalı və xüsusi hallar istisna olmaqla nəşrə heç bir ilkin məhdudiyyət tətbiq edilməməlidir.

Melvin İ.İnovskinin «ABŞ demokratiyası haqqında əsas mətnlər» (Bakı, 2006) kitabından gətirilən nümunə bir daha onu göstərir ki, IV hakimiyyət adlandırdığımız jurnalistika xalqın bilmək hüququnu yerinə yetirməklə öz funksiyasını yerinə yetirir.

IV hakimiyyət o vaxt öz funksiyasını yerinə yetirə bilər ki, üçlük hakimiyyəti yerində olsun. Digər tərəfdən jurnalistin sosial məsuliyyətini yaddan çıxarmaq olmaz. Bu məsuliyyət jurnalisti daha dəqiq, qərəzlisiz, tərəfsiz olmağa məcbur edir. Bir sözlə, jurnalist cəmiyyət qarşısında məsuliyyət dərk etməlidir.

Yenə Ş.Hüseynova müraciət edək. Onun sosial məsuliyyət barədə fikri belədir: «Bu nəzəriyyəyə (sosial məsuliyyət nəzəriyyəsinə – A.R.) görə, mətbuat əvvəla, xalqa düzgün, operativ informasiya verməlidir. İkincisi, auditoriyani əyləndirməlidir. Üçüncüüsü, geniş reklam fəaliyyəti ilə məşğul olmalıdır. Dördüncüüsü isə cəmiyyətdəki ziddiyətləri barışq məcrasına yönəltməlidir».

Hazırda Azərbaycanda KİV-in dördüncü hakimiyyət kimi fəaliyyətini qəbul etməyənlər də var. Buna da təbii baxmaq lazımdır. Məsələn, «Yeni Azərbaycan»

qəzeti 30 iyun 2006-cı il tarixli sayında «KİV niyə dördüncü hakimiyyət ola bilmir?» sualı ilə çıxış etmiş və göstərmişdir ki, maşının beşinci təkəri ifadəsi KİV haqqında tez-tez səsləndirilir.

Müxalifət mətbuatı bir qayda olaraq iqtidarı suçlayır: mətbuata lazıminca diqqət ayrılmadığına və bütün dünyada dördüncü hakimiyyət kimi qəbul olunan KİV-in Azərbaycanda bu statusa yiylənə bilmədiyinə görə. Bəzi reket qəzet-jurnalların heç vaxt dördüncü hakimiyyət olmayacağı qeyd edən qəzet bunun günahını onların özündə görür və qeyd edir ki, məqsədi şantaj və şərləmə yolu ilə pul qazanmaqdır. Müəllif haqlıdır, belələri Azərbaycan jurnalistikasına ləkədir. Və təessüflər olsun ki, bəzən onları müdafiə edənlər də tapılır.

Maşının beşinci təkəri olmamaq üçün vicdanla, qanun çərçivəsində fəaliyyət göstərmək lazımdır. «Biz dördüncü hakimiyyətik!» deyən qəzet onu da etiraf edir ki, bəzən biza bu gücü verən vicdan, obyektivlik amili çatışır.

Etiraf edək ki, Azərbaycanda jurnalistika inkişaf-dadır. Kütləvi informasiya vasitələri dördüncü hakimiyyət rolunu heç yerinə yetirmir demək insafsızlıq olardı. Çətinliklər var və onu da etiraf etməliyik. Unutmayaq ki, Azərbaycanda hələ Qərb tipli demokratiya formallaşmayıb. Deməli, Qərb tipli KİV də hələ formalışmayıb.

Yekunda qeyd etmək istəyirəm ki, Azərbaycanda hüquqi dövlət quruculuğu başa çatanda kütləvi informasiya vasitələri də dördüncü hakimiyyət funksiyasını daha geniş həyata keçirəcək və demokratianın aparıcı-lakomativ rolunu oynayacaq.

Beləliklə, yadda saxlayaq!

Demokratik cəmiyyətin formallaşmasında, ictimai rəyə göstərdiyi təsir gücünə görə kütləvi informasiya vasitələri dördüncü hakimiyyət statusunu qazanmışdır.

Çalışmalar

1. Demokratiya deyəndə nə başa düşürsən?
2. Jurnalistikyanın sosial institut kimi üç qrupa bölünməsinə münasibətin necədir?
3. Demokratiyanın üstünlüklerinə nələri əlavə edə bilərsən?
4. Dördüncü hakimiyyət nə vaxt öz vəzifəsini vicdanla yerinə yetirə bilər?
5. Azərbaycanda jurnalistika dördüncü hakimiyyət funksiyasını yerinə yetirirmi?

Ədəbiyyat

1. Azərbaycanda söz və mətbuat azadlığı sahəsində vəziyyət (yanvar-dekabr). Bakı, 2000
2. Hüseynov Ş. Müstəqilliyin çətin yolu. Biz hara gedirik? Bakı, 1996
3. «Kütləvi informasiya vasitələri haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 2000
4. Jurnalist etikası. Bakı, 2003
5. Media və hakimiyyət. Bakı, 2002
6. Məmmədli C. Müasir jurnalistikası. Bakı, 2003
7. Məmmədli C. Jurnalistikaya giriş. Bakı, 2001
8. Robert Dahl. Demokratiya haqqında. Bakı, 2005

9. Rüstəmov A. Jurnalistika demokratik cəmiyyətdə. Azərbaycan müasir KİV sisteminin aktual problemləri elmi-praktik konfransın materialları. Bakı, 2006
10. Rüstəmov A. Kütləvi informasiya vasitələri dördüncü həkimiyət kimi. «Molla Nəsrəddin-100» elmi-praktik konfransın materialları. Bakı, 2006
11. Ümumdövlət davranış etikası. Bakı, 2000
12. Современная журналистика. Киев, 1999
13. Прохоров Е.П. Введение в теорию журналистики. М., 1999

Fəsil 7

Mətbuat nəzəriyyələri

- Jurnalistika həm də elm sahəsi kimi
- Mətbuat nəzəriyyələri

Jurnalistika həm də elm sahəsi kimi

Jurnalistikannın ictimai-siyasi həyatda oynadığı rol, bizə imkan verir deyək ki, jurnalistika həm də elm sahəsidir. Hazırda elə sahə yoxdur ki, jurnalistika ora nüfuz etməsin. Yeni Nəsil Jurnalistlər Birliyinin sədri Arif Əliyevin təbirincə desək jurnalist bütün peşə sahiblərinin, bütün insanların həyatına nüfuz edə, onların düşüncələrinə, hərəkətlərinə, siyasi baxışlarına təsir göstərə, arzularının çin olmasında, bəzən isə talelərinin dağılımasında həll oynaya bilər.

Söhbət jurnalistika elmindən gedirsə, həm bu gün, həm də müəyyən dövr üçün problem məsələlər jurnalistikannın mövzusu olur. Özü də bu problemlər məhdud məna daşımir, əksinə, bəzən böyük ümumi-ləşdirmə qüvvəsinə malik olur.

Hazırda jurnalistikannın peşə sahəsindən çox onun elm sahəsi olması barədə yazılır. Jurnalistika fakültəsinin professoru Cahangir Məmmədli «Müasir jurnalistika» kitabında çox haqlı olaraq qeyd edir ki, jurnalistikannın özünün elmi-nəzəri sahəsi də formalaşmışdır. İnformasiyalı cəmiyyətin güclü inkişafı, kütləvi informasiya vasitələrinin texnoloji inqilab dövrü jurnalistikani məxsusi elm sahəsinə çevirmiş və jurnalistika sahəsi üzrə nəzəriyyəçilər meydana gəlmüşdir.

Jurnalistika fakültəsinin digər professoru Nəsir Əhmədli də jurnalistikannın peşə ilə yanaşı elm sahəsi olduğunu «Azərbaycan» qəzetində (8.02.2009) dərc etdiyi «Jurnalistika peşə və elm kimi» məqaləsində tutarlı dəlillərlə əsaslandırmışdır. Həmin məqaləni kiçik ixtisarla təqdim edirəm:

Jurnalistika həm peşə, həm elmdir. Peşə kimi o, XVI-XVII əsrlərdə (çap qəzetləri meydana gələndən sonra), elm kimi XVII əsrə Qərb ölkələrində formalılmış, Böyük Fransa inqilabı dövründə (1789-1794) və ondan sonra həm peşə, həm də elm kimi xüsusi önem qazanmışdır. Amerika Birləşmiş Ştatlarında bu elmin yaranması XIX əsrin 60-70-ci illərində universitetlərdə jurnalistik fakültələrinin açılması ilə bağlı olmuşdur. Jurnalistikyanın müxtəlif problemlərinə, xüsusən, mətbuatın tarixinə və hüquqi vəziyyətinə həsr olunmuş ilk elmi araşdirmalar da həmin vaxtlar işiq üzü görmüşdür.

Azərbaycanda jurnalistikyanın praktikası kimi, nəzəri məsələləri ilə ilk dəfə Həsən bəy Zərdabi, Mirzə Fətəli Axundzadə, Nəcəf bəy Vəzirov məşğul olmuşlar. Onlar qəzetiñ fəaliyyət mexanizmi, jurnalistin vəzifələri, mətbuatın funksiyaları haqqında dəyərli fikirlər söyləmişlər. Sonra Məhəmməd ağa Şahtaxılı, Əli bəy Hüseynzadə, Əhməd bəy Ağaoğlu müxtəlif yazılarında jurnalistica ilə bağlı nəzəri fikirlərini yazmışlar. Hazırda BDU-nun jurnalistica fakültəsində fəaliyyət göstərən 4 kafedrada jurnalistikyanın tarixi, təcrübəsi və nəzəriyyəsi, televiziya və radio jurnalistikası, beynəlxalq jurnalistica istiqamətlərində elmi araşdirmalar aparılır. İndi fakültədə 7 elmlər doktoru, 18 elmlər namizədi çalışır. Bundan əlavə, Bakı Slavyan Universitetində, Naxçıvan Dövlət Universitetində və müstəqillik illərində meydana gəlmiş özəl universitetlərdə də jurnalist kadrları hazırlanır, tədqiqatlar aparılır. Ölkənin müxtəlif elm-tədris, idarəciliy strukturlarında jurnalistikyanın elmi-nəzəri problemləri ilə 6 elmlər doktoru, 11 elmlər namizədi məşğul olur.

Keçmiş SSRİ məkanında jurnalistikyanın müstəqil

elm sahəsi olub-olmamasına dair müzakirələr və mübahisələr təxminən 40 il əvvəl başlansa da, bu problem hələ də tam həllini tapmamışdır. Səbəb o zaman SSRİ-də jurnalistlərə «partiyanın əlaltıları» (N.S.Xruşşov) kimi baxılması idi. Bununla belə, paytaxtlarda və digər böyük şəhərlərdə elmi əsaslarla jurnalist kadrları hazırlanır, dərsliklər, dərs vəsaitləri buraxılır, dissertasiyalar müdafiə edilir, bir sözlə, jurnalistika mühüm sosial institutlardan biri kimi öyrənilirdi. Fakültə və şöbələrdə elmlər doktorları, elmlər namizədləri dərs deyirdilər. Lakin bu sahədə çalışan mütəxəssislərin heç biri jurnalistika elmləri doktoru (yaxud namizədi) deyildi. Onlara ya filologiya, ya da tarix elmləri üzrə alimlik dərəcəsi verilirdi. İndi vəziyyət dəyişmək üzrədir. Moskvanın, Minskin, Tbilisinin tanınmış jurnalistika nəzəriyyəçiləri tez-tez jurnalistikanın müstəqil elm sahəsi kimi tanınması təklifi ilə çıxış edirlər.

Jurnalistika həqiqətən, elmdirmi? Bəli. Hər hansı bir sahənin müstəqil elmə çevriləsi üçün onun fərqli tədqiqat obyekti, araştırma üsulları (metodları) və terminlər (anlayışlar) sistemi olmalıdır.

Jurnalistika elminin tədqiqat obyekti KİV, onların tarixi, qarşılıqlı münasibəti, təcrübəsi, cəmiyyət həyatında rolu kimi məsələlərdir. Araşdırma üsullarına gəlincə, sovet dövründə jurnalistika elmi müstəqil olmadığından burada ənənəvi olaraq iki metod sistemindən (tarixi-filoloji və sosioloji-psixoloji) istifadə olunurdu. İndi isə alımlar daha çox bir-biri ilə vəhdətdə olan müşahidə, ümumiləşdirmə və eksperiment üsullarından bəhrələnirlər. Bu üç metod kompleks halında ümumi məqsədə-praktik jurnalistikanın obyektiv qanunlarını

aşkara çıxararaq KİV-nin fəaliyyətini həmin qanunlar əsasında qurmağa xidmət edir. Jurnalistika elminin başqa elm sahələrinə aid olmayan orijinal terminlər sistemi də var (KİV, publisistika, reportaj, kontent-analiz və s.).

Təbii sual yarana bilər: bəs Qərb ölkələrində nə üçün jurnalistika elm kimi qəbul olunmur? Bu, bizim fikrimizcə, bir neçə səbəblə bağlıdır:

Əvvəla, həmin ölkələrdə alimlik dərəcələri və elmi adlar sistemi bizimkindən fərqlidir. Orada uzun-uzadı dissertasiyalar yazılımur. AAK tipli qurum da yoxdur. İkinci, həmin ölkələrdə «jurnalist» dedikdə, ilk növbədə, reportyor, yəni, yenilikləri operativ şəkildə redaksiyaya çatdırın şəxs nəzərdə tutulur. Belə əməkdaşların hazırlanması üçün 4-6 illik təhsilə ehtiyac yoxdur. Onlar ixtisas təhsilini redaksiyaların nəzdindəki iki-üç aylıq kurslarda alırlar. Nəhayət, müasir dövrda Qərb ölkələrinin və Azərbaycanın qarşısında duran məqsədlər də eyni deyil: onlar vaxtilə güclü dövlət qurublar, ərazi bütövlük-lərini, sərhədlərinin təhlükəsizliyini təmin ediblər, monolit, demokratik, özü-özünü idarə edən cəmiyyət kimi formalasıblar. Indi yalnız «isti» xəbərlərə və əyləncəyə ehtiyacları var. Bizi isə bütün bu işləri görmək üçün obyektiv elmi əsləslərə söykənən güclü jurnalistika lazımdır.

Təəssüf ki, indiyədək bu məsələ öz həllini tapmayıb. Əgər Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyası (AAK) jurnalistikə bir elm kimi qəbul edərsə, ölkəmizdə onun inkişafına təkan vermiş olar.

Mətbuat nəzəriyyələri

Mətbuat nəzəriyyələri mətbuatın mahiyyətini, xüsusiyətlərini, ictimai həyatda onun mövqeyini, rolunu və əhəmiyyətini, jurnalist yaradıcılığının inkişafını istiqamətləndirən qanunları öryənir.

Qeyd etdiyim kimi Azərbaycan jurnalistikasının nəzəri məsələləri ilə Həsən bəy Zərdabi, Mirzə Fətəli Axundov, Nəcəf bəy Vəzirov məşğul olmuşlar. Onlar qəzətin fəaliyyəti və nəzəri məsələləri ilə bağlı dəyərli fikirlər söyləmişlər. H.Zərdabi dərk edirdi ki, xalqın maariflənməsində qəzet mühim rol oynaya bilər. O, məqalələrinin birində yazırdı: «Hər vilayətin qəzeti gərək o vilayətin aynası olsun...yaxşı-yamanlığı aşkar eləsin».

Sovet dövründə jurnalistikaya dair Qərb model-lərindən danışmaq yasaq edilmişdi. Yalnız sovet mətbuatının «üstünlüklerindən», onun ən demokratik, ən azad, əsl kütləvi mətbuat olduğu xalqın beyninə yeridildirdi. Sovet mətbuatının əsas prinsiplərindən başlıcası partiyahlıq idi.

SSRİ-də Qərb modellərinin adını çəkmək kom-munist ideologiyasına qarşı çıxmaq demək olardı. Onları yalnız tənqid etmək məsləhət bilinirdi. İş o yerə çatırdı ki, Sov. İKP MK qəzet və jurnallarda dərc olunan müəlliflərin yazılarına da müdaxilə edir, kimi və hansı məqaləni dərc etməyi məsləhət görürdü. Məsələn, Sov. İKP MK-nin «Sovetskaya peçat» jurnalı haqqında «1959-cu il 22 may tarixli qərarında deyilirdi ki, jurnalda siyasi kəskinlik azdır, onun səhifələrində jurnalistlərin mətbuatımızın rolu haqqında düzgün təsəvvürə

malik olmadıqlarını göstərən səhv müddəalarla dolu məqalələr dərc olunmuşdur. Qərarda jurnalda dərc olunmuş iki nümunə gətirilir: A.Baulinin «Böyük mərhələdə» məqaləsində (№3, 1959) sovet cəmiyyətinin həyatında mətbuatın mövqeyi və rolu haqqında şübhəli iddialar irəli sürürlür. A.Qrebnevin «Gəlin müzakirə edək» (№1, 1959) məqaləsində isə qəzetlərin həcmini artırmaq və yeni qəzetlər yaratmaq haqqında açıqdan-açıga real olmayan təkliflər geniş müzakirəyə verilir. Qərarda daha sonra göstərilirdi ki, məqalələr qəzet və jurnal işçilərinin diqqətini sovet mətbuatının qarşısında duran vəzifələri yerinə yetirməkdən yayındırır və əslində onları çasdırır.

Partiyanın Mərkəzi Komitəsi «Sovetskaya peçat» jurnalının rəhbərliyinə məsləhət görür ki, sovet mətbuatının nəzəriyyəsi və təcrübəsi məsələlərini işləyib hazırlanın və onun həyata keçirilməsində fəallıq göstərsin. Jurnalın hansı fəallıq göstərməsindən asılı olmayaraq, onun kökündə partiyalılıq prinsipi dayanırdı. Bu da onun əl-qolunu bağlayırdı. Sovet dövründə azad söz, azad fikir söyləmək, xüsusilə də bu mövzuda mətbuatda çıxış etmək o qədər də asan deyildi. Gərək partiya-sovet mətbuat nəzəriyyəsinə söykənib yuxarıdakıların dediklərinə «baş üstə» deyəsən.

Onu da qeyd edək ki, «baş üstə» deməyənlər də vardı. Onlardan biri də varlı kazak ailəsində doğulan, dissident yazıçı və tarixçi Aleksandr Soljenitsin idi. O, Stalini tənqid etdiyinə görə ömrünün 8 ilini həbsxanalarda, Sibirin islah-əmək düşərgəsində keçirməli olur. 1953-cü ildə Stalinin ölümündən sonra Soljimitsın düşərgədən azad edilir və özünün sovet gerçəkliliyindən bəhs

edən «ziyanlı» əsərlərini yazar. Onun «QULAQ arxiv-pelaqı» əsəri kommunist rejimin ifşasına həsr olunub. O, bu əsəri Qərbə ötürə bilir. Elə buna görə də 1973-cü ildə onu SSRİ-dən sürgün edirlər. ABŞ-da mühacir həyatı yaşıyan Soljenitsin 1974-cü il fevralın 18-də «Vaşinqton post» qəzetində həmvətənlərinə müraciətini - «Yalansız yaşamaq» başlıqlı yazısını dərc etdirir. Bu müraciətnamə tez bir zamanda «Samizdat»ın (yazı makinasında çap edilmiş əlyazmalar şəkilində) köməyi ilə bütün ölkəyə yayılır.

Yazıcı deyir ki, «bizim ətrafımızda hər şeyi udub məhhv edən rəzalət və köləliyə görə təkcə dövlət, cəmiyyət, iqtidar, yaxud müxalifət deyil, ilk növbədə bizim hər birimiz şəxsən məsuliyyət daşıyırıq», «Vicdansız cəmiyyətdə demokratiya ola bilməz. Cəhd elə, yalandan qurtul.»

Haqsızlığa, yalana qarşı çıxan, informasiyanı saxtalaşdırıran, əsl faktları ört-basdır edən qəzet-jurnal-lara abunə yazılımamağı məsləhət görən Soljinitşin həmvətənlərinə müraciətini Puşkinin şerî ilə tamamlayır:

*Azadlıq sürünenin nəyinə gərək?
Nəsildən-nəsilə onun qisməti
Noxtadir, qamçıdır, bir də dəyənək.*

Azərbaycanda da dissidentlər vardı. Onların bir qismi 1937-1938-ci illərdə məhv edildi. Bir qismi isə son illərə kimi yaşadı.

Onların yazılarında da dövrün haqsızlığı, azad sözün olmaması sətiraltı mənalarda verilirdi. Bəxtiyar Vahabzadə, Xəlil Rza Ulutürk ən böyük dissidentlər idi.

Jurnalistikanın ideya-siyasi konsepsiyaları haqqında ABŞ alımlarının araşdırılmaları bizə imkan verir ki, onun mənfi və müsbət tərəflərini öyrənək, yaxşımı pisdən ayıraq.

İndi də bu tədqiqatların nəticəsi olaraq, ABŞ sosioloq və mətbuat nəzəriyyəçiləri, habelə tarixçiləri Fred Sibert, Teodor Piterson və Uilbur Şrammin «Mətbuatın dörd nəzəriyyəsi» kitabına müraciət edək. 1956-ci ildə nəşr olunan kitabda göstərilən «dörd nəzəriyyə özünün həm elmi, həm də praktik qiymətini indi də itirməyib». Həm də «mətbuat həmişə əhatəsində fəaliyyət göstərdiyi sosial və siyasi stukturun forma və rənglərini qəbul edir». Beləliklə, haqqında danışacağımız dörd nəzəriyyə aşağıdakılardır:

1. Avtoritar mətbuat nəzəriyyəsi;
2. Libertarian (yaxud azad iradə) mətbuat nəzəriyyəsi;
3. Sosial məsuliyyət mətbuat nəzəriyyəsi;
4. Sovet-kommunist mətbuat nəzəriyyəsi.

Göstərilən mətbuat nəzəriyyələrində kütləvi informasiya vasitələrinin roluna ayrı-ayrılıqda diqqət yeyirik, onların mahiyyətini açaq.

Avtoritar mətbuat nəzəriyyəsi

Öncə avtoritar sözünün mənasını bilmək lazımdır. Avtoritar-zora, kor-koranə tabeçiliyə əsaslanan rejim, dövlət hakimiyyəti təşkilinin, bir qayda olaraq, fərdi, ailə və ya kiçik bir qrupun diktaturasına əsaslanan antidemokratik sistemdir.

O biri nəzəriyyələrdən fərqli olaraq, bu nəzəriyyə daha qədimdir, XVI əsr də yaranıb. O dövrün cəmiyyətində belə fikir vardı ki, həqiqət kütłəni idarə edənlərdən gəlir. Odur ki, hakimiyyət adamları mətbuatın onlara məxsus olduğunu iddia edirdi. Kral hakimiyyətinin siyasetini həyata keçirən mətbuat onun diqtəsindən kənara çıxa bilməzdi. Yadınıza salın, əvvəlki fəsildə qeyd etmişdik ki, gildən hazırlanmış «Asta senatus» qəzeti kralı tənqid etdiyi üçün qadağan edilmişdi.

Bu günün özündə də avtoritar mətbuat nəzəriyyəsi bəzi ölkələrdə yaşamaqdadır. Həmin ölkələrdə mətbuat azadlığından danışmaq olmaz. Mətbuat hakimiyyətin nəzarəti altında fəaliyyət göstərir. Hazırda mətbuat dünyanın 195 ölkəsindən 64-də azad deyil, 59 ölkədə isə qismən azaddır, 72 ölkədə isə azaddır. Mətbuatın azad fəaliyyət göstərdiyi ölkələrə Finlandiya, azad olmayan ölkələrə isə Şimali Koreya rəhbərlik edir («Zerkalo», 5 may 2009).

Avtoritar mətbuat nəzəriyyəsinin mahiyyəti onun hakim dairələrin diqtəsi ilə fəaliyyət göstərməsidir. Bu, o deməkdir ki, mətbuat fəaliyyəti üçün mütləq dövlət lisenziyası olmalıdır, həm də hakimiyyət adamlarını tənqid etmək qadağandır. Senzuranın mövcudluğu isə mətbuatın əl-qolunu bağlayan buxovdur.

Bilməyiniz lazımdır

Güclü hakimiyyət senzura və ya artıq dərc edilmiş materiallara görə cəza vermək yolu ilə mətbuat üzərində nəzarəti həyata keçirir.

Libertarian (azad iradə) mətbuat nəzəriyyəsi

Adından göründüyü kimi, libertarian mətbuat nəzəriyyəsi avtoritar nəzəriyyədən seçilir, onun üstün cəhətləri çoxdur. Burada insan idarə olunan varlıq kimi qəbul olunmur. Onun öz fikri, dünyaya baxışı, öz düşüncəsi var. Elə bunun özü insana müstəqil hərəkət etmək, müstəqil qərar çıxarmaq imkanı verir.

XVII əsrin axırlarında özünü göstərən nəzəriyyə sonralar işlək modelə çevrilmişdir. Vətəni İngiltərə və ABŞ olan nəzəriyyəyə görə maliyyə imkanı olan hər bir vətəndaş mətbuat yarada bilər.

Bilgiləndirmək, əyləndirmək, satışa çıxmaqla yanaşı, bu mətbuatın əsas məqsədlərindən biri də həqiqəti tapmağa kömək etməkdir. Həm də hökumətin fəaliyyətinə nəzarət etmək onun qayəsində durur. Ümumiyyətlə, jurnalistlər hökumətin sırlarını açmağa həmişə meyllidirlər. Onlar korrupsiya, rüşvətxorluq, hakimiyyətdən sui-istifadə hallarını üzə çıxarırlar, günahkar məmurları və siyasətçiləri ifşa edirlər.

Qəzet jurnalistləri dövlət təşkilatlarının fəaliyyətinə nəzarət funksiyasını can-başla, böyük həvəslə, həm də məsuliyyətlə həyata keçirirlər.

Amerika jurnalisti Yucin Qudvin yazar ki, qəzet jurnalistləri özlərinin belə mövqedə dayanmalarını onunla izah edirlər ki, demokratik sistemin daim işlək vəziyyətdə olması üçün mətbuat xüsusi məsuliyyət daşıyır.

Lebertarian konsepsiyasına görə kütləvi infor-

masiya vasitələri şəxsi mülkiyyət formasında yaradılır və hökumətin müdaxiləsindən maksimum azad olur. Bu da imkan verir ki, müstəqil şəkildə həqiqəti axtara və hökumətin fəaliyyətinə nəzarət edə bilsin.

Bu mətbuatda çıxış üçün hamiya imkan yaradılır. O da həqiqətin üzə çıxmasına kömək edir. C.Məmmədlinin təbirincə desək, deməli, libertarian mətbuat nəzəriyyəsi azad ideyalar və informasiyalar bazarını yaradır. Mətbuatın bu modeli, hər şeydən əvvəl, demokratik prinsiplərə söykənən liberal cəmiyyətin məhsuludur.

Bəz güman edirlər ki:

Azad bazarda olan rəngarəng informasiya-nı müstəqil və ağlabatan şəkildə seçmək imkanını məaşiflənmış cəmiyyətin özünə vermək lazımdır.

Başda ABŞ olmaqla, İngiltərə, Almaniya, Fransa kimi ölkələrin mətbuati bu nəzəriyyənin sayesində inkişaf etmişdir. Bir sıra ölkələr bu nəzəriyyəni bəyənsələr də, onların antidemokratik olkə olması ona yiyələnməyə imkan vermir.

Sosial məsuliyyət mətbuat nəzəriyyəsi

Azad rəqabətə söykənən sosial məsuliyyət nəzəriyyəsi XX əsrд ABŞ-da yaranıb. «Mətbuatın dörd nəzəriyyəsi» kitabında Piterson oxucularına belə bir faktı diqqət yetirməyi məsləhət görürdü: «İctimai məsuliyyət nəzəriyyəsi hələlik yalnız nəzəriyyədir. Lakin şübhəsiz ki, çox dəyərli, mətbuat azadlığı haqqında fikirlərə mühüm

istiqamət verən nəzəriyyədir.» Müəllif haqlı idi. Doğrudan da çox dəyərli olan bu nəzəriyyə sonralar Amerika universitetlərinin jurnalistikə fakültələrinin tədris programına güclü təsir göstərdi və jurnalistlərin peşə etikasının formallaşması prosesini sürətləndirdi.

Piterson mətbuatın ictimai məsuliyyət nəzəriyyəsini belə izah edir: «Mətbuat azadlığını Amerika cəmiyyətində xüsusi üstün mövqeyi olan kütləvi informasiya vasitələrinin öhdəsinə düşən konkret vəzifələrdən təcrid olunmuş şəkildə təsəvvür etmək mümkün deyil.»

Bu nəzəriyyənin əsas məqsədi olan bilgiləndirmək, əyləndirmək, satışa çıxmaqla yanaşı, konfliktləri diskussiya yolu ilə həll etməkdir. Bu mətbuatdan istənilən şəxs söz deyə, fikrini açıq bildirə bilər. Mətbuata ictimaiyyətin rəyi ilə nəzarət edilir. Ən əsası kütləvi informasiya vasitəleri öz üzərinə sosial məsuliyyət götürür.

Bilməliyik ki:

Mətbuatın cəmiyyət qarşısında bəlli öhdəlikləri olduğundan, həmin öhdəliklərə saymaz yanaşlığı hallarda mütləq cavab verməlidir.

Bu nəzəriyyə üzərinə altı vəzifə götürmüştür:
1) Sosial məsələlər üzrə informasiya təminatı, müzakirə və polemika yolu ilə siyasi sistemə xidmət etmək;
2) Özünü idarəetmək qabiliyyətini tərbiyə üçün küləni maarifləndirmək; 3) Şəxsiyyətin hökumətlə bağlı hüquqlarını müdafiə etmək; 4) Reklam vasitəsi ilə iqtisadi sistemə xidmət etmək; 5) Əyləndirmək; 6) Fəaliyyət müstəqilliyini təmin etmək üçün özünün maliyyə prob-

lemlərinin qayğısına qalmaq.

Bütün bunlarla yanaşı, bəzi mətbu orqanlar sosial məsuliyyət nəzəriyyəsinin verdiyi imkanlardan öz məqsədləri üçün istifadə edirlər.

Bəs nəzəriyyənin libertaran nəzəriyyəsindən fərqi nədir? Hər iki nəzəriyyənin qarşılara qoyduqları vəzifə yaxın olsa da, sosial-məsuliyyət nəzəriyyəsi adından göründüyü kimi cəmiyyət qarşısında məsuliyyət daşıyır və öz üzərinə nəzarət öhdəlikləri götürür.

Sovet-kommunist mətbuat nəzəriyyəsi

K.Marks və F.Engels ilk dəfə mətbuatın sinfiliyi və partiyalığı prinsiplərini irəli sürmüslər. Onlar göstərmışlər ki, proletar mətbuati partianın ideya xəttini, siyasetini əsaslandırmalı, fəhlə sinfinə onun tarixi rolunu başa salmalıdır. Məhz buna görə də Marksın ideyalarını inkişaf etdirən V.İ.Lenin Rusiyada fəhlə sinfinin həqiqi marksist partiyasını yaratmaq uğurunda mübarizə gedişində «proletar mətbuatının rolu, vəzifələri və prinsipləri özünə qədərki bütün görüşləri diqqətlə nəzərdən keçirmiş, yeni tipli mətbuatın-bolşevik mətbuatının nəzəri, siyasi və əməli fəaliyyət programını işləyib hazırlamışdır.» Partiya orqanına, qəzetə belə münasibət marksist partiyasını ümumrusiya siyasi qəzeti vasitəsi ilə yaratmaq ideyası idi. V.İ.Leninin yaradığı «İskra» qəzeti fəhlə sinfinin həqiqi marksist partiyasını yaratmağın əsas vasitəsi oldu.

V.İ.Lenin mətbuata yalnız ideyalar yayan, siyasi tərbiyə verən vasitə kimi baxmırıdı. O, «Nədən baş-

lamalı?» məqaləsində yazırıdı: „...qəzetiñ rolü yalnız ideyalar yaymaqdan, yalnız siyasi tərbiyə verməkdən və siyasi müttəfiqlər cəlb etməkdən ibarət deyildir. Qəzet yalnız kollektiv təbliğatçı və kollektiv təşviqatçı deyil, habelə kollektiv təşkilatıdır.» Bax, bunun ozü komunist mətbuatının konsepsiyasıdır.

V.İ.Lenin mətbuatın partiyalılıq prinsipinə sadiq qalaraq göstərirdi ki, qəzet siyasi mübarizənin ideya və təşkilat mərkəzidir. Onun yaratdığı «İskra» və «Pravda» qəzetləri kommunist partiyasının ideya daşıyıcısı olmuşdur.

Oktyabr inqilabının qələbəsindən cəmi üç gün sonra V.İ.Leninin imzası ilə Xalq Komissarlar Sovetinin «Mətbuat haqqında» dekreti elan edildi. Bu dekretə görə burjuaziya üçün mətbuat azadlığına son qoyuldu. Yeni hökumətin mətbuat haqqındaki sənədində izah olunurdu ki, «mətbuat azadlığı barədə istismarçı siniflərin qaldırıqları hay-küy arxasında əslində varlı siniflərin mətbuatın böyük eksəriyyətini ələ keçirmək, zehinləri manəsiz olaraq zəhərləmək və kütlələrin şüuruna hərc-mərclik salmaq azadlığı gizlənir».

Sovet-kommunist mətbuat - naziriyəsinə görə hökumət həm zəbərlərə goz qoyur, həm də onları işləşdirir. «İnfomasiyanın mətbuatda yayılmasının son məqsədi mənşətin siur və omollarına tökü göstərməkdir».

Partiya-sovet mətbuatının ən əsas prinsiplərindən başlıcası partiyalılıq-marksist-leninçi ideyalılıqdır.

Partiyalılıq mətbuatın bütün fəaliyyətində özünü göstəirdi. Hətta, partiyalılıq mətbuat janlarına da şamil edilirdi. Təsadüfi deyil ki, Lenin «mətbuatın müxtəlif dünyagörüşlər, baxışlar meydanına çevrilməsinə qarşı çıxırdı.»

Onu da bilməliyik ki, 70 il bütün Sovet İttifaqında jurnalist təhsili və mətbuatı partiyalılıq prinsipinə söykənmişdir. Ali məktəblərin jurnalistika fakültə və şöbələrində «Partiya-sovet mətbuatının nəzəriyyəsi və təcrübəsi» fənni tədris olunurdu. Mətbuat bir partiyaya – kommunist partiyasına, onun ideologiyasına xidmət etmiş, insanın azad düşüncəsinə şərait yaratmamışdır.

Bu nəzəriyyənin nəticələrini qısaca belə qeyd etmək olar: Kommunist rejimində mətbuat partianının və dövlətin əlində hakimiyyəti saxlamaq və öz ideologiyasını təbliğ etmək vasitəsidir; mətbuatdan partiya və dövlət əleyhinə çıxanlara qarşı bir silah kimi istifadə olunur; mətbuat onun üzərinə qoyulan öhdəlikləri yerinə yetirir; kommunist rejimində mətbuatın özəl sektoru qadağan edilmişdir.

C.Məmmədli çox haqlı olaraq qeyd edir ki, partiya-sovet mətbuati, əslində, bir çox cəhətdən avtoritar mətbuat nəzəriyyəsinə söykənsə də, cəmiyyət üçün bundan da təhlükəli olan totalitar modelə çevrilmişdir.

Keçən əsrin sonlarında SSRİ-nin dağılması, respublikaların müstəqilliyə qovuşması, mətbuatda da öz təsirini göstərdi. Qeyri hökumət qəzetləri meydana gəldi, siyasi partiyalar, qeyri-hökumət təşkilatları öz qəzetlərini yaratdılar, telekanallar fəaliyyətə başladı. Onu da etiraf edək ki, Azərbaycan jurnalıtları sovet-kommunist nəzəriyyəsini rəd etsələr də, bəzi jurnalıtlar hələ

də yuxarıda qeyd etdiyimiz V.İ.Leninin «qəzet yalnız kollektiv təbliğatçı, və kollektiv təşviqatçı deyil, həm də kollektiv təşkilatçıdır» fikirindən əl çəkə bilmir. Slovakia jurnalisti, Fransada Ümumdünya Qəzet Assosiasiyyası şöbəsinin başçısı Tatyana Rebkovanın təbirinə desək «belə jurnalistlər özlərini, sadəcə, olayları işıqlandırıran salnaməçi və reportyor deyil, həmin olayların fəal iştirakçısı da sayılırlar.» Buna da təbii baxmaq lazımdır, bu yanlışlıq tədricən aradan qalxır. Yeni jurnalist nəslə yetişir ki, o da yaxşını pisdən ayırmağı bacarır.

Dörd nəzəriyyə barədə bu qədər. Lakin nəzəriyələr bununla bitmir. Adını çəkdiyim Slovakia jurnalisti T.Rebekova «Yeni dönəm: Demokratik cəmiyyətdə peşəkar qəzet buraxmaq yolları» (Bakı, 2006) kitabında daha üç nəzəriyyənin adını çəkir: **İnqilabi konsepsiya; İrəlilətmə konsepsiyası; Demokratik sosialist konsepsiyası.**

Birincinin mahiyyətində inqilabi nəşr olan «Pravda» qəzeti, eləcə də totalitar rejimlərdə çıxan gizli nəşrlər durur; ikincinin mahiyyətində mətbuata iqtisadi inkişaf aləti və milli şüuru formalaşdırıran vasitə kimi baxılır; üçüncüün mahiyyətində isə plüralizm zərurəti etiraf olunur, ancaq xalqın maraqlarını qorumaq namənə dövlətin müdaxiləsinə yol verilir.

Nəzəriyyələrin hansının işlək olmasını bilmək üçün Belarusda ali təhsil ocaqlarının tələbələri və gənc jurnalistlər arasında 1999-cu ildə sorğu keçirilib. Onlarla belə bir sualla müraciət olunub: «Bu konsepsiyalardan hansına üstünlük verərdiniz?» Alınan cavablar aşağıdakı kimidir:

	Mətbuat nəzəriyyələri	Lehimə
1	Sovet-kommunist	-----
2	Avtoritar	-----
3	Libertarian	19
4	Sosial məsuliyyət	17
5	İnqilab	8
6	İrəliləmə	17
7	Demokratik sosialist	15

Göründüyü kimi, sorğuda iştirak edənlər sovet-kommunist və avtoritar modeli rədd edirlər. O biri konsepsiyalara verilən səslərdən məlum olur ki, heç biri digərləri üzərində önəmli üstünlük təşkil etmir. Bu da bizə əsas verir deyək ki, nəzəriyyələr uzlaşdırılıb tətbiq edilir.

Çalışmalar

1. Jurnalistikanı elm kimi şərtləndirən cəhətlər hansılardır?
2. Mətbuat nəzəriyyələrinin mahiyyəti, xüsusiyyətləri, ictimai həyatdakı mövqeyi nədən ibarətdir?
3. Nəzəriyyələr arasındaki oxşar və fərqli cəhətləri özün üçün aydınlaşdır.

Ədəbiyyat

1. Əhmədli N. Jurnalistika peşə və elm kimi. «Azərbaycan» qəzeti, 8 fevral 2009.
2. Məmmədli C. Müasir jurnalistikası. Bakı, 2003.
3. Hacizadə H. Demokratiya: Gediləsi uzun bir yol. Bakı, 2001.
4. Jurnalist etikası. Bakı, 2000.
5. Rebkova T. Yeni dönəm: Demokratik cəmiyyətdə peşəkar qəzet buraxmaq yolları. Bakı, 2006.
6. Сиверт Д., Питерсон Т., Шрам У. Четыре теории печати. М., 1997.

Fəsil 8

Kütləvi informasiya vasitələri sahəsində qanunvericilik

- Mətbuatın tənzimlənməsi
- Teleradio yayımının tənzimlənməsi

Mətbuatın tənzimlənməsi

Əvvəlki fəsillərdə qeyd etmişdim ki, azad söz uğrunda həmişə mübarizə gedib. Bu mübarizə indi də davam edir. Görəsən insanlar niyə fikir, söz azadlığına belə can atırlar? Azad fikir, maneəsiz ifadə onlara nə verir? Bəri başdan qeyd edim ki, söz azadlığı olan cəmiyyətdə inkişaf var. Qərb ölkələri bunu tez başa düşdüklərindən azad sözə «yaşıl işıq» yandırdılar. Bu da onların inkişafına səbəb oldu. Onun qarşısına səd çəkənlər, insanın azad düşüncəsini boğanlar inkişafdan geri qalıb. XIX əsrin ingilis filosofu Con Stüart Mill (1806-1873) deyirdi ki, söz azadlığının olmaması heç də həqiqətin həmişə üstün gələcəyinə təminat vermir. Doğru olan budur ki, ifadə azadlığı olmadan həqiqətin üstün gəlmək şansı yoxdur. Millə görə bir adamın səsinin belə kəsilməsi bütün insan nəsilini qarət edir. Onu da nəzərə alaq ki, hər şeyin həddi olduğu kimi, söz azadlığının da həddi olmalıdır, yoxsa xaos, hərcmərclik yaranar. Azadlığın tam qadağası isə qul psixologiyasını yaradır, bu da sonda anarxiyaya gətirib çıxarır.

Keçmişə nəzər salsaq, görərik ki, İngiltərə krallığı başqalarından daha tez senzura tətbiq etmişlər. Ondan sonra Fransa, Almaniya, İspaniya və digər ölkələr də İngiltərənin yolunu gedərək senzura tətbiq etdilər. Bu barədə əvvəlki fəsildə məlumat vermişəm. Odur ki, geniş şərhə ehtiyac görmürəm.

Yalnız Fransa inqilabı dövrü Milli Assambleyasının 1789-cu ildə qəbul etdiyi «İnsanın və vətəndaşın hüquqları haqqında bəyannamə»si insan üçün ən vacib olan hüquqları bəyan etmişdir ki, burada da hər bir

vətəndaşın azad danışmaq, yazmaq və çap olunmaq hüququ qeyd olunur. Bəyannamənin 11-ci maddəsində deyilir: «Fikir və mövqeyin azad ifadəsi insanın ən qiymətli hüquqlarından biridir; hər bir vətəndaş yalnız sui-istifadə hallarında qanun qarşısında cavab verməklə öz fikrini azad deyə, yaza, dərc etdirə bilər.»

Lakin həqiqi mətbuat azadlığı XIX əsrдə daha da təkmilləşdi. M.Ə.Rəsulzadə bu əsri nurlu əsr adlandıırırdı. O, yazırkı ki, mətbuat azadlığını boğan əngəllər ortadan götürüldü, mətbuat əsl hüququnu əldə etdi. Bu azadlıq yavaş-yavaş qabaqcıl ölkələrdən, Avropanan digər ölkələrə yayılmağa başladı. 1866-cı ildə Yaponiyada, 1906-cı ildə İranda, 1907-ci ildə Türkiyədə və başqa yerlərdə mətbuat azadlığı elan olundu.

Diqqət!

Oz məqsadını çatmaq üçün mətbuat azad olmalıdır. Mətbuat azadlığı onun öz işində – yazmaqdə, nəşrdə, yayımında, insani fikirləri çatdırmaqdə tam azad olmasından ibarətdir.

M.Ə.Rəsulzadə

Mətbuatın sürətli inkişafı qəbul olunmuş qanunlarda dəyişiklik etməyi və yeni qanunların yazılmasını sürətləndirmişdir. Keçmiş SSRİ-də KİV senzura nəzarəti ilə idarə olunduğundan onun hüquqi bazası yaradılmamışdır. Yalnız 1985-ci ildən başlayan yenidənqurma və aşkarlıq «insanın azad şəkildə özünü ifadə hüququ uğurunda mübarizəyə çevrildi.» Nəticə hamimizə məlumdur, SSRİ dağıldı, müstəqil respublikalar yarandı. Bundan sonra respublikalarda, o cümlədən Azə-

baycanda KİV-in hüquqi əsası yaranmağa başladı. Yəni mətbuatın qanunla tənzimlənməsi gündəmə gəldi.

1992-ci ildə «Kütləvi informasiya vasitələri haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu qəbul edildi.

Aradan 7 il keçəndən sonra 1999-cu il dekabrın 7-də Milli Məclis KİV haqqında yeni qanun qəbul etdi və bu qanun 2000-ci ilin fevral ayında qüvvəyə mindi. 1998-ci ildə isə sovet dövründən miras qalan senzura prezidentin fərmanı ilə aradan qaldırıldı. Bununla da, Azərbaycanda KİV-in hüquqi əsasları yarandı.

Demokratik ölkələrin təcrübəsinə əssaslanaraq mətbuat Azərbaycan Konstitusiyası ilə dövlət tərəfindən öz hüquqlarına təminat alıb. Konstitusiyanın 47-ci maddəsi hər kəsin fikir və söz azadlığı olduğunu, 50-ci maddə isə hər kəsə istədiyi məlumatı qanuni yolla axtarmaq, əldə etmək, ötürmək, hazırlamaq və yaymaq azadlığı verir. Bu maddə eləcə də KİV-də senzurəni qadağan edir.

KİV haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasından (1995), «Kütləvi informasiya vasitələri haqqında» (2000), «Dövlət sırrı haqqında» (1996), «Rabitə haqqında» (1997), «Mətbuat azadlığı haqqında» (1998), «İnformasiya, informasiyalasdırma və informasiyanın mühafizəsi haqqında» (1998), «İnformasiya əldə etmək haqqında» (2005) Qanunlardan və digər normativ aktlardan ibarətdir.

Bu sənədlərin hər biri KİV-in fəaliyyət mexanizmini təşkil edir. Elə götürək KİV haqqında qanunu. Qanun media hüququ ilə bağlı əsas anlayışları, media-

nın bilgi almaq hüququ, gizli yazıların aparılması və onlardan istifadə, media qurumlarının qapadılması və qeydə alınması qaydaları ilə bağlı hüquq normalarını müəyyən edir. Habelə senzuranın yolverilməzliyi, təkzib, düzəlişlərin verilməsi, xarici mənbələrdən alınan informasiyanın yayılması, jurnalistin akkreditəsi (qeydə alınması), məsuliyyətdən azadələmə halları da qanunda öz əksini tapıb.

KİV haqqında qanunun 1-ci maddəsi olan «Küt-ləvi informasiya azadlığı»na əsasən kütləvi informasiya azaddır. Bu azadlıq qanunda göstərildiyi kimi «vətəndaşların qanuni yolla informasiya axtarmaq, əldə etmək, hazırlamaq, ötürmək istehsal etmək və yaymaq hüququna dövlət tərəfindən təminat verilməsinə əsaslanır» KİV-in təsis edilməsi, informasiyanın axtarılması, əldə edilməsi, hazırlanması, ötürülməsi, istehsalı və yayımı yalnız KİV haqqında qanunvericilikdə nə-zərdə tutulmuş hallarda məhdudlaşdırıla bilər. Onu da bilmək lazımdır ki, KİV 2 formada – hüquqi şəxs statusu olan və hüquqi statusu olmayan KİV kimi təşkil oluna bilər.

«Media hüququ» (Bakı, 2006) kitabında göstərilir ki, KİV-lərin hüquqi şəxs kimi yaradılması qaydası hüquqi şəxslərin dövlət qeydiyyatı haqqında qanunla tənzimlənir. KİV haqqında qanunun 14-cü maddəsi isə hüquqi şəxs statusu olmayan mətbu nəşrlərin təsis olunması qaydalarını nizama salır. Həmin maddəyə əsasən, hüquqi şəxs statusu olmayan mətbu nəşrlərin təsis edilməsi üçün dövlət orqanlarından icazə tələb olunmur.

İndi də KİV-lərin ləgvi məsələsinə aydınlıq gəti-rək. Belə bir sualı aydınlaşdırıraq. «KİV-lər hansı hallar-

da ləğv edilə bilər?» KİV-lər KİV haqqında qanunun 19-cu maddəsi (kütləvi informasiya vasitələrinin istehsalının və yayımının dayandırılması və ya ona xitam verilməsi) müəyyən edir. Həmin maddəyə görə KİV-in istehsalı və yayımı yalnız təsisçisinin və ya məhkəmənin qərarı ilə müvəqqəti dayandırıla bilər. O ki, qaldı KİV-lərin ləğvi məsələsinə, bu yalnız aşağıdakı hallarda ləğv edilə bilər:

1. KİV-in təsisçisinin qərarına əsasən.
2. Məhkəmənin qərarına əsasən

Azərbaycanda informasiya azadlığının ən mü hüüm təminatlarından biri olan KİV üzərində dövlət senzurassını ləğv edən 1998-ci il avqustun 6-da qəbul edilmiş «Azərbaycan Respublikasında söz, fikir və məlumat azadlığının təmin edilməsi sahəsində əlavə tədbirlər haqqında» Fərmandır. Fərmanla senzuraya birdəfəlik son qoyuldu. Bu da o deməkdir ki, dövlət KİV-in fəaliyyətinə, onların əldə etdikləri informasiyanın məzmu-nuna nəzarət mexanizminə malik olmur, inzibati qaydada KİV-in fəaliyyətinə bilavasitə mane ola bilmir.

Azərbaycan Avropa Şurasına daxil olduqdan (2001) sonra beynəlxalq müqavilələrə riayət edilməsini ön plana çəkir və İnsan Hüquqları və Avropa Konvensiyasının sənədinə hörmətlə yanaşır. Həmin sənədə əsasən, «hər bir şəxsin söz azadlığı hüquqları var. Bu hüquqa müxtəlif cür fikirləşmək, istənilən sərhəd daxiliндə hakimiyyətin müdaxiləsi olmadan məlumat və ideyalar almaq və ötürmək azadlıqları daxildir.»

Avropa Şurası Parlament Assambleyasının kütləvi informasiya azadlığı ilə bağlı 1970-ci ildə qəbul etdiyi qətnamə KİV və insan haqqında Bəyənnaməsi

aşağıdakı prinsipləri müəyyən edir:

- ✓ fikir azadlığı KİV-də gerçəkləşdirilməlidir;
- ✓ «KİV-də fikir azadlığı» dedikdə məlumatı maneəsiz axtarmaq , almaq, ötürmək, dərc etmək və yaymaq azadlığı nəzərdə tutulur;
- ✓ hakimiyyət ağılabatan hədlərdə ictimai əhəmiyyət kəsb edən məlumatları verməyə, KİV isə dövlətin fəaliyyəti ilə bağlı məlumatları tam həcmdə çatdırmağa borcludur;
- ✓ KİV dövlətin nəzarətindən kənarda olmalı və bu, qanunda əksini tapmalıdır. KİV-in müstəqilliyinin hər hansı formada məhdudlaşırılması icra hakimiyyəti orqanlarının yox, yalnız məhkəmənin qərarı ilə ola bilər;
- ✓ məlumatın və teleradio programının birbaşa və doleyi yolla senzurasına yol verilmir; məhdudiyyətlər ancaq İnsan Hüquqları üzrə Avropa Konvensiyasının 10-cu maddəsində nəzərdə tutulan həddə olmalıdır;
- ✓ redaksiya nizamnaməsi müəllif fikirlərinin azad ifadəsini qorumaq üçün məsul (baş) redaktora təminat verməli, onların müstəqilliyi müdafiə olunmalıdır;
- ✓ KİV-in müstəqilliyi inhisar təhlükəsindən müdafiə olunmalıdır;
- ✓ nə özəl müəssisələr, nə də maliyyə qrupları KİV sahəsində inhisar hüququ əldə edə bilməzlər;
- ✓ xarici jurnalistlərin azadlığı, o cümlədən statusunu, vəzifələrini, imtiyazlarını və qeyri-qanuni deportasiyasına yol verməməziyini təmin etmək üçün xüsusi tədbirlər görmək lazımdır.

Demək olar ki, bütün ölkələrdə hakimiyyət or-

qanlarına milli təhlükəsizliyə və dövlətin müdafiə qabiliyyətinə toxunan informasiyaları gizli saxlamaq hüququ verilir. Burunla yanaşı, beynəlxalq əlaqələrə, habelə kommersiya sırrı hesab edilən və vətəndaşların şəxsi həyatına aid məlumatlar da açıqlanmır. Elə ölkələr var ki, dərc olunan materiallara hər hansı bir məhdudiyyət qoyulması qadağan edilir. Avstriya, Almaniya, Norveç, İspaniya, İsveç, ABŞ kimi ölkələrdə bu qadağa konstitusion xarakter daşıyır. Bu ölkələrdə hakimiyyət orqanları senzura tətbiq edə bilməzlər.

ABŞ-da hakimiyyət orqanları 3 halda hər hansı məqalənin çapına qadağa qoya bilər:

1. materialın dərc olunması «müqəddəs» insan hüquqlarına dərhal açıq və birbaşa təhlükə yaradarsa;
2. materialın dərcinə qoyulan məhdudiyyər səmərəli olarsa;
3. mümkün olan digər daha kiçik məhdudiyyətlər heç bir səmərə verməzsə.

ABŞ Ali Məhkəməsi müharibə zamanı qoşunlarının yerdəyişməsini açıqlayan, hakimiyyətin devrilməsinə və zorakılığa birbaşa çağırış ifadə edən, yaxud müttəhimin hüquqlarına açıq və birbaşa təhlükə yaranan informasiyaların yayılmasına məhdudiyyət qoya bilər. Yeri gəlmışkən, onu da qeyd edək ki, ABŞ Ali Məhkəməsi indiyədək heç bir informasiyaya məhdudiyyət qoymayıb.

Norveçdə mətbuat üzərində senzuranın qadağan olunması haqda konstitusiya maddəsinə çox ciddi əməl olunur. Fransada isə vətəndaşların şəxsi həyatına müdaxilə edən məqalələrin dərcinə məhdudiyyətlər qoyula bilər. Avstriyada hər hansı nəşr yalnız o zaman mü-

sadirə edilə bilər ki, Cinayət Məcəlləsinin pozulması haqqında əldə əsaslı dəlil olsun. Müsadirənin qarşısını mətbuatda təkzib çap etdirməklə də alımaq olar.

«KİV haqqında» Qanunun 10-cu maddəsi küt-ləvi informasiya azadlığından sui-istifadəni qadağan edir. Həmin maddədə göstərilir: «Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə qorunan sırları yaymaq, mövcud konstitusiyalı dövlət quruluşunu zorakılıqla devirmək, dövlətin bütövlüyünə qəsd etmək, mühari-bəni, zoraklılığı və qəddarlığını, milli, irqi, sosial ədavəti, yaxud dözülməzliyi təbliğ etmək, mötəbər mənbə adı altında vətəndaşların şərəf və ləyaqətini alçaldan şayılər, yalan və qərəzli yazılar, pornoqrafik materiallar çap etdirmək, böhtan atmaq, yaxud digər qanuna zidd əməllər törətmək məqsədilə küt-ləvi informasiya vasitə-lərindən istifadə olunmasına yol verilmir».

Jurnalist baş redaktorun və ya redaksiya heyətinin tapşırığını yerinə yetirməyə borcludur. Lakin yuxarıda qeyd olunan qanun pozuntuları ilə əlaqədar yazı yazmağı ona heç kəs məcbur edə bilməz. Bəzən baş redaktor əməkdaşına kiminsə haqqında qərəzli material hazırlamağı tapşırır. Jurnalist bunun qanun pozuntusu olduğunu bilməli və belə sifarişli material hazırlama-qdan imtina etməlidir. Jurnalistin bu hərəkəti əmək intizamının pozulması kimi qiymətləndirilməlidir.

Jurnalist dərk etməlidir ki, onun başlıca vəzifəsi həqiqətə xidmət etməkdir. O bundan qürur duymalı və məsuliyyət hiss etməlidir.

KİV haqqında qüvvədə olan qanunun 8-ci mad-dəsini bir daha yada salaq, KİV cəmiyyətdəki iqtisadi, siyasi, ictimai və sosial durum haqqında, dövlət orqan-

larının, bələdiyyələrin, idarə, müəssisə və təşkilatların, ictimai birliklərin, siyasi partiyaların, vəzifəli şəxslərin fəaliyyəti barədə operativ və doğru-düzgün məlumatlar almaq hüququna malikdirlər. Amma çox təəssüf ki, jurnalistlər bu hüquqlarından lazıminca istifadə edə bilmirlər. Bunun bir günahı da bəzi məmurlardadır. Onlar tabeliyində olanlara jurnalistlərə müsahibə verməyi qadağan edirlər.

KİV nümayəndələrini qapı arxasında qoyan, sorğusuna cavab verməyən bəzi məmurlar unudurlar ki, jurnalistlər onlardan şikayət edə bilərlər. Onlara bu hüququ qanunun 8-ci maddəsi verib: «KİV nümayəndəsi məlumatı verməkdən imtina edən dövlət orqanlarından, bələdiyyələrdən, idarə, müəssisə və təşkilatlardan, ictimai birliklərdən, siyasi partiyalardan və ya vəzifəli şəxslərdən Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə uyğun şəkildə şikayət etmək hüququna malikdir».

Azərbaycan Respublikası bir sıra beynəlxalq təşkilatlara qoşulmuş və onlara hörmətlə yanaşlığı üzərinə götürür. Ona görə də, KİV haqqında qanunvericiliyin əsas maddələrindən biri də beynəlxalq konvensiya və sazişlərlə, BMT-nin qərar və qətnamələri ilə bağlıdır. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının qəbul etdiyi İnsan Hüquqları Bəyənnaməsinin (1948) 19-cu maddəsinə diqqət yetirsək bu mötəbər təşkilatın necə də fikir, söz azadlığına hörmətlə yanaşdığınışının şahidi olarıq. BMT-nin bu sənədi bütün dünyaya bəyan edir ki, «hər bir insanın əqidə azadlığı və onu sərbəst şəkildə ifadə etmək hüququ var, bu hüquqa əqidəsinə maneəsiz etiqad bəsləmək, dövlət sərhədlərindən asılı olmayıaraq

informasiyalar və ideyalar almaq və yaymaq azadlığı daxildir».

Bəziləri belə düşünür ki, insan hüquqları ancaq Qərb mədəniyyətinin məhsuludur. Və hər hansı bir ölkənin daxili işidir. Hər bir xalq insana hansı hüquqlar verəcəyini özü həll etməli, heç bir xarici qüvvə insan hüququ məsələsində ölkənin işinə müdaxilə edə bilməz. Bu fikrin özü yanlışdır. İndi hər hansı bir ölkədə insan hüquqları pozulursa, beynəlxalq təşkilatlar dərhal ona öz münasibətini bildirir və onun qarşısını almağa çalışır.

Məhəmməd peyğəmbərin buyurduğu kəlamlara diqqət yetirsək hətta dini cəmiyyətlərdə belə insan hüquqlarının yüksəkdə durduğunu şahidi olarıq.

Peyğəmbər deyib ki:

«Heç kim ədalətsiz fərmana təbe olma-malıdır» Yəni hakim «təbii hüquqları» pozursa, onun əmrini yerinə yetirmək günahdır.

«Mənim icmamda fikir müxtəlifliyinin olması Allahın bizə mərhəmətini göstərən bir əlamətdir...»

İnsan hüquqlarından çox danışdıq. Bu da təbiidir. İnsan hüquqları hər bir dövlətin necə deyərlər «yaralı yeridir»dir. Əgər bu hüquqlar pozulursa, demək insan azad deyil. «Yalnız azad xalq azad mətbuata sahib ola bilər».

Yeri gəlmışkən, onu da qeyd edim ki, beynəlxalq təşkilatların qəbul etdiyi sənədlər Azərbaycanın azad,

müstəqil mətbuatının inkişafına heç də az təsir etmir.

«Azadlığın səsi» Ümumdünya konfransının iştirakçısı olan 34 ölkə jurnalistinin qəbul etdiyi Mətbuat Azadlığı Xartiyası (1921), İngiltərədə təsis olunmuş Senzuraya Qarşı Beynəlxalq Təşkilat (1993), Vindhuk Bəyannaməsi (1991), Sofiya Bəyannaməsi (1997) və s. sənədlərdə «mətbuat azadlığı xalqın azadlığını təmin edir» fikiri ön plana çəkilir və birmənalı göstərilir ki, KİV-in məlumat toplamaq və yaymaq hüququnu məhdudlaşdırın bütün qanunlar ləğv edilməli, buna göstərilən cəhdlər dayandırılmalıdır. Azərbaycan KİV-də bu tarixi sənədlərdən irəli gələn vəzifələri yerinə yetirməyə səy göstərir.

Mətbuat və söz azadlığının bərqərar olması üçün demokratik dəyərlərə söykənmək lazımdır. Bunun üçün qanunların bizə verdiyi hüquqlardan yararlanmaq vacibdir. Hər bir vətəndaşın, o cümlədən jurnalistin məlumat almaq hüququ pozulmamalıdır.

Jurnalistlərin məlumat toplamaq mənbələri müxtəlidir. Onlardan biri də KİV haqqında Qanunun 50-ci maddəsində təsbit olunub. Həmin maddəyə görə, KİV idarə, müəssisə, və təşkilatların, ictimai birliliklərin razılığı ilə və müəyyən etdikləri akkreditə qaydalarına əməl etməklə onların nəzdində öz jurnalistlərini (qeydə alınması) akkreditə etdirə bilər. Həmin təşkilatlar akkreditə olunmuş jurnalistlərə, qapalı tədbirlər istisna olmaqla, iclas, müşavirə və başqa tədbirlər barədə qabaqcadan məlumat verir, protokollarla və başqa sənədlərlə tanış olması üçün şərait yaratır.

Akkreditə edilmiş jurnalistlər «KİV haqqında» Qanunda təsbit edilən hüquqlardan başqa, peşə fəa-

liyyeyini həyata keçirməyi asanlaşdırın aşağıdakı əlavə hüquqları əldə edə bilərlər:

- iclaslar, müşavirələr və digər tədbirlər barədə qabaqcadan məlumat almaq;
- keçirilən tədbirlərdə iştirak etmək, açıq tədbirlər keçirilən zaman iclas zallarında və ya xüsusi olaraq mətbuat xidməti üçün təşkil edilmiş otaqlarda olmaq;
- redaksiyalarla əlaqə saxlamaq və operativ məlumatı çatdırmaq üçün şəhər telefonlarından istifadə etmək;
- operativ - rəsmi informasiya almaq;
- rəsmi sənədləri, iclasların stenoqramlarını, bəyanatların mətnlərini, pree-relizləri və digər sənədləri almaq;
- nəşr olunmaq üçün nəzərdə tutulan informasiya xarakterli materiallarla tamış olmaq;
- əlavə informasiya almaq (şərhlər və izahatlar);
- xüsusi olaraq mətbuat üçün nəzərdə tutulan mətbuat konfranslarında, brifinqlərdə və digər tədbirlərdə iştirak etmək;
- nəzərdə tutulmuş qaydada arxiv materiallarından istifadə etmək;
- təşkilatın rəhbərləri və əməkdaşları ilə, millət və killəri ilə görüşlər və söhbətlər keçirməkdə mətbuat xidmətlərinin yardımından istifadə etmək;
- akkreditə olunduğu müəssisəyə akkreditasiya vəsiqəsi ilə sərbəst daxil olmaq.

Bütün bunlar jurnalistin informasiya almasını asanlaşdırır və onun işinin effektivliyini yüksəldir. Akkreditə edilmiş jurnalistlər də unutmamalıdır ki,

KİV haqqında Qanundan sui-istifadə etmək olmaz. Onlar akkreditə edilmiş təşkilatın daxili qaydalarına əməl etməli, tədbirin gedişinə qarışmamalıdır. Qanuna görə jurnalist akkreditə qaydalarını pozarsa, həmin təşkilat jurnalisti akkreditdən məhrum edə bilər. Məsələn, Azərbaycan Milli Məclisi qanunun ona verdiyi hüquqlardan istifadə edərək iki qəzetiñ akkreditasiyاسını ləğv etmişdir.

Beynəlxalq təcrübəyə müraciət etsək görərik ki, jurnalistləri akkreditdən məhrum etmək hüququ yalnız məhkəməyə verilib.

Kütləvi informasiya vasitələri ilə bağlı verilmiş qanun, fərman və sərəncamların hamısı barədə söhbət açmağa ehtiyac yoxdur. Maraqlananlar göstərilən ədəbiyyatdan lazımlıca bəhrələnə bilər.

Teleradio yayımının tənzimlənməsi

Medianın ən bahalı hissəsi elektron mediadır. Bunu mən yox, media ilə məşğul olanların hamısı deyir. Geniş və mürəkkəb biznesə malik olan televiziya vasitəsi ilə biz hadisələri görür və cəmiyyətə təsir edirik.

Çap mediasından fəqli olaraq teleradionun fəaliyyətinə xüsusi razılıq əsasında yol verilir. Ölkədə teleradionun tənzimlənməsini dövlət qurumu Milli Teleradio Şurası (MTRS) həyata keçirir. 2002-ci il oktyabrın 5-də yaradılmış Şura «teleradio yayımının texniki və keyfiyyət standartlarını normalarını müəyyən edir, müsabiqə əsasında teleradio yayımı üçün xüsusi razılıq (lisenziya) və tezliklər verir». Onu da qeyd edim

ki, Şura öz fəaliyyətində Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasını, Azərbaycan Respublikasının qanunlarını, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərman və sərəncamlarını, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərar və sərəncamlarını və Milli Televiziya və Radio Şurasının Əsasnaməsini rəhbər tutur.

İndi elə bir ailə tapmaq çətindir, orda televiziya olmasın. Televiziya insanların gündəlik düşüncələrinə, davranışlarına təsir edir, onun, «belə nəhəng gücü siyasi və iqtisadi qüvvələrin, ayrı-ayrlı qrupların ona nəzarət etmək həvəsini artır». Elə buna görə də Azərbaycanda televiziya və radio yayımı yarandığı gündən kommunist rejiminin nəzarəti altında olub.

Düqqanlı

*Televiziya audienceyi misalda ofurur
hüdudunu şəksiz doğrudugundan inanmaga
məcbur edir və bu keyfiyyətinə görə nə
qazetlər, nə rəsmi, nə də radio televiziya ilə
rəqiblərə gəzə bilmez.*

Stenli Rotman

Özəl televiziya və radioların yaranması totalitar rejimin süqutundan sonra baş tutdu. Yayının lisenziyalanılması hökumətlərin onu bir qədər nəzarətdə saxlaması deməkdir. Bu da Avropa Konvensiyasının (AK) sənədlərində öz əksini tapıb. Bununla belə AK bu sahəni siyasi və iqtisadi monopoliyalaşmasını yolverilməz sayır. Avropa Şurası yayının tənzimlənməsi ilə bağlı aşağıdakıları tələb edir:

- ✓ plüralizmi gözləməyi;
- ✓ balanslılığı təmin etməyi;
- ✓ manipulyasiya imkanlarını heçə endirməyi.

Saatlarla qarşısında oturduğumuz televiziya kanalları bu tələblərə cavab verirmi? Birmənalı cavab vermək çox çətindir. Elə canal var ki, az-çox plüralizmi, balanslılığı gözləyir və qeyd etdiyimiz manipulyasiya imkanlarını heçə endirir. Tamaşaçı rəğbətini qazanmış ANS belə kanaldır.

Ölkədə teleradio yayımı «Televiziya və radio yayımı haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanunu (25 yanvar 2002) ilə tənzimlənir. KİV haqqında qanunda göstərildiyi kimi: «Teleradio azaddır», «senzura yolverilməzdür», «dövlət, yerli və özünüidarəetmə orqanlarının, siyasi partiyaların, fiziki və hüquqi şəxslərin yayımçılarının yaradıcılıq redaksiya fəaliyyətinə müdaxiləsi qadağandır».

Teleradio fəaliyyətinin əsas prinsipləri qanunun 3-cü maddəsində öz əksini belə tapıb:

«Yayımçı öz fəaliyyətində informasiyanın əhatəliliyi, obyektivliyi, tam və doğru-düzgünlüyü, vətəndaşların öz fikir və baxışlarını sərbəst ifadə etməsi, ideoloji və siyasi plüralizm, tərəfsizlik və qərəzsizlik, insanların şəxsi həyatına müdaxilənin yolverilməzliyi, milli-mənəvi dəyərlərin qorunması, peşə etikasına və əxlaq normalarına riayət edilməsinə, programların keyfiyyətliliyi prinsiplərinə əsaslanır.»

Onu da qeyd edək ki, teleradio yayımı haqqında qanunvericilik Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasından, «KİV haqqında», «Televiziya və radio yayımı haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanunlarının-

dan, digər normativ aktlardan və Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdən ibarətdir.

Qanunda göstərilən prinsiplərə əməl etmək məcburidir. İndiki demokratik dövlət quruculuğu şəraitində informasiyanın doğru-düzgün auditoriyaya çatdırılması əhəmiyyət kəsb edir.

Amerika təcrübəsinə müraciət etsək, görərik ki, söz azadlığı hər bir şəxsin öz qabiliyyətini açmaq üçün bir vasitədir. Professor Tomas Emerson bu haqda yazar: «İnsan həyatının məqsədi şəxsiyyət kimi öz qabiliyyətini açıb göstərməkdir. Bundan ötrü azadlıq lazımdır. Buna əsaslanıb demək mümkündür ki, hər hansı bir fikirin ifadəsinə təzyiq göstərilməsi şəxsi ləyaqət hisslerini təhqir edir və onun insan kimi şəxsiyyətini ləkələyir».

Mediya aid qəbul olunmuş bütün sənədlərdə KİV azadlığı ön plana çəkir. Teleradio yayımı haqqında Qanunda da bu azadlıq öz əksini tapmışdır. Qanunun 2-ci maddəsində qeyd olunur ki, teleradio yayımının azadlığı vətəndaşların informasiyani qanuni yolla axtarmaq, əldə etmək, hazırlamaq, ötürmək və yaymaq hüququna dövlət tərəfindən təminat verilməsinə əsaslanır. Mətbuat azadlığının həyata keçirilməsinin əsas təminatçısı qismində dövlət çıxış edir. Məhs dövlət hüquqi tənzimlənmənin köməyi ilə informasiyanın hüquqi rejimini, məlumatın axtarılmasını, əldə olunmasının qaydalarını müəyyənləşdirir.

Qanunun 6-cı maddəsinə əsasən teleradionun 4 növü göstərilir:

- ✓ Dövlət yayımçısı;

- ✓ Bələdiyyə yayımçısı;
- ✓ İctimai yayımçı;
- ✓ Özəl yayımçı.

Dövlət yayımçısına iki televiziya və radio şirkəti aiddir: Azərbaycan Dövlət Teleradio verişləri Şirkəti (AzTv) və Naxçıvan Muxtar Respublikasının Dövlət televiziyası.

Bələdiyyə yayımçısı hələlik yaranmayıb. Bu da onunla bağlıdır ki, bələdiyyələrin maliyyə imkanları buna imkan vermir. Görünür gələcəkdə belə yayımların yayılmışlarının şahidi olacaqıq.

İctimai yayımçı. İctimai televiziyanın fəaliyyəti «İctimai Televiziya və Radio yayımı haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə tənzimlənir. 2004-cü ildə qəbul olunmuş qanunda ictimai yayımın əsas prinsipləri, hüquqi statusu və vəzifələri göstərilmişdir:

Maddə 3. İctimai yayım xidmətinin prinsipləri:

- 3.0. ictimai yayım xidməti aşağıdakı prinsiplər əsasında fəaliyyət göstərir:
  - 3.0.1. müstəqillik;
  - 3.0.2. informasiyanın tərəfsizliyi, qərəzsizliyi və doğru-düzgünlüyü;
  - 3.0.3. plüralizm və dözümlülük;
  - 3.0.4. açıq siyasi maraqlardan uzaqlaşma;
  - 3.0.5. ümumi marağın uzlaşdırılması və təmin edilməsi;
  - 3.0.6. milli özünüdərkin inkişaf etdirilməsi;

- 3.0.7. universallıq;
- 3.0.8. rəngarənglik;
- 3.0.9. başqalarından fərqlənmə.

Maddə 4. İctimai yayımçının hüquqi statusu:

- 4.1. ictimai yayımçı kənar müdaxilə olmadan müstəqil fəaliyyət göstərən şəxsdir;
- 4.6. ictimai yayımçı verilişlərin forma və məzmununu özü müəyyən edir və yayılmışlığı proqramlar üçün qanunvericiliklə müəyənləşdirilmiş qaydada məsuliyyət daşıyır.
- 4.8. İctimai Televiziya və Radio Yayımları Şirkəti bu qanun, «Kütləvi informasiya vasitələri haqqında» Azərbaycan Respublikasının qanunları və bu qanunun tələblərinə uyğun şəkildə hazırlanıb Yayım Şurası tərəfindən təsdiq olunan Nizamnamə əsasında fəaliyyət göstərir.

Maddə 7. İctimai yayımçının vəzifələri:

- 7.0. ictimai yayımçının vəzifələri aşağıdakılardır:
  - 7.0.1. ölkədə və dünyada baş verən mühüm hadisələr, dövlət orqanlarının, bələdiyyələrin, siyasi partiyaların, ictimai birliklərin, dini qurumların və kommersiya təşkilatlarının fəaliyyəti barədə vətəndaşların qərəzsiz və tarazlaşdırılmış informasiya almaq hüququğun həyata keçirilməsi;
  - 7.0.2. milli-mənəvi və ümumbəşəri dəyərləri qoruyub inkişaf etdirən maarifləndirici, məlumatlandırıcı və əyləndirici proqramlar

vasitəsilə vətəndaşların maraqlarının təmin olunması;

- 7.0.3. Azərbaycan və dünya müəlliflərinin əsərləri üzrə yüksək sənətkarlıq nümunəsi olan tamaşaların bədii, sənədli və cizgi filmlərinin, serialların, incəsənət əsərlərinin, mühüm tarixi və mədəni tədbirlərin ləntə alınması və gələcək nəsillər üçün ictimai yayımçının qızıl fondunda saxlanması;
- 7.0.4. hazırlanıb efirə verilən programlarda vətəndaşların öz fikirlərini bildirməsi üçün bərabər imkanlar yaradılması;
- 7.0.5. vətəndaşların cavab vermə hüququnun təmin edilməsi;
- 7.0.6. informasiyanın tərəfsizliyinin, qərəzsizliyinin və doğru-dürüştüyünün təmin edilməsi;
- 7.0.7. pornoqrafik materialların, zoraklığı, qəddarlığı, dini və irqi ayrı-seçkiliyi təbliğ edən programların yayımlanmaması;
- 7.0.8. vətəndaşların şəxsi həyatına, şərəf və ləyaqətinə hörmətlə yanaşılması;
- 7.0.9. yayım zamanı peşə etikasına riayət olunması.

İctimai TV demokratik cəmiyyətin atributlarından biridir. Odur ki, vətəndaş cəmiyyətinin əsas institutlarından birinə çevrilməlidir.

İctimai TV-nin işinə rəhbərliyi və nəzarəti Yayım Şurası həyata keçirir. Qanuna görə «Yayım Şurası büttövlükdə ictimai televiziyanın fəaliyyətinin, özəlliklə yayım siyasetinin tənzimləyicisi rolunda çıxış edir». Şura ictimai yayımçının program siyasetini təsdiq edir, ya-

yımın konsepsiyasını hazırlayır, verilişlərin monitorinqini keçirir.

«Avropanın icerimli televiziyanın varlığını həqiqi demokratiyanın reallaşması və demokratik cəmiyyətin əsası kimi qəbul edir».

Mais Linberq, AS Bas Küləyinin xüsusi nümayəndəsi

Özəl yayımçı. Bakı şəhərindən ölkə ərazisinə yarımılanan 5 (ANS, ATV, SPACE, Lider, Xəzər), bölgələrdə isə 9 televiziya var. Özəl yayımçılar üçün bir sıra məhdudiyyətlər mövcuddur. Qanuna görə özəl yayımçı Azərbaycan Respublikasının ərazisində daimi yaşayan Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları və (və ya) nizamnamə kapitalı Azərbaycan Respublikasında daimi yaşayan Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlarına məxsus olan hüquqi şəxslər tərəfindən təsis edilə bilər. Xarici vətəndaşlar, ölkədən kənardə daimi yaşayan Azərbaycan vətəndaşları yayımçı ola bilməzlər. Bundan əlavə ağır və ya xüsusilə ağır cinayətlərə görə əvvəller məhkum edilmiş, habelə məhkumluğu ödənilməmiş şəxslər teleradio yayımçısı ola bilməzlər. Qanun həmçinin siyasi partiyalara və dini qurumlara da yayımçı olmayı qadağan edir.

Kütləvi informasiya vasitəleri sahəsində Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə tanış olduq. Daha geniş, daha ətraflı öyrənmək üçün aşağıdakı ədəbiyyatlara müraciət etmək lazımdır.

Gəlşmalar

1. KİV sahəsində qanunvericilik nə üçün lazımdır?
2. Mətbuatla elektron medianın qeydiyyatındaki fərqi özün üçün aydınlaşdır.
3. Teleradio yayımının 4 növü hansılardır?

Ədəbiyyat

1. Elektron media: hüquqi tənzimləmə və təcrübə. Bakı, 2002.
2. Kütləvi informasiya vasitələri sahəsində qanunvericilik. Bakı, 2001.
3. Məmmədli C. Müasir jurnalistika. Bakı, 2003.
4. Məmmədli Z, Hacılı R, Əliyev V. Media hüququ. Bakı, 2000.
5. Məhərrəmli Q. İctimai televiziya. Bakı, 2003.
6. Rüstəmov A. Jurnalistika. Bakı. 2005.

Fəsil 9

Jurnalistikada peşə etikası

- Beynəlxalq təcrübədə jurnalist etikası
- Azərbaycan jurnalistlərinin peşə davranış qaydaları

Beynəlxalq təcrübədə jurnalist etikası

Kütləvi informasiya vasitələrinin cəmiyyətdə artan rolu, genişlənən nüfuz dairəsi jurnalistika peşəsinə, onun daşıyıcılarına ciddi tələblərlə yanaşmağı vadar edir. Jurnalistikyanın bir ictimai institut kimi yeni məzmunda formallaşması onun mahiyyətinə yenidən baxmağı gündəmə gətirir. Bu prosesdə jurnalistin fəaliyyət prosesləri, ictimai, mənəvi, əxlaqi dəyərlərə riayət etməsi böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Jurnalistika cəmiyyətdə əxlaq normalarının formallaşmasında yaxından iştirak edir. Və bu iştirak jurnalistin peşə davranış qaydalarına təsir göstərir.

Bu gün Azərbaycan jurnalistikası əvvəlki illərə nisbətən xeyli inkişaf edib. Lakin bununla yanaşı, mətbuatın ən ciddi problemlərindən biri də jurnalist etikası ilə bağlıdır. Bu problemin həllinin yalnız bir yolu var. Jurnalist cəmiyyət qarşısında öz məsuliyyətini dərk etməli, peşə borcunu vicdanla yerinə yetirməlidir. «Borc jurnalistin cəmiyyət qarşısında-oxucu, dinləyici, tamaşaçı qarşısında düzgün, obyektiv informasiyaya görə məsuliyyətini tənzimləyir». Bəs, jurnalist məsuliyyət hissini unudanda necə olsun? Bu unutqanlıq ona gətirib çıxarıır ki, jurnalistlər məhkəmələrə ayaq döyməli olurlar.

Jurnalist etikası tələb edir ki, heç kəsin şərəf və ləyaqətini alçaltmaq olmaz. İstər yüksək rütbəli məmür olsun, istərsə də əli qabarlı sadə fəhlə. Vicdanlılıq, məsuliyyət, dəqiqlik, insana hörmət, düzgünlük, qərəzsizlik kimi prinsiplər dünya təcrübəsində çoxdan formallaş-

mışdır. Bəzi mətbuat səhifələrində «etibarlı mənbədən», «adının çəkilməsini istəməyən şəxsden», «aldığımız məlumata görə» ifadələrinin işlədilməsi bəri başdan oxucuda yazının doğruluğuna şübhə yaranır. Belə qəzetlər öz ağalarının, ayrı-ayrı siyasetçilərin qərəzli, böhtan xarakterli fikirlərini dərc etməklə, ictimai rəyi çasdırmağa səy göstərilər.

Əgər mətbuat dañ hakimiyət də normul şəaliyyət göstərirlər, bu təmin olunur müttəfiqdirlər və cəmiyyətin realligdən qəcmayan onu olduğu kimə görmək istəyən hissəsinə axtarınurlar. Ağlılı siyasetçilər reportçılara kələl galmırlar, vaxtı jurnalistlər isə öz müqaddəs böclərini hakimiyəti mümkin qədəm hərkətiyəndə görmürlər.

Həni Sülm

Ümumiyyətlə, jurnalistlər məmurlar arasındaki çekişmələr nə media əməkdaşlarına, nə də hakimiyət adamlarına xeyirli deyil. Məşhur amerikalı jurnalist Ceyms Reston «Mətbuat artilleriyası» kitabında yazar ki, ağilli məmurlar jurnalisti idarə etməməlidirlər. Ağilli jurnalistlər də hökuməti çıxılmaz vəziyyətdə, zərbə altında qoymamalıdır. Hər iki tərəf bir-biri ilə əməkdaşlıq etsə udmuş olar. Bu, heç də o deyil ki, jurnalist həqiqəti gizlətməlidir, əksinə, ictimaiyyətin informasiya almaq hüququna hörmətlə yanaşmalıdır.

İndi də «etika», «şərəf», «ləyaqət», «vicdan», «əxlaq» kimi anlayışlara diqqət yetirək.

Etika əxlaq, mənəviyyat (adətlər) haqqında elmdir. Nədir etika? Əvvəlcə bu terminin mənşeyini aydınlaşdırıraq. Dərsliklərdə göstərilir ki, «Etika» termini - etimoloji cəhətdən qədim yunan sözü *ethos* ilə əla-qədardır. Həmin söz əvvəlcə (məsələn, elə Homerin «İlliada»sında) yurd, birgəyaşış məskənini bildirirdi. Sonradan bu söz yeni mənalar kəsb etdi: adət, temperament, xarakter, fikir tərzi.

Aristotel etosun xarakter kimi mənasına əsaslanaraq, *ethicos* (etik) sifətini, sonra isə yeni isim *ethica* (etika) yaratmışdır. Hətta, Aristotelin «Nikomax etikası», «Evdem etikası» adlı əsərlərində biz etika sözünə rast gəlirik. Bu da o deməkdir ki, e.ə. IV əsrдə etika elmi özünün indiyə kimi daşıdığı adını alır.

Ethos sözünün təxmini latin oxşarı xasiyyət, adət, xarakter, davranış, daxili təbiət, qanun göstəriş kimi tərcümə olunan *mos* sözüdür. Romalılar Aristotelə istinad edərək, *mos* sözündən *moralis* sifətini yaratmış, sonralar, b.e.-nin IV əsrində *moralitas* (moral, yəni əxlaq) termini əmələ gəlmüşdir. Beləliklə, etimoloji məzmununa görə yunan *ethica* və latin *moralitas* sözləri uyğun gəlir.

Avropada geniş yayılmış «etika» və «moral» terminləri inkişaf prosesində müxtəlif məzmunla zənginləşmişdir.

Hazırda «etika» və «moral» (əxlaq) terminləri bir-birini qarşılıqlı surətdə əvəz edən sözlər kimi işlədir.

Hər bir sahəyə aid qanunlar hazırlanır. Cəmiyyət də bu qanunlarla idarə olunur. «Bir də elə sahələr var ki, burada insanın fəaliyyəti üçün qanunlarla birlikdə etik normalar da iştirak edir. Etik normalar o sahələrə

daha çox aiddir ki, orada işin obyekti, fəaliyyət sferası insanla, cəmiyyətlə bağlıdır. Və həm də o yerdə ki, peşə sahibinin öz işinə səhlənkar, etinasız, başqalarına ziyan vura biləcək məqamları da olur. İnsanların bu tipli bir çox sahələrdəki tarixi təcrübəsindən peşə etikası doğmuşdur».

Peşə etikası birdən-birə yox, tədricən yaranmışdır. Özü də hər bir peşənin öz əxlaqı vardır. O cümlədən jurnalistika inkişaf etdikcə etik normalara hörmətlə yanaşmaq lazımdır.

İndi də beynəlxalq təcrübədə peşə etikası tarixinə qısa da olsa nəzər salaq.

Hələ 15 dekabr 1791-ci ildə ABŞ-da «Şəxsi azadlıq və insan əleyaqəti haqqında böyük Amerika Xartiyası» adlı sənəd qüvvəyə minmişdir. Burada insanın şərəf və əleyaqətinin toxunulmazlığı ilə bağlı müddəə təsbit olunmuşdur.

Jurnalistikada əxlaq kodeksləri Amerika Qəzet Redaktorları Cəmiyyəti (AQRC) kimi peşə birlilikləri meydana çıxdıqdan sonra (1928) fəaliyyətə başladı. Baxmayaraq ki, bəzi ştatların jurnalist birliliklərinin öz əxlaq kodeksi vardı, Amerika Qəzet Redaktorları Cəmiyyətinin yaratdığı jurnalistikianın Kanonları adlanan sənəd mətbuat işçilərinin ilk ümumamerika peşə etikası kodeksinə çevrildi. Daha sonra buna bənzər «Sığma Deltaxi» Peşəkar Jurnalistlər Cəmiyyəti, radio və televiziyanın informasiya şöbələri direktorları Assosiasiyyası da oxşar kodekslər yaratdılar. 1975-ci ildə AQRC öz kodeksini yenidən işlədi və onu «Amerika Qəzet Redaktorları Cəmiyyətinin prinsipləri siyahısı» adlandırdı. Lakin bir sıra qəzet redaktorları tərəfindən

cəmiyyətin prinsiplərinin pozulması 1929-cu ildə peşə əxlaq kodeksinin icrasının könüllülük prinsipi əsasında həyata keçirilməsinə gətirib çıxarıb. Lakin bu o demək deyil ki, jurnalistlər peşə etikası kodeksindən irntina edə bilər. Sadəcə olaraq onlar prinsiplərə yenidən baxmağı məsləhət göründülər.

Qeyd edək ki, jurnalistlərin peşə etikası bir sıra beynəlxalq qurum və təşkilatların da diqqət mərkəzindədir.

1952-ci ildə YUNESKO-nun qəbul etdiyi «İnformasiya sahəsində çalışan əməkdaşlar üçün Beynəlxalq Normalar Kodeksi» 5 maddədən ibarət olub, aşağıdakıları nəzərdə tutur:

1. Jurnalistlər cəmiyyətə çatdırıldıqları məlumatın tam həqiqiliyinə əmin olmalıdır. Onlar əldə etdikləri hər məlumatı yoxlamalıdır.
2. Şəxsi maraqlar professional maraqlarla bir çərçivəyə siğmir. Böhtan, təhqir, əsassız ittihamlar, həmçinin plagiarism – ciddi pozuntulardır. Cəmiyyət qarşısında vicdanla xidmət etmək gerçək jurnalistikyanın əsasıdır.
3. Jurnalistlər insanların şəxsi ləyaqət hissini tapdalamanamalı, bunların özəl həyatına yersiz müdaxilə etməməlidirlər.
4. Beynəlxalq aləmdə baş verən proseslər barədə yazan jurnalistlər həmin ölkələr barədə dolğun məlumatlara malik olmalıdır ki, dəqiqliq və dolğun reportaj hazırlaya bilsin.
5. Kodeksdəki etik normalara vicdanla əməl etmək məsuliyyəti KİV sahəsində çalışan hər bir kəsin öhdəsindədir.

Aradan iki il keçəndən sonra Jurnalistiərin Beynəlxalq Federasiyası 1954-cü ilin aprel ayının 25 28-də «Jurnalistlərin davranış prinsipləri haqqında» Bəyan-namə qəbul etdi. Bəyannamə 9 maddədən ibarət olub jurnalistlər qarşısında ciddi tələblər qoyur. Bunlar elə tələblərdir ki, onları nəzərə almamaq mümkün deyil. Burada həqiqətə hörmətdən tutmuş, dəqiqliq olmayan məlumatata görə təkzib vermək mədəniyyəti, plagiarism, qəsdən faktları təhrif etməsinə, böhtana, təhqirə yol verməməsi kimi maddələr öz əksini tapıb.

Bir sıra ölkələrdə peşə etikası kodekslərinə diqqət yetirək.

ABŞ Peşəkar Jurnalistlər Cəmiyyətinin «Etika kodeksi» 1993-cü ildə qəbul olunmuş və 6 prinsipdən ibarətdir: məsuliyyət; mətbuat azadlığı; jurnalist etikası; dəqiqlik və öhdəlik; əməyə vicdanlı münasibət; qarşılıqlı inam. Bu adı çəkilən prinsipləri qısaca belə şərh elmək olar:

- ✓ Vətəndaşların cəmiyyət üçün mühüm və maraqlı olan hadisələri bilmək hüququnu təmin etmək KİV-in başlıca vəzifəsidir.
- ✓ Mətbuat azadlığı azad cəmiyyətdə vətəndaşların ayrılmaz hüququ kimi müdafiə olunmalıdır. Bu hüquq ictimai və özəl qurumların hərəkətlərini və bildikləri fikirləri müzakirə etmək, şübhə altına almaq və onlara etiraz etmək azadlığını və vəzifəsini əhatə edir.
- ✓ Jurnalistlərin yeganə vəzifəsi cəmiyyətin həqiqəti bilmək səyləri ilə bağlı ona xidmət etməkdir. «Özəl mənbələrdən alınan məlumatlar» xəbərlərin ruhuna uyğun deyilsə, dərc olunmamalı, radio və televiziya

- vasitəsi ilə yayımlanmamalıdır. Plagiat şərəfsiz və yolverilməz haldır.
- ✓ Əsas məqsəd həqiqəti axtarmaqdır. Yanlışlığa yol verilməsinə və ya diqqətliyin yetərli olmamasına haqq qazındırmaq mümkün deyil.
  - ✓ Jurnalistlər informasiyanı toplayarkən və yayarkən rastlaşıqları insanların ləyaqətinə, şəxsi həyatına, hüquqlarına və rifahına həmişə hörmət bəsləməlidirlər.
  - ✓ Bu prinsiplərə əməl etmə jurnalistlərlə xalq arasında mövcud olan qarşılıqlı inam və hörmətin saxlanması və möhkəmləndirilməsi üçün zəruridir.

ABŞ Peşəkar Jurnalistlər Cəmiyyətinin kodeksi nə qədər müterəqqi olsa da bəzi jurnalistlər yazılı peşə kodekslərindən çəkinirlər. Amerikanın tanınmış jurnalisti - «Nyu-York Tayms» qəzetinin aparıcı redaktorlarından biri Abraham Rozental peşə kodeksinə inam bəsləmir. Onun fikrincə hər bir qəzet istədiyi halda öz kodeksini qəbul edə bilər. O, qeyd edir ki, «Nyu-York Tayms» qəzetinin informasiya şöbəsinin həm yazılmış, həm də yazılmamış iş prinsipləri var. Rozentalın söz-lərinə görə, əgər ona bütün Amerika qəzetləri üçün vahid peşə kodeksi tərtib etmək tapşırılsaydı, bu kodeksin tələblərinə əməl etmək istəyən çox az adam tapılardı.

Amerikada elə qəzetlər də var ki, jurnalistlərin mübahisə doğuran hərəkətləri açıq müzakirə olunur. Məsələn, «Sent-Pitersburq Tayms» qəzetinin baş redaktoru Endryu Barns tez-tez öz əməkdaşları ilə müşavirələr keçirir və etik problemləri müzakirəyə çıxarır. O, elə hesab edir ki, yazılı qanunlardansa, diskussiyalar aparmaqla problemləri yoluna qoymaq olar. ABŞ-da

vahid kodeks yoxdur. Jurnalistlərin fəaliyyətini yalnız peşə prinsipləri və ənənələri deyil, həm də ölkədə qəbul olunmuş qanunlar tənzimləyir. Hüquqi normaları da, yeri gəldikcə etik normalar kimi qəbul etmək olar. Qeyd etdiyimiz kimi, Birləşmiş Ştatlarda mətbuat haqqında qanun yoxdur. Ciddi mətbuat yazılmamış ənənələrə, etik normalara hörmətlə yanaşır, onu rəhbər tutur.

ABŞ və Avropa ölkələri diffarmasiya – şərəf, ləyaqət və işgüzar nüfuzu ləkələyən, həqiqətə uyğun olmayan məlumatları yayan jurnalistləri əxlaq kodeksinin qanunları çərçivəsində cəzalandırırlar. Məsələn, ABŞ-da kiçik nəşrlərin redaksiyalarında aparılan yoxlamalara görə, etik qaydaları pozan 78 jurnalist işdən çıxarılib.

Bütün ölkələrdə jurnalistlərin peşə etikası kodeksi informasiyanı toplayarkən, ifadə və şərh edərkən jurnalistin vicdanlı, qərəzsiz və cəsarətli olmasını tələb edir. Həm də onları kiməsə böhtan atmamağa çağırır. Qardaş Türkiyədə Mətbuat Şurası tərəfindən qəbul olunmuş «Mətbuatın peşə prinsipləri kodeksi» də yuxarıda göstərilənləri üstün tutur:

1. Nəşrlərdə irqi və ya cinsi əlamətinə görə, habelə sozial statusu ilə və ya etiqad bəslədiyi dinlə bağlı heç bir insanın hüquqları pozulmamalı, yaxud o, istehza predmeti olmamalıdır.
2. Söz və dini etiqad azadlığının məhdudlaşdırmağa yönələn, habelə ictimai əxlaqa, dini hissələrə və ya ailə ənənələrinə ziyan vuran materialların nəşrinə yol verilmir.
3. İctimai institut olan jurnalistikadan tamah məqsədi ilə və ya əxlaqa zidd məqsədlərlə istifadə edilə bilməz.

4. Özəl və ya ictimai şaxsləri təhqir etməyə və ya onlara böhtan atmağa yönələn hərəkətlər ədalətli tənqid çərçivəsindən kənara çıxarsa cəzalandırılmalıdır.
5. İnsanların şəxsi həyatı haqqında informasiya yalnız o halda aşkarlıq obyekti ola bilər ki, böyük ictimai maraq doğursun.
6. Dərc edilmədən əvvəl istənilən informasiyanın həqiqiliyi maksimum yoxlanılmalıdır.
7. Konfidensiallıq şərtləri altında təqdim edilən informasiya yalnız böyük ictimai əhəmiyyət daşıdıqda dərc edilir.
8. Bir kütləvi informasiya vasitəsinin hazırladığı informasiyanı başqa KİV öz mülkiyyəti kimi qələmə verməməlidir. Informasiyanı agentliklərdən alarkən mənbənin göstərilməsinin zəruriliyinə xüsusi diqqət yetirmək lazımdır.
9. Məhkəmə tərəfindən müvafiq qərar çıxarılmamış heç kim ictimaiyyət qarşısında təqsirkar elan edilə bilməz.
10. Kifayət qədər əsaslar yoxdursa, qanunsuz sayılan hərəkətlərin edilməsi ayrı-ayrı şəxslərin ayağına yazılmamalıdır.
11. Jurnalist informasiya mənbəyini açmamalıdır. Mənbənin bilərəkdən ictimaiyyəti azdırıldığı hallar, yaxud şəxsi, iqtisadi və ya siyasi maraq güddüyü hallar istisna təşkil edir.
12. İformasiya alarkən jurnalist onun peşəsinə kölgə salan hərəkət etməməlidir.
13. Zorakılıq və qəddarlıq mövzularını işıqlandıran informasiyanı dərc etməkdən vaz keçmək lazımdır.
14. Pullu elanlar və reklam elə dəprc edilməlidir ki,

- onların təbiəti barədə oxucuda azacıq da olsa şübhə olmasın.
15. Nəşrin müddətlərinə dəqiq şəkildə əməl edilməlidir.
  16. Dərc edilən informasiya yanlış olduqda, mətbuat vətəndaşların cavab və təkzib hüququna hörmət bəsləməlidir.

Göründüyü kimi, Türkiyə Mətbuat Şurası tərəfin-dən qəbul olunan bu kodekslər mətbuat azadlığına, insan ləyaqətinə və ölkənin demokratik dəyərlərinə hörmətlə yanaşmağı tələb edir. Mətbuat Şurası kodeks-lərinin pozulmasına qarşı çox tələbkarlıq göstərir.

Jurnalist etikasının pozulması KİV-ə inamı azal-dır. «Jurnalist etikası» (Bakı, 2000) kitabında verilmiş iki nümunəyə diqqət yetirək:

Birinci hadisə:

Si-Bi-Es teleşirkətin kanalı ilə müxbirin Konqresin aşağı palatasının spikerinin anası ilə müsahibəsi göstərildi. Jurnalist qadına sual verdi: «Sizin oğlunuz prezidentin arvadı haqqında ne düşünür?» Spikerin anası cavab verməyə tələsmirdi. «Bu yalnız öz aramızda qalacaq»-deyə, jurnalist müsahibini əmin etdi. Həmin müsahibə efirə verildikdən sonra sadəcə qalmaqla deyil, «səhrada tufan» qopardı. Axi «öz aramızda qalacaq» o deməkdir ki, deyilən söz həqiqətən «öz aramızda qa-lacaq», yəni televiziya verilişində getməyəcək.

İkinci hadisə:

Bu hadisə Hillari Klintonla bağlı idi. Ölkənin birinci xanımı Amerikanın aparıcı qəzetlərindən olan jurnalist qadınları Ağ Evə, nahara dəvət etdi. Onlara

xəbərdar edildi ki, nahar zamanı deyilənlər geniş ictimaiyyət üçün deyil. Buna baxmayaraq ertəsi gün «New York Times» da bu qəzetiñ görüşdə iştirak etmiş məxbirinin kiçik bir məqaləsi çıxdı. Məlumatda deyilirdi ki, birinci xanım qonaqlardan öz imicini necə cəlbedici etmək haqqında məsləhət istəyirdi. Bu hadisə cəmiyyətdə jurnalist etikası barədə çoxlu söz-söhbətə səbəb oldu.

Azərbaycanda da belə hadisələr baş verir. Özü də qəzetiñ başında duran redaktorun bilavasitə iştirakı ilə. Az-çox oxunan qəzetlərdən birinin redaktoru nazirlə görüşür. Səmimi söhbətdə nazir bəzi məsələlərə aydınlıq gətirir və jurnalistdən xahiş edir ki, bu söhbət mətbuata çıxmayacaq. Redaktor da «öz aramızda» qalacaq-deyib onu arxayıñ edir. Lakin sözünün üstündə durmayan redaktor bir neçə gündən sonra bu söhbəti qəzetində dərc edir. Böyük səs-küyə səbəb olan yazı narazılıqla qarşılanır.

Belə faktlar az da olsa var və onu etiraf etməliyik. Onu da qeyd edək ki, belə xoşagəlməz hadisələr medianın nüfuzunu aşağı salır. Yenə Amerikaya müraciət edək «Los Anceles Tayms» qəzetiñin keçən əsrin sonunda apardığı, sorğuya görə, amerikalıların yalnız 17 faizi elə hesab edir ki, mətbuat, radio və televiziya öz vəzifələrini lazımi səviyyədə yerinə yetirirlər. On il əvvəl bu rəqəm 30 faizi təşkil edirdi.

Sorğu iştirakçıları jurnalistləri ucuz sensasiyaya uymaqdə, cəmiyyətin əsil ehtiyaclarına biganə qalmaqdə, populizmdə, faktları təhrif etməkdə və s. günahlandırırlar.

Azərbaycanda belə bir sorğu keçirilsə nəticəsi heç də ürəkaçan olmaz.

İctimaiyyətin KİV-ə inamını artırmağın yeganə düzgün yolu jurnalistlər arasında etik maarifləndirilmə aparmanın dan ibarətdir. Əgər jurnalistlər xüsusi kodekslərin, peşəkar davranış normalarının tələblərinə dəqiq əməl etsələr, bu problemin həllinə nail olmaq olar.

Jurnalist bunları bilməlidir:

Jurnalisti məqalə dərc etməyə məcbur edən hansısa bir səbəb olmamalıdır. O, yalnız oxucunu və ya dinişyici ni məlumatlandırmağa çalışmalıdır. Jurnalist unutmamalıdır ki, onun əməyini dəyərləndirən oxucu və ya dinişyicisidir. Jurnalist nə dövlətlətə, nə də qəzet sahibinə xidmət edir.

Jurnalist etikası ilə bağlı bir sıra kodekslər qəbul edilib. Onlardan biri də «Peşəkar jurnalistlər cəmiyyətinin etik kodeksi» (1973), «Radio və televiziyanın xəbərlər şöbəsinin direktorları assosiasiyasının kodeksi» (1966)dir.

Bu kodekslərdə də məsuliyyət, obyektivlik, dəqiqlik ön plana çəkilir. Adı çəkilən kodeslərlə daha yaxından tanış olmaq üçün onların dərcini lazımlı bildim.

Əlavə

Peşəkar jurnalistlər cəmiyyətinin etik kodeksi

Peşəkar Jurnalistlər Cəmiyyəti həqiqətə xidmət etməyi jurnalistlərin başlıca vəzifəsi hesab edir.

Biz əminik ki, mətbu orqanlar, informasiya toplamaq və dərc etmək azadlığı prinsipinə sadıq qalaraq və Konstitusiyanın onlara verdiyi mandata uyğun olaraq, faktiki məlumatları yaymalı və ictimai diskusiyaların əsas mərkəzinə çevrilməlidirlər.

Biz əminik ki, cəmiyyətin maarifləndirilməsi ictimai ədaləti təmin etməyin başlıca şərtidir, həqiqəti axtarmaq və onu geniş ictimaiyyətə çatdırmaq bizim Konstitusiya hüququmuzdur.

Biz əminik ki, bu məqsədlər jurnalistlərin üzərinə öz işini səriştəli, obyektiv, dəqiq və qərəzsiz şəkildə yerinə yetirmək vəzifəsi qoyur.

Buna görə də biz bəyan edirik ki, aşağıda sadalanın peşə standartları göstərilən məqsədlərin həyata keçirilməsinə xidmət etməlidir:

Məsuliyyət. Cəmiyyətin maraqlarına toxunan hər şey haqqında oxucu kütləsinin məlumat almaq hüququ var və bu hüququ reallaşdırmaq kütləvi informasiya vasitələrinin başlıca missiyasıdır. Mətbuat xəbərləri yayır, bununla da əhalinin maariflənməsinə xidmət edir və cəmiyyətin rifahının yaxşılaşmasına öz töhfəsini verir. Peşə statusundan öz şəxsi mənafeyi və digər ləyakətsiz məqsədlər üçün istifadə edən jurnalistlər cəmiyyətin onlara göstərdiyi yüksək etimada xəyanət edirlər.

Mətbuat azadlığı. Azad cəmiyyətdə vətəndaşların

alınmaz hüquq olan mətbuat azadlığını qorumaq lazımdır. Mətbuat azadlığı dövlət orqanlarının, eləcə də ictimai və şəxsi institutların fəaliyyətini və bəyanatlarını müzakirə, təhlil, yaxud tənqid etməkdə jurnalistlərin azad olduqlarını nəzərdə tutur və bunu bir vəzifə kimi onların boynuna qoyur. Jurnalistlərin populyar olmayan mühakimələr söyləmək, eləcə də çoxluğun fikri ilə razlaşmaq hüququ var.

Etika. Jurnalist ictimaiyyətin infomasiya almaq hüququndan başqa hər hansı digər məqsədə xidmət etməməlidir.

1. Hədiyyələr, lütfkarlıq, pulsuz səyahətlər və digər imtiyazlar jurnalistin, eləcə də onun işlədiyi kütləvi infomasiya vasitəsinin rəhbərlərinin nüfuzuna xələl gətirə bilər. Heç bir qiymətli hədiyyəni və xidməti qəbul etmək lazımdır.

2. Əgər jurnalistin redaksiyadan kənardə gördüyü hər hansı iş, yerinə yetirdiyi ictimai vəzifə, habelə onun siyasetdə iştirak etması, yerli təşkilatlarda xidmət göstərməsi mətbu orqanın və jurnalistin özünün nüfuzunu təhlükə altında qoyursa, onda belə məşguliyyət növlərindən qaçmaq lazımdır. Jurnalistlər və infomasiya orqanlarının rəhbərləri şəxsi həyatda özlərini elə apar malıdırular ki, gerçək maraqlar münaqişəsinə və belə münaqişələrin olması təsəvvürü yaradan hallara yol verməsinlər. Auditoriya qarşısında məsuliyyəti onlar hər şeydən uca tutmağa borcludurlar - jurnalist peşəsinin mahiyyəti də elə bundadır.

3. Şəxsi mənbələrdən alınan məlumatların informativ dəyəri lazımı qaydada təsdiq olunmayıncı, onlar yayılmamalıdır.

4. Bütün çətinliklərə baxmayaraq, jurnalistlər ictimaiyyət üçün mühüm xəbərlərin axtarışı ilə məşğul olmağa borcludurlar. Onlar daim kütləvi institutların işinin aşkarlığına nail olmalı, bu institutların protokollarının və arxivlərinin geniş ictimaiyyət üçün açıq olmasına çalışmalıdır.

5. Jumalistlər peşə etikasının konfidensial informasiya mənbələrinin məxfiliyini qorumaq tələbinə əməl etməyi vacib sayırlar.

6. Plagiathlıq şərəfsizlikdir və yolverilməzdir.

Dəqiqlik və obyektivlik. İctimaiyyətin inamı, ciddi jurnalist işinin ən mühüm əsasıdır.

1. Bizim ali məqsədimiz həqiqətdir.
2. Jurnalistikyanın mühüm məqsədi obyektivlikdir. Bu, peşəkarlığın meyarıdır, biz isə daim peşəkarlığa can atırıq. Biz bu sahədə uğur qazananlara hörmətlə yanaşırıq.
3. Hadisənin işıqlandırılması zamanı qeyri-dəqiqliyə və diqqətsizliyə yol vermək bağışlanılmazdır.
4. Qəzet sərlövhələri məqalələrin məzmununa tama-milə uyğun gəlməlidir. Fotomüxbirlər və televiziya reportyorları dəqiq və tarazlaşdırılmış vizual informasiya verməyə borcludurlar.
5. Xəbərlərin məzmunu ilə rəylərin qarışdırılması yolverilməzdir. Xəbərlərdə onları hazırlayan müəlliflərin şəxsi mövqeyi olmamalı, müxtəlif mövqelər qərəzsiz şəkildə təqdim edilməlidir.
6. Redaksiya məqalələrində, şərhlərində əks olunan qrup və partiya baxışlarında həqiqəti şüurlu şəkildə təhrif etmək olmaz. Bu prinsipin pozulması Amerika jurnalistikasının ruhuna ziddir.

7. Jurnalistlər dərc etdikləri analitik məqalələrə və ic-mallara, şərhlərə və redaksiya qeydlərinə görə daşı-dıqları məsuliyyəti başa düşürlər. Belə materialların hazırlanmasını yalnız səriştəli, təcrübəli, mühakimə yürütmək qabiliyyəti olan kütləvi informasiya vasitələri işçilərinə etibar etmək olar.
8. Müəllif öz məqaləsində şəxsi fikirlərini və yaxud mühakimələrini ifadə etdiyi, yaxud onları müdafiə etdiyi hallarda bunu xüsusi olaraq göstərməlidir.

Təmiz oyun. Jurnalistlər informasiya toplayarkən və dərc edərkən ünsiyyətdə olduqları bütün adamların ləyaqətinə, hüquqlarına, rifahına və şəxsi həyatına hörmətlə yanaşmalıdır.

1. Kütləvi informasiya vasitələri təqiqid olunanların nüfuzuna və şəxsiyyətinə toxunan qeyri-rəsmi məlumatları, bu təqiqidə cavab vermək üçün onların özlərinə imkan yaratmadan dərc edə bilməzlər.
2. Xəbərlər xidmətləri şəxsi həyatın toxunulmazlığı prinsipinə əsaslanan insan hüquqlarını pozmamalıdır.
3. Cinayət hadisələrinin və əxlaqsız hərəkətlərin detallarını təsvir edərkən rəzil maraqlara uymaq olmaz.
4. Buraxılan səhvəri tez və bütövlükle düzəltmək lazımdır.
5. Jurnalistlər verdikləri məlumatların düzgünlüyünə görə gniş ictimaiyyət qarşısında məsuliyyət daşıyırlar. Buraxılan səhvərə və sui-istifadə hallarına görə mətbuata öz iradlarını birbaşa bildirmək üçün auditoriyaya hər cür imkan yaradılmalıdır. Oxucular, tamaşaçılar və dinləyicilərlə geniş dialoqa can atmaq lazımdır.

Öhdəlik. Hər bir jurnalist yuxarıda sadalanan professional standartların pozulmasına yol verməməli və həmkarlarından da bunu tələb etməlidir. Professional davranış kodeksinə əməl olunması Amerika ictimaiyyəti ilə Amerika jurnalistikası arasında qarşılıqlı inam və hörməti təmin etməlidir.

Əlavə

Radio və televiziyanın xəbərlər şöbələrinin direktorları assosiasiyasının kodeksi

Radio və televiziyanın xəbərlər şöbələrinin direktorları assosiasiyasının üzvləri özlərinin və eyni zamanda bütövlükdə teleradio sənayesinin başlıca vəzifəsini əhalini maksimum dərəcədə dəqiq, ətraflı və operativ informasiya ilə təmin etməkdə görürler. Bunu nəzərə alaraq, onlar bəyan edirlər ki, aşağıda sadalanan peşə standartlarını tamamilə qəbul edirlər və təcrübədə bu standartlara daim əməl etmək əzmindədirlər:

Birinci maddə. Radio-televiziya jurnalistlərinin bütün digər məqsədlərdən qat-qat vacib olan ən başlıca vəzifəsi ictimaiyyətin diqqətinə layiq olan hadisələr barədə əhaliyə tam və dəqiq informasiya verməkdir.

İkinci maddə. İnformasiya proqramları auditoriyanı vaxtında və dəqiq məlumatlandırmaqla kifayətlənməməli, faktları elə kontekstdə verməlidir ki, onların məzmunu və mənası təhrif olunmasın.

Üçüncü maddə. Radio-televiziya jurnalistləri xəbərlər üçün materiallar seçkənən yalnız və yalnız onların informativ dəyərini nəzərə almmalıdır.

Dördüncü maddə. Radio-televiziya jurnalistləri öz

programlarının bütün iştirakçlarının şərəf və ləyəqətinə, şəxsi həyatına tam hörmətlə yanaşmalıdır.

Beşinci maddə. Radio-televiziya jurnalistləri şəxsi həyatda və digər qeyri-peşə fəaliyyəti sahələrində özlərini elə aparmalıdırlar ki, gerçək maraqlar münaqişəsinə və belə münaqişələrin olması təsəvvür yaranan hallara yol verməsinlər.

Altıncı maddə. Elektron kütləvi informasiya vəsitələrində işləyən jurnalistlər aşkarlanarsa ictimaiyyətin maraqlarına xidmət edən bütün xəbərləri toplamağa səy göstərirlər. Kimlərinə həmin xəbərlərə başqa don geyindirmək, yaxud onların efirə verilməsinin qarşısını almaq üçün yorulmadan göstərdikləri cəhdlərə baxma-yaraq, jurnalistlər bu işi davam etdirirlər. İctimai marağa xidmət edən jurnalistlər əllərində olan texniki imkanlardan (səsyazma aparatları, televiziya kameraları) istiladə edərək başqalarının üzünə bağlı olan qapıları açmaq üçün səylərin əsirgəmirlər. Onlar konfidensial informasiyanın məzmununu və mənbələrini qorumağı tələb edən peşə etikası normalarına hörmət edir, bu normalar ictimai maraqlarla ziddiyət təşkil etmədiyi bütün hallarda onlara ciddi surətdə əməl edirlər.

Yeddinci maddə. Elektron kütləvi informasiya vəsitələrinin əməkdaşları səriştəli, ağılı və auditoriyanın inamını qazanmış professionallar tərəfindən dəqiq informasiya əsasında hazırlanmış analitik materiallara, şərhlərə, redaksiya qeydlərinə görə öz məsuliyyətlərini dərk edirlər.

Səkkizinci maddə. Məhkəmə zallarında, istər iclas-ların gedisi zamanı, istərsə də başqa vaxtlarda jurnalistlər bütün lazimi qayda və normalara əməl edirlər.

çəkiliş apararkən və ya səsləri yazarkən imkan daxilində heç kimə maneçilik törətməməyə çalışırlar.

Doqquzuncu maddə. Məhkəmə iddiasının predmeti ola biləcək hadisələri işıqlandırarkən jurnalistlər kiminsə ədalət məhkəməsi tələb etmək hüququnun həyata keçirilməsinə mane ola biləcək hərəkətlərdən çəkinirlər.

Onuncu maddə. Jurnalistlər efirdə yayımlanan bütün informasiyaların mənbələrini dəqiq qeydə alırlar.

On birinci maddə. Radio-televiziya jurnalistləri yuxarıda sadalanan professional davranış qaydalarının hər hansı şəkildə pozulmasının qarşısını ciddi cəhdələ alır, radio və televiziyanın xəbərlər şöbələrinin direktorları Assosiasiyanın üzvü olub-olmamasından asılı olmayaraq, bütün həmkarlarından bunu tələb edirlər (1966-cı ildə təsdiq olunmuş, 1973-cü ildə əlavələr edilmişdir).

Jurnalistlərin fəaliyyətini təkcə etik kodekslər deyi, həm də hökumətlərin qəbul etdikləri rəsmi sənədlər tənzimləyir.

Ümumiyyətlə, ictimai fikirin formalaşmasında jurnalistlərin məsuliyyəti artır, öz peşə borcunu yerinə yetirən qələm sahibləri unutmamalıdır ki, cəmiyyətdə sosial və hüquqi məsuliyyətlə yanaşı, mənəvi məsuliyyət də daşıyırlar. Artıq Azərbaycanda keçid dövrü başa çatıb. Qərb modellərinə yaxınlaşan Azərbaycan jurnalistikası bu dövrü çox ağrılı başa vurdu. Ona görə ağrılı deyrən ki, Azərbaycanda jurnalistin və ya KİV-in məhkəməyə verilməsi adı hal almışdır. Bu da ondan irəli gəlir ki, jurnalistlərin bir çoxu qanunları bilmir, etik normalara əməl etmir, həm də bir qisminin peşə səriştəsi aşağıdır.

Hazırda Azərbaycan jurnalistlərinin də etik kodksi var və onun yaradılmasında Mətbuat Şurasının mühüm rolunu qeyd etməmək olmaz. Aşağıda bu barədə söhbəti davam etdirəcəm.

Azərbaycan jurnalistlərinin peşə davranış qaydaları

Azərbaycan klassik jurnalistikasının görkəmli nümayəndələri həmişə peşə etikasına hörmətlə yanaşmış, özlərinin başlıca vəzifələrini həqiqətə, xalqa xidmətdə görmüşlər. Onların mətbuatda dərc olunmuş yazılarına diqqət yetirsək görərik ki, ağır senzura şəraitində və dindarların ciddi təzyiqləri altında xalqa həqiqəti çatdırmış, Azərbaycanın gələcək taleyini düşünmüşlər. Həsən bəy Zərdabi «Əkinçi»ni doğma dildə çıxan həqiqət carçısı kimi qiymətləndirirdi. Qəzet müsəlman Şərqində nöqsanları böyük ürək ağrısı ilə göstərsə də, ifrata varmir, birtərəfliyə yol vermir.

Hələ keçən əsrin əvvəllərində M.Ə.Rəsulzadə «Mətbuat azadlığı» məqaləsində yazırkı ki, mətbuat təmiz, saf amali, əxlaqdan kənara çıxmamalıdır. Aşağı səviyyəli yazı, söyüş, fitnə-fəsad törədən yazılar mətbuatı hörmətdən salır. «Ziyanlı mətbuat və pozğun yazı da cəmiyyətə çox əzab verən zəhərdir, bəladır».

H.Zərdabi, C.Məmmədquluzadə, Ö.F.Nemanzadə, Ü.Hacıbəyli, Ə.Ağaoğlu, Ə.Hüseynzadə, M.Rəsulzadə kimi qeyrətli publisistlər oxucuları yüksək amallarla yaşamağa, bu amallar uğurunda mübarizə aparmağa çağırırlar. O dövrün mütərəqqi ziyalilari

belə bir inamlı yaşayırıldalar ki, sərbəst olub, heç bir təzyiq altında qalmamalıdır.

Adamların fikiri azad olsa, təbii ki, onların fərdi inkişafı da sürətlənər. XVII əsrin məşhur yazıçı-publisisti Con Miltonun bu barədə dediyi fikri yada salaq. O, yazırıdı: «yaxşı kitabı öldürmək yaxşı adamı öldürmək kimi bir şeydir; insanı öldürən kəs Tanrı mislində olan şüurlu canlısı öldürmiş olur; yaxşı kitabı məhv edən şəxs isə Tanrının doğruçu, həqiqi mislində olan zəkanın özünü öldürmiş olur...».

Deməli, senzuranın tətbiqi adamları hissiyyatsız edər, onların məhvini səbəb olar.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövrü jurnalistikasına diqqət yetirsek bu az vaxtda onun inkişafına necə də qayğı ilə yanaşığının şahidi olarıq. Elə onu demək kifayətdir ki, AXC hakimiyətinin qəbul etdiyi «Mətbuat Haqqında Nizamnamə» bu qayğının nəticəsi idi. Dünya praktikasına söykənən nizamnamə demokratiyanın attributlarından biri, KİV-in fəaliyyətini tənzimləyən ilk qanunverici akt idi.

Azərbaycan jurnalistikasında peşə etikası anlayışına ən çox yuxarıda adını çəkdiyim «Mətbuat azadlığı» məqaləsində rast gəlirik. Mətbuatı azad görmək istəyən M.Ə.Rəsulzadə yazırıdı ki, mətbuat azadlığının insan azadlığının əsas sütunudur.

Təəssüf ki, AXC az yaşadı. Azərbaycan rus imperiyası tərəfindən işgal edildi. Jurnalistika sovet dövüründə totalitar rejimin qayda-qanunları çərçivəsində fəaliyyət göstərməli oldu. Söz və mətbuat azadlığının çərçivəyə salındığı bu dövrdə demokratiyadan, insan hüquqlarından danışmaq nəinki mümkün deyildi, heç

adını çəkmək olmazdı.

Keçən əsrin sonunda Azərbaycan müstəqilliyə qovuşduqdan sonra jurnalistika inkişaf yoluna çıxdı.

Əvvəlki fəsillərdə qeyd etdiyim kimi KİV-in hüquqi bazası yarandı. Artıq jurnalistlər öz fəaliyyətlərində qanun-qaydalara riayət etməli idilər. Lakin demək olmaz ki, bütün jurnalistlər tələblərə cavab verirdi. Təəssüflə bildirim ki, bəzi mətbu orqanlarımızda hələ də insanların şərəf və ləyaqətinə ləkələyən yazıların yer alaığı məqamlar var.

KİV-ə qarşı verilən ittihamların eksəriyyəti vəzifəli şəxslərin payına düşür. Təkcə 2002-ci ildə dövlət məmurları 17, siyasi xadimlər isə 9 dəfə KİV-ə qarşı məhkəmə iddiaları qaldırılmışlar. Özü də bu iddialarda qəzetlərdən elə cərimələr tələb edirdilər ki, onu ödəmək mümkün deyil. Yenə 2002-ci ilə müraciət edək. Həmin ildə KİV-ə qarşı verilmiş cərimə iddialarının ümumi məbləği 283 milyard 168 milyon 520 min manat olub!

Bildirim ki, insanların şərəf və ləyaqətinin müdafiəsi üsulları və vasitələri böyük mübarizə şəraitində formalaşmışdır. **Şərəf** – ictimai rəyin şəxsə verdiyi səzial dəyərli qiymətdir. **Ləyaqət** şəxsin mənənə profesional və başqa keyfiyyətlərinə özünü verdiyi qiymətdir. **İşgüzər nüfuz** – vətəndaşların və təşkilatların professional keyfiyyətləri və çatışmazlıqları barədə cəmiyyətdə mövcud olan ictimai fikirdir.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 46-cı maddəsi şərəf və ləyaqətin müdafiəsi hüququnu tənzimləyir:

1. Hər kəsin şərəf və ləyaqətini müdafiə etmək hüququ vardır.

2. Şəxsiyyətin ləyaqəti dövlət tərəfindən qorunur. Heç bir hal şəxsiyyətin ləyaqətinin alçaldılmasına əsas verə bilməz.

Göründüyü kimi, Konstitusiya insan ləyaqətini «dövlət tərəfindən qorunan mütləq dəyər qəbul edir». Başqa sözlə, «cəmiyyətin həmin insanı necə dəyərləndirilməsindən və onun öz-özünə necə münasibət bəsləməsindən asılı olmayıaraq, bir şəxsiyyət kimi, o, dövlətin və cəmiyyətin nəzərində yüksək dəyərə malikdir».

Şərəf, ləyaqət və işgüzar nüfuzu ləkələyən və həqiqətə uyğun olmayan məlumatların yayılması nəticəsində şəxsiyyətin çəkdiyi mənəvi yaxud fiziki əzab mənəvi zərər hesab olunmalıdır.

Mülkü Məcəllənin 23-cü maddəsi şərəfin, ləyaqətin və işgüzar nüfuzun müdafiəsi məsələlərini tənzimləyir.

Şərəf və ləyaqətin, işgüzar nüfuzun müdafiəsi dövlət səviyyəsində qorunsa da qeyd etdiyim kimi, hələ də bu problemin həllinə nail olmamışq. Yenə də bəzi qəzetlər məhkəmə çəkişmələrinə cəlb olunurlar.

2001-ci ildə Bakı şəhəri icra hakimiyyətinin başçısı H.Abutalibovun iddiası ilə 6 KİV-ə qarşı məhkəmə prosesi keçirilib («Bakinski bulvar», «Millətin səsi», «Ulus», «Yeni Zaman», «Şərq» və «Alternativ»).

Bu iddialardan yalnız bir halda-merin «Yeni Zaman» qəzeti qarşı qaldırdığı iddianı məhkəmə (Nəsimi rayonu) rədd etdi (iddiada qəzeti istehsalına və yayımına xitam verilməsi tələb edilirdi).

Bəla burasındadır ki, KİV nümayəndələri də bəzən bir-birilə yola getmir, məhkəmə çəkişmələrinin iştirakçılarına çevirilirlər. 1999-2000-ci illərdə belə konflikte 2 dəfə rast gəlindiyi halda, 2001-ci ildə bu cür 5 münaqişə

baş verib.

Bir məsələni qeyd etmək yerinə düşər. Bəzən jurnalistlərə ötürürlən məlumatlar yalan çıxır və yaxud qeyri-dəqiq olur. Belə olanda həqiqətdən uzaq qərəzli yazılar mətbuataya yol tapır, materialların çoxu anonim olur, onu yoxlamaq da çətindir.

Bəs jurnalistikada etik problemləri necə həll etmək olar? Yuxarıda qeyd etdim ki, jurnalistlər kodekslərə əməl etsələr, bu problemin həllinə nail olmaq olar.

Amerika aliminin bu barədə fikri çox orijinaldır.

Universitetlərdə jurnalist etikası müvzusunda mü-hazırələr oxuyan Yucin Qudvin etik problemlərlə məş-ğul olan hər bir jurnalistə öz-özünə aşağıdakı sualları vermək təklif olunur:

Sual: Analoji hallarda biz adətən necə hərəkət edirik?

Cavab: Ötən illərin təcrübəsi heç də adamın kömə-yinə həmişə gəlmir, amma hər halda bu təcrübədən istifadə etməyə çalışmaq lazımdır. Beləliklə, eyni çə-tinliklə artıq əvvəllərdə üzləşmişinizsə və həmin çətinlikdən müəyyən standartlar əsasında qəbul etdiyiniz qərarın köməyi ilə çıxmışınızsa, onda bu standartlara diqqətli olmağınız gərəkdir.

Sual: Nəticədə kim udacaq, kim uduzacaq?

Cavab: Hərdən elə vəziyyət yaranır ki, jurnalistin hərəkətləri bir qrup adamın, yaxud ayrı-ayrı şəxslərin mənafeyinə toxunur, amma bütövlükdə cəmiyyət üçün çox faydalı olur. Odur ki, özü-özünə verdiyi bu suala düzgün cavab tapmaqla, çox zaman jurnalist qarşısına çıxan etik problemi də həll etmiş olur, və nə, necə edəcəyini müəyyənləşdirir.

Sual: Bundan daha yaxşı başqa bir variant mövcuddurmu?

Cavab: Etika ilə bağlı münaqişəli məsələlərdə yalnız bütün mümkün variantlar nəzərdən keçirildikdən sonra nəticə çıxarmaq lazımdır.

Sual: Sonra özüm-özümdən utanmayacağam ki?

Cavab: Etika ilə bağlı qəbul edilən bütün qərarlar şəxsiyyət faktorunun güclü təsiri vardır. «Çikaqo Tribune» qəzetinin redaktoru Ceyms Skvayrs reportyorlara belə bir məsləhət verdi: «elə iş görməyin ki, ananız sizə görə xəcalət çəksin».

Sual: Mən öz hərəkətlərimə başqalarının qarşısında haqq qazandırı bilərəmmi?

Cavab: Kiminsə (redaktorun, yaxud oxucunun) qarşısında özümüzə haqq qazandırmalı, niyə məhz bu cür hərəkət etdiyimizi əsaslandırmalı olacağımızı biliyiksə, onda daha diqqətlə və məsuliyyətlə davranacağıq. Başqa sözlə, biz öz hərəkətimizi inandırıcı və aydın şəkildə hamiya izah etməyə hazır olmalıyıq.

Sual: Hansı prinsiplərdən və mənəvi dəyərlərdən istifadə edə bilərəm?

Cavab: Jurnalistikada bütün problemlər düzgünlük, qərəzsizlik, informasiya almaq hüququ, cəmiyyət qarşısında məsuliyyət, ədalətlilik, plüralizm, jurnalist müstəqilliyi kimi prinsiplər əsasında həll edilir. Hər bir konkret şəraitdə bu prinsiplərin hansısa digərlərinə nisbətən daha mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Odur ki, hər dəfə etik problemlə üzləşən jurnalist nəyə üstünlük verməyin lazım gəldiyini, hansı prinsipi qorumağın xüsusilə vacib olduğunu müəyyənləşdirə bilməlidir və bundan çox şey asılıdır.

Sual: Qəbul etdiyim qərar mənim jurnalistika sahəsində ideallarımı (yaxud mənim həyat və insani münasibətlər haqqında təsəvvürlərimə) uyğun gəlirmi?

Cavab: Bu maddənin heç bir şərhə ehtiyacı yoxdur. Tamamilə aydınlaşdır ki, bizim hərəkətlərimiz dünyagörüşümüzə uyğun gəlməlidir.

Təbii ki, bu suallar heç də hamını eyni konkret şəraitdə eyni qərar qəbul etməyə sövq etmək üçün deyil. Amma bunun özü də jurnalist etikası ilə məşğul olanlar üçün faydalıdır.

Bakı Dövlət Universitetinin Jurnalistika fakültəsində yazıçı-publisist Nurəddin Babayev tələbələrə uzun illər jurnalist etikasından mühazirələr oxuyub. O, tələbələrə aşılıyırdı ki, jurnalist etikası bütün etikaların ən mütərəqqi, ən insanpərvər, ən zərif, ən incə, ən nəzakətli cəhətlərini özündə birləşdirməli, onların yüksək ifadə forması, daha doğrusu nümunəsi olmalıdır. N.Babayev deyirdi: «Jurnalist etikasını gözləmək o deməkdir ki, sən jurnalistliyə başladığın vaxtdan on beşiyirimi il keçəndən sonra belə, ilk yazılarının xəcalətini, vicdan əzabı çəkməyəsən. Zamanın ötəri hadisələrinə aludə olmayasan, dövrün əsas, aparıcı mövzularından bəhs edə biləsən. Nəhayət, sən gərək, elə yazasan ki, qüsurlar, əyintilər sənin yazında hamarlanıb düzəlməsin, həyat həqiqətləri təhrif edilib saxtalaşdırılmasın».

Məsuliyyət hissi jurnalistin fəaliyyətini tənzim edən, onun əqidəsi, insafı və sənətkarlıq borcu ilə qoşa yaşay- an əsas mənəvi keyfiyyətlərdən biridir.

Nurəddin Babayev

Jurnalist etikasından danışarkən «Diffamasiya haqqında» Qanuna toxunmamaq mümkün deyil. Diffamasiya nədir? sualına aydınlıq gətirək. «Diffamasiya» latın sözü olub diffamo-pisləyirəm, ləkələyirəm, bədnam edirəm deməkdir. Diffamasiyaya görə hər hansı bir şəxsi pisləyən və bədnam edən məlumatlar təhqir xarakteri daşıdır. «Diffamasiya haqqında» Qanuna görə jurnalist yazdığı yazıya görə (şər, böhtan, yalan) cinayət məsuliyyətinə cəlb oluna bilməz. Bu yaxşıdır, ya pis? Cavablar birmənali deyil. Azərbaycan demokratik inkişaf yolunu tutduğundan Avropaya integrasiya olunur və bu qanunun qəbulu zəruridir. Müxalifət düşərgəsi tezliklə onun qəbuluna çalışır. İqtidar isə belə bir qanunun qəbulunu indiki şəraitdə hələlik məqbul sayır, jurnalistlərin ona hazır olmadıqlarını əsas gətirir.

Hər iki tərəfin səsləndirdiyi fikirlərdə həqiqət var. Amma unutmayaq ki, qanunun qəbul edilib-edilməməsi Azərbaycan jurnalistikasının problemlərini həll etmir.

Azərbaycanda jurnalistlərin peşə etikasının pozulmasının qarşısını almaq üçün kodekslər hazırlamaq vacib idi. Belə bir kodeks 2003-cü il matrin 15-də jurnalistlərin birinci qurultayında qəbul edildi. Dörd prinsipdən ibarət olan bu qaydalar aşağıdakılardır:

Əlavə

Azərbaycan jurnalistlərinin peşə davranışı qaydaları

Prinsip 1

Həqiqətə xidmət, dəqiqlik və obyektivlik

1. Jurnalistikən ali məqsədi həqiqəti yaymaqdır, obyektivlik isə əsas peşəkarlıq meyarıdır.
2. Jurnalist hazırladığı yazıda tənqid obyektinin mövqeyini öyrənib bildirməlidir. Bu, mümkün olmadıqda, tənqid obyekti tələb edərsə, öz fikirlərini çatdırmağa çox qısa vaxtda ona şərait yaradılmalıdır. Plüralizm prinsipinə əməl edilməlidir
3. Yazıda şəhrlər elə şəkildə ifadə edilməlidir ki, oxucu onu xəbərdən, faktdan ayıra bilsin, bunun məhz jurnalisten mövqeyi olduğunu anlasın.

Prinsip 2

İnformasiya qaynaqlarına saygılı yanaşma

- 2.1. Təşkilatların, partiyaların, cəmiyyətlərin, birliliklərin və hər hansı digər maraqlı qrupların rəsmi məlumatları yayılarkən mənbə mütləq göstərilməlidir. Lakin bilgi verən şəxs adının gizli saxlanması şərtini irəli sürürse, jurnalist və informasiya orqanı bu şərtə mütləq əməl etməlidir. İnformasiya qaynağının gizliliyi - məlumat cəmiyyəti çasdırmaq məqsədilə verilməyibsə - qorunmalıdır.
- 2.2. Qeyri-rəsmi mənbələrin məlumatları onların həqiqətə uyğunluğu və informasiya dəyəri yoxlanılmışdan yayılmamalıdır. İnformasiya çapa hazırl-

lanarkən onun mənası təhrif olunmamalıdır. Başqa mətndən və ya çıxışdan sitat gətirərkən jurnalist həmin sitatin harada başlandığını və bitdiyini dəqiq bildirməlidir. Foto-simvolların (illüstrasiya, fotomontaj və s.) dərci zamanı şəklin sənədli xarakter daşımadığı qeyd olunmalıdır. Yazıların sərlövhələri onun məzmununa uyğun gəlməlidir.

- 2.3. Jurnalist çalışmalıdır ki, götürdüyü müsahibəni onu verən adamın özü, yaxud da vəkil etdiyi şəxs imzalasın. Bu, mümkünzsız olduqda, müsahibənin hansı şəkildə çap ediləcəyi, hətta jurnalistin özünün verdiyi sualların belə sonradan dəyişdiriləb-dəyişdirilməyəcəyi müsahibə qabaqcadan bildirilməlidir.

Prinsip 3

Şərəf və ləyaqətin qorunması, şəxsi həyatın toxunulmazlığı

- 3.1. Jurnalist adamları millətinə, ırqinə, cinsinə, dilinə, peşəsinə, dininə, yaşadığı və ya anadan olduğu yerinə görə pişləməməli, ehtiyac duyulmadıqda, onlar haqqında bu qəbildən olan bilgiləri qabartmamalıdır.
- 3.2. Jurnalist görüşdüyü, haqqında yazdığı hər bir şəxsin şərəf və ləyaqətinə, şəxsi həyatının toxunulmazlığı prinsipinə hörmətlə yanaşmalıdır.
- 3.3. Jurnalist vətəndaşların şəxsi həyatına aid faktları, onlar cəmiyyətin maraqlarına toxunmursa və ictimai əhəmiyyət kəsb etmirsə, özlərinin razılığı olmadan yaya bilməz.

- 3.4. Jurnalist və kütləvi informasiya vasitəsi buraxdığı səhvi, həmin səhvi kimin müəyyən etməsindən asılı olmayaraq, maksimum qısa müddətə və tam həcmidə aradan qaldırmalıdır. Düzəliş zamanı aydın olmalıdır ki, əvvəl verilən məlumat tam, yoxsa konkret hansı hissədə səhvdir.
- 3.5. Şəxsi xarakter daşıyan məktublar dərc edilərkən onların müəllifindən, göndərildiyi şəxsdən və ya həmin şəxsin varislərindən icazə alınmalıdır.
- 3.6. Bədbəxt hadisələr və ya cinayət nəticəsində zərər çəkmiş şəxslərin razılığı olmadan onların adları açıqlanmamalı, şəkilləri verilməməlidir. Bu, yalnız xüsusi məqamlarda və zərərçəkənin ictimai xadim olduğu hallarda mümkündür. Əgər cinayəti yeni-yetmələr və ya uşaqlar törədiblər, ictimai maraq kəsb etmədikdə, bu zaman da cinayətkarın adını açıqlamaqdan və şəklini yaymaqdan çəkinmək lazımdır.
- 3.7. Cinayətdə şübhəli bilinən şəxsin tam adı və şəklinin dərci yalnız o hallarda mümkündür ki, bu, cinayətin açılmasına kömək edə bilər və ya həmin adam artıq həbs olunub, yaxud da törədilən cinayətlə onun tutduğu vəzifə arasında əlaqə var.
- 3.8. Kütləvi informasiya vasitəsi hər hansı vətəndaşın şübhəli şəxs kimi həbs olunması, yaxud istintaqa cəlb edilməsi barədə məlumat yayımlırsa və sonradan onun təqsirsizliyi sübuta yetmişsə, həmin informasiya orqanı bu barədə mütləq xəbər verməlidir.

Prinsip 4
Jurnalistin özünün və
çalışdığı orqanın reputasiyasının qorunması

- 4.1. Qiymətli hədiyyələr, pulsuz xidmətlər həm jurnalistlərin, həm də onların təmsil etdikləri informasiya orqanlarının adına xələl gətirə bilər. Odur ki, jurnalist daşıdığı vəzifəyə görə heç kimdən qiymətli hədiyyə almamalı, yaxud özünə pulsuz xidmət göstərilməsinə şərait yaratmamalıdır. Jurnalist redaksiya sənədindən şəxsi maraqlarını gerçəkləşdirmək üçün faydalananmamalıdır.
- 4.2. Jurnalist redaksiyada çalıştığı vaxtda onun və ya işlədiyi informasiya orqanının reputasiyasına kölgə salan, obyektivliyinə inamı azaldan hər hansı başqa işlə məşğul olmaqdan, siyasi təşkilatlara üzvlükdən çəkinməlidir.
- 4.3. Redaksiya tapşırığı qanunlara və peşə əxlaqına zidd olduqda, jurnalistin həmin tapşırıqdan imtina etmək hüququ var. Redaktə zamanı jurnalistin fi-kirləri təhrif olunubsa, o, həmin materialın öz imzası ilə verilməsindən imtina edə bilər.
- 4.4. Redaksiya sırrı Azərbaycan Respublikasının qanunlarının və Peşə Davranışı Qaydalarının pozulması ilə bağlı deyilsə, jurnalist həmin sırrı qorumağa borcludur.
- 4.5. Jurnalist hazırladığı materialı işlədiyi kütləvi informasiya vasitəlerinin rəhbərliyi ilə razlaşdırmadan başqalarına təklif edə bilməz.
- 4.6. Plagiat yol verilməzdir.
- 4.7. Jurnalist yazılarında vulqar ifadələrin, jarqonların işlədilməsindən çəkinməli, Azərbaycan dilinin zən-

ginləşməsinə öz töhvəsini verməklə yanaşı, onun təmizliyinin qorunub saxlanması da çalışmalıdır.

Bu prinsiplərə əməl etməklə jurnalist özünün və redaksiyanın nüfuzunu qaldırmış olar.

Cəlismalar

1. Amerikada əxlaq kodeksləri. AQRC kimi peşə birliklərinin meydana gəlməsi jurnalistə nə verdi?
2. YUNESKO-nun qəbul etdiyi kodeks. Onu əhəmiyyətini özün üçün aydınlaşdır.
3. ABŞ Peşəkar Jurnalistlər Cəmiyyətinin «Etik kodeksi»ni diqqətlə oxu.
4. «Azərbaycan Jurnalistlərinin Peşə Davranış Qaydaları»na əməl edilirmi? Etik normaları pozan qəzetləri araşdır.

Əsərlər

1. Əliyev V. Beynəlxalq jurnalistikada etik normalar və Azərbaycan mətbuatı. Bakı, 2005
2. Jurnalist etikası: nüfuza, inamla, etibara aparan yol. Gəncə, 2005
3. Jurnalist etikası. Bakı, 2000
4. Kütləvi informasiya vasitələri və məhkəmələr. Bakı, 2003
5. Məmmədli C. Jurnalistikaya giriş. Bakı, 2001
6. Məmmədli C. Müasir jurnalistika. Bakı, 2003
7. Məmmədli Z, Hacılı R, Əliyev V. Media hüququ. Bakı, 2006
8. Rəhimova S. Jurnalist etikası. Bakı, 2007
9. Rüstəmov A. Jurnalistika. Bakı, 2005
10. Авраамов Д.С. Профессиональная этика журналиста. М, 1999.
11. Профессиональная этика журналистов. Т.1. Документы и справочные материалы, М, 1999.

Fəsil 10

Peşəkar jurnalist təşkilatları

- Beynəlxalq jurnalist təşkilatları
- Azərbaycan jurnalist təşkilatları

Beynəlxalq jurnalist təşkilatları

Hər bir ölkənin jurnalist təşkilatları var və bu təşkilatlar həmin ölkələrdə müstəqil və plüralist informasiya vasitələrinin dəstəklənməsi, jurnalistlərin peşəkarlıq səviyyəsinin artırılması və onlar arasında həmrəyliyin möhkəmlənməsinə xidmət edir.

Müasir dövrdə beynəlxalq jurnalist təşkilatlarının artması, mətbuat və söz azadlığının bərqərar olmasında onların xidməti böyükdür. Hamısı barəsində olmasa da onlardan ən çox «populyar «olanların bir neçəsinin yaranması və inkişafı tarixinə diqqət yetirək:

Beynəlxalq Jurnalistlər Federasiyası (BJF). Yaranma tarixinə görə ən qədimdir. Mənzil-qərargahi Parisdə olmaqla 1926-ci ildə müəyyənləşdirilmiş və 1945-ci ilin martında Ümumdünya Jurnalistlər Kongresi tərəfindən elan edilmişdir. Jurnalist Həmid Vəliyevin yazdığı «Beynəlxalq jurnalist təşkilatları» (Bakı, 2005) kitabında deyilir ki, hələ 1939-cu ildə federasiyanın Bordo şəhərində keçirilən konqresində jurnalistlərin professional vicdanı kodeksinin mətni təsdiq edilmişdi. Mətndə jurnalistlərin vicdanlığı, məsuliyyəti, faktlara və insanlara hörmətlə yanaşması ön plana çəkilir. Sənəddə deyilirdi ki, «jurnalist informasiya almanın düzgün metodlarından istifadə etməli, dərc etdirdiyi bütün materiallar üçün məsuliyyət daşımalo, təsvir etdiyi hadisələrin və ya aldığı informasiyanın mahiyyətini təhrif etməməli... öz həmkarlarına ziyan vurmamalı, peşə mənafeləri üçün müəyyənləşdirilmiş kollektiv həmrəylik qanunlarına tam uyğun olaraq fəaliyyət göstərməlidir».

Dünyanı çalxalayan ikinci dünya müharibəsinin

gedişində, 1941-ci ildə müttəfiq dövlətlərin Beynəlxalq Jurnalistlər Federasiyası təsis edildi. Məqsəd faşizmə qarşı həm jurnalistləri, həm də antifaşist qüvvələri birləşdirmək idi.

Mətbuat və söz azadlığından, plüralizmdən uzaq olan Sovet hökuməti Beynəlxalq Jurnalistlər Federasiyasını «mətbuatda iri inhisarla sıx bağlı olan təşkilat hesab edirdi, çünki onun üzvləri arasında NATO ölkələrinin və faşist rejimli dövlətlərin jurnalist təşkilatları vardı». Sovet hökuməti min-bir bəhanə ilə təşkilatın parçalanması siyasetini yeridirdi. Buna da təbii baxmaq lazımdır. Belə ki, SSRİ-də totalitar rejim fəaliyyət göstərirdi. Bu rejimdə jurnalistlər yalnız informasiya yaymaqla məşğul ola bilməzdi. Gərək o, adamlara necə yaşamağı öyrədəydi, bu, onun borcu idi.

Hazırda BJF-nun mənzil qərargahı Brüsseldə yerləşir. Federasiya Şərqi Avropa ölkələrində, keçmiş SSRİ respublikalarında yaranan təşkilatlarla əlaqələr yaradır, fikir mübadiləsi aparır.

Beynəlxalq Jurnalistlər Federasiyasının 2004-cü il mayın 24-30-da Afinada keçirilən 25-ci konqresi yeni nizamnamə qəbul etmişdir. Həmin nizamnamədə BJF-nin məqsədləri göstərilmişdir:

- jurnalistlərin hüquq və azadlığını qoruyub müdafiə etmək;
- informasiya azadlığına, KİV-in azadlığına və jurnalistikanın müstəqilliyinə hörmət etmək və bunu dəstəkləmək;
- professionalizmi yaxşılaşdırıb inkişaf etdirmək, jurnalist təhsilində yüksək standartları təmin etmək;

- bütün jurnalistlərin sosial və iş şəraitini yaxşılaşdırmaq;
- təşkilatın üzvləri arasında əməkdaşlığı təmin etmək, professional təşkilatların inkişafına dəstək vermək;
- redaksiya demokratiyasını təmin etmək;
- jurnalistlərin təhlükəsizliyini təmin edən işləri həyata keçirmək;
- jurnalistikada hüquq bərabərliyini təmin etmək və s.

Beynəlxalq Jurnalistlər Federasiyası Avropada, Asiyada, Afrikada, Avstraliyada geniş fəaliyyət göstərir. Təşkilatın dünyanın 100-dən çox ölkəsindən 500 min üzvü təmsil edir. Onun rəsmi dilləri ingilis, alman və fransız dilləridir.

Beynəlxalq Jurnalistlər Təşkilatı (BJT). Birinci təsis konqresi 1946-ci ildə Kopenhagendə keçirilmişdi. Konqresdə 21 ölkənin, o cümlədən SSRİ-nin, ABŞ-ın, Polşanın, Çexoslovakianın, Fransanın, Böyük Britaniyanın nümayəndələri iştirak edirdi.

BJT-nin nizamnaməsi 1947-ci ildə Praqada keçirilən ikinci konqresdə qəbul edilmişdi. Lakin Qərb jurnalistlər ittifaqının nümayəndələri Amerika inhisarlarının təsiri altında BJT-ni parçaladılar. ABŞ, İngiltərə, Belçika və digər ölkələrin jurnalist təşkilatları onun tərkibindən çıxdılar və 1952-ci ildə Brüsseldə Beynəlxalq Jurnalistlər Federasiyasını yaratdılar. Sıravi mətbuat işçilərinin bir çoxu Beynəlxalq Jurnalistlər Təşkilatında fərdi üzvlər kimi qaldılar. Bütün çətinliklərə baxmayaraq, BJT yaşadı və nizamnaməsinə sadiq qaldı.

Həmid Vəliyev təşkilatın əsas məqsədini belə şərh edir: Sülhü qorumaq, ictimaiyyəti sərbəst, dürüst və

düzgün məlumatlandırmağın köməyi ilə xalqlar arasında dostluq və əməkdaşlığı möhkəmləndirmək, mətbuat azadlığını və jurnalistlərin hüquqlarını müdafiə etməkdir.

Jurnalistlərin etik kodekslərə riayət etməsi BJT-nin fəaliyyətində əsas yerlərdən birini tutur. Təşkilat 1973-cü ildə Parisdə YUNESKO tərəfindən etik kodekslərin kollektiv müzakirəsi zamanı fəallıq göstərərək sənəd təqdim edir və onun vacibliyini göstərir.

Beş bənddən ibarət olan kodekslər aşağıdakılardır:

- jurnalist hazırladığı informasiyanın dürüstlüğünü yoxlamalıdır. O, dərc etdiyi informasiya üçün məsuliyyət daşımalı, professional sırr qaydalarına hörmət etməlidir;
- jurnalist böhtandan, təhqirdən və yalan məlumat yaymaqdan qaçmalı, vətəndaşların şəxsi həyatına hörmətlə yanaşmalıdır;
- jurnalist informasiya əldə etməyin yol verməyən metodlarına can atmamalı, materialı dərc etdiyinə (yaxud dərc etmədiyinə) görə üçüncü şəxslərdən kompensasiya, yaxud mükafat almamalıdır;
- jurnalist plaqiatlılıqda ləkələnməməli, professional, yaxud etik fəaliyyət prinsipləri çərçivəsində təqib olunan həmkarlarını müdafiə etməlidir;
- jurnalist hər şeydən əvvəl cəmiyyətin mənafelərinə xidmət edir. O öz işində insan hüquqlarının baza prinsiplərinin möhkəmləndirilməsinə, xalqlar arasında daha yaxşı qarşılıqlı anlaşmanın inkişafına kömək etməlidir.

Təşkilatın 100-dən çox ölkədə 30 minnən artıq üzvü vardır. O, gənc jurnalist təşkilatlarını dəstəkləmək məqsədilə 1953-cü ildə Beynəlxalq Jurnalistlər Həmrəyliyi Fondu, 1958-ci ildə Beynəlxalq jurnalist mükafatı, 1974-cü ildə Y.Fuçik adına Fəxri medal təsis etmişdir.

Beynəlxalq Mətbuat İnstitutu (BMİ). 1951-ci ilin martında Parisdə yaranmışdır. Özündə 115 ölkədən üzvləri birləşdirir. Buraya redaktorlar və nüfuzlu mətbuat orqanlarının icraçı nümayəndələri daxildir.

BMİ-nin nizamnaməsində qeyd olunan məqsədlər aşağıdakılardır:

- mətbuat azadlığının qorunması və inkişaf etdirilməsi;
- informasiyanı azad surətdə əldə etmək, sərbəst ötürmək, fikirləri azad ifadə etmək;
- jurnalistlər arasında qarşılıqlı anlaşma yaratmaq;
- millətlər arasında dəqiq balanslaşdırılmış informasiya mübadiləsini inkişaf etdirmək;
- jurnalistika təcrübəsinin inkişafına nail olmaq.

BMİ-nin Mətbuat Azadlığı Fondu fəaliyyət göstərir və ona ekspertlər komitəsi nəzarət edir.

Beynəlxalq Mətbuat İnstitutu «Kütləvi yayım haqqında Vyana bəyannamesi»ni (1993), «İnformasiya agentlikləri haqqında Varşava bəyannamesi»ni (1996) qəbul edib ki, bu da mətbuat azadlığının qorunmasına xidmət edir.

İnstitutun rəsmi dilləri ingilis, fransız, ispan və alman dilləridir. Mənzil qərərgahı İsvəçrənin Surix şəhərində yerləşir.

Beynəlxalq jurnalist təşkilatları professional nəşrlər də buraxır. «A-F-C informeşen» (BJF-nin informasiyası) 1966-ci ildən çıxır və Beynəlxalq Jurnalistlər Federasiyasının orqanıdır. Ingilis, fransız, alman dil-lərində rübdə bir dəfə çap olunur, redaksiyası Brüsseldə yerləşir.

«Journalism» («Jurnalistika») rüblükdür. Beynəlxalq Ali Jurnalist Təhsili Mərkəzinin orqanıdır. 1959-cu ildən etibarən Strasburqda fransız və ingilis dil-lərində nəşr olunur.

Beynəlxalq jurnalist təşkilatları mövcud iqtisadi və siyasi problemlərə baxmayaraq, dünyada müstəqil və plüralist kütləvi informasiya vasitələrinin inkişafına çalışır.

Qeyd: Bu bölmə H.Vəliyevin yuxarıda adını çəkdiyim kitabın əsasında yazılib.

Azərbaycan jurnalist təşkilatları

Sovet dövründə müttəfiq respublikaların hamısında, o cümlədən Azərbaycanda da jurnalist təşkilatı fəaliyyət göstərirdi. Və bu təşkilatlar SSRİ jurnalistlər ittiifaqının tabeliyində idi. Onların müstəqilliyyindən söz bələ gedə bilməzdi.

Azərbaycan Jurnalistlər Birliyi (AJB) 1955-ci ildə yaradılmışdır. Əvvəller. Azərbaycan Jurnalistlər İttifaqı adlanırdı. Birləşmə respublikada peşəkar jurnalistikannın yaranmasında müstəsna xidmətlər göstərmüşdür. Həmçinin jurnalistlərin sosial problemlərinin həllində yaxından iştirak etmişdir.

20 Yanvar hadisələrindən sonra, yanvarın 30-da

keçirilən plenumda AJİ SSRİ Jurnalistlər İttifaqının təbəliyindən çıxması haqda qərar qəbul edir. 1992-ci ildə keçirilən 8-ci qurultayda isə «İttifaq» sözü «Birlik» sözü ilə əvəz olunur. Elə o vaxtdan da Azərbaycan Jurnalistlər Birliyi adlanır.

Respublikanın bu ilk jurnalist təşkilatına ayrı-ayrı vaxtlarda görkəmli jurnalistlər İsrafil Nəzərov, Kampan Rəhimov, Ağababa Rzayev, Rəşid Mahmudov, Rafiq Zeynalov, Hacı Hacıyev sədrlik etmişlər.

Hazırda AJB respublika jurnalistləri arasında böyük nüfuza malikdir. Birlik hər il milli mətbuatımızın yaranması ilə bağlı jurnalistlər arasında müsabiqə keçirir və qalıblarə «Əkinçi» mükafatı təqdim edir.

Son iyirmi ildə Azərbaycanda azad və müstəqil mətbuatla yanaşı peşəkar jurnalist təşkilatları da yaranıb. Bu təşkilatlar jurnalistlərin peşəkarlığının artırılması, onların hüquqlarının qorunması istiqamətində fəaliyyət göstərirler. Təşkilatlar KİV-in vəziyyəti haqqında hesabatlar hazırlayır, ölkədəki söz və mətbuat azadlığı sahəsində vəziyyəti izləyir, sorğular keçirir, kitablar nəşr edirlər. Onlardan bir neçəsinin üzərində dayanmazdan əvvəl, Mətbuat Şuraları haqqında təsəvvürlərimizi bir az genişləndirək.

Demokratik ölkələrdə mətbuatın tənzimləmə mexanizmi – Mətbuat Şuraları çoxdan yaranıb. Belə bir təşkilatın yaranması vacibdirmi? Bu zərurət nədən doğub? MŞ mətbuatın özünütənzimləməsi demokratik cəmiyyətin mahiyyətindən doğan tələb və zərurət kimi yaranıb. Onun bir üstünlüyü də ondadır ki, özünü tənzimləmə sistemi həm də dövlətdən asılı olmamalı, müstəqil fəaliyyət göstərməlidir.

Qərb dövlətləri bu üstünlük'ləri nəzərə alaraq Mətbuat Şuralarının yaranmasına önəm veriblər. 1916-cı ildə İsveçdə ilk dəfə yaradılan MŞ sonralar Norveçdə (1936), Böyük Britaniyada (1953), Almaniyada (1956), Niderlandda (1970), Avstriyada (1961), Avstraliyada (1976) yaradılıb. Bu ölkələrdə MŞ-nin mətbuatla bağlı fərdi şikayətləri aşasdırmaq və qərar çıxarmaq səlahiyyəti var. Bildirim ki, İsveçdə MŞ-dan əlavə Mətbuat Ombudsmanı da fəaliyyət göstərir.

Dünya Mətbuat Şuralarının təcrübəsinə həsr olunmuş «Jurnalist məsuliyyəti» (Bakı, 2002) kitabında göstərilir ki, milli mətbuat şuraları və ombudsmanlar institutu ictimai qurumlar ictimaiyyət nümayəndələri ilə jurnalistlər arasında mübahisələrin qanunla nizamlanması haqqında çağırışların artmasına cavab olaraq nəşrlər və digər mətbuat təşkilatları tərəfindən birgə yaradılıb. Mətbuat Şuralarının hamısı bu qurumlara daxli olan mətbuat birlikləri tərəfindən maliyyələşdirilir.

Mətbuat azadlığının qorunması və jurnalist məsuliyyətinin artırılması sahəsində Mətbuat Şuralarının fəaliyyətinin səmərəliliyi barədə üç faktor əsasında nəticə çıxarmaq olar:

1. Şuranın qərarlarının əsasını təşkil edən başlıca etik prinsiplerin həm ictimai və şəxsi maraqları, həm də mətbuatın öz xüsusi funksiyalarını icra edə bilməsi üçün vacib olan maraqları nə dərəcədə tarazlaşdırılmış qaydada müdafiə etməsi.
2. Şuranın müəyyənləşdirilmiş standartları nə dərəcədə ardıcılıqlı və inadkarlıqla tətbiq edilməsi.
3. Qəzetlərin şuranın qərarları ilə nə dərəcədə razılışması.

Mətbuat Şurasının çıxartdığı qərarlarla çox vaxt qəzetlər razılaşmır. Və ya əksinə, razılaşdıqları hallar da olur. Amerikanın mətbuatdan şikayətlər üzrə komisiyasının baxdığı şikayətlə tanış olaq:

Əlavə

Tarix: 15.11.2001

Şikayətçi: Oxucu

Şikayətin məzmunu:

Oxucu «Daily express» qəzetiində çap olunmuş «Yəni mən fanatlara qarşı yalnız ona görə düzümlü olmalıyam ki, onlar müsəlmandır?» adlı məqalədən şikayət edərək bildirir ki, həmin məqalədə Mətbuat Kodeksinin 1-ci (dəqiqlik) və 13-cü (diskriminasiya) maddələri pozulub.

Şikayətçi deyir ki, müəllif Ben Laden və onun ətrafi haqqında yazılmış məqalədə bütün müsəlmanları ümmüniləşdirərək qeyri-dəqiqliyə və onlara qarşı diskriminasiyaya yol verib. Belə ki, məqalədə müsəlmanların öz uşaqlarını onların razılığı olmadan evləndirməsi, həyat yoldaşlarını döyməsi və s. iddia olunur.

Cavabdehin izahatı:

Qəzeti əməkdaşları qeyd etdilər ki, dərc olunan məqalə oxucu rəyidir və burada Mətbuatın Etik Kodeksinin 1-ci (dəqiqlik) maddəsinin pozulması faktı yoxdur. Kodeksin 13-cü (diskriminasiya) maddəsinə gəldikdə isə, bu maddə yalnız konkret şəxslərə aid edilə bilər. Bundan başqa, həmin rəyin dərcindən bir həftə sonra qəzetdə Müsəlman Şurasının cavab məktubu çap olunmuşdur.

Komissiyanın qərarı:

Komissiya şikayəti təmin etməmək barədə qərar çıxarıb. Komissiya qərara aldı ki, qəzətin hər iki tərəfin rəyini dərc edib və Mətbuat Kodeksinin tələblərinin pozulmasına yol verməyib.

Göründüyü kimi, qəzet dərc etdiyi məqaləni kodeksin tələbləri baxımından müdafiə etməyi bacardı.

İndi də Azərbaycan Mətbuat Şurası haqqında. Demokratik dövlətlərin təcrübəsinə əsaslanan belə bir qurumun yaradılması günün tələbi idi. Qeyd etmək yerinə düşər, 2001-ci il iyulun 20-də dövlət başçısı Milli Mətbuat, Televiziya, Radio və Internet Şurasının yaradılması haqqında fərman verdi. Lakin ölkənin jurnalist təşkilatları israrla bildirdilər ki, Mətbuat Şurasını dövlətdən asılı olmayan ictimai bir qurum kimi jurnalistlər özləri yaratmalıdırlar. Prezident jurnalistlərlə razılaşaraq, fərmandan Mətbuat Şurasına aid hissəni ləğv etdi.

Mətbuat Şurasının yaranmasından əvvəl 2002-ci il aprelin 23-də 63 kütləvi informasiya vasitələrinin və jurnalist təşkilatının rəhbərlərinin iştirakı ilə keçirilən dəyirimi masa məhz şura yaradılmasına həsr olunmuşdu. Dəyirimi masanın qarşısında dayanan başlıca məsələ Mətbuat Şurasının təsisçilərinin kim olacağını müəyyənləşdirmək idi. Qərara alındı ki, «Mətbuat Şurasının təsisçiləri kütləvi informasiya vasitəleri və jurnalist təşkilatları olsunlar».

Beləliklə, 2003-cü il martın 15-i gəlib çıxdı. Həmin gün jurnalistlərin birinci qurultayında Azərbaycan Mətbuat Şurasını təsis edən 180-dən çox kütləvi infor-

məsiya vasitəsi və media təşkilatı belə bir qurum yaratdı. Mətbuat Şurasının yaradılmasını jurnalistlər «tarixi hadisə» kimi qiymətləndirdi. Qurultayda seçilmiş sədr «Yeni Müsavat» qəzetiñə (17 mart 2003)

*Mətbuat Şurasının əsas funksiyaları-
rundan biri jurnalistlərlə vətəndaşlar ara-
sında - münaqışının məhkəməyə qədər
tənzimlənməsidir.*

verdiyi müsahibədə qurumun fəaliyyətini belə səciyyələndirir: «Bu qurum arbitr rolunu oynayacaq, barəsində mənfi yazı getmiş, vətəndaş, iş adamları, dövlət məmurları ilə KİV arasında problemləri məhkəməyə qədər çözəcək. Əgər doğrudan hansısa vətəndaş hesab edirsə ki, qəzet onun hüquqlarını pozub, onda Mətbuat Şurasına müraciət edəcək. Qurum bu məsələyə toplantıda baxacaq, problemi çözüb qərar çıxaracaq və həmin qərar yəqin ki, cəzalandırılan qəzetdə və ya başqa KİV-də dərc olunacaq». Onu da qeyd edim ki, MŞ-nin çıxardığı qərar hüquqi qüvvəyə malik deyil, yalnız ictimai qınaqdır.

Tərkibi 15 nəfərdən ibarət olan MŞ aşağıdakı mühüm vəzifələrin həyata keçirilməsinə xidmət etməyi qarşısına məqsəd qoyub:

1. Jurnalistikada peşəkarlıq standartlarının yüksəldilməsi və onların müdafiəsi.
2. İctimai maraqların müdafiəsi, mətbuatın maraqlarının və ictimai maraqların balanslaşdırılması.
3. Vətəndaş Cəmiyyətinin inkişafı, azad sözün

müdafisi.

4. Jurnalistlərin sosial məsuliyyətinin artması, və təndaş hüquqlarının təminatı.

MŞ fəaliyyətə başladığı gündən KİV-lərin saflaşdırılması istiqamətində mühüm addımlar atmış, bir sıra nəticələr əldə etmişdir. Onlardan biri də «reket jurnalistikası» na qarşı mübarizədir. Jurnalistlərin peşə davranış qaydalarını mütamadi pozduqlarına, tənqid obyektlərinin fikirlərinin dərcinə önəm vermədiklərinə, şəxsi həyatın toxunulmazlığı prinsiplərinə laqeyd ya-naşdıqlarına, qəzet səhifələrində insanların şərəf və lə-yaqətini aşağıladıqlarına görə indiyədək 80 qəzet Azərbaycan Mətbuat Şurasının «qara siyahısı»na daxil edilib. «Yeni Azərbaycan» qəzeti 30 iyul 2009-cu il tarixli sayının bir səhifəsini mətbuatın «reket qəzetlər»dən təmizlənməsinə həsr edib.

«Reket jurnalistikası»ndan danışarkən, MŞ-nin bölgələrdə keçirdiyi konfransların əhəmiyyətini xüsusilə qeyd etməliyik. Masallıda, Yevlaxda, Mingəçevirdə «Regional mətbuatın problemləri və əyalətlərdə reket jurnalistikaya qarşı mübarizə» mövzusunda konfransların keçirilməsi bölgə mətbuatının yüksək səviyyədə fəaliyyəti regionlara «reket jurnalist» axınının qarşısının alınmasında mühüm amillərdən biridir. Bu konfranslarda o da vurgulanırkı ki, «reket jurnalislər»dən əvvəl «reket məmurları» ləğv etmək lazımdır.

Qəzetçi olmaq heç də onu məsuliyyətdən azad etmir. Məsuliyyət müasir jurnalistikyanın ən böyük həll olunmamış problemlərindən biridir. Bəzən qəzetlərdə elə yazızlara rast gəlmək olur ki, heç bir məntiqə sığmır.

Mətbuat Şurası şikayətlərin verilmə və onlara

baxılma qaydalarına riayət edir, şikayət qəbul edilərsə 2 ay müddətində ona baxıb qərar çıxarır. Şikayət həm Şuranın təsisçiləri olmayan mətbu orqanlarına aid ola bilər. Etiraf edək ki, şikayətlər heç də azalmır, əksinə artır. İl ərzində MŞ-na daxil olmuş şikayətlərdən bir neçəsinin adını çəkək:

Azərbaycan Aşıqlar Birliyi sədrinin «Prezident» qəzeti, «Günəşli» sanatoriyası baş həkiminin «Ləya-qət» qəzeti, Xətai rayon İcra Hakimiyyətinin «Açıq fikir» qəzeti, Müslüm Maqomayev adına Azərbaycan Dövlət Filarmoniyası əməkdaşlarının «Xural» qəzeti, Hacıqabul rayon Rəncər kənd sakinlərinin «İmpuls» qəzeti, Qazax Şahmat İdman Məktəbi direktorunun «Sərbəst düşüncə» qəzeti, Bakı şəhər sakinlərinin «Qulp» və «Bizim yol» qəzetlərinə şikayətlərini göstərmək olar.

Öz işini günün tələbləri səviyyəsində quran MŞ «Jurnalistlərə vahid kartların verilməsi və geri alınması» qaydalarını tətbiq etməklə üzdən-iraq jurnalistlərdən yaxa qurtarmağa ümid bəsləyirdi. Lakin bu ümid özünü doğrultmadı. Hələ də məsuliyyət hissini itirmiş, jurnalistikaya «dolanışq» kimi baxanlar az deyil.

Ölkədə 2500-3000 peşəkar jurnalist olsa da, qeyri-rəsmi məlumatə görə 60 minə yaxın (!) şəxs cibində jurnalist vəsiqəsi gəzdirir. Bax, bunun özü anormal haldır.

Onu da qeyd edək ki, Azərbaycan Mətbuat Şurasının İdarə Heyətinin 6 avqust 2003-cü il tarixli qərarına əsasən kartlar 2 il müddətinə, yalnız mətbu orqanlarının və redaksiyaların sərəncamında olan nəqliy-

yat vasitələri üçün verilir.

Təəssüflə qeyd edim ki, «Pressa» sözü yazılmış lövhələr mətbuata dəxli olmayan bəzi insanların maşınlarını «bəzəyir». Bu da Dövlət Avtomobil Məfəttişliyi (DAM) əməkdaşlarının haqlı narazılığına səbəb olur. Onlar dəfələrlə belə lövhəli maşınların KİV-lə əlaqəsi olmadığını aşkarlayıblar. MŞ onlara qarşı mübarizəsinə də fəallaşdırmalıdır.

MŞ daim xarici ölkələrin həmkarları ilə əlaqələr yaradaraq fikir mübadiləsi aparır, onların iş təcrübəsini öyrənir. 2004-cü ilin payızında Amerikada olan MŞ üzvləri mətbuat orqanlarının seçki ilində fəaliyyətinə balanslı informasiya yaymaq sahəsindəki təcrübəsinə diqqət yetirib. Bundan başqa, onlar Amerikada jurnalist təhsilinin xüsusiyyətləri, mətbu orqanlarla qarşılıqlı əlaqələrinin vəziyyəti ilə də tanış olub.

2008-ci il iyunun 21-də Azərbaycan Jurnalistlərinin V qurultayı keçirildi. Dəvət olunmuş 218 nəfərdən 202-sinin iştirak etdiyi qurultayda MŞ-nın nizamnaməsində dəyişikliklər edildi. Belə ki, Şura sədrinin səlahiyyətlərinin 2 ildən 4 ilə qədər artırılması, qurultayın iki ildən bir keçirilməsi və sədrin iki dəfədən artıq seçilə bilməməsi ilə əlaqədar məhdudiyyətlər aradan qaldırıldı. Qurultayda həmçinin Azərbaycan mediasını qeyri-peşəkarlardan təmizləmək, Mətbuat Şurasının fəaliyyətini gücləndirmək üçün tədbirlərin görülməsi lazım bilindi.

«Mətbuat Şurası özüntənzimləmə organı üçün ən əmumi formadır. Əsasən külli məlumatlıya vəstaları pesəkarlardan ibarət olan illüstratorlar dövlət həkimiyətindən asılı deyil. Onların əsas vəzifəsi kollektiv şəkildə qərar-qəbul etməklə mətbuatın istəharədə səkayətlərə baxmaqdır. Bunu etməklə Şura, onların əldə etdikləri informasiyaların keyfiyyəti barədə ictimaiyyətə zamanat verir, pesəkar jurnalistlərin məsuliyyət dasidiqlarını nümayiş edirlik və mətbuatın geniş müqavimli dövlət tənzimləməsinə ehtiyacın olmoudum göstərir».

Oğuzcan Zlatev

Azərbaycan MŞ-1 ölkəmizin keçdiyi tarixi yolun və media mühitinin bəhrəsidir.

Mətbuat Şurasının əsas fəaliyyətindən danışarkən, ATƏT-in Media Azadlığı üzrə Nümayəndəsi Miklos Haraştinin rəhbərliyi ilə nəşr olunan «Medianın özüntənzimləməsinə dair təlimat kitabçası» (Vyana, 2008) bəzi suallara aydınlıq gətirir.

Hər iki fikrin müəllifi Bolqaristanda Media İnkişaf Mərkəzinin icraçı direktorudur. Onun fikirləri şəxsi fikirdir və ATƏT-in Media Azadlığı üzrə Nümayəndəsinin nöqtəyi-nəzərini eks etdirmir. Hər halda tanış olaq.

Sual: Mətbuat Şurası nəya yararlıdır?

Cavab: Mətbuat Şurası mətbuatın məmən və etibarın yaradılması üçün xüsusilə vacibdir. Kütləvi informasiya vasitələrində keyfiyyət standartlarının yaxşılaşdırılması, dövlət və dövlət organları tərəfindən müdaxilənin qarşısının alınması; jurnalistlərə qarşı məhkəmə işlərinin sayının azaldılması.

Sual: Mətbuat Şurasının digər özüնütənzimləmə mexanizmləri ilə müqayisədə faydası nədir?

Cavab: Kollektiv organisation kimi, MS-ları ən yüksək təmsilcilik imkanlarına malikdir və buna görə də onlara daha geniş şəkildə etibar edilir. Onlar özüնütənzimləmənin ən geniş qarşılıqlı fəaliyyət formasıdır, çünki onlar bütün nöqtəyi-nazərlərin yoxlanmasına imkan verir.

Oqian Zlatev

Hazırda Azərbaycan Mətbuat Şurası jurnalistlərin, redaktorların, kütləvi informasiya vasitələri sahiblərinin və ictimaiyyət nümayəndələrini özündə birləşdirən, peşə prestijinin qaydına qalan, onların şərəf və ləyaqətinə, nüfuzuna hörmət edən peşkar jurnalist təşkilatıdır.

«RUH» Jurnalistləti Müdafiə Komitəsi. Komitə 1992-ci ilin sonunda yaradılıb və bu günə kimi fəaliyyətini davam etdirir. Bu 18 ildə «RUH» Jurnalistləri Müdafiə Komitəsi aparıcı bir quruma çevrilib. Onun fəaliyyətində həm jurnalistlərin müdafiəsinin təşkil olunması, həm də söz və mətbuat azadlığı sahəsində ölkədə baş verən hadisələrin müxtəlif beynəlxalq təşkilatlara çatdırılması xüsusi yer

tutur. Bununla yanaşı «RUH» JMK-i media ilə bağlı xeyli kitab, broşura nəşr edib.

«RUH» Jurnalistlərin Müdafiə Komitəsinin keçirdiyi tədbirlər Azərbaycanda jurnalistikyanın inkişafına yönəlib. Məsələn, 2001-ci il iyulun 13-14-də Komitə BP şirkətinin maliyyə dəstəyi ilə «Azərbaycan jurnalistikası keçid dövründə: problemlər, prespektivlər» mövzusunda konfrans keçirdi. Konfransda kütləvi informasiya vasitələrinin əməkdaşları ilə yanaşı, Bakı Dövlət Universiteti Jurnalistika fakültəsinin müəllimləri – Famil Mehdi, Cahangir Məmmədli, Qulu Məhərrəmli, Aynur Bəşirli, Zeynal Məmmədli və Akif Rüstəmov iştirak edirdilər. Bu konfransda Azərbaycan jurnalistikasının son on ildə keçdiyi yol, azad mətbuata keçid mərhələsi təhlil edilmiş, problemlərə aydınlıq gətirilmişdir. Müzakirə olunan mövzuların əhatə dairəsi çox geniş idi:

- ✓ KİV sahəsində qanunvericilik müasir mərhələdə.
- ✓ Son illərdə kütləvi informasiya vasitələrinin inkişaf meylləri.
- ✓ Azərbaycan jurnalistikasının keçid mərhələləri.
- ✓ Dövlət televiziyasının ictimai televiziyyaya transformasiyası.
- ✓ Kütləvi informasiya vasitələrində dil problemi.
- ✓ Qadın jurnalistikasının problemləri.
- ✓ Azad mətbuatın inkişafında jurnalist təşkilatlarının rolu.
- ✓ Jurnalistin peşə etikası, hüquq və davranışın tənzimləmə prinsipləri.
- ✓ KİV-in inkişafı, təhsil və s.

«RUH» Jurnalistləri Müdafiə Komitəsi vətəndaş cəmiyyətinin inkişafı, azad sözün müdafiəsi keşiyində

dayanıb. Bu Qeyri Hökumət Təşkilatı (QHT) jurnalist hüquqlarının qorunması ilə bağlı beynəlxalq təcrübəni öyrənib və yaymağı qarşısına məqsəd qoyub. Onun keçirdiyi layihələr rəngarəngdir: «Qafqaz jurnalistlər şəbəkəsi», «Media və regional integrasiya», «Diffamasiya» haqqında qanunun qəbulunda ictimai təşəbbüslerin rolü» və s.

«Yeni Nəsil» Azərbaycan Jurnalistlər Birliyi. 1995-ci ildə Azərbaycanın on güclü KİV-nin aparıcı əməkdaşları «Yeni Nəsil»i yaratdı. Təsisçilər «müstəqil, azad mətbuatın inkişafına yardımçı olmağı, jurnalistlərin hüquqlarını qorumağı, onların birləşməsinə, həmrəyliklərinin artmasına imkan verəcək mühit yaratmayı qarşıya məqsəd qoymalar».

Göstərilən məqsədə nail olmaq üçün «Yeni Nəsil» heç də adını çekdiyim təşkilatlardan geri qalmır. O da Azərbaycanda jurnalistikyanın inkişafına kömək göstərir, jurnalistlərin müdafiəsi kimi çıxış edir. «Yeni Nəsil»in nəşr etdiyi kitablar tələbə-jurnalistlərin stolüstü kitablarıdır.

1996-ci ildə «Yeni Nəsil» ən yaxşı kütləvi informasiya vasitələrini təltif etmək üçün «Media açarı» mükafatını yaradıb, eyni zamanda Bakı Mətbuat Klubunun təsisçisidir.

Birliyin minimum inkişaf programına Azərbaycan jurnalistlərinin peşəkarlıq səviyyəsini artırmaq daxildir. Mətbuatın müstəqilliyini və özünütənzimləmə mexanizmini gücləndirmək isə maksimum inkişaf programına daxildir.

Bakı Mətbuat Klubu. BMK-nin açılışı 1998-ci ilin iyununda baş verdi. BMK yarandığı gündən Azərbay-

can mətbuatının həyatında mühüm rol oynayır. «Yeni Nəsil»in Azərbaycanın görkəmli jurnalisti Nəcəf Nəcəfovun xatırəsinə həsr etdiyi «Hamının qarşısında bəyan edirik... mətbuatın özünütənzimləmə mexanizmi» kitabında oxuyuruq: «Bu klubu yaratmaqdə məqsəd söz azadlığını qorumaq, informasiya əldə etmək imkanlarını genişləndirmək, jurnalistikanın demokratik inkişafını tezleşdirmək, KİV-in informasiyaya, kommunikasiyaya ehtiyacını ödəmək, jurnalistlərin peşəkarlıq səviyyəsini yüksəltməkdir». BMK mətbuat konfranslarının, seminar, müzakirə, görüşlərin təşkili, yeni kitabların təqdimatını keçirir.

«Kütləvi informasiya Vasislərinə Dövlət Dəstəyi Fondu» (KİVDF) ən cavan təşkilatdır. Fond 2009-cu il aprelin 3-də Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanı ilə yaradılıb.

Fondun əsas məqsədi respublikada fikir, söz və mətbuat azadlığını inkişaf etdirmək, KİV-in müstəqililiyini dəstəkləmək, cəmiyyətlə KİV arasında əməkdaşlığı genişləndirmək, KİV-in inkişafını dəstəkləyən programları, layihələri maliyyələşdirməkdir. O ki, qaldı fondun vəzifəsinə, fikir, söz və mətbuat azadlığının inkişaf etdirilməsi ilə bağlı vahid dövlət siyasetinin formalasdırılmasında və həyata keçirilməsində iştirak etmək, habelə KİV-in inkişafına maliyyə təminatı yaratmaq üçün tədbirdər görəmekdir.

Jurnalist təşkilatlarının bir neçəsi haqqında qısa da olsa məlumat verdim. Onu da deyim ki, jurnalist təşkilatlarının sayı çoxdur. Məsələn, «Qadın Jurnalistlər Birliyi», «Azad Söz Jurnalistlər Birliyi», «Azərbaycan Demokratik Jurnalistlər Liqası», «Əkinçi Mətbuat Cə-

miyyəti», «İqtisadi Jurnalistlər Birliyi», «Jurnalist Təh-qiqatları Mərkəzi» və s. göstərmək olar. Demək olmaz ki, onların hamısı yüksək səviyyədə fəaliyyət göstərir, açığını desək, bəziləri formal xarakter daşıyır.

Adı çəkilən təşkilatların hamısının qarşısına qoyduqları məqsəd və vəzifə eyni olsa da, əsas budur ki, Azərbaycanda sağlam, ölkənin nəbzini tutan, dedi-qodudan uzaq olan jurnalistlərin yeni nəslinin yetişmə-sində onların rolu böyükdür.

Gəlismalar

1. Beynəlxalq jurnalist təşkilatları barədə nə bilirsən?
2. Təşkilatların yaranmasında məqsəd nədir?
3. Azərbaycanda jurnalist təşkilatlarının fəaliyyətini izlə və nəticə çıxart.
4. «Reket jurnalistikası»ndan xilas olmağın yollarını sən də axtar.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycanda media kataloqu. Bakı, 2010.
2. Azərbaycan jurnalistikası keçid dövründə: problemlər, prespektivlər (II konfransın materialları). Bakı, 2002;
3. Azərbaycan Mətbuat Şurası. Bülleten №7-9. Bakı, 2005
4. Hamının qarşısında bəyan edirik... mətbuatın özünütənzim-ləmə mexanizmi. Bakı, 2003
5. Jurnalist məsuliyyəti. Dünya Mətbuat Şuralarının təcrübəsi. Bakı, 2002
6. Medianın özünütənzimləməsinə dair təlimat kitabçası. Vyana, 2008
7. Prinsiplər və reallıq. Bakı, 1997, №1-2
8. Rüstəmov A. Jurnalistika. Bakı, 2005
9. Vəliyev H. Beynəlxalq jurnalist təşkilatları. Bakı, 2005

Fəsil 11

Mətbuat janrları

- Janr anlayışı
- İnförmasiya janrları
- Analistik janrlar
- Bədii publisistik janrlar

Janr anlayışı

Ədəbiyyatşunaslıqda olduğu kimi, jurnalistikyanın da janrları vardır. Mətbuat orqanları qarşılara qoyduğu vəzifələri mətbuat janrları vasitəsilə yerinə yetirir. Odur ki, janrların öyrənilməsi vacibdir. Professor Famil Mehdi «Mətbuat janrları» kitabında yazar ki, mətbuatın səmərəliliyi, təsirliliyi, eləcə də, hər bir jurnalistin mənali yaradıcılıq fəallığı birinci növbədə janrların imkanlarından necə istifadə olunmasından, bunun üçün hər bir janrin özünəməxsus xüsusiyyətlərinin sırlarına nə dərəcədə yiyələnməsindən çox asılıdır. «Başqa sözlə, publisistika, jurnalistika sənətkarlığı-yaradıcılığın əsas mahiyyətini və səviyyəsini müəyyən edən bu amil bila-vasitə və tamamilə janrlarla, formalarla bağlıdır».

Bəs, janr anlayışı nəyi nəzərdə tutur? Janr və onun növləri barədə fikirlər çoxdur. Azərbaycan Ensiklopediyasında janr haqqında belə yazılıb: «Janr (fr. lat – növ) – bədii yaradıcılığın tarixən formalılmış növü. Jurnalist yaradıcılığında janrlar tarixi inkişaf yolu keçmiş, daha da təkmilləşmişdir.

Rus alımlarından M.S.Çerepaxov, J.P.Proxorov, V.D.Pelt öz tədqiqatlarında janrlar barədə fikirlər söyləmiş, ümumi və fərqli cəhətlərini göstərmişlər. Məsələn, V.D.Peltə görə «yanr həyatı situasiyanı, faktı, ideyani, fikri ifadə etmə formalarından biridir».

Mətbuat janrlarının təsnifatı ilə bağlı rus alımları ilə yanaşı azərbaycanlı alımlar də məşğul olmuşlar. Nureddin Babayev, Famil Mehdi, Şirməmməd Hüseynov, Nəsir İmanquliyev, Ceyran Əbdürəhimova, Cahangir Məmmədli, Seyfulla Əliyev və başqlarını göstərmək

olar. Onların hər biri mətbuat janrları barədə ətraflı fikirlər söyləmişlər. Janrin bir sıra xüsusiyyətlərini, cəhətlərini dəqiqləşdirərkən, onun əsas mahiyyətini nəzərə almaq lazımdır. Tərif verərkən onlar nəzərə alınmalıdır.

Famil Mehdi məhz deyilənləri nəzərə alaraq janr haqqında öz fikrini belə müəyyənləşdirir:

Janr fikrin, idəyanın, real hadisə və faktların konkret məqsəd və vəzifə, predmet, dil-üslub, həcm, zaman və məkan özünəməxsusluğunu ilə tarixən formalasmış kompozi-siya və məzmun vəhdətində ifadə olunması formasıdır.

Famil Mehdi

Deməli, janrlar zərurət nəticəsində yaranmış və bu zərurət qəzetlərin formalaşmasına gətirib çıxarmışdır. Yeni yaranan qəzetlər ilk növbədə xəbər yanına müraciət edirlər. Ölkə həyatında baş verən hadisələr barədə qəzetlər əvvəllər qısa, ləkonik xəbərlər verməklə kifayətlənmiş, sonralar faktları təhlil etmək, hadisələri qiymətləndirmək, şərh etmək tələbi qarşıya çıxdı. Bu da yeni janrların – müsahibə, korrespondensiya, reportaj, oçerk və s. yaranmasına səbəb oldu. «Əkinçi»yə diqqət yetirsək görərik ki, burada jurnalistika janrları öz əksini tapıb.

Qəzətdə «Elm xəbərləri», «Təzə xəbərlər» və «Əkin və ziraət xəbərləri» başlığı altında dərc olunan xəbərlər həmişə yiğcam olurdu. Bəzən bu xəbərlər korrespondensiyani və ya icmalı xatırladırdı. «Əkinçi» bi-

rinci sayında (22 iyul 1875) yazırkı ki, «Təzə xəbərlər» şöbəsində ticarət, Rusiya və qeyri dövlətlərin politika xəbərlərindən danışmaq olacaqdır. Rusiya dövləti tərəfindən öz tabelərinə sadiq olan hökmərdən xəbər veriləcəkdir-bizim kənd sudlarında, ya miravoy sudda və ya okrujnoy sudda qət olan işlərin ümdəsinin qətnaməsi olacaqdır. Müxtəlif mövzulara toxunan «Əkinçi» 1877-ci ilin 9-cu sayında bildirirdi ki, «...indi bizim qəzeti oxuyanlar bizdən ancaq təzə xəbərlər istəyir...». Oxucuların arzusunu nəzərə alan qəzet Azərbaycandan xəbər verməklə kifayətlənmir, Qafqazdan və Rusiyadan da xəbərlər dərc edirdi.

Azərbaycan mətbuatında «Əkinçi»dən sonra nəşrə başlayan mətbü orqanlar da jurnalistikyanın demək olar ki, bütün janrlarından istifadə edib. «Molla Nəsrəddin» jurnalı satirik publisistikanın ən yaddaşalan nümunələrini yaratdı. O dövrün jurnalistikasında kimsəyə yarınmaq yox idi. Həqiqət janrı tələblərinə uyğun olaraq oxuculara çatdırılırdı.

Təəssüflər olsun ki, indi bəzi məqalələr kiməsə qulluq göstərmək xatirinə yazılır. Və ya kimisə «vurmaq» üçün sıfarişlə qələmə alınır. Hələ bu harasıdır. Qəzetlərin bir qismi «anons» dərc edir, lakin sonra ondan xəbər çıxmır. Deməli, redaksiya ilə əks tərəf arasında sövdələşmə baş tutub. Belə hallar nə jurnalistə, nə də redaksiya kollektivinə başçılığı gətirmir. Bu üzdəniraq yazınlarda da janr pozulur, etik normalar gözlənilmir.

Qəzet janrlarının ümumi və fərqli cəhətləri vardır. Ümumi cəhətə ilk növbədə insanpərvərlik, müasirlik, sənədlilik, maarifçilik, kütləvilik, doğruluq, mövqe aydınlığı daxildir.

Bu bölgünü artırmaq da olar. Lakin göstərilən bu təxmini bölgü mətbuat qarşısında yeni tələblər qoyur. Fərqli cəhətləri prof. F.Mehdi aşağıdakı kimi qeyd edir: tədqiq olunan predmetin, obyektin xüsusiyyətləri; konkret məqsəd və vəzifə; müraciət olunan həyat həqiqətlərinin əhatə dairəsi; dil-üslub xüsusiyyətləri. Janrların oxşar və fərqli cəhətlərini bilmək hər halda əhəmiyyətlidir.

Jurnalistika nəzəriyyəsi ilə məşğul olan tədqiqatçılar janrları üç qrupa böлürlər: informasiya, analitik, bədii-publisistik. Onların hər üçü haqqında qısa da olsa danışmağı lazımlı bilirik.

İnformasiya janrları

İnformasiya janrları ən çox informasiyalılığına görə seçilir. Bura daxil olan janrlar informasiyaları özü-nəməxsus formada yerinə yetirir. Tədqiqatçı V.V.Vorosilova görə bura xəbər, qeydlər, müsahibə, söhbət, repлиka, şərh, reportaj və hesabat daxildir. Digər rus tədqiqatçısı A.A.Tertiçiniy bu bölgünü belə qəbul edir: xəbər-korrespondensiya, xəbər-hesabat, xəbər-müsahibə, sual-cavab, reportaj, nekroloq, blits sorğu. F.Mehdi xəbər, müsahibə, hesabat və reportajı informasiya janrlarına daxil edir. C.Məmmədli isə son tədqiqat əsərində A.A.Tertiçinin yuxarıdakı bölgüsünü cüzi ixtisarla əsas kimi qəbul edir.

Bəs bu bölgülərin hansını qəbul etmək olar? Yuxarıda adı çəkilən müəlliflərin hansının düz, hansının yan-

lış olduğunu demək olmaz. Çünkü müasir jurnalistikyanın inkişafı baxımından onları artırıb azaltmaq da olar. Deməli, bu bölgülər şərtidir.

Bunu nəzərə alaraq, informasiya janrlarından xəbər, xəbər-hesabat, müsahibə, reportaj barədə söhbət açmağı məqsədə uyğun saydıq.

Xəbər

Xəbər janrların ən qədimidir. O mətbuatla birgə yaranmış, uzun bir yol keçmiş və püxtələşmişdir.

Xəbər nədir? Əvvəlcə bu suala cavabı aydınlaşdırıq. Cavablar müxtəlifdir. İsveç jurnalisti Erik Fichtelius «Jurnalistikyanın on qızıl qaydası» kitabında göstərir ki, «bu məfhumun (xəbərin – A.R.) yaxşı, geniş nəzəri tərifi yoxdur» C.Məmmədli isə «Müasir jurnalistikyan» kitabında qeyd edir ki, «ona (xəbərə – A.R.) tərif vermək mümkündür». Bizcə, F.Mehdi xəbərə çox düzgün tərif verib: «Xəbər günün mühüm hadisə və faktlarını yığcam və operativ şəkildə əks etdirən, izah və şərh edən, beləliklə də oxucuya, dinləyiciyə təsir göstərən, ictimai rəy yaradan ən çevik jurnalistikyanıdır».

C.Məmmədli F.Mehdinin xəbərin «izah və şərh edən» fikri ilə razılaşmır. Və yuxarıda adı çəkilən kitabın 212-ci səhifəsində göstərir ki, «jurnalistikyanın qərb standartları məhz xəbərdə jurnalistin izahı və şərhini bildirməsini qəbul etmir».

Müəllif bunu qərəzliyə gətirib çıxaracağı ilə izah edir. Yenə həmin kitabın 213-cü səhifəsində C.Məmmədli əvvəl dediyi fikrə düzəliş edir. O, yazar: «Lakin beynəlxalq jurnalistikyanın ələmində – məsələn, rus jurnalisi-

tikasında xəbərdə müxbirin izah və şərhləri özünü çox aydın göstərir. İtaliya, İspaniya və s. ölkələrin jurnalistikasında da xəbərdə faktın izahı və şəhi özünü biruzə verir». Deməli, yeri gəldikdə xəbərə izah və şəhər vermək lazımdır.

Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, xəbər yenilik deməkdir. Onun əsasında ictimai hadisə dayanmalıdır.

Xəbər-informasiya yazan jurnalist bir sıra keyfiyyətləri nəzərə almalıdır. İsveç jurnalisti Erik Fichteliusa görə əgər informasiya məlumatı aşağıdakılara toxunursa onu nəzərə almaq məsləhətdir:

- Ənənəvi müzakirə predmetinə
- Yaxın məsaflədən praktiki hadisələrə
- O dadisələr ki, bir tərəfdən sensasiya və ya gözlənilməz xarakter daşıyır
- Digər tərəfdən isə bu hadisələrin iştirakçıları qeyri-rəsmi şəxslərdir
- Bu hadisələr anlayışa uyğundur
- İnsanlar üçün əhəmiyyət daşıyır
- Ümumi mövzunun bir hissəsi olaraq qısa müddət ərzində baş verir
- Eyni zamanda mənfi çaları var
- Ənənəvi mənbələrdən daxil olur

İki Norveç alimi də öz araşdırılmalarında bu nəticəyə gəlmişlər. Təbii ki, yuxarıda deyilənlər fəaliyyət üçün direktiv deyil.

İsveç jurnalistindən fərqli olaraq professor F.Mehdi xəbər janrının daha çox ictimai məzmununa diqqət yetirməyi lazımlı bilir. O, informasiyanın – xəbərin əhəmiyyətini belə ifadə edir:

- Xəbər ictimai hadisələr, yeniliklər carşısıdır

- Xəbər elm, bilik mənbəyidir
- Xəbər siyasətçilər tərbiyəçisidir
- Xəbər milli oyanış, dirçəliş, inkişaf təkanvericisidir
- Xəbər mübarizə formasıdır
- Xəbər ən yaxşı əməller, peşələr, sənətlər yol göstəricisidir.
- Xəbər yüksək insani hisslər, emosiyalar törədicisidir
- Xəbər ədəbi, bədii, dini, iqtisadi, ticarət və s. sahələrdə əlaqələr, yaxınlaşmalar bələdçisidir
- Xəbər daha çox sinaqdan çıxmış fikir mübadiləsi əlaqələndiricisidir
- Xəbər faktlar sistemidir
- Xəbər dəhmərləmək, səfərbər etmək, hərəkətə gətirmək vasitəsidir...

Sovet dövründə qəzetlərdə dərc edilən xəbərlərə verilən əsas tələblərdən biri onun partiyalı olmasınaydı. Lakin indi mətbuatda müstəqillik yaranmışdır. Bu müstəqillik imkan verir ki, vaxtilə jurnalistlərin toxuna bilmədikləri mövzulara toxunsunlar.

Hər bir xəbər faktlara əsaslanmalıdır. Fakt yoxdursa xəbər də yoxdur. Mətbuatda ayrı-ayrı faktları, hadisələri sadalamaqla iş bitmir. M.Qorki göstərir ki, fakt hələ həqiqət demək deyildir. Həqiqəti faktdan çıxarmaq lazımdır. Bir misal:

***YUNESKO Azərbaycanda muğamın inkişafına
650 min dollar ayırıb***

YUNESKO muğamların milli mədəni sərvət kimi Azərbaycana aid olduğunu təsdiqləyən sənəd imzalandıqdan sonra bununla bağlı maliyyə məsələsini də həll edib.

Azərbaycanda müğamin inkişafına 650 min dollar məbləğində vəsait ayıran YUNESKO bu qərari ilə müğam sənətinin qorunması üçün bir sıra tədbirlərin görülməsini zəruri hesab edir. Bu məqsədlə də qurumun ekspertləri azərbaycanlı mütəxəssislərlə birgə müğamı qorumaq və inkişaf etdirmək üçün tövsiyələrdən ibarət fəaliyyət proqramı hazırlayıb. 5 il ərzində yerinə yetirilməsi tövsiyə edilən fəaliyyət planı dörd hissədən ibarətdir.

Ayrılan vəsaitə gəlincə, bu bir neçə qurum arasında bölünəcək... Hələlik konkret bəlli olan budur ki, ümumi vəsaitin 20 min dolları görkəmli sənətkar Alim Qasimovun Beynəlxalq Mərkəzinə ayrılaceq («525-ci qəzet», 2004, 28 fevral)

Misalda faktın izahı verilir, bildirilməsi lazım gələn əhvalat haqqında nisbətən geniş təsəvvür yaradılır.

Başqa bir misala müraciət edək:

***«Erməni soyqırımı»ni
AŞ PA-ya çıxarmağa cəhd göstərirlər***

Ermənistən parlamentinin AŞ PA-da təmsil olunan nümayəndə heyətinin üzvləri bunun üçün kifayət qədər imza topladıqlarını bəyan ediblər. Onu da qeyd edək ki, qondarma soyqırım məsələsinin AŞ PA-nın gündəliyinə salınmasına ötən il də Ermənistən parlamentariləri cəhd göstərmişlər. Ancaq sonra bu məsələ baş tutmadı. İndiki məqamda isə «Erməni soyqırımı»nın tanudılması məsələsinə daha çox imza, yəni 120 nəfərdən çox deputatin dəstək verdiyi bildirilir. Və say çoxluğunun olması məsələsinin gündəmə gətirilməsinin mümkünliyünü təsdiqləyir. Ancaq millət vəkili. Azərbaycanın AŞ PA-də təmsil olu-

nan nümayəndə heyətinin üzvü Gültəkin Hacıyeva belə düşünmür. Xanım Hacıyeva ermənilərin növbəti cəhdinin də ugursuz olacağını deyir. Onun sözlərinə görə, əslində ermənilərin belə bir təşəbbüs göstərməsi təsadüfi deyil. İndiyə qədər qondarma soyqırım məsələsinin müxtəlif beynəlxalq qurumlarda, o cümlədən ötən il AŞ PA-da qaldırıldılığını söyləyən millət vəkili «ermənilər bu istiqamətdə bir əsrən çoxdur ki, təbliğat aparırlar. Əslində türklər erməniləri deyil, ermənilər türkləri qırıblar. Və ötən il AŞ-da bu məsələ qalxarkən indiyə qədər qurumda baş verməyən hadisə oldu». – dedi. G.Hacıyevanın sözlərinə görə. Azərbaycan parlamentariləri və türkiyə millət vəkillərinin əsaslı çıxışlarından sonra «erməni soyqırımı»nın tanınmasına imza atmış 85 deputatin əksəriyyəti öz imzasından imtina edib. Bu il də eyni vəziyyətin yaranacağını ehtimal edən millət vəkili erməniləri dəstəkləyən deputatların əksəriyyətinin Türkiyə və Azərbaycanla o qədər də isti münasibətləri olmayan ölkələrin nümayəndələri olduğunu dedi («Şərq» qəzeti, 2002, 14 fevral).

İctimai hadisə kəsb edən belə bir xəbərdə xalq onun mahiyyətini dərk edir, özünü gələcək gözlənilməz hadisələrdən qorumaq üçün nəticə çıxarır.

Hər bir jurnalist öz mənbələrinə qayğı ilə yanaşmalıdır, onu yoxlamalı, dəqiqləşdirməlidir. Jurnalistə informasiya verən bəzi adamlar qərəzli, hətta böhtan xarakterli materiallar da verə bilərlər. Jurnalist bunu dərk etməli, ayıq-sayıq olmalı, aldığı informasiyanı dəqiqləşdirməlidir. Jurnalist həmçinin informasiyanın anonim mənbələri ilə işləməli olur. Belə vəziyyətdə informator ilə jurnalist arasında bir-birinə inam, həm də səmimi münasibət olmalı, jurnalistikyanın vicdanlıq dok-

trinası unudulmamalıdır.

Jurnalıstlər arasında «boyat xəbərlər» ifadəsinə tez-tez rast gəlmək olar. Bu o xəbərlərdir ki, bəzi qəzetlər hadisədən bir neçə gün keçəndən sonra onun haqqında oxuculara məlumat verir. Xəbərin əhəmiyyəti avtomatik olaraq o zaman artır ki, təsvir edilən hadisə qəzetiñ çapa imzalanmasından bir az əvvəl baş versin və informasiya dəyəri qazana bilsin. Bir sözlə, operativlik xəbərə-informasiyaya verilən əsas tələblərdən biridir. Bu tələbi qorumaqla redaksiyalar oxucu auditoriyasını əldə saxlaya bilər.

Qeyd edim ki, xəbər (informasiya) janrında hazırlanan materialların aşağıdakı suallara cavab verməsi tələb olunur: Nə?, Harada?, Nə vaxt?, Necə?, Kim?, Nə üçün? Famil Mehdi qeyd edir ki, mətbuatda bu suallara əhəmiyyət verilməməsi onunla nəticələnir ki, əgər xəbər gecikibse vaxt qeyd olunmur, gizlədir, kimlər tərəfindən baş verdiyi, yəni hadisənin əsas törədicisi insan unudulur, hətta iş o yerə çatır ki, bəzən yer, məkan yaddan çıxır. Bu isə ən əhəmiyyətli xəbəri belə konkret sənədlilikdən məhrum edir, əhəmiyyətini azaldır.

Xəbər yazan jurnalıst onun **lidinə** diqqət yetirməlidir. Nədir Lid? **Lid** ingilis sözü olub, «**aparıcı, başçı, rəhbər**» deməkdir. Xəbərin lidi, yəni ilk cümləsi və ya cümlələridir.

Diqqət!

- Lid xəbərin canıdır
- Lid oxucunu yazıya dəvət etməlidir
- Lid xəbərin başlangıç cümləsidir

Nümunələrə baxaq:

*Kür çayında suyun artması ətraf kəndlər üçün təhlükədir.
Oşda ölenlərin sayı 75-ə çatdı. Müvəqqəti hökumət
Rusiyadan qoşun yeritməyi xahiş etdi.*

Birinci xəbərin lidi bir, ikinci xəbərin lidi isə iki cümlədən ibarətdir.

Deməli, xəbər yazarkən, onun ilk cümləsinə – lidi-nə diqqət yetirmək lazımdır.

«Xəbərçilik» (Bakı, 2007) dərsliyində göstərilir ki, lidlər xəbər çatdırma texnikasına görə, iki yerə bölünür:

1. Birbaşa lid;

2. Dolayı lid.

İsti xəbərin lidi birbaşa, soyuq xəbərin lidi isə adətən dolayı lid olur. Bir sözlə, isti xəbərin lidi xəbər piramidasına, «qapı»dan, yəni birbaşa girmək yolu tutduğu, soyuq xəbərin lidi xəbər piramidasına dolayı ilə «baca»dan düşməyi təklif edir.

Aydın olsun deyə, nümunəyə müraciət edək.

*Dünen bir qrup Nardaran
sakinini Bakı Dairəvi Yolun
qəsəbədən keçən hissəsinə to-
plasaraq aksiya keçirib. Belə
ki, yol çəkilisi ilə əlaqədar ob-
yektləri və mülklərin sökülməsi
nəzərdə tutulan sakinlər
əraziyə gələrək burada aparı-
lan rikənit işlərini dəyandırıb-
lar.*

*Lid, iki cümlə,
Kim? Nardaran sakinləri
Harada? Bakı Dairəvi
Yolun qəsəbədən keçən his-
səsində
Nə zaman? Dünen
Necə? Bir qrupla
Nə? Etiraz aksiyası
Nə üçün? Obyekti və mülk-
lərinin sökülməsi məqsədilə*

Bu xəbər isti xəbərdir. Lidii iki cümlədən ibarətdir. Birinci cümlə kim? Nə? Harada? Nə vaxt? Necə? sualla-

rına cavab verir. İkinci cümlədə isə Nə üçün? sualı açıqlanır. Yazının sonraki hissəsində hadisənin təfərrüati verilir.

Aşağıda soyuq xəbərə diqqətimizi çəkək:

Amerikalı pop ulduzu Madonna Nyu-York statında at sürərkən yuxılıb və yingül zədələnilib. Bu barədə «Nyu-York Post» qəzeti yazdı. Amerikalı müğənninin sürdüyü at gözlanılmadən kolların arasından çıxan paparatsidən qorxub.

Bu soyuq xəbər üç cümlədən ibarətdir. Və Kim? (Madonna), Harada? (Nyu-Yorkda), Nə? (at sürərkən) suallarına cavab verir. Burada lid Madonnannın at çapması üzərində qurulub.

Ümumiyyətlə, təcili xəbərlər onu qəbul edənə tez təsir edir, nəinki keçikmiş xəbərlər. Həyatımız müxtəlif hadisələrlə zəngindir. Mövzular çoxdur, ancaq informasiya o vaxt xəbərə çevrilir ki, burada Hiebert, Unqurait və Bohn birgə yazdıqları «Kütləvi informasiya vəstələri» (Xəzər Universitetinin nəşri. Bakı, 2005) kitabında qeyd etdikləri meyarlara uyğun gəlsin:

- Yeniliyin vaxtında verilməsi;
- Yaxınlıq (doğmaliq);
- Məşhurluq;
- Maraq.

Yeniliyin öz vaxtında verilməsi o deməkdir ki, «heç nə dünənki qəzet qədər köhnə deyil!». Belə xəbərləri radio bir saat, televiziya isə bir saatdan bir günə kimi din-

ləyici və tamaşaçıya çatdırır. O ki, qaldı qəzetlərə, xəbərlərin ömrü bir günlük olur.

Yaxınlıq (doğmalıq) deyəndə xəbərin dəyərləndirilməsində coğrafi amilləri nəzərə almaq lazımdır. Məsələn, Ağdamın Quzanlı kəndində «Qarabağ»la Bakının «Neftçi» komandaları arasında keçirilən futbol oyunu, təbii ki, qarabaqlılar üçün daha doğmadır.

Məşhurluq hadisə iştirakçısının tanınmış şəxs olmasıdır. Belə xəbər vacib sayılır. Əgər ölkə başçısı yeni futbol meydanının açılışında istirak edib topu oyuna daxil edirse, bu ölkə səviyyəsində yayımlanan xəbər olur.

İnsanların marağı həmisi bizi cəlb edən və diqqətimizi özündə saxlayan məsələdir. Odur ki, insanların nəyə daha çox maraq göstərdiyini bilmək lazımdır. Çox şey-yumor, lətifə, qəribəlik, qeyri-adilik, münaqişə, macəra və s. insanların marağına səbəb olur. Əgər diqqət yetirmisinizsə, qəzetlərin manşetində yuxarıda sadalananlara tez-tez rast gəlirik. 2001-ci ildə Nyu-Yorkda ümumdünya ticarət mərkəzinin terrorçular tərəfindən partladılması və yaxud 2010-cu ilin may ayında Kürün daşması xəbərini oxucu və tamaşaçılar daha yaxşı yadda saxlayırlar.

Mətbuatda dərc edilən xəbərlərin qısa, geniş növləri vardır ki, bunların hər ikisindən istifadə olunur.

Xəbər hesabat

Demək olar ki, qəzetlərin əksəriyyətində müxtəlif mövzularda hesabat dərc edirlər. Bu hesabatlar konfranslara, yığıncaqlara, seminarlara, görüşlərə və s. həsr olunur. F.Mehdi yazır ki, hesabatın başlıca vəzifəsi mü-

racıət etdiyi obyektdə tədbirin, mərasimin gedişini diq-qətlə izləmək, təhlil etmək, baş vermiş və verəcək yeniliklər, onların nəticələri, xarakter cəhətləri, əhəmiyyəti, inkişaf meylləri, adamların əhval-ruhiyyəsi, yenilik yaratmaq və gələcəkdə bunu daha da genişləndirmək və möhkəmləndirmək cəhətləri haqqında oxucuya real, ətraflı, dolğun informasiya verməkdən ibarətdir. Jurnalist həmçinin yalnız müşahidəçi kimi hərəkət etməyib hadisələrə özünü, müşavirədə iştirak edənlərin münasibətini öyrənir, fikir irəli sürür, yeri gəldikdə ümumi-ləşdirmələr aparır və qiymət verir.

Jurnalistikanın janrları haqqında fikir söyləyən tədqiqatçı alımlar hesabatın bir neçə növünü qeyd edirlər. «Jurnalistika məsələləri» (Bakı, 1966) adlı dərs vəsaitində 3 növü göstərir. F.Mehdinin «Mətbuat janrları» adlı kitabında isə hesabatın 6 növü qeyd edilir: operativ-informatik, birbaşa operativ problem, analitik, konkret mövzuda, özünə hesabat. Müəllisin bu bölgüleri də şərtidir.

Konkret mövzuda yazılmış hesabata aid bir nümunəyə diqqət yetirək:

Tələbələrin fənn olimpiadasının ikinci turu keçirilib

Dünən Bakı Slavyan Universitetində ali məktəb tələbələrinin növbəti fənn olimpiadasının II turunun açılış mərasimi olub. Mərasimdə təhsil naziri Misir Mərdanov, nazir müavini İradə Hüseynova, Bakı Slavyan Universitetinin rektoru Kamal Abdullayev, Bakı Dövlət Universitetinin rektoru Abel Məhərrəmov və digər universitetlərin rəhbərləri, təhsil işçiləri iştirak ediblər.

Tədbiri giriş sözü ilə açan təhsil naziri Misir Mərdanov bildirib ki, ali məktəb tələbələrinin respublika fənn olimpiadası ali peşə təhsili sistemində mütəxəssis hazırl-

lanmasının keyfiyyətinin yüksəldilməsi və istedadlı tələbələrin aşkar edilməsi məqsədilə hər il keçirilən ənənəvi tədbirlərdən biridir. Onun sözlərinə görə, bu olimpiada respublika ali məktəblərində təhsil alan tələbələrin müxtəlif fənlərə marağını artırmaq və həmin fənlər üzrə onların hazırlıq səviyyəsini nümayiş etdirmək üçün şərait yaradır:» 2003-cü ilə qədər olimpiada dörd fənn-riyaziyyat, fizika, kimya və informatika üzrə keçirilib. 2003-cü ildə olimpiada fənləri sırasına Azərbaycan dili, Azərbaycan tarixi və xarici dillər əlavə edilib. 2007-ci ildən etibarən Təhsil Nazirliyi ali məktəb tələbələrinin fənn olimpiadalarını Təhsil İşçiləri Azad Həmkarlar İttifaqı Respublika Komitəsi ilə birgə keçirir. Görülən işlər nəticəsində hər il tələbələrin fənn olimpiadalarına marağı artır». Təhsil naziri deyib ki, ali məktəblərin XIV Respublika fənn olimpiadasında iştirak etmək hüququnu 28 ali məktəbdən 544 tələbə qazanıb. Onun dediyinə görə, tələbələrin fənlər üzrə bölgüsünün təhlili göstərir ki, tələbələr tərəfindən ən böyük maraq ingilis dili fənninədir. Olimpiadanın qaliblərinə Təhsil Nazirliyinin hədiyyələri ilə yanaşı, nazirlik və Təhsil İşçiləri Azad Həmkarlar İttifaqı Respublika Komitəsinin diplomu təqdim olunacaq. Qaliblərə, onları hazırlaşdırın müəllimlərə və münsiflər heyətinin sədrlərinə təhsil İşçiləri Azad Həmkarlar İttifaqı Respublika Komitəsi tərəfindən təsis edilən pul mükafatları veriləcək.

Daha sonra BSU-nun rektoru Kamal Abdullayev. BDU-nun rektoru Abel Məhərrəmov, təhsil nazirinin müavini İradə Hüseynova danışaraq, ölkədə ənənəvi fənn olimpiadalarının keçirilməsini yüksək qiymətləndirib, tələbələrə uğurlar diləyiblər.

(«525-ci qəzet», 2009, 17 noyabr)

Müsahibə

Jurnalistlər arasında belə bir deyim var: müsahibə mətbuatda «ayaq tutub yeriyir». Obrazlı bu deyimdə bir həqiqət var. Bəzən qəzətin bir nömrəsində 3-4 müsahibə dərc olunur. Görünür bu da janrin informasiyalılığından irəli gəlir.

Müsahibə ingilis dilindən tərcümədə söhbət deməkdir. Bu söhbət bir və ya bir neçə adamla aparla biler. Müsahibə aparan jurnalist müəyyən etməlidir ki, müsahibə nə barədədir və hansı məqsədlə aparılır. Buna görə suallar əvvəlcədən tərtib edilməlidir. Nəzərə almaq lazımdır ki, suallar sual formasında verilməlidir, təsdiq formasında yox. Jurnalist iki suali birdən verməməlidir. Belə olan şəraitdə respondentin sualdan yayınmasına şərait yaranır. Suallar konkret, ləkənik olmalıdır.

Kanada reportyoru, yazıçı və jurnalisti, pedaqoq Con Savotski jurnalistin müsahibə üzərində işlərkən buraxdığı on «nöqsanın» siyahısını tərtib etmişdir:

- Bir kəlməlik cavablara («bəli»-«xeyir») imkan verən
- Sual əvəzinə təsdiq cümləsi
- Bir dəfəyə iki sual
- Həddən artıq yüklənmiş sual
- Cavabı istiqamətləndirən sual
- Sualın içinde şərh və məsələyə şəxsi qiymətini vermək
- Sualda təxminlər və uydurmalar
- Sualda şışirtmə
- Sualda kimisə qaralamaq
- Başa düşülməsi, çox çətin olan suallar

Etiraf edək ki, jurnalistlər çox vaxt bu qadağalara əməl etmirlər. Özü də ən çox həddindən artıq yüklənmiş

suallara meyl edirlər. Halbuki, yuxarıda qeyd etdiyim kimi konkret, ləkonik suallara üstünlük verilsə yaxşıdır. Qiça, yiğcam sualla bağlı iki nümunəyə nəzər yetirək. Onlardan biri müğənni Aybəniz Haşimova ilə, digər isə «Rəşid ömrü» filminin redaktoru Ceyhunə İbrahimova ilə aparılmış müsahibələrdir:

-Müəlliminiz kim idi?

-İnsanlarda nəyi qəbul edə bilmirsiniz?

-Qızınızın səsi varmı?

(«Bizim əsr», 2004.13-19 mart)

-Rəşid Behbudovla bağlı xeyli sənədli film çəkilib, «Rəşid ömrü» bu filmlərdən nə ilə fərqlənir?

-Bəs rejissor işi baxımından film necə qiymətləndirilir?

-Rəşid Behbudovun yaxınları filmi necə qarşılıdlar?

(«Bizim əsr», 2004, 13-19 mart)

Bu suallara respondent də aydın və dolğun cavab verir. Çünkü hər bir sual bir aspektdə nəzərdə tutulub.

Müsahibənin bir sıra növləri var ki, biz ona mətbuatda tez-tez rast gəlirik: Müsahibə dialoq müsahibə monoloq, müsahibə rəy, müsahibə anket və s.

Müsahibə-dialoqda söhbət jurnalistlə bir və ya bir neçə şəxs arasında olur. Müsahibə-monoloqda jurnalist seçdiyi mövzu ilə əlaqədar həmin sahə üzrə mütəxəssisə müraciət edir, aldığı sualların cavabını qələmə alır. Müsahibə-rəy qısa olur. Məqsəd konkret məsələ barədə müsahibin fikrini öyrənməkdir. Bəzən eyni suala bir neçə respondent cavab verir və bu cavablar ictimai maraqlı doğurur. Müsahibə-anket əsasən yaradıcı şəxslərlə təş-

kil edilir. Əvvəlcədən hazırlanmış suallar onların öz yaradıcılıqları, görülmüş işlər və nəzərdə tutduğu planları barədə olur.

Reportaj

Azərbaycan Sovet Ensiklopediyasında deyilir ki, reportaj (ingilis dilindən tərcümədə **report-bildirmək**, xəbər vermək deməkdir) – jurnalistikannın günün aktual məsələlərindən bəhs edən informasiya janrıdır. Yenə F.Mehdiyə müraciət edək. O, yazır ki, reportajın vəzifəsi baş verən ictimai əhəmiyyətli ən əlamətdar, xarakterik, tipik, hətta bir çox halda qeyri-adi hadisənin obranızı canlandırmaq yolu ilə oxucuya, tamaşaçıya operativ publisistik informasiya verməkdən ibarətdir.

Müsahibə kimi populyar olan reportajda hər hansı hadisənin şahidi və ya iştirakçısı olan jurnalist həmin hadisə haqqında operativ məlumat verir. Burada jurnalist həddindən artıq sərbəstdir, bütün hadisələr onun gözü qabağında baş verdiyindən onu elə təsvir edir ki, sanki oxucu özünü orada hiss edir.

Yadda saxla!

Reportaj gerçaklılığın başlıca olaraq ən maraqlı və ən mühüm hadisələri bəzədə məlumat vermək məqsədi güdən informasiya vəciyyəli materiallara aididir.

Xəbər janrından danışarkən qeyd etdi ki, xəbər hadisə barədə məlumat verir. Reportaj da hadisə haqqında məlumat verir. Bəs aralarındaki fərq nədir? Fərq odur ki reportaj əgər televiziya üçün hazırlanıbsa hadisənin necə baş verdiyini göstərir, mətbuat üçün hazırlanıbsa, jurnalist gördükərini əyani şəkildə oxucuya çatdırır.

Həyatımız gözlənilməz hadisələrlə zəngindir. Onların hamısından reportaj yazmaq mümkündür. Lakin buna ehtiyac yoxdur. Jurnalist-reportyor xarakterik olanını, əhəmiyyətlisini seçib yazmalıdır.

Nümunə üçün «Azərbaycan ordusu» qəzetində «Vətənə sədaqət andı» sərlövhəli xarakterik reportaj müraciət edək. Gənclərin hərbi hissədə andiçməsinə həsr olunmuş reportajı qısa ixtisarla təqdim edirəm:

«N» bölməsində minlərlə zabit və əsgər yetişdirən bir təlim mərkəzi var. Mənca bura təkcə hərbi təlim mərkəzi deyil, həm də kişilik, iradə, dözüm məktəbidir...

Mərkəzdə yerləşən «N» saylı hərbi hissəsindəki gənc əsgərlərin andiçmə mərasimində iştirak edirəm. Hamının üzündə sevinc, fərəh sezilir.

«Farağat». «Diqqət». «Mərkəzə» komandası verilir.

Dövlət bayrağı mərasimə gətirilir... Azərbaycan Dövlət Himni səslənir.

Vətənimizin suverenliyi, azadlığı uğrunda həlak olan şəhidlərimizin ruhunu bir dəqiqlik sükutla yad edirlər.

Sonra polkovnik-leytenant N.Əhmədov komandanlığ adından gənc əsgərləri salamlayaraq, həyatın sinaq dövru, kişilik məktəbi sayılan əsgəri xidmətdə onlara ugurlar arzulayır və təbrik edir.

Təbrikdən sonra gənc əsgərlərin hərbi and qəbul et-

məsi üçün göstəriş verildi: «Azərbaycan Respublikasına xidmət edirəm»-hər bir əsgər and içdikdən sonra bu söz-ləri böyük həyəcan hissi ilə ifadə etdilər....»

(«Azərbaycan ordusu», 2001, 21 noyabr)

Reportaj diqqəti cəlb edir, bu gün və hər gün aktualdır. Reportyor gənclərin bu müqəddəs günündə onların görüşünə gəlmış valideynləri də danışdırır, onların ürək sözlərini oxuculara çatdırır.

Elə reportajlar da var ki, kollektiv jurnalist əməyinin məhsuludur. Bayram şənliklərinə və yaxud ölkə başçısının səfərlərinə həsr olunmuş reportajları bir neçə reportyor hazırlayıır.

Jurnalistika ilə məşğul olan tədqiqatçılar belə bir ifadə işlədirlər: «Jurnalıtlar həmişə həyatın qaynar qoynunda olmalıdır». İfadə ən çox operativ-informativ janrlarda yazan jurnalıtlarə aiddir. Bu o deməkdir ki, jurnalıtlar həyatımızda baş verən hadisələrdən hamidan əvvəl xəbər tutmalıdır.

Analitik janrlar

Adından göründüyü kimi, analitiklik bu növün əsas xüsusiyyətidir və informasiya verməklə yanaşı, həm də hadisələrin, faktların mövzuya uyğun təhlilini də verir. Yeni ədəbiyyatda analitik janrların nə az, nə çox 23 növü göstərilir. Bu da əvvəlki illərdə dərc olunmuş dərslik və dərs vəsaitlərində göstərilənlərdən xeyli çoxdur. Onların hamısı haqqında söz açmağa ehtiyac yoxdur. Kitabda janrin 6 növündən (korrespondensiya, söhbət, resenziya, məqalə, xülasə, məktub) danışılır.

Korrespondensiya

Qəzet janrları arasında ən fəal janrlardan sayılır. Bir tərəfdən o formasına görə reportaja yaxındır, o biri tərəfdən oçerkin, məqalənin, felyetonun elementlərini özündə birləşdirir.

Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyasının dilçilik institutu tərəfindən, akademianın müxbir üzvü Ə.Ə.Orucovun redaktorluğu ilə buraxılan «Rusca-Azərbaycanca lüğət» kitabında korrespondensiya haqqında belə yazılıb: 1) müxbir tərəfindən qəzet və ya jurnalala göndərilən xəbər; 2) poçt ilə göndərilən məktublar, telegramlar; 3) yazışma və məktublaşma. Bu izahlar korrespondensiyanın bir mətbuat janrı kimi mənasını vermir.

Korrespondensiyada həyatımızın konkret bir sahəsində baş verən hadisələr faktlar əsasında təsvir edilir. Xəbərdə də hadisə və fakt var. Lakin xəbər hadisəni fakt və rəqəmlər əsasında oxuculara çatdırırsa, korrespondensiyada fakt və hadisə təhlil olunur, müəllif öz fikrini söyləyir.

Dövri mətbuatda korrespondensiya xəbərdən sonra yaranıb. Artıq XVIII əsrдə rus qəzetlərinin səhifələrində korrespondensiyani xatırladan informativ materiallara rast gəlinirdi. Lakin qəzet janrı kimi hələ formalaşmamışdı. Düz XIX əsrə kimi qəzet redaksiyalarına daxil olan bütün xəbərlər, məlumatlar, oxucu məktubları korrespondensiya adlanırdı. Bu, bizim indi başa düşdürüümüz qəzet janrı deyil.

Korrespondensiya bir qəzet janrı kimi yalnız XIX

əsrin axırlarından formalaşmağa başladı.

Azərbaycan jurnalistikasının tarixi inkişafının təhlili göstərir ki, korrespondensiya mühüm bir janr kimi jurnalistlərin, yazıçıların istifadə etdikləri janr olmuşdur. Ustad publisist Ü.Hacıbəylinin «*Biz hamımız qafqazlı balalarıyuq*» korrespondensiyasının qısaldırılmış variantı dediklərimizə nümunə ola bilər:

...Biz hamımız qafqazlı balalarıyuq, aramızda ülfət olsun, bir-birimizə üz tutaq, yek-digərimizə rast gəldikdə qəlbimiz məhəbbət, sevgi hissindən nəşət edən fərəh ilə məşhun olsun. Yek-digərimizin qəm və fərəhindən hissə-yab olaq.

Biz hamımız Qafqaz balalarıyuq! Qafqaz haqqında qəlbimizdə bəslədiyimiz məhəbbət təbiidir ki, gərək, bizi, bir-birimizə mərbut etsin... Hamımız Qafqaz balalarıyuq, zərurət və ehtiyacımız birdir. İstiqlalımızın rifah və səadətini təmin edəcək qüvvə hamımızın himmət və qeyrətinə bağlıdır. Yalnız əldən səs çıxmaz...

Biz hamımız Qafqaz balalarıyuq. Birimizin düşməni varsa, hamımızın düşmənidir... Din, millət ayrılığı bizim ittiqaqımıza sədd olmasın gərək!

Biz hamımız Qafqaz balalarıyuq. Həmrəylik, həmfikirlilik, həmməsləklilik, həmkarlıq – bunlar hamısı bizim vəzifeyi-müqəddəslərimizdən ədd olsun gərək...

Biz Qafqaz balalarıyuq. Bizim ümumi məktəblərimiz, mədrəsələrimiz, qəzetlərimiz olmalıdır. Ümumi ittiqaqlar, ictimalar, məclislər qurub, ehtiyaclarımızı, hər bir dərdimizi müzakirə edib, əlaclar aramalıyıq...

Bundan belə bizim «lozunq» virdi-zəbanımız bu olmalıdır ki, birimizin səadət və xoşbəxtliyi hamımızın səadət və xoşbəxtliyinə bağlıdır. Bundan belə biz qafqaz-

lilar, bunu özümüzə rəhbər edib, buna müvafiq iş görməliyik.

Bünlərin hamisini avama təlqin etmək icab edər. Bu da qəzet vasitəsilə mümkündür...

Bəs, himmət edəlim, qeyrət edəlim, Qafqaz balaları! Keçən keçdi, keçənə guzəşt deyərlər. Keçmişə unudaq, gələcəyin dərdinə qalmaq lazımdır. Görürsünüz ehtiyaclarımız hamısı birdir. Sənə nə lazım, mənə də o lazımdır. Mənə nə lazım isə, sənə də o lazımdır....

Ehtiyaclarımızın rəfi də, qafqazlılar, özümüzün himmət və qeyrətinə bağlıdır. Biz hamımız Qafqaz balalarıyıq. Birimizin səadət və xoşbəxtliyi hamımızın səadət və xoşbəxtliyinə bağlıdır. Xoşbəxtliyimizi, səadətimizi arzu ediriksə, əlimizdən gələn himmət və qeyrəti müzayi-qə etməyək!» (Üzeyir Hacıbəyov. Seçilmiş əsərləri. Bakı, «Yazıcı», 1985).

Böyük sənətkarın bu əsəri 1906-ci ildə «İrşad» qəzetində dərc olunmuşdur. Burada bir dəfə də olsun erməninin adı çəkilmir. Lakin hiss edirsən ki, Üzeyir Hacıbəyli erməniləri qanlı faciələrə son qoymağa çağırır. Aradan bir əsr keçməsinə baxmayaraq türk millətinin qanına susayan ermənilər XX əsrдə bir-birinin ardınca faciələr törətdilər.

Söhbət

Qəzetlərin müraciət etdiyi analitik janrlar sırasında «söhbət» də mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Müsahibəyə çox oxşasa da ondan fərqlənir. Burada «söhbət dialoq formasında olub tərəflərin mövqeyini əks etdirir».

Onun ən yaxşı nümunəsi «Dəyirmi masa»lardır.

«Xalq qəzeti», «Respublika», «Azərbaycan», «Azərbaycan müəllimi», «525-ci qəzet», «Yeni müsavat» qəzetlərində «Dəyirmi masa»ya tez-tez rast gəlmək olar. Bir mövzu ətrafında aparılan söhbətdə adamların sayı nə qədər çox olsa daha yaxşı olar. Bu mövzunun açılmasına kömək edər.

Respublikada ali məktəblərə tələbə qəbulu ilə bağlı və yaxud İçərişəhərin tarixi abidələrinin qorunmasına həsr olunmuş «Dəyirmi masa»lar ictimaiyyəti maraqlandıran mövzulardandır. Jurnalist belə söhbətlərdə mövzuya müdaxilə edir, çalışır ki, qarşısına qoyduğu sualların cavabını iştirakçılarından alsin. Bəzən sualdan yayınma halları da olur. Belə olan şəraitdə jurnalist istəyinə nail olmaq üçün öz qabiliyyətini göstərməlidir. Replikalarla da olsa sualın cavabını respondentlərdən almağa səy göstərməlidir.

«525-ci qəzet»in təşkil etdiyi «Dəyirmi masa»ya müraciət edək: «Dəyirmi masa» Azərbaycan televiziyanın bu günlüğü səviyyəsinə həsr olunub. Redaksiya «Televiziya və cəmiyyət» mövzusunda söhbət açmaq üçün Milli Televiziya və Radio Şurasının sədri Nusirəvan Məhərrəmlini, tanınmış telejurnalıst Rafiq Hüseynovu və «Yeni Nəsil» Jurnalistlər Birliyinin sədri Arif Əliyevi «Dəyirmi masa»ya dəvət edib «Azərbaycan efiri kimə məxsusdur» suali ətrafında söhbət aparmış və həmin söhbətə «Yolayıcı başlığı altında» qoşa səhifə həsr etmişdir.

Biz söhbətin hamisini yox, ən vacib yerlərini kita-ba salmağı lazımlı bildik.

-Bizim televiziyaların fəaliyyətində siz qane etməy-

ən məqamlar barədə konkret nələri qeyd edə bilərsiz?

R.Hüseynov: *Televiziyalarda informasiya qitlığı var. Bundan narahat olmaq lazımdır. Yayılan informasiya isə dəqiq, qərəzsiz olmalıdır ki, tamaşaçının seçim hüququ pozulmasın. Televiziyalarımızda obyektiv, hadisələrə fərqli mövqedən yanaşan ictimai-siyasi proqramlar demək olar ki, hazırlanmur. Bir tamaşaçı kimi kanalları bir neçə yerə bölmək olar. Hər bir kanalın baxmaq və izləmək mümkün olan verilişləri var. Elə kanal var ki, ona baxmamaq daha yaxşıdır.*

-Məsələn hansı kanala?

R.Hüseynov: *Mən AzTV-yə demək olar ki. baxıram. Mənə elə gəlir ki, orada cəmləşən peşəkarlara kənardan heç bir müdaxilə olmasa və onlara öz işlərini istədikləri kimi qurmaq imkanı verilsə, dövlət televiziyasının inkişafından söhbət gedə bilər.*

N.Məhərrəmli: *Hər televiziya kanalı cəmiyyətdə baş verən prosesləri rəngarəngliyi ilə görməlidir. Yəni cəmiyyət nə qədər sürətlə inkişaf edirsə, televiziya da eyni sürətlə onun ardınca getməlidir. Bu baxımdan Azərbaycan telekanallarında olan vəziyyət bizi tam qane etməsə də, televiziyalarda inkişafın getmədiyini demək də düzgün olmazdı. Azərbaycandakı televiziyalarda ən ciddi tarazlaşdırılmış program konsepsiyasının olmamasıdır. Biz davamlı şəkildə monitorinqlər keçiririk və araşdırmalarımız nəticəsində televiziya kanallarının hansı verilişlərə üstünlük verdiyini müəyyənləşdiririk. Siz təsəvvür edin ki, bizdə uşaq verilişləri yox səviyyəsindədir. Bəzim yaranacaq telekanalların qarşısında qaldırdığımız ən ciddi məsələ programlaşma ilə bağlıdır. Ölkəmizin müstəqilliyi dövründə telekanalların sayı çoxalsa da, xaricdən gələn*

videomateriallar da durmadan artdı. Bunların arasında qorxu, zorakılıq nümayiş etdirən, erotik filmlər həddindən artıqdır...

R.Hüseynov: *Mənçə, televiziyaçılardan ibarət ictimai qurum, başqa ölkələrdə olduğu kimi Televiziya Akademiyası yaradılmalıdır... Mənə elə gəlir ki, bu təşkilat televiziyalara bağlı bütün məsələləri öz üzərinə götürə bilər. O cümlədən programlaşdırma, televiziyaların müxtəlif səpgili problemlərin həlli yolları, telejurnalıtlar arasında obyektiv müsabiqələr həmin qurum tərəfindən təşkil oluna bilər.*

N.Məhərrəmli: *Televiziya sahəsində qeyri-hökumət təşkilatlarına çox böyük ehtiyac var. Bu təşkilatların fəalliyət göstərməsi həm də ona görə lazımdır ki, televiziya kanalları arasında reyting müəyyənləşdirilsin.*

A.Əliyev: *Televiziyanın strateji məkanı olması bizim telekanalların həm xoşbəxtliyi, həm də bədbəxtliyidir. Qəzetlər telekanallar qədər diqqət mərkəzində olmurlar. Hansısa problemin kökündə gedib çıxmaq istəsən yenə də söhbət maliyyənin üzərinə gələcək. Allah «pult» yaradının atasına rəhmət eləsin.*

R.Hüseynov: *Tənbəllər yaradıb.*

Oğul atadan sorusur: ata şeytan nadır? Ata televizorun düyməsini basıb deyir: «Bax oğlum şeytan budur? Oğul ekranda baş verənlərə xeyli baxıb atasından sorusur: «Bəs onunla necə mübarizə aparmaq olar?» Ata sakitlə heç nə demədən televizoru söndürür.

«Diskusiv kino» jurnalından

A.Əliyev: «Pult» özü də iqtisadi məqsədlə yaradılıb. İndi biz bu cihazdan bəzi kanallardan canımızı qurtarmaq üçün istifadə edirik. Bu gün kütləvi informasiya vəsítələri bir ideologiyaya xidmət etməkdə iqtisadi cəhətdən maraqlıdır. Hamımız bilirik ki. Azərbaycan efiri kimə məxsusdur. Biz bütün ölkəni kiçik bir dairənin zövqüylə, ictimai hadisələrə münasibətiylə qarşı-qarşıya qoymuşuq. Telekompaniyalar da bir dairədən idarə olunmaqla razılaşırlar. Bakıda sonuncu dəfə hansı telekanal yaradılıb?

N.Məhərrəmli: *ATV-nin 2 yaşı var.*

A.Əliyev: Televiziyanın maliyyə baxımından müstəqil olmaması sonda telejurnalıstin kimdənsə asılı olmasıyla nəticələnir. Bизdə telejurnalıstlar qəzet yazarları kimi müstəqil deyil. Mənə elə gəlir ki, televiziyanın xəbərlər aparıcısının saçında heç olmasa bir dənə ağ dənə olmalıdır. Məktəb yaşlı uşaqları, I kurs tələbələrini televiziya aparıcı kimi efirə çıxarmaqla, 6 ay işlətdikdən sonra işdən uzaqlaşdırmaqla televiziya jurnalisti yaratmaq mümkün deyil. Bizim telekanallarda əyləncəli programlara həddindən artıq meyl var. Bu da təbii onunla bağlıdır ki. əyləncəli veriliş hazırlamaq təhlükəsizdir və bu programda deyilən sözə görə kimsə telekanalın qapısından qıfil asmayacaq.

R.Hüseynov: Mənə elə gəlir ki, bizdə siyasətdən uzaq bir mədəniyyət kanalı açılmasına ehtiyac var. Və bu kanalda bütün təbəqələrin zövqünü oxşayan səviyyəli verilişlər hazırlamaq olar. Peşəkar televiziya işçilərini həmin televiziyyaya cəlb etmək mümkündür. Bu kanalda televiziya üçün kadrlar da hazırlanıbilər. İnanın ki, tamaşaçı artıq ekranдан gələn səs-küydən yorulub.

N.Məhərrəmli: *Biz xarici kanalları izləyirik və təbii*

olaraq orda olan müsbət cəhətləri Azərbaycan televiziylarında da görmək istəyirik. Nəzərə alın ki, başqa ölkələrdə baş verən hadisələr bizdən qat-qat maraqlı olur. Azərbaycan balaca bir ölkədir və burada təbii ki, hadisələr bol deyil.

R.Hüseynov: Rusiya Azərbaycandan dəfələrlə böyükdür, amma onların informasiya buraxılışları yarım saat olur, bizdə isə Az TV bir saat xəbər verir...

A.Əliyev: Mən düşünürəm ki, təxminən 3 illik program bütövlükdə Azərbaycan mətbuatını və onun əsas hissəsi olan elektron kütləvi informasiya vasitələri güclü inkişaf yoluna çıxarmağa kifayət edər. Yalnız bundan sonra biz proqnoz verə bilərik ki, proses hansı mərhələdə tam yekunlaşacaq. Hələ ki, proses başlamadığından böhəran daha da dərinləşir.

Jurnalistikada gedən proseslərin istiqamətini inkişafa yönəltmək üçün bizə hansısa program hökmən lazımdır («525-ci qəzet», 2004, 7 fevral).

Söhbətdən görünür ki, Azərbaycanda elektron mediası heç də yaxşı vəziyyətdə deyil. Bayağı kliplər ekranı başına götürüb. Aparıcıların çoxü yerində deyil. Rusiya kanallarında müxtəlif verilişlərin aparıcıları əsasən həmin sahənin mütəxəssisləridir. Elə götürək «V mire jivotníx» verilişini, onun aparıcısı Nikolay Drozdov bioloqdur. Yaxud rus tarixini tədqiq edən Eduard Radzinskinin silsilə verilişlərini yada salaq. Azərbaycan teleməkanında aparıcı hələlik problem olaraq qalır. Kim gəldi aparıcı olur. Verilişlər cansızçı olanda tamaşaçıların köməyinə «pult» gəlir.

Resenziya

Resenziya (resensio) latin sözü olub «*baxış, məlumat, qiymət vermək, rəy*» deməkdir. Resenziyalar bədii ədəbiyyat, incəsənət, elmin müxtəlif sahələrinə həsr olunmuş əsərlər və s. barədə yazılır. Başqa janrlarda olduğu kimi, resenziyanın da özünəməxsus xüsusiyyətləri vardır. «Resenziyanı başqa qəzət janrlarından fərqi bundan ibarətdir ki, resenziyanın predmeti ocerkin, korrespondensiyanın, zarisovkanın, reportajın və s. söykəndiyi bilavasitə gerçəklilik faktları deyil, informasiya hadisələri-kitablar, broşuralar, tamaşalar, kinofilmlər, televiziya verilişləridir»

Resenziya mətbuatın analitik janrlarındandır. Vaxtilə böyük rus tənqidçisi Belinski resenziyaya yüksək qiymət verərək onu ədəbi tənqidin bir növü hesab etmişdir. Əgər elmi məqalələri püxtələşmiş bir müəllif, yaxud alim yazırsa və ciddi problem məsələlərə toxunursa, resenziyanı adı oxucudan tutmuş görkəmli müttəxəssislərə qədər hamı yaza bilər. Lakin onu da qeyd edək ki, adı adamla müttəxəssisin yazdığı resenziya fərqli olacaq. Təsəvvür edək ki, tamaşaçı teatr haqqında resenziya yazır. O, sadəcə olaraq obrazların adını çəkəcək, aktyorlar haqqında bir iki xoş söz (əgər ürəyindən keçirsə) və axırda «əsərin müvəffəqiyyətlə alınmasında rejissorun da (!) rolu az olmamışdır» deyəcək. Amma, tamaşa haqqında teatrşünas resenziya yazarsa onun effekti daha təsirli olar. Elə buna görə də resenziyanı müttəxəssisin yazması məqsədə uyğundur. Bu da əsərə qiymət verməkdə bizə kömək edər, seçim qarşısında çətinlik çəkmərik.

Yaxşı yazılmış resenziya ciddi məqalə səviyyəsinə qalxa bilər. Kino, teatr haqqında resenziya yazan bilməlidir ki, resenziya kollektivin ümumi işinə obyektiv qiymət verən sənəddir. Burada yaradıcı kollektivin gərgin əməyi eks olunur, əsər müasirlik baxımından təhlil edilir, onun müsbət və mənfi cəhətləri göstərilir, rejissorun, bəstəkarın, aktyor kollektivinin işi nə dərəcədə yerinə yetirmələri qeyd olunur.

Bütün bu cəhətləri göstərmək üçün resenzentin dünyagörüşü və estetik zövqündən çox şey asılıdır. Əgər o, kino haqqında resenziya yazırsa bilməlidir ki, kino sintezli sənətdir. Bu barədə Azərbaycanın tanınmış aktyoru A.M.Şərifzadənin sözlərini yada salmaq yerinə düşər: «Kino musiqidir, kino teatrıdır, kino ədəbiyyatdır, kino aləmdir, lakin bütün bunlar ayrı-ayrılıqda bir-birinə biganə qalmır, bütün bunlar birləşərək filmə axıb gəlir və hər biri onun orqanik üzvü olur».

Yazıcı, publisist, dramaturq həm də ssenarist kimi Azərbaycan oxucularına yaxşı tanış olan Anarın təqdimata ehtiyacı yoxdur. Onun gənc yaşlarında fransız filmi «Kişilər və qadınlar» haqqındaki resenziyasını ən uğurlu hesab edə bilərik. Bu resenziya hadisələri bir resenzent kimi şərh etməsinə görə fərqlənir. Anar filmin bütün yaradıcı heyətindən səhbət açır, onlara öz münasibətini bildirir, müsbət və mənfi tərəfləri göstərir. Əvvəlcə o, ssenari müəllifi, rejissoru, operatoru Klod Lelyuş haqqında oxuculara məlumat verir.

Filmin Kann şəhərində keçirilən kinofestivalda Qran-pri mükafatına layiq görüldüğünü bildirir. Resenziyadan kiçik bir parça:

«Əgər mənə desələr ki, yanın otaqdan Rembrandtin

əsərini xilas edərsən, yoxsa canlı pişiyi. Canlı pişiyi xilas edərəm. İncəsənətlə həyat arasından mən hayatı seçərəm». Bu sözlər Lelyuşun ssenarisindən götürülmüşdür. Həyat onun üçün hər şeydən daha əzizdir.

Plyaj sahilində qırmızı maşın. Yollar. Parisin küçə və parkları. Bu epizodlar o qədər gözəl çəkilmişdir ki, adam baxdıqca bir də baxmaq istəyir, operator Lelyuşun sənətkarlığına valeh olur.

Filmdə qadın rolunun ifaçısı Anun Ems ilə biz başqa filmlərdən tanışq. Lakin onun buradakı oyunu o qədər təbii, o qədər inandırıcıdır ki, tamaşaçı onun oyununa vu-rulur.

Onu da xatırladaq ki, filmin çəkilməsinin kiçik bir tarixçəsi var. Bir dəfə Lelyuş plyajda iki nəfərə-kişi və qadına rast gəlir. Onların hər bir hərəkətinə göz qoyan rejissor sonra «Kişi və qadın» filmini yaradır.

Kişi və qadın da onlar kimi plyajda görüşürlər. Bir-birilərini ürəkdən sevirlər. Qadinin əvvəlki ərindən uşağı olması onların məhəbbətinə maneçilik törətmir. Hər ikisi-nə görə heç nə, hətta müharibə belə qorxulu deyil, həyata, gələcəyə inamla baxırlar. Çünkü həqiqi məhəbbət kədəri, qorxunu unutdurur. Sevmək, yaşamaq, yalnız yaşamaq! Əsərin ideyası da məhz budur».

«Bakinski raboçi» qəzetində dərc olunmuş bu resenziyada Anar rejissorun işinə yüksək qiymət verir, onu müasirlik baxımından qiymətləndirir.

Vaxt vardi resenziyalar qəzet səhifələrinin mühüm-lərindən biri sayılırdı. Təəssüflər olsun ki, son illər tamaşaaya qoyulan əsərləri barmaqla saymaq olar. Kino-larımızın da vəziyyəti bir o qədər yaxşı deyil. Elə bunun nəticəsidir ki, teatr və kino haqda resenziyalara mətbu-

atda az rast gəlirik.

Unutmaq olmaz ki, indi müstəqillik dövründə həmişəkindən daha çox əhəmiyyət kəsb edən incəsənət əsərləri, adamlarımızın mənəvi gözəlliyinin sadəcə təcəssümünü verməklə qalmır, onların vətənə məhəbbət ruhunda tərbiyə işində mühüm rol oynayır, hər cür çətinliklərə qalib gələn adamlar kimi tərbiyə edir. Məhz elə buna görə də incəsənət əsərlərinin tərbiyəvi və estetik təsirinin artırılmasına xüsusi fikir və əhəmiyyət verilməlidir.

Məqalə

Analitik jurnalistikada özünə möhkəm yer tutan janrlardan biri də məqalədir. **Məqalə latin sözü (articulus) olub, ilkin mənası «damar», «üzv», «bütöv hissəsi» anlamını verir.**

Mətbuatda dərc olunmuş irili-xirdalı yazıların çoxunu məqalə adlandıranlar az deyil. Lakin bu belə deyil. Məqalənin də özünəməxsus fərqləndirici xüsusiyyətləri var. S.Əliyevə görə «Məqalə, mühüm həyatı hadisələri, onların qarşılıqlı əlaqəsini, qanuna uyğunluqlarını və səciyyəvi cəhətlərini aydınlaşdırmağa, faktların ictimai-siyasi mahiyyətini və əməli əhəmiyyətini aşkara çıxarmağa imkan yaradır». C.Məmmədlinin «Müasir jurnalistika» kitabında məqalə haqqında belə fikir irəli sürünlür: «Məqalə aktual problemləri, ictimai maraq sferasında olan məsələləri təhlil edən, ümumi nəticələrə diqqət yetirən analitik janrdır. Burada məsələ elə təhlil edilib, nəticələr elə ümumiləşdirilməlidir ki, oxucu ondan sonra bu problem barədə geniş düşüncə bilsin. De-

məli, məqalə ictimai problemi oxucunun şəxsi problemi səviyyəsində qəbul etməsinə şərait yaradır».

Məqalə haqqındaki fikirlərlə yuxarıda adlarını çəkdiyimiz müəlliflərlə razılaşmaq olar. Bir məsələni də qeyd edək ki, qəzetlərlə yanaşı, jurnallarda da məqalələr dərc olunur. Özü də jurnal məqaləsi daha geniş olur. Məqalənin vəzifəsi hər hansı ideyanın ədalətli olmasına oxucunu inandırmaqdır. Oxucunu inandırmağı hamı bacarmır. Gərək elə yazasan ki, oxucu inanmaqla yanaşı, özü üçün nəticə də çıxara bilsin. Misal üçün Ü.Hacıbəylinin yüz il əvvəl yazdığı «Başçı lazımdır» məqaləsinə müraciət edək:

Tarixi bir həqiqətdir ki, bir millətin təkamül və ya inqilab təriqilə tərəqqi və təməddününə səbəb o millətin başında duran bir və ya bir neçə tərəqqipərvər və təcəddüdxah fırqələr olubdur.

O fırqələr öz millətin cürbəcür təriqələr ilə, doğrudan da, irəli aparmaq yolunda böyük fəaliyyət göstərib, qabaqlarına çıxan hər dörlü mümanıətlər ilə mübarizə və mücahidə etməklə bilaxır öz məqsudlarına nail olublar.

Firəng, nemes, ingilis, amerikanlar, yaponlar və sairələr bugünkü tərəqqi, təməddün və rifahi-hal ilə asudə məişət keçirmələrində haman başlarında duran və onları tərəqqisəadət və tərəqqiyə yönəldən fırqələrinə borchudurlar.

Bu gün bu millətlər dərəcəyi-tərəqqinin o payəsinə çıxıbdırlar ki. hər bir fərdləri öz xeyir və şərlərini layiqincə anlayıb, əsl insan kimi yaşamağı bilirlər və onun sayəsində də sərbəstanə və qeydsiz ömür sürürlər. Orada hər bir fərd vəzir olsun, fəhlə olsun, təfəvüütü yoxdur, öz-özlüyündə, öz hərzi-məişətində onu təsdiq edə biləcək və onun hüququna və hürriyyəti-şəxsiyyətinə xələl yetirəcək

heç bir şeylə müqəyyəd deyildir...

Xülasə, Onlar hamısı birlikdə hər bir yaxşını təqdir və hər bir yamani təkdir və təqbih etməyə qadirdirlər.

Yaxşı ilə yamani dürüst anlamaq üçün də mütləq elm və bilik lazımdır ki, o da onlarda vardır. Elm və bilik sahibi olmaqlarının da başlıca səbəbi yuxarıda ərz etdiyimiz üzrə öz mücahid fırqələri olubdur...

Keçək biza! Əcəba bizim millətimizi qabağa aparan kimdir? Hani bizim başımızda duran fırqə yaxud fırqələr? Hani o tərəqqi və təali bələdləri ki, bu gün cəhalat çölündə, köhnə və çürümüş əqidələr palçığına batmış olan millət karvanını tərəqqi və təcəddüdün rahat yoluna sala bilərlər? Hani?

Yoxdur! Karvan batıb qalibdir...

Bizim də sair millətlərdə olan kimi başçı fırqəmiz olmasa, əcaba, tərəqqi və təcəddüd edə bilərikmi? Hərədan edə bilərik? Məgər ziyalılarımız, ürəfa və intelligentlərimiz bunu bilmirlər? Anlamırlar? Neyçün heç bir təşəbbüs yox? Neyçün oxumuşlarımız heç bir asari-həyat göstərmirlər?

Camaatımızda müşahidə olunan cüzi tərəqqi və təcəddüd əlamətindən naşı təsəlli tapıb da, arxayın oturmaq yaramaz!

Bu əsrдə tisbağa qədəmi ilə tərəqqi etmək heç tərəqqi etməməyə müsavidir.

*Burada milləti irəli sürüyə bilən qüvvət lazımdır!...
(*«Tərəqqi», 1909, №174*).*

«Tərəqqi» qəzetində dərc olunmuş bu məqalə çox ciddi, bир məsələyə həsr olunub. Ü.Hacıbəyli millətin geridə qalmasının səbəbini əsas onun başında duranların millətin qayğısına qalmamasında görür. Görkəmli

publisist çıkış yolunu millətin təəssüfunü çəkən ağilli, qabiliyyətli adamlar arasında axtarır.

Yuxarıda adını çəkdiyimiz məqalədə müəyyən ciddi fikirlərin açıq inkişafı vardır. Məqalə publisistikanın ən gözəl nümunələrindən biridir.

Əvvəllər buraxılmış kitablarda məqalələrin məqsəd və mövzularına görə bir neçə növə bölünməsi göstərilirdi. Hətta baş məqalənin özü də iki yerə-operativ baş məqalə və təbliğatı baş məqaləyə ayrılmışdı. Hazırda qəzetlərdə demək olar ki, nadir hallarda baş məqalələrə rast gəlmək mümkündür.

Rus mətbuatında «Kolonka redaktora» («Redaktor sütunu»), Azərbaycan mətbuatında isə «Baş redaktordan» başlıqlı yazılar elə baş məqalə funksiyasını yerinə yetirir.

Tədqiqatçılar məqalənin bir janr kimi yeni bölgüsünü belə görürülər: ümumi tədqiqat xarakterli məqalə, praktik təhlili məqalə, problem məqalə və s.

Bələliklə, məqalə faktları, həyatımızdakı hadisələri tədqiq edən, ümumiləşdirən əsas janrıdır.

Xülasə

Xülasə hər hansı qəzet və jurnallar haqqında resenziya yazmaq anlamında başa düşülməlidir. Mətbuat xülasəsi dövri mətbuatata kömək məqsədilə yazılır. Bu janrın köməyi sayəsində bir sıra mürəkkəb və məsuliyyətli vəzifələr həll edilirdi. Janrın əsas məqsədi dövri mətbuat orqanına qiymət vermək və onun materiallarını təhlil etməkdən ibarətdir.

Vaxtilə V.İ.Leninin yazdığı «Qəzetlərimizin xarakteri» adlı məqaləsi istər o dövr üçün və istərsə də indinin özündə də öz əhəmiyyətini itirməyib. Məqalədə mətbuat işçilərinin vəzifələri konkret olaraq göstərilir. V.İ.Lenin siyasi məsələlərdən az yazmayı, iqtisadiyyatdan daha çox bəhs etməyi məsləhət göründü. O, yazırkı ki, bizə həqiqi yeni həyat quruculuğu faktlarını toplamaq, diqqətlə yoxlamaq və öyrənmək mənasında iqtisadiyyat lazımdır».

«Yeni həyat quruculuğu» ifadəsini bizim quracığımız yeni həyata da şamil etmək olar. Hami çox yaxşı bilir ki, qəzetlərimiz siyasıləşib, həlli vacib məsələlər kənarda qalıb.

Sovet dövründə mətbuat xülasəsi əsas növlərdən sayılırdı. Mətbuat xülasəsi yazan jurnalist mütləq partiyalı nöqteyi-nəzərdən çıxış edir, partianın irəli sürdüyü qərarların yerinə yetirilməsinə xidmət edirdi. O, yerlərdə fəhlə-kəndli müxbirlərinin işinin necə qurulduğunu da yaddan çıxarmırıldı. Kommunist Partiyası həmişə mətbati öz nəzarətində saxlayır və çalışırkı ki, mətbuat onun yeritdiyi siyasetdən kənara çıxmasın. Bir sıra qəzetlər haqqında partianın qərarları dediklərimizə sübuditdur. Məsələn, «Kənd rayonu mətbuatı və aşağı mətbuat haqqında»Kİ qərarda mətbuat xülasəsi öz əhəmiyyətinə görə redaksiyanın baş məqalələrinə bərabər tutulurdu.

Göründüyü kimi, mətbuat xülasəsinin müəllifi yazının siyasi tərəfinə diqqət yetirməyə borclu idi. Bir məsələni də qeyd edək ki, mətbuat xülasəsi aşağı mətbuat barəsində yazılırdı. Mərkəzi qəzetlər bütün dövri nəşrləri, respublika mətbuatı vilayət, rayon qəzetlərini və

çoxtırajlı qəzetləri tənqid edə bilərdi.

Müasir şəraitdə Azərbaycanın kütləvi informasiya vasitələri əməkdaşlarının vəziyyəti əvvəlki illərdən fərqlənir. Belə ki, indi «subordinasiya» gözlənilmir. Mətbuat radio və televiziya haqqında, televiziya və radio isə qəzet və jurnallar haqqında xülasələr verir. Məsələn, «525-ci qəzet» (15 mart 2004) «Televizora baxmaq, yoxsa saqqız çeynəmək» başlıqlı Azərbaycan telekanallarının bir həftəlik verilişləri barədə xülasə verib. Müəllifin gəldiyi qənaət budur ki, bizim teleməkanda tutumsuz, məzmunu olmayan verilişlər çoxdur. Elə buna görə də televizora baxmaqdansa saqqız çeynəməyi üstün tutur. Ona görə ki, saqqızdan can qurtarmaq daha asandır.

Televiziya da öz növbəsində qəzetlərin xülasəsini verir. AzTV-nin «Səhər» programı, «Zaman» telekanalı respublika qəzetlərinin xülasəsini mütəmadi olaraq tamaşaçılara çatdırır.

«Qəzet mövzusunda», «Qəzet səhifələrində» rubrikalarına indi az rast gəlirik. Halbuki indiki qəzet bolğu şəraitində ona böyük ehtiyac var.

Xülasə yazan mövzu müxtəlifliyinə diqqət yetirməlidir. Prinsipiallıq və işgüzar tənqid həm qəzetlərin, həm də televiziyanın işini yaxşı qurmaq üçün əsas şərtdir.

Operativlik xülasə dərc edən qəzet üçün əsas şərtdir. Vaxtı keçmiş məsələlərə xülasə həsr etmək məqsədə uyğun deyil.

Məktub

«Məktub» sözünün bir neçə mənası var. Bu həm jurnalistika janrı kimi başa düşülür, həm də bir insanın

digərinə şəxsi məktubu kimi qəbul olunur.

Məktubun mətbuatda çapı artıq şəxsi yazışma sayla bilməz. Əgər o çap olubsa demək burada qaldırılan məsələlər bir adamı yox, minlərlə, bəlkə də milyonlarla adamı düşündürən məsələlərdir. Y. Proxorov göstərir ki, epistolyar publisistika, xüsusilə açıq məktub öz vəzifəsinə və predmetinin xarakterinə görə analitik janrlar qrupunun və bədii publisistikanın sərhəddində dayanır. Lakin bu hələ o demək deyil ki, məktub analitik janrlara daxil edilib. Xüsusilə, tədqiqatçı A.A. Tertiçniy bu fikirdədir. O, janr baxımından epistolyar jurnalistikanı başqa janrlardan fərqləndirir. A.A. Tertiçniya görə məktub epistolyar janr olmaqla xarakterik əlamətinə görə seçilir. Birinci əlamət müəllifin oxucuya, dinləyiciyə bilavasitə müraciəti, ikinci əlamət isə müəllifin ünvanlandırdığı oxucu və dinləyicini hər hansı vacib məslə ilə bağlı onu tanış etmək və bu işdə onu aktivləşdirməkdir. Mətbuatda son illər xeyli məktub dərc olunur. Onların bir qismi «Oxucu məktubları» rublikası altında verilir. Bu məktubların müəllifləri heç də redaksiyanın ştatda olan işçiləri deyil. Bu adamlar sadəcə olaraq işlədikləri müəssisə və təşkilatlardakı işlərdən yazar. Məktubda işdəki müsbət və mənfi cəhətlər öz əksini tapır.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, elə məktublar da var ki, bizim hamımızı düşündürür, milyonlarla oxucunu narahat edən məsələlər qaldırılır. Dağlıq Qarabağ hadisələrinin ilk vaxtlarını yadımıza salaq. O vaxtlar mətbuatda Azərbaycan ziyalılarının müxtəlif ünvanlara göndərdiyi məktublar dərc olunurdu. Düzdür, bu məktublarda ermənilərin riyakarlığı, qəsbkarlığı göstəril-

mirdi. Çünkü «Qlavit» buna imkan verməzdi. Barışq tonunda yazılan, sülh-sülh deyib car çəkən məktublar da ermənilərə torpaq iddiasından əl çəkməyi məsləhət görürdülər.

Keçən əsrin əvvəllərinə qayıtsaq görərik ki. məktub janrı o vaxtkı publisistlərin müraciət etdiyi janrlar dan olub. Mütərəqqi, demokratik fikirli ziyanlılar azərbaycanlıların gözünü açmaq, onların dövlət aparatında təmsil olunması üçün publisist sözün gücündən bacarıqla istifadə edirdilər.

Böyük ədib Ü.Hacıbəylinin 1907-ci ildə yazdığı «Qafqaz müsəlmanlarına açıq məktub»u belə əsərlərdəndir. Kinaya ilə yazılmış həmin məktubda deyilir:

«Ey Qafqaz müsəlmanları! Dövlət Duması yaxınlaşır. Cəmi bir ay vaxt qalibdir. Ruslar, ermənilər, gürçülər, polyaklar çalışırlar ki, Dumaya öz adamlarından lap yaxşlarını seçib göndərsinlər. Amma, siz müsəlmanlar olmaya-olmaya elə fikirlərə düşəsiniz. O sizə yaraşan iş deyildir ki, gedib ruslara, ermənilərə qoşulub, dumaya adam hazırlayاسınız. Duma nədir, siz nəsiniz!

Dumanı əmələ gətirən rusdur, amma, siz allaha şükür, müsəlmansınız. Və bir də siz heç vaxt rusa, erməniyə qoşulub, özünüzdən təzə bir hərəkət çıxarmayın, oturun, öz işlərinizlə məşğul olun.

Baxmayın rusa, erməniyə. Onlar abırsız və həyasız bir tayfadır ki, həmişə hamamda fitəsiz çımlılar və özləri də böyük-kiçik saymazlar. İndi onlar istayırlar ki, duma açıb, orada otursunlar və padşahla padşahlıq eləyib, vəzirlə vəzirlik eləyib və yanaral ilə də yanarallıq eləsinqər... Siz heç yerinizdən tərpanməyin. Dumaya üzv gəndərmək, filan eləmək fikirlərini bilmərrə başınızdan çıxa-

rin və o fikirlər ağliniza gələndə həmişə şeytana lənət oxuyun... Afərin olsun sizə ki, indiyə kimi allaha şükür, öz işlərinizdə olub, duma adı çəkməmisiniz...

Bax, mən sizin yaxşılığınızı deyirəm. Hərgah istəyirsiniz ki, hər iki dünyada rüsvayı-cahan olmayıb, o dünyada da, bu dünyada da üzüağ olasınız, duma adı tutulanda qulaqlarınızı yumun və seçki günü evinizdən çölə çıxmayın. O günü səhərdən axşama kimi yatin, elə bilin ki, oruc tutmusunuz.

Bax, bu bir sözdür, mən sizi istəyib dedim. Əlbəttə, əlif əlbəttə, ona əməl elərsiniz. Yoxsa, birdən durub əməl eləməyəsiniz, özünüüzü biabr edib quyuya salarsınız ki, min il qala oradan çıxa bilməzsınız... Necə ki, mən Çəmbərəkəndin küçələrinin palçığına batıb, düz dörd saat əlləşib çıxa bilmədim... («İrşad», 1907, №11)

Ü.Hacıbəyliyə ona görə müraciət etdi ki, onun bu məktubu indi də öz aktuallığını saxlayır. Biz çox vaxt xeyrimizi bilmirik. Axırda da peşiman oluruq. Səhlənkarlığımız bizə baha başa gəlir. Etiraf edək ki, erməni jurnalistləri çox vaxt bizi qabaqlayır. Biz fikirləşir, götürür-qoy edirik, onlar isə iş görür. «Yeni müsavat» qəzetiində (11 may 2004) «Alman telekanalı ermənipərəst veriliş yayıb» sərlövhəli bir informasiya dərc edilib. Məlumata görə 2004-cü il mayın 9-da Almaniyanın rəsmi dövlət telekanalı olan «ARD»-də Azərbaycanın tarixi torpağı olan Qarabağ haqqında bir veriliş nümayiş etdirilib. 45 dəqiqlik programda tarixi faktlar saxtalaşdırılıb, Qarabağın guya qədim erməni torpağı olması, 1990-1994-cü illərdə ermənilərin azərbaycanlılar tərəfindən bir daha soyqırıma məruz qalması barədə cəfəngiyyat efirə verilib. Bu təbliğat əslində almanlarda

azərbaycanlılara qarşı mənfi rəy formalaşdırmağa xidmət edir. Məgər biz Almaniyada, Rusiyada və digər xarici ölkələrdə Xocalı soyqırımı ilə bağlı veriliş nümayiş etdirə bilmərikmi? Bilərik. Sadəcə olaraq gərək vətənpərvər olasan, torpağına bağlı olasan, qeyrətli olasan, xalqını sevəsən, bir də belə xeyirxah işə pul xərcləməyə simicilik etməyəsən.

İş-işdən keçəndən sonra əl-ayağa düşürük. Budur bizim fəaliyyətimiz. Yuxarıda adını çəkdiyimiz verilişlə bağlı Dünya Azərbaycanlıları Konqresinin (DAK) sədri Azərbaycan Xarici İşlər Nəzirliyinə və Almaniyadan ölkəmizdəki səfirliliyinə məktubla müraciət edib. Halbuki biz erməniləri qabaqlaya bilərdik. Bəla burasındadır ki, Mirzə Cəlilin sözünün qüvvəti hələ də tam ayılmamışdır.

Bədii publisistik janrlar

Yuxarıda informasiya və analitik janrlardan söhbət açdıq. Və göstərdik ki, adı çəkilən janrlarda ümumi yaxınlıq hər şeydən əvvəl, onların daha çox informasiyalılığa malik olmasıdır. İndi də bədii publisistik janrlar haqqında söhbətimizi davam etdirək.

Gəlin əvvəl publisistika nədir sualına cavab verək. Tədqiqatçılar bu suala müxtəlif təriflər versələr də, arasındakı fərq bir o qədər də böyük deyil. F.Mehdi «Bədii publisistika» (Bakı, 1982) kitabında publisistikaya belə tərif verib: «Publisistika ictimai-siyasi, əxlaqi, iqtisadi və s. aktual problemləri elmi-məntiqi dəlil və sübutlar, obrazlı-ehtiraslı mühakimələr, lirik düşüncə-

lər, konkret xarakter, tiplər vasitəsi ilə əks etdirən, ictimai rəyin formallaşmasına fəal təsir göstərən yaradıcılıq növüdür». Deməli, publisistikanın əsas obyekti insan və onun ictimai fəaliyyətidir.

Rus tədqiqatçılarından Y.P.Proxorov, M.S.Çerəpaxov, V.V.Uçenova, Y.Jurbina, A.Tertiçniy və s. alımların əsərlərində publisistika haqqında qiymətli fikirlər vardır. Məsələn, Y.P.Proxorov yazır: «Publisist... sadəcə olaraq dövrün ictimai tiplərinin portretlər qalereyasını yaratmaya bilməz. Bunsuz əvvəla, dövrün mənzərəsi dolğun olmaz. İkincisi, publisist öz əsərinin predmeti kimi hansı situasiyanı seçirə seçsin, o həmin situasiyanın iştirakçılara laqeyd yanaşa bilməz, sosial prosesin fəal qüvvəsi kimi çıxış edənlərin fəaliyyətini əks etdirməyə bilməz». Bütün bu vəzifələri bədii publisistika yerinə yetirir. Və onun əsasını canlı, real faktlar təşkil edir.

Zəngin ənənələrə malik Azərbaycan bədii publisistikasının görkəmli nümayəndələri publisist sözün imkanlarından bacarıqla, ustalıqla istifadə etmişlər. M.F.Axundov, C.Məmmədquluzadə. Ö.F.Nemanzadə, Ü.Hacıbəyli, M.Ə.Rəsulzadə, M.İbrahimov və başqalarının publisist əsərləri indi də öz ictimai-siyasi, bədii-estetik dəyərini qoruyub saxlayır.

Keçən əsrin sonlarında başlanan milli azadlıq hərəkatı respublika ziyalılarının da silkəldi. Akademik Ziya Bünyadov, xalq şairi Bəxtiyar Vahabzadə, Bakı Dövlət Universitetinin professorları, jurnalistlərin ağsaqqalı Şirməmməd Hüseynov, şair-publisist Famil Mehdi və Süleyman Əliyarovun mətbuatda dərc olunmuş publisistik yazıları o dövr üçün ən cəsarətli yazılar-

dan idi. Zaman dəyişdiyindən adı çəkilən müəlliflər heç nədən, heç kimdən qorxmadan hadisərlə bağlı öz fikir və mülahizələrini söyləyir, münasibətlərini bildirir, təkliflər irəli sürürdülər.

Xalqın oyanışından qorxuya düşən Moskva dün-yaya car çekirdi ki, Azərbaycanda guya islam fundamentalizmi baş qaldırır. Bununla onlar öz çirkin əməl-lərini həyata keçirirdi.

Azərbaycan jurnalistikyanın inkişafında mühüm xidməti olan Ş.Hüseynovun 1992-ci ildə yazdığı publisistik məqaləsinə diqqət yetirsək bunu aydın görərik:

Yenə də islam fundamentalizmi və saman çöpü haqqında

Qorbaçovun, Primakovun, Yazovun, Bakatinin və bu qəbildən olan məlum komanda üzvlərinin Azərbaycanda islam fundamentalizmi təhlükəsi barədə sərsəm, uydurma bəyənatları oxucuların xatirindədir. 1990-ci ilin yanvarında Bakıya işgalçi qoşun dəstələri həm də məhz bu uydurma «təhlükənin» qarşısını almaq üçün yeridilmişdi. O vaxt ölkənin xarici işlər naziri olan Eduard Şevardnadze bu məsələ barəsində susurdu. Düzü, əhvalatlardan tam həli olan Şevardnadzenin hadisələrə öz müna-sibətini açıq bildirməməsi bir çoxları kimi məni də düşündürdü. Amma fikirləşirdim ki. yəqin konfliktdə olan tərəflər arasında o, bir növ, bitəraf mövqə tutduğunu nümayiş etdirmək istəyir. Gürcüstan Dövlət Şurasının sədri kürsüsünə yiyələnmiş Şevardnadzenin bu günlərdə BMT Baş Məclisinin növbəti sessiyasında çıxışı hər şeyi öz yerinə qoydu. O, yüksək beynəlxalq tribunadan real həqiqəti təhrif edərək bildirmişdir ki, guya Gürcüstan və

*Ermənistan Qafqazda baş qaldırmış islam fundamentalizminin təcavüzünə məruz qalmaqdadırlar. Elə Abxaziya'dakı hadisələr də guya onların işi imiş. Hətta «Azadlıq» radiosunun rus redaksiyası belə sentyabrın 27-də «Zaqafqaziya imperiyadan sonra» verilişində Şevardnadzenin bu bəyənatından təəccüblə danışırıdı. Biz başa düşürük ki, əvvəllər Gürcüstan daxili işlər naziri, sonra uzun müddət respublika partiya təşkilatının rəhbəri olmuş Şevardnadze, yenidən Tbilisiyə qayıtsa da əvvəlki itaəti görmür, vətəndaş mühərabəsi, siyasi və hərbi qarşıdurma respublikanı çətin vəziyyətə salıb. Biz yaxın qonşularımızın daxili işlərinə qarışmır, onların bu böhrandan tezliklə çıxmalarını arzu etmişik və edirik. Amma təcrübəli diplomat Şevardnadzenin haqqında söz açdığını düşünülməmiş çıxışı təəssüs və təəccüb doğurmaya bilməz. Belə təsəvvür yaranır ki, Qorbaçov komandasının fəal üzvü Şevardnadze bu uydurma «ideyanı» ehtiyatda - «bəd gün üçün» saxlayıbmış. Atalar: «Saxla samanı gələr zamanı», -demişlər. Həmin atalar «Suda boğulan saman çöpünə əl atar» -da demişlər. Amma idarə etmək, real düşünmək qabiliyyətini itirənlərin uydurma islam fundamentalizminə əl atmaları barədə bir şey dedikləri yoxdur (Ş.Hüseynov. Müstəqilliyin çətin yolu. *Biz hara gedirik. Bakı*, 1996).*

Nümunə kimi gətirdiyimiz bu yazı öz üslubuna, oxunaqlığına və aydın düşüncə tərzinə görə seçilir. Bu günü həyatımızın belə publisistik yazılaraya ehtiyacı var.

Janrlara gəldikdə Y.Proxorov bədii publisistikaya oçerk, felyeton və pamfleti aid edir. M.Çerepaxov və V.Uçenova da bu üç janrı qeyd edir. Onlardan fərqli olaraq Y.Jurbina yalnız oçerk və felyetonu əsas götürür.

A.A.Tertiçniy «Dövri mətbuat janrları» dərs vəsaitində bədii-publisistikanın 12 növünü göstərir. F.Mehdi daha irəli gedərək şarj, təmsil, epiqramma, parodiyani satirik növə daxil edir. Həmçinin o, sənədli hekayə, sənədli povest, sənədli film, sənədli roman, essee, gündəlik, səfərnamə, söz, bədii-publisistik nitq, xatirə, nəsihətnamə, yazıçı qeydləri, publisist qeydləri də bədii-publisistik janrlara daxil edir. C.Məmmədli «Müasir jurnalistika» (Bakı, 2003) dərsliyində bədii-publisistikanın üç növündən danışır. Burayı oçerk, felyeton və pamflet daxildir.

Göründüyü kimi, adı çəkilən alımların bədii-publisistik janrların növləri haqqında fikirləri parçalanır. Lakin qəti demək olmaz ki, onlardan kiminçə bölgüsü düzdür və ya düz deyil. Adı çəkilən alımların dediklərində həqiqətlər, inandırıcı fikirlər var. Sübut və inandırmaqdan danışan V.Q.Belinskinin fikri belə yerde yada düşür: «Birisini sübut edir, o birisi göstərir və hər ikisi inandırır, lakin birisi məntiqi dəlillərlə, o birisi təsvir etdiyi lövhələrlə inandırır».

Bir şeyi unutmayaq ki, cəmiyyətimiz inkişaf etdikcə, jurnalistika da inkişaf edir, bu da yeni-yeni janrların yaranmasına gətirib çıxarır. Təkrar da olsa bir daha yuxarıda qeyd etdiyimiz fikrə gəlirəm: janr bölgüsü ehkam kimi qəbul edilməməlidir.

Biz bu bölmədə adı çəkilən bədii publisistik janrların hamısı barədə söhbət açmağı lazımlı bilmədik. Yalnız onlardan bir neçəsi barədə danışmayı vacib saydıq.

Oçerk

Bədii publisistik janrlar arasında oçerkin özünə-

məxsus yeri var. O, bir çox janrlardan bədiiliyinə görə seçilir. Maksim Qorki bu janın tərifini verərək yazmışdır: «Oçerk tədqiqatla hekayə arasında bir yer tutur». Yəni bu o deməkdir ki, oçerk bir sıra hallarda obrazlılıq, dil, üslub, tipikləşdirmə üsulları və s. keyfiyyətləri ilə hekayəyə yaxınlaşır. Heç də təsadüfi deyil ki, oçerki «bədii publisistik janrların kralı hesab edirlər».

Bir vaxflar Rusiyada bəzi tənqidçilər oçerki ədəbiyyat janrı hesab etmirdi. Hətta onlar oçerki ədəbiyyatın ikinci dərəcəli janrı hesab edirdilər. M. Qorkinin təşəbbüsü ilə keçirilən ümumrusiya oçerkistlərinin istehsalat müşavirəsində belə fikirdə olanların yanlış olduğu qeyd edilmişdir. Müşavirə oçerki yazıçıların gərgin zəhmətinin bəhrəsi kimi qiymətləndirdi.

M.Qorkinin səyi nəticəsində oçerk fəal janra çevrilmiş, onun təşəbbüsü ilə yaradılmış «Naşı dostijeniya» və «Literaturnaya uçyoba» jurnalları öz səhifələrində oçerk janrnı diqqəti artırmış və bu haqda müntəzəm olaraq məqaqələlər dərc edirdi.

Demək olar ki, keçən əsrin 30-cu illərində oçerk mətbuatda özünə yer tutmuş və publisistikanın janrları sırasında ən işlek janra çevrilmişdi. Oçerk yazan jurnalist mütləq təsvirçilikdən uzaq olmalı, yalnız faktlar haqqında məlumat verməməlidir. O bu və ya digər problemi qaldırmalı, hər hansı bir məsələni irəli sürərkən oxucunu səfərbər etməlidir. Quru, cansızıcı yazılmış oçerk oxucunu düşündürə bilməz.

Azərbaycanda oçerkin tədqiqatçısı, yazıçı-publisist Nurəddin Babayev «Oçerk sənətkarlığı» (Bakı, 1978) adlı kitabında yazar ki, oçerk bir janr kimi Azərbaycanda 19-cu əsrin son rübündə dövri mətbuatın yaran-

ması ilə əlaqədar olaraq formallaşmağa başlamışdır.

Böyük maarifpərvər H.Zərdabinin «Əkinçi»sində bədii oçerkin nümunələri vardır. Cəlil Məmmədquluzadənin, Əbdürrəhimbəy Haqverdiyevin, Üzeyir Hacıbəylinin, Ömər Faiq Nemanzadənin mətbuatda dərc olunmuş oçerklərində bu öz əksini tapıb. N.F.Nemanzadə «İrşad» qəzetiinin 1906-ci ildə çıxan 149-cu nömrəsində o zamankı müsəlmanların az da olsa oyanışını, birləşib günahsızları müdafiə etməsini canlı təsvir etmişdir:

Tiflis, 22 iyun, sübh saat səkkiz

«Şəhərdə hər təraf qapalı.

Heç bir tərafda tüccari, şəxsi bir hərəkət yox.

Nə bir araba səsi, nə fayton gurultusu, nə qonka hərəkəti və nə də insan tərəddüdü var.

Hər kəs bir yanda durub dəhşətli bir hadisaya müntəzir. Deyəsən, bu gün bura əzəmətli Tiflis şəhəri deyil. Türküstanın sükünatlı, amma qan qoxusu, hökumət zülümü gələn bir çölli!

Bu günün gecəsində, göydən enən hürriyyət və ədalət mələkləri samai-təlqinlər ilə sabahın dəhşətli sükuniyyətini xəbər verdikləri üçün sübh tezdən bazara çıxmışdım. Şəhərin özgə yerlərindən hənuz xəbərin yoxdur. Lakin müsəlman bazarının ümumiyyətlə qapalı olmayı, məndə hüzn içində bir sürur peyda etdi.

Müsəlmanları hürriyyət və ədalət yolunda qonşuları ilə əl-ələ vermiş nəhayət dərəcədə şad oldum.

Bildim ki, müsəlmanlar da bu gün mühakimələrinə qəti baxılacaq olan 27 fədai əsgərin asılmaqlarına «tətil» ilə kömək istəyirlər.

Məmnun oldum ki, müsəlmanlar daha əvvəlki kimi

məvacibxor, biqeyrət abrazovanni və ruhani müsəlmanların fitnələrinə aldanıb insanlığın məşuqi-həytvari olan azadəlikdən kənar durmayırlar. Ürəyimdə deyirəm: İlahi! Bu günləri də gördüm ki, müsəlmanlar öz xahişləri ilə, öz qanacaqları ilə dükanlarını bağlayıb vətənin həyatı-siyasiyyəsinə, qonşuların hərəkati-hürriyyəti-pərvanələrinə qəlbən şərik olurlar.

Mən bu xəyalda idim ki, uzaqdan qulağıma gələn hürriyyət mahnısı, marselyoza havası ortalıqdakı sükutu pozdu...»

Ömər Faiq Nemanzadənin bu əsəri onun vətən-pərvərliyindən, xalqa bağlılığından xəbər verir.

Müharibədən sonra ta 80-ci illərin sonlarına kimi oçerk janrı Azərbaycan mətbuatının aparıcı janrlarından olub. Azərbaycan mətbuatında Süleyman Rəhimov, Mirzə İbrahimov, Əli Vəliyev, İlyas Əsfəndiyev, Rəsul Rza, Yusif Əzizimzadə, Bayram Bayramov, Nuriaddin Babayev publisistik ocerklərin ən yaxşı nümunələrini yazmışlar. Publisistik ocerklərdə birinci şəxsin dilindən danışılır və burada müəllifin hadisələrə münasibəti özünü biruzə verir. O dövrdə «sosializm yarışı» deyilən bir ifadə vardı. Zavodlar, fakbriklər, kolxozlar, hətta əmək adamları bir-biri ilə yarışındı. Ocerklərin qəhrəmanları da əmək adamları idi. Lakin etiraf edək ki, bəzən adı çəkilən adamların qəhrəmanlığı şişirdilirdi. O dövrdə yazılmış ocerklərin çoxuna xas olan bir nöqsanı da qeyd etmək yerinə düşər. Müəlliflər öz qəhrəmanlarını həmişə iş başında göstərir, elə bil işdən başqa problemləri yoxdur. Ev-eşik qayğısı onlara yaddır. Unutmaq olmaz ki, onlar da bizim kimi insanlardır. Doğulanda həyata təkcə iş üçün vəsiqə almayıblar.

İnsan yaxşı işlədiyi üçün, yaxşı da istirahət etməlidir.

Bir vaxtlar qəzet-jurnal səhifələrindən düşməyən oçerklərə indi rast gəlmək çox çətindir. Bu kitabı yazar-kən bir sıra qəzetləri nəzərdən keçirdim. Əvvəla çox çətinliklə barmaqla sayılan oçerkə rast gəldim. Onlar da səti, dayaz olduğundan nümunə götirməyi lazımlı bilmədim.

Əvvəlki illərin dərsliklərində oçerkin zarisovka növündən də danışılır. Lakin son ədəbiyyatlarda oçerkin portret, problem və səyahət növləri göstərilir. Bunnarın içərisində ən çox işlənəni səyahət oçerkləridir. Xarici ölkələrə səyahət zamanı yazılmış oçerklərin yaxşı xüsusiyyəti odur ki, oçerkist xaricdə gördüklləri barədə, bu ölkənin xalqları, onların adət-ənənələri ilə oxucuları tanış edir. Bir məsələni də qeyd edək ki, sovet dövründə oçerkistlər həmin ölkəni tərif edə bilməzdi. Əgər olduğu ölkə kapitalist ölkəsi idisə, mütləq tənqidi fikir söyləməli idi. Xüsusilə işsizlik və cinayətkarlıq ön plana çəkilirdi. Artıq sovetdən qalan bu düşüncələr geridə qalıb, «dəmir pərdələr» götürülüb. Hazırda xaricdə olanlar gördükllərini olduğu kimi qələmə alır. Ölkələr, xalqlar bir-birinə elə yاخınlaşdır ki, heç nəyi gizlətmək mümkün deyil.

Bil ki:

Oçerk yazmaq bədii yaradıcılıqla məşğul olmaq deməkdir. Bədii yaradıcılıq isə jurnalist-dən dərin bilik, geniş məfkurəvi hazırlıq, gərgin əmək tələb edir. Bu keyfiyyətləri özündə tapan və bədii yaradıcılığa meyl göstərən hər bir jurnalist söz yox ki, yaxşı oçerklər yaza bilər.

Nurəddin Babayev

Felyeton

Felyetonu mübariz janr adlandırırlar. Bu janr fransızca «vərəqə» deməkdir. Sonralar bu söz oynaq və canlı dildə yazılmış kütləvi, siyasi-ictimai məqalə mənasında, yaxud qəzet və jurnalın bir şöbəsi mənasında işlənmişdir. Əvvəller qəzetiň aşağı hissəsində («padvalında») yerləşdirilən məqalələr felyeton adlanırdı. Tədqiqatçı alimlər qəzetlərdə belə «padvalların» yaranmasını XVIII əsrə aid edirlər. Sonralar felyeton «padvaldan» çıxaraq qəzetlərin başqa səhifələrində göründü.

Azərbaycanda felyeton janrının ilk dəfə «Molla Nəsrəddin» jurnalında dərc olunduğunu deyirlər. Əslində isə felyeton jurnalala qədər müəyyən inkişaf yolu keçmişdir. Füzuli, Mirzə Şəfi Vazeh, Qasım bəy Zakir satiranın gücündən istifadə edərək haqsızlığa, ədalətsizliyə qarşı çıxırdı. Elə felyetonun kökünü də burada axtarmaq lazımdır.

Azərbaycanda felyetonun ilk təməl daşlarına «Əkinçi»də rast gəlirik. «Əkinçi»dən sonra nəşrə başlayan bir sıra mətbü orqanlarda da felyeton getdikcə püxtələşmişdir. Felyetonun formallaşmasında «Molla Nəsrəddin» jurnalını xüsusən qeyd etməliyik. Zəngin ənənələrə malik Azərbaycan klassik jurnalistikasını göylərə qaldıran «Molla Nəsrəddin» əbədi bir abidədir. Bu abidənin ucaldılmasında dahi sənətkar Cəlil Məmmədquluzadənin müstəsna rolü olmuşdur. Həqiqət carçası olan «Molla Nəsrəddin»də dərc olunan felyetonlar öz aktuallığını indi də saxlayır. C.Məmmədquluzadənin qələmindən çıxan felyetonlar Azərbaycan tjurnalistikası tarixində böyük bir dövr təşkil edir.

Böyük sənətkarın bir felyetonunu ixtisarla nəzərdən keçirək:

Azərbaycan

Ax unudulmuş vətən, ax yazılıq vətən!

Dünyalar titrədi, aləmlər mayallaq aşdı, fələklər bir-birinə qarışdı, millətlər yuxudan oyanıb gözlərini açıdilar və pərakəndə düşmüş qardaşlarını tapıb, dağılmış evlərini bina etməyə üz qoydular.

Bəs sən haradasan, ay biçarə vətən?!...

Bəzi vaxt otururam və papağımı qabağıma qoyub fikrə gedirəm, xəyalata cumuram, özümdən soruşuram ki:

-Mənim anam kimdir?

Öz-özümə də cavab verirəm ki:

-Mənim anam rəhmətlik Zöhrəbanu bacı idi.

-Dilim nə dilidir

-Azərbaycan dilidir

-Yəni vətənim haradır?

-Azərbaycan vilayətidir

Demək, çünki dilimin adı türk-Azərbaycan dilidir, belə məlum olur ki, vətənim də Azərbaycan vilayətidir

-Haradır Azərbaycan?

-Azərbaycanın çox hissəsi İrandadır ki, mərkəzi ibarət olsun Təbriz şəhərindən; qalan hissələri də Gilandan tutub, qədim Rusiya hökumətilə osmanlı hökuməti daxiliyindədir ki, bizim Qafqazın böyük parçası ilə Osmanlı Kürdüstanından və Bəyaziddən ibarət olsun...

Vətənin taleyinə acıyan ədib sonra müsəlmanların milli komitəsindəki yığıncaqdan söhbət açır. Və ürəkağrısı ilə yazar ki, türk dili müəllimləri türkçə danış-

mağı bacarmadığından onlara rus dilində danışmağa icazə verirlər. Ana dilinə biganəlik Mirzə Cəlili narahat edir. O, Azərbaycanın taleyini düşünür, narahatlıq keçirir. Vətənə onun övladlarına üzünü tutub deyir:

*«Ax gözəl Azərbaycan vətənim! Harada qalmışan?
Ay torpaq çörəyi yeyən təbrizli qardaşlarım, keçəpapaq
xoylu, meşginli, sərablı, goruslu və moruslu qardaşlarım,
ay bitli marağlı, mərəndli, gülüstanlı quli-biyaban və
təndaşlarım. Ey ərdəbilli, qalxanlı bəradərlərim! Gəlin,
gəlin, gəlin mənə bir yol göstərin! Vallah ağlım çəşib!
Axır dünya və aləm dəyişildi, hər bir şey qayıdır öz əslini
tapdı, hər mətləbə əl vuruldu, gəlin biz də bir dəfə oturaq
və keçə papaqlarımızı ortalığa qoyub bir fikirləşək hara-
dir bizim vətənimiz?!»*

*Gəlin, gəlin, ey unudulmaz vətənin ariq-mırıq qar-
daşları!*

*Cəlin görək beşikdə yad millətlərin südünü əmmiş,
vətənimizdən yadırğamış və millətimizin ruhundan xəbər-
siz bir para millət başçılarımız sizə nə gün ağlayacaqlar?!*

*Niyə sakitsiniz, ey mənim lüt-üryan vətən qardaşla-
rim?»* («Molla Nəsrəddin», 27 noyabr 1917, №24)

Felyeton satirik publisistikanın bir növü olmaqla oçerkə nə qədər yaxın olsa da, ondan seçilir. Bu fərq onun satirikliyindədir. Onun obrazlı təsvir vasitələri bilavasitə gülüşlə bağlıdır. Bu gülüşün içərisində yumşaq, sərt, mülayim, qəzəbli və s. gülüş vardır. Mərhum professor C.Əbdürəhimova «Satirik publisistika» (Bakı, 1980) kitabında gülüşün ölçü meyarını üç faktorla müəyyənləşdiyini qeyd edir. Tədqiqatçı alimə görə hadisənin mahiyyəti, publisistin məqsədi, fakt və hadisəyə müna-
sibəti gülüşün növ və çalarını müəyyənləşdirir.

Kinayə-rişxənd, məsxərə, zarafat, sarkazm və qra-tesk satirik publisistikanın təsvir vasitələridir.

Sovet dövründə yuxarıda adı çəkilən təsvir vasitələrindən tez-tez istifadə olunurdu. Hazırda felyeton mətbuat səhifələrində az görünür. Halbuki indi felyeton üçün mövzular daha çoxdur. Felyeton janrı hər halda gec-tez passivlikdən çıxacaq, cəmiyyətin irəliləyişinə kömək edən bədii tənqid vasitələrindən birinə çevriləcək.

Pamflet

İlk növbədə pamfletin mənasını açıqlayaq. Pamflet yunan sözü olub «hər şeyi alovlandırmaq», «hər şeyi külə döndərmək» mənasını ifadə edir. Mifologiyaya görə baş Allah Zevs öz düşmənini ildirimla yandırıb külə döndərib. Pamflet sözü də bu hadisəyə işaretdir. Bəs jurnalistikada pamflet anlayışını necə başa düşmək olar? Janrin xüsusiyyəti nədən ibarətdir?

C.Əbdürəhimovanın yuxarıda adı çəkilən kitabında pamflet janrinin xüsusiyyəti belə göstərilir: «Pamflet tək bir şəxsə, yaxud ayrıca hadisəyə deyil, bütöv ictimai qrupa, siyasi sistemə, mürtəce siyaset yeridən dövlət başçısının siyasetinə qarşı çəvrilməsi və kəskin ifşa xarakterinə malik olması ilə səciyyələnir».

Pamfletdə də felyetonda olduğu kimi süjetin əsasında fakt dayanır. Fərq ondan ibarətdir ki, felyeton hər hansı bir hadisəyə, fakta müraciət edir. Pamflet isə müəyyən bir adamın, hadisəni deyil, böyük bir ictimai qrupu, dövlətin siyasetini, ideologiyasını ifşa edir. Vax-

tilə dünya publisistikasında işlək janr olan pamphletə Azərbaycan klassikləri də müraciət edib. Məsələn, Üzeyir Hacıbəylinin bir pamphletinə diqqət yetirək:

Fələk evin yixılsın!

Ələlxüsus, hökumət üçün o dünya ilə bu dünyanın heç bir təfavitü yoxdur. Odur ki, indi işlərini heç əldən buraxmayıb, yenə asdırmaqda, kəsdirməkdə, aramaqda, axtarmaqdadır.

Məsələn, sırağanın Bakı hökumətinin könlünə adam axtarmaq həvəsi düşmüdü. Bilmirdi ki, hara getsin və kimi axtarsın.

Fikir elədi, elədi, axırda alnına vurub dedi: Hə, bildim! Və yola düşüb getdi və gəlib «İslamiyyə» mehmanxanasına yetişdi və xalqı axtarmağa başladı. Və mən də orada idim, məni də axtardı və xalqa çox əziyyət verdi və axtarmamış yer qoymadı və xalqın yorqan-döşəyini eşələyib, az qaldı ki, balışların və mütəkkələrin bağırsaqlarını çıxarsın və heç nə tapmadı. Ona görə bərk acıgi tutdu və istədi ki, mehmanxananın çəngəl-biçaqlarını aparsın, amma çəngəl-biçaqla xörək yeyildiyinə görə və xörək yeməkdə də xilafı-hökumət bir şey olmadığına görə, əlibos getməkdən savayı bir əlac tapmadılar.

İndi bilmirəm, Bakıda «İslamiyyə» mehmanxanasını axtarmaqda hökumətin fikri nə imiş, yoxsa belə güman eləyir ki, «İslamiyyə» panislamizm sözündən çıxıbdır? («Irşad», 1907, №41).

Müasir Azərbaycan jurnalistikasında ara-sıra pamphletə rast gəlmək mümkündür. Bu da ayrı-ayrı siyasi partiyalara xidmət edən mətbuat orqanlarında özünü göstərir.

Lətifə

Lətifə yunan sözü olub («anekdotos») «dərc olunmayan» mənasını verir. Elə lətifələr də var ki, onu dərc etmək olmaz. Belə lətifələri yalnız yaxın adamlar öz aralarında danışır. Lətifələrin əksəriyyəti dövlət adamları, hökumət başçıları, tanınmış şəxsiyyətlər barədə olur. Onların hamısı gülüş doğurur. Azərbaycanın müstəqilliyə qovuşması, senzuranın ləgvi lətifələrin qəzet səhifələrinə yol açmasına şərait yaratdı. Hətta radio və televiziya yeri gəldikcə lətifələrə vaxt ayırdı. Rusyanın TV kanalında göstərilən «Qorodok» və ya məşhur sirk ustası Yuri Nikulinin vaxtilə apardığı «Beliy popuqay» televiziya verilişləri dediklərimizə əyani sübutdur. Bir vaxtlar AzTV-də «Şəki lətifələri»nə həsr olunmuş ayrica verilişi gedirdi. TV kanallarında danışılan lətifələr görüntü olduğu üçün daha maraqlı alınır. Biri var danışsan (bəzən ləhcə ilə), görəsən, hərəkətləri, səsin tonunu izleyəsən, biri də var qəzətdə oxuyasan. Bunların tamaşaçıya, dinləyiciyə verdiyi «ləzzət»də başqa-başqadır.

Qəzet və jurnallarda dərc olunan lətifələri heç də həmişə jurnalistika janrı kimi qəbul etmək olmaz. Jurnalistlər bəzən özlərindən lətifə fikirləşib tapır və onları qəzet-jurnal səhifələrinə çıxarırlar. Məsələn, «Ədalət» qəzetiində «Günün lətifəsi» başlığı altında dərc edilənlər buna misal ola bilər.

Qəzetiñ birinci səhifəsinin sağ küncündə siyasi partiya liderlərinə, tanınmış adamlara həsr olunmuş lətifələr dərc olunur.

Bundan başqa mətbuatda dərc olunan lətifələrin

bir qismi lətifələrə həsr olunmuş kitablardan götürülüb çap olunur. İstər siyasi, istərsə də məişət mövzusunda olsun tamaşaçı da, dinləyici də, oxucu də lətifələri maraqla qarşılıyır. Onlardan bir neçəsini nümunə kimi göstərək.

Birinci nümunə:

Hacı dayı balaca quzuları yol kənarında saxlayan uşağı:

- *Bala, bu quzuları burada niyə saxlayırsan?-deyə soruşur.*

Uşaq:

- *Dayı, kökəldirəm.*

Hacı:

- *Burada quzumu kökələr?*

Uşaq:

- *Məgər yol polisləri burada kökəlmirlərmi?*

(«Jurnalist», 2003, 15 aprel)

İkinci nümunə:

Bir nəfər bir nazirə işə girmək üçün rüşvət verir. Amma sonra nə işi düzəlir, nə də yanına düşə bilir ki, pulunu istəsin. Nə qədər əlləşir heç cürə naziri nə küçədə tuta bilir, nə də bayaq dediyimiz kimi, yanına düşə bilir. Gedir oturur Bayıl həbsxanasının qapısının ağzında, bir gün, iki gün, üç gün...

Dəmir müəllim hər gün işə gələndə görür ki, bir adam oturub qapıda. Axırda onu qapının ağzında görməkdən gözü yorulur. Çağırır yanına:

- *Ay yoldaş, kimsən və düz bir aydır həbsxananın qapısında niyə oturmusən?*

- Bir nazir var, onu gözləyirəm.*
  - Onu burada niyə gözləyirsən?*
  - Dəmir müəllim, əvvəl-axır bura gələcək də.*
- («Ədalət», 2002, 3 dekabr)

Üçüncü nümunə:

Siyasi büronun üzvləri «Kiçik torpag»ı o qədər tərif-ləyirlər ki, Brejnev özünü saxlaya bilməyib deyir: «Deyə-sən yaxşı əsərdir, gərk özüm də oxuyam».

(«Yeni Azərbaycan», 2004, 15 iyun.)

Janrlar haqqında söhbətimizi burada yekunlaşdırırıq. Bu qısa məlumat janrlar haqqında az da olsa, təsəvvür yaratdı. Daha ətraflı, daha geniş bu bölmədə adı çəkilən müəlliflərin əsərlərini oxumaq kifayət edər.

***

Cəhətlər

1. Jurnalistikada janrların xarakterik xüsusiyyətləri, yaradıcılıq istiqamətləri, tarixi inkişaf yolunu özün üçün dəqiqləşdir.
2. Qəzetlərdən informativ, analitik və bədii-publisistik janrları seç, onları dəyərləndir.
3. Janrlar arasındakı oxşar və fərqli cəhətləri aşdır.

Ədəbiyyat

1. Bəşirli A., Kərimova A., Vəkilova D., Xəbərçilik. Bakı, 2007.
2. Əbdürəhimova C. Satirik publisistika. Bakı, 1980.
3. Jurnalist olmaq istəyirsənə, Bakı, 2004.
4. Qənbərli R. Jurnalistin əl kitabı. Bakı, 2005.

5. Mehdi F. Mətbuat janrları. Bakı, 1995.
6. Məmmədli C. Jurnalistikaya giriş. Bakı, 2001.
7. Məmmədli C. Jurnalistikanın müasir inkişaf meylləri. Bakı, 2006.
8. Rebkova T. Yeni dönəm: Demokratik cəmiyyətdə peşəkar qəzet buraxmaq yolları Bakı, 2006.
9. Rüstəmov A. Jurnalistika. Bakı, 2005.
10. Тертычный А.А. Жанры периодической печати. М., 2002.

Fəsil 12

KİV-in informasiya mənbələri

- İnfomasiya agentlikləri
- İnternet infomasiya mənbəyi kimi
- Dövlət strukturları və hakimiyyət adamları infomasiya mənbəyi kimi
- Mətbuat xidmətləri infomasiya mənbəyi kimi

İnformasiya agentlikləri

Həyatımız müxtəlif informasiyalarla zəngindir. Heç də təsadüfi deyil ki, deyirlər KİV-in informasiya mənbəyi həyatın özüdür. Bu informasiyaları KİV-ə çatdırın redaksiyaların reportyorlarıdır.

Professor F.Mehdi yazır ki, reportyor yaşadığı cəmiyyətlə, mühütlə birgə nəfəs almali, bütün hiss və düşyuları, ağıl və düşüncəsi ilə bağlı olmalı, ayrı-ayrı operativ hadisələr istisna olmaqla, harada hansı yenilik, hadisə baş verəcəyini bilməyə çalışmalıdır.

Bəs, jurnalist hansı xəbərə üstünlük verməlidir? Hadisə və fakt axtarışında olan jurnalist ilk növbədə ictimai hadisə olan xəbərlərə, yəni ictimaiyyət üçün gərəkli olan xəbərlərə üstünlük verməlidir. «Xəbəri duymaq, onun mənbəyini görmək, maraqlı olub-olmadığını hiss etmək jurnalist – reportyorun ilkin vəzifəsidir». Deyək ki, bir gündə saysız-hesabsız xəbərlərin içərisində aşağıdakılardan da var:

1. Polşanın prezidenti və xanımı, o cümlədən ölkənin vəzifəli şəxslərini Smolensk vilayətinə gətirən təyyarə qəzaya uğramışdır.
2. Dünən Qubaya dolu yağmışdır.
3. Rusiya millisi 19-cu dünya futbol çempionatına vəsiqə qazana bilmədi.

Təbii ki, jurnalist bu üç xəbərin içərisindən ilk növbədə birincisini seçəcək. Çünkü hadisə ağır xəbərdir. Jurnalist nə baş verməsi, nə üçün baş verməsi, tamaşaçı və oxuculara necə təsir etməsini nəzərə alaraq çatdırır.

KİV-in informasiya mənbələri çoxdur. Onlardan yalnız əsas olanların üzərində dayanmayı lazımlı bildik.

Mətbuatda olduğu kimi, informasiya agentliklərində çalışan jurnalistlər də xəbər daşıyıcılarıdır. Agentliklər əldə etdikləri xəbərləri KİV-lərə satırlar. Əvvəlcədən bağlanmış müqaviləyə əsasən alqı-satqı aylıq, rüblük və illik ola bilər. Qiymət məsələsi razılaşma yolu ilə həll edilir.

Bu günüki informasiya agentlikləri 19-cu əsrin ortalarında Avropada yaranmış teleqraf agentliklərinin xələfidir. Dünyada beş agentliklik var ki, onlar öz fəaliyyət dairəsinə görə o birilərindən seçilir. Belə agentliklərə daxildir:

Frans Press. 1835-ci ildə Parisdə bank sahibi Şarl Lui Havas tərəfindən yaradılıb və onun şərəfinə Havas agentliyi adlanırdı. 1944-cü ildən Frans Press agentliyi adlanır.

Assosieyted Press – AP. ABŞ-ın ən iri informasiya agentliyidir. Əsası 1848-ci ildə qoyulub. Nyu-Yorkda yerləşir. İndiki adun 1900-cü ildə almışdır.

Röyter. İngiltərənin bu agentliyi 1851-ci ildə yaradılıb, Röyterin adını daşıyır. Əvvəller xəbərlər agentliyi kimi yaradılmış Röyter az vaxtda «Beynəlxalq mövzuda xəbərlərin birinci dərəcəli mənbəyi kimi nüfuz qazanmışdır».

İTAR-TASS. Rusyanın ən nüfuzlu agentliyidir, 1904-cü ildə yaradılıb. Əvvəller müxtəlif adlarla – Rusiya Teleqraf Agentliyi (ROSTA), Sovet İttifaqı Teleqraf Agentliyi (SİTA-TASS) kimi fəaliyyət göstərən agentlik, indiki adını Rusiya suverenliyi elan edildikdən sonra (1992) almışdır.

Yunayted Press İnterneşnl – YUPI. ABŞ-ın ikinci ən böyük informasiya agentliyidir. 1907-ci ildə

E.U.Skripps tərəfindən yaradılıb.

Ona da diqqət yetirmək lazımdır ki, hazırda dünyadakı agentliklərin birləşməsi prosesi gedir. Məsələn, Avropa Mətbuat Agentlikləri İttifaqı (AMAİ), Asiya və Sakit Okean ölkələrinin informasiya Agentlikləri təşkilatı (OANA) onlarca informasiya agentliyini birləşdirir.

Bütün bu informasiya agentlikləri dünyada fəaliyyət göstərən KİV-ləri informasiya ilə təmin edir.

İndi də Azərbaycanın informasiya agentlikləri barədə.

Ölkəmizin baş informasiya agentliyi Azərbaycan Dövlət Telegraf Agentliyinin – Azər TAc-ın yaranması bilavasitə Xalq Cumhuriyyətinin adı ilə bağlıdır.

Yadda saxla!

İnformasiya agentliklərinin xəbar və materialları kütləvi informasiya vəstifələrin də və digər kütləvi informasiya agentliklərində yayılarken mütləq həmin informasiya agentliyinə istinad edilməlidir.

«KİV haqqında» Qanun

1920-ci il martın 1-də yaranmış agentlik 7 dəfə adını dəyişmişdir. İndiki adını Azərbaycan müstəqillik qazandıqdan sonra almışdır. «1992-ci ildə Azər TAc adlandırılmasının özü keçmiş tarixi yolu mürəkkəbliyini təsdiq edən faktlardan biridir. Həmçinin, bu yol keşməkeşli olduğu qədər də şərəflidir – Azər TAc bütün

zamanlarda xalqımıza və dövlətimizə sədaqətlə xidmət etmiş, Vətənimizin adını dünyada ucaltmışdır».

«Azər TAc» imzası ilk dəfə 1920-ci il martın 2-də «Azərbaycan» qəzetində göründü. Martın 3-də isə qəzetdə «Azər TAc-ın daxili xəbərləri» rubrikası altında Şuşa, Qaryagin (indiki Füzuli) və Xankəndindən alınmış qısa xəbərlər verilmişdi.

Müstəqil Azərbaycanın elə bir sahəsi yoxdur ki, Azər TAc-ın xəbərlərində öz əksini tapmasın.

Azərbaycanın dünya birliyində nüfuzunun artması Azər TAc-ın beynəlxalq əlaqəlerinin genişlənməsinə, onun dünya informasiya məkanına integrasiyasına müsbət təsir edir. Hazırda Azər TAc dönyanın bir sıra ölkələrinin informasiya agentlikləri ilə əməkdaşlıq haqqında sazişlər imzalamışdır. Bu əməkdaşlıq Azərbaycanın haqq səsinin dünyaya çatdırılmasında mühüm rol oynayır.

Azər TAc-la yanaşı respublikada digər informasiya agentlikləri də fəaliyyət göstərir. Onlar haqqında əvvəlki fəsildə məlumat verildiyindən, təkrara ehtiyac görmürəm.

Mətbuatla yanaşı, elektron media da müntəzəm olaraq informasiya agentliklərinə müraciət edirlər.

Internet informasiya mənbəyi kimi

Müasir dünyada internetin rolu durmadan artmaqdadır. Yeni informasiya texnologiyalarının sürətli inkişafı jurnalistlərdən bilikli və bacarıqlı olmayı tələb edir. Hazırda internetsiz idarə, müəssisə tapmaq çətin-

dir. Müasir dövr «formalaşmaqdə olan informasiya cəmiyyəti daha sürətlə ənənəvi jurnalistikənin və Internetin, kommunikasiyaların və distant texnologiyaların integrasiyasını tələb edir».

İnformasiyalar zaman və məkan bilmədən yayılır. Internet həm də senzuradan çox uzaqdır. Qəzetlərin hamısının redaksiyalarında Internet fəaliyyət göstərir. Redaksiyaların əməkdaşları gün ərzində kompüterin qarşısında əyləşərək yeni, maraqlı, hamını düşündürən informasiya «ovuna» çıxırlar. Onlar dünya informasiya agentlərinin Internetə ötürdükləri informasiyaları «süzgəcdən» keçirib bizə lazım olanlarını seçirlər.

Internet sərhəd tanımır. İndii bir ölkədə oturub, digər ölkənin KİV-in əməkdaşı olmaq, onlar üçün lazımi materiallar hazırlamaq heç də çətin deyil.

Internet həyatımızın ayrılmaz tərkib hissəsinə çevrilib. Azərbaycan mətbuati Internet məkanına əsasən 1997-ci ildən qoşulub. Ölkədə ilk Internet saytları «Zerkalo» və «Yeni Müsavat» qəzetlərində yaradılıb. Sonralar digər qəzetlər də öz saytlarını hazırlayıblar.

Internetdə bəlkə də ən çox çətinlik yaradan problemlərdən biri xəbərləri toplamaqdır. Azərbaycan Internet Forumunun prezidenti, Multimedia İnformasiya sistemləri və Texnologiyaları Mərkəzinin direktoru Osman Gündüz «Jurnalistlər üçün informasiya texnologiyaları» (Bakı, 2009) kitabında yazar ki, Internetdə hər hansı bir informasiyanın axtarışı adətən sorğu yolu ilə müxtəlif üsullardan istifadə etməklə aparılır. Sorğuların düzgün təşkili axtarışın uğurlu nəticələnməsinə təsir edən əsas amildir. Müəllif kitabda axtarış aparmağın müxtəlif üsullarını göstərir.

Məsələn, «Azərbaycan incəsəneti» yazdıqda axtarış programı yalnız, «Azərbaycan incəsəneti» söz birleşməsi olan bütün sənədləri tapacaq.

Əgər sorğu «Azərbaycan incəsəneti» teatr programında yazılısaydı, onda axtarış programı, «Azərbaycan incəsəneti» sorğusu nəticəsində alınmış resurslar içərisindən yalnız «teatr» sözü olanları seçəcək.

Artıq dünya İnternet şəbəkəsində elektron nəşrlərin sayı getdikcə artır. Keçən əsrin 90-cı illərində «The Nyu-York Times», «The Washington Post», «İzvestiya», «Nezavisimaya qazeta» və s. qəzetlərini elektron variantları yaradılmışdır. Şübhəsiz, gələcəkdə qəzetlərin çoxu elektron yolla yayılacaqdır. lakin bu o demək deyil ki, mətbu nəşrlər olmayıacaq, qəzetlər qəzet olaraq qalacaq və çox güman bizim indi alışdığınız mətbu nəşrlərdən fərqlənəcəklər.

Bil ki:

Galacayın jurnalisti bir növ multi-media sənətinin rəssamına çevriləcək, o həm müzakirə predmetini bilən, həm yaxşı yazar, həm də səs və təsvirdə İsləməyi bacaran adam olacaq

*Frik Fishtelius,
İsvəç jurnalisti*

İnkişafa dair xətt jurnalistikası – On Line Azərbaycan məkanında özünə tərəfdaşlar tapmaqdadir. Artıq respublikanın bir sıra kanalları öz proqramlarını İn-

ternetə verməyə başlayıblar. On line çəkiliş prosesini və lentlərin işlənməsini xeyli asanlaşdırılmışdır.

Jurnalistikyanın yeni rolu getdikcə artır. O, informasiyanın verilməsi və yayılmasında müasir vasitələrdən bacarıqla istifadə etməyi bacarmalıdır.

Dövlət strukturları və hakimiyyət adamları informasiya mənbəyi kimi

Jurnalistlərin informasiya əldə etmək üçün üz tutduqları ünvanlardan biri də nazirlik, komitə, idarə və digər icra strukturlarıdır. Bu da onunla bağlıdır ki, onların qəbul etdikləri qərar və sərəncamlar xalqın həyatında mühüm rol oynadığından məsuliyyət daşıyırlar.

Müstəqillik qazandıqdan sonra iri dövlət təşkilatlarında mətbuat xidmətləri yaradılmışdır ki, onlardan da informasiya almaq nisbətən asandır. Belə ki, jurnalistlər mətbuat xidmətlərinin rəhbərləri ilə görüşüb, onları maraqlandıran suallara cavab alırlar. Amma cavablar heç də həmişə jurnalistləri qane etmir. Çünkü bəzən cavablar verilən sualların mahiyyətini dolğun açmır. Belə olan şəraitdə jurnalistlər rəhbər işçilərin özləri ilə görüşməyə can atırlar. Ona da hər saat nail olmaq mümkün olmur. Rəhbər işçilərin əksəriyyəti jurnalistlərdən qaçır. Bu da səbəbsiz deyil.

Professor C.Məmmədli rəhbər işçilərin informasiya mənbəyi kimi mediadan qaçmağının 4 səbəbini göstərir:

1. Rəhbər işçi işini yaxşı qurmayıb, cəmiyyət qar-

şisində gözü gölgəlidir;

2. Rəhbər işçi müstəqil deyil, ən adı informasiyanı da vermək olar, ya yox, dileməsi qarşısında yuxarıdan göstəriş umur. Belə məmür robot tipli olub özündən yuxarının əlində düymə rolunu oynayır;

3. Bu tipli məmür informasiyanı formalasdırmaq və jurnalistə vermək kimi elementar filoloji qabiliyyətdən məhrumdur;

4. Və bəlkə də ən başlıcası – bu tipli rəhbər işçi qanuna etinasızlıq cəzasını almayacağına arxayındır. Məmurun qanuna etinasızlıq faktının mövcudluğu daha inandırıcıdır.

Məncə, ikinci səbəb daha inandırıcıdır. Bir də nəzərə alsaq ki, məmurun ictimaiyyətdən gizlətdiyi faktlar da olur və bu barədə jurnalistin gözlənilməz sualı onu çıxılmaz vəziyyətdə qoya bilər. Odur ki, bu tipli məmür jurnalistdən qaçır.

Məmurun jurnalistdən qaçması heç də ona basuculuğu gətirmir. Belə olanda jurnalist də onun haqqında müxtəlif rəylər yaradır.

Məmurların mediadan qaçmasının səbəblərini göstərdik. Bir səbəbi də qeyd edək. O da jurnalistin günahı üzündən baş verir. Bəzən elə olur ki, jurnalist aldığı məlumatə əlavələr edir və ya əsas fikri kənara qoyur, özünə sərf edən şəkildə qəzet səhifəsinə çıxarır. Bu da yolqıverilməzdır.

Amerika jurnalisti Yucin Qudvin «Jurnalist etikası axtarışında» adlı məqaləsində yazar ki, jurnalistlər də informasiya almaq hüququ konsepsiyasından öz məqsədləri üçün istifadə etməyə az çalışmamışlar və buna cəhd göstərməkdə davam edirlər.

Prezidentlər 4-5 ildə seçilirlərsə, jurnalistlər xalqın ömürlük «seçilməmiş» nümayəndələridir və heç də seçilmişlərdən az səlahiyyələ malik deyil. Bu səlahiyyət KİV haqqında Qanunun 8-ci maddəsində təsbit edilib.

Demokratik cəmiyyətdə mətbuat həmişə hakimiyyətin opponentidir. Onun öz üzərinə belə bir öhdəlik görülməsi, hökumət məmurlarının xoşuna gəlmir. Etiraf edək ki, bəzi hakimiyyət orqanları çox vaxt işlərini bağlı qapı arxasında görməyi, yaxud özləri seçdikləri mətbuat nümayəndələri ilə əməkdaşlıq etməyi xoşayırlar. Onların seçdikləri media nümayəndələri də əsasən iqtidaryönlü mətbuatın əməkdaşlarıdır.

Mətbuatla hakimiyyət arasında yaxınlaşma olسا da, mətbuat sıfarişlə işləməməli, müstəqilliyini saxlama-lıdır.

İnformasiya azadlığı – fikir azadlığının ayrılmaz tərkib hissəsidir.

İnformasiya axtarmaq, əldə etmək və yaymaq hüququ, daha doğrusu içtimaiyyətin bitməsi və dövlət orqanlarının malik olduğu məlumatlara giriş azadlıqlarla müqayisədə umikaldır. O, demokratik cəmiyyətin bünövrəsidir, onun tərəqqisinin və fərdlərin özünün inkişafı üçün əsas şərtlərdən biri olan fikir azadlığının tərkib hissəsidir.

Jurnalistlər dövlət informasiyasına malik olmaq üçün bəzən, bilərəkdən və ya bilməyərəkdən «cəmiyyətin informasiya almaq hüququ var» şəurunu əldə rəhbər tuturlar. Amma elə informasiyalar var ki, deyək ki,

dövlət sirri, onun yayılmasına qanun yol vermir.

Dövlət sirri haqqında Qanunun 1-ci maddəsində dövlət sirri anlayışı belə adlanır: dövlət sirri – dövlətin hərbi, xarici siyaset, iqtisadi, elmi, kəşfiyyat, əks-kəşfiyyat və əməliyyat – axtarış fəaliyyəti ilə bağlı olub dövlət tərəfindən qorunan və yayılması ölkənin təhlükəsizliyinə ziyan vura bilən bilgilərdir.

Mətbuat xidmətləri informasiya mənbəyi kimi

Demokratiya inkişaf etdikcə insanların fəallığı da artır. Artıq bu gənki insanlar iyirmi il bundan əvvəlki insanlar deyil, onların siyasi və iqtisadi fəallığı artıb. Onları hər şey maraqlandırır: ölkədəki dövlət idarələrinin, qeyri-hökumət təşkilatlarının, siyasi partiyaların və s. fəaliyyəti. Potensial informasiya mənbəyi olan bu strukturlar haqqında ətraflı məlumatı mətbuat xidmətləri yayır.

Mətbuat xidməti yeni qurumdur. Sovet dövründə belə qurumlar olmayıb. Yalnız müstəqillikdən sonra inkişaf etməyə başladı. Qurumlarda yaradılmış mətbuat xidmətlərinin başlıca vəzifəsi, kütləvi informasiya vəsitələrinin öz təşkilatlarının həyatında baş verən əsas hadisərlərlə vaxtında tanış etmək, onların köməyi ilə cəmiyyətdə özünə müsbət imic qazanmaqdır.

«İctimai fikir sizin tərəfinizdədir, hər şey edə bilərsiniz, onsuz – heç nə»

Corc Vaşinqton

Azərbaycanda yenicə formalaşan mətbuat xidmətləri KİV-lə əlaqə saxlayır, görülən işlər barədə onlara məlumat verir. Demək olmaz ki, respublikada yanmış məlumat xidmətlərinin hamısı tələblərə cavab verir. Çoxlarının adı var, fəaliyyəti yox. Hazırda KİV nümayəndələri ilə tez-tez görüşən, onların suallarını cavablandırıran Azərbaycan Xarici İşlər Nazirliyinin mətbuat xidmətidir. İşinə məsuliyyətlə yanaşan mətbuat xidməti nazirliyin Dağlıq Qarabağ problemi ilə bağlı fəaliyyəti barədə oxucuları daim məlumatlandırır.

Məlumdur ki, böyük təşkilatların rəhbərləri ilə jurnalistlərin görüşü çox vaxt çətin olur. Belə yerdə mətbuat xidməti köməyə gəlir.

Mətbuat xidməti RP (ictimaiyyətlə əlaqələr) şöbəsinin bir bölümü kimi çıxış edir və mətbuatla əlaqələrə məsul şəxs həmin şöbənin rəhbərinə tabe olur.

Mətbuat xidmətləri informasiyaların verilmə formalarından istifadə edir. Press-relizlər və rəsmi məlumatlar tərtib etməkdən savayı, brifinqlər keçirir, mətbuat konfransları təşkil edir.

Press-reliz. Lazımı informasiyanı jurnalistlərə çatdırmağın ən geniş yayılmış üsuludur. Press-reliz təşkilatın zəruri blankında yazılmalı, burada telefon nömrələri və əlavə məlumat üçün kiminlə əlaqə saxlamağın lazımlığını göstərən qeydlər olmalıdır. Elə başlıq seçilməlidir ki, jurnalisti maraqlandırsın. Yazılış mətn altı suala – kim, nə, nə vaxt, harada, niyə və necə? - cavab verməlidir. Press-reliz bir səhifədən çox olmamalıdır.

Mətbuat konfransı. Müəlliflərə informasiya verməyin bir növüdür. MK o zaman keçirilir ki, hansısa

vacib informasiyanı ictimaiyyətin nəzərinə çatdırmaq lazımdır. Bəzən də mühüm məsələ ilə bağlı jurnalistlərin suallarına cavab vermək lazım gəlir. Tədbirin günün hansı saatında, harada keçirilməsinə xüsusi diqqət yetirilməlidir.

Brifinqlər. Bu da informasiya verməyin bir növüdür. Mətbuat konfransınları fərqli olaraq, birifinqin keçirilmə vaxtı bir neçə gün qabaqcadan məlum olmur. İctimaiyyət üçün vacib olan məlumatı çatdırmaq üçün brifinqlər təşkil edilir. Özü də brifinqlər 5 dəqiqədən yarım saata qədər davam edə bilər. Burada jurnalistlərin çoxluğu vacib deyil, vacib odur ki, məlumat vaxtında ötürülsün.

Qeyd edək ki, qurumlarda fəaliyyət göstərən mətbuat xidmətləri ilə jurnalistlər arasında keçirilən sorğuların nəticələri göstərir ki, onların böyük əksəriyyətinin işini qənaətbəxş hesab etmək olmaz. «Bəzən süstlük, bəzənsə zəhlətökənlik nümayiş etdirməklə, pəşəsinin xüsusiyyətlərini bilməməklə, informasiyanı məraq doğuracaq tərzdə çatdırmağı bacarmamaqla, jurnalistlərdən çəkinmək və ya qaçıb-gizlənməklə mətbuat katibi və PR üzrə mütəxəssislər, özləri də istəmədən, görülən işi heçə endirir... xidmət etdikləri təşkilatın, ideyanın mənfi imicini yaradırlar».

Yuxarıda qeyd olunanlarla yanaşı, parlament və məhkəmələr də KİV-in informasiya mənbələridir.

Əsas işləmələr

1. İnfomasiya agentliklərinin tarixinə nəzər sal.
2. KİV-i infomasiya ilə təmin edən mənbələri araşdır

Ədəbiyyat

1. Məmmədli C. Jurnalistikaya giriş. Bakı, 2001.
2. Pablik Rileyşinz. İctimaiyyətlə əlaqələr. Bakı, 2001.
3. Blæk C. Паблик Рилейшнз. Что это такое? М., 1990.
4. Poçepcov G.G. Паблик рилейшнз для профессионалов. М., 1999.

ƏLAVƏLƏR

Əlavə 1

«Azərbaycan Respublikasında söz, fikir və məlumat azadlığının təmin edilməsi sahəsində əlavə tədbirlər haqqında» Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının təmin edilməsi dövlətimizin ali məqsədi kimi təsbit edilmişdir. Bu məqsədə nail olmaq və müvafiq hüquqi mexanizmlər yaratmaq üçün dövlətin siyasi-hüquqi və iqtisadi potensialından tam istifadə edilməsi sahəsində ciddi tədbirlər görülür.

Ölkəmizdə demokratik cəmiyyətə xas olan institutların formalasdırılması və azad siyasi fəaliyyət üçün hər cür şərait yaradılmışdır. İlk dəfə çoxpartiyalılıq əsasında, demokratik parlament seçimləri keçirilmiş, ümumxalq səsverməsi ilə siyasi plüralizm, söz, mətbuat, vicedan azadlıqları, insan hüquqlarının müdafiəsi və qanunun aliliyi prinsiplərini təsbit edən Konstitusiya qəbul edilmişdir.

Ümumibəşeri dəyərlərin üstünlüyünü, demokratik, hüquqi və dünyəvi dövlət quruculuğunu özünün inkşaf modeli kimi qəbul edən Azərbaycan Respublikası insan hüquqları, söz və mətbuat azadlığının təmin edilməsi ilə bağlı mövcud olan əksər beynəlxalq konvensiya və sazişlərə qoşulmuşdur. Kütłəvi informasiya vasitələri demokratiya və aşkarlığın mühüm vasitəsi hesab olunur. Azərbaycan dövləti onların müstəqil qu-

rulması, azad fəaliyyəti və inşafı üçün zəruri tədbirlər görür.

Bu gün Azərbaycan Respublikasında yüzlərlə qazet və jurnal, onlarla radio və televiziya şirkəti, çoxsaylı informasiya agentlikləri fəaliyyət göstərir. Onların əksəriyyəti özəl qurumlara, ayrı-ayrı şəxslərə və müxtəlif mövqedə duran siyasi və ictimai təşkilatlara məxsusdur.

KİV-də istənilən fikri demək, dövlət sirri təşkil etməyən istənilən faktı açıqlamaq üçün qeyri-məhdud imkanlar vardır. Azərbaycanda söz, mətbuat azədliğinin təmin edilməsi, bu hüquqdan vətəndaşların və dövlətin mənafeyi naminə düzgün, səmərəli istifadə edilməsi sahəsində müəyyən problemlər də mövcuddur ki, onların həlli istiqamətdənə ardıcıl tədbirlər tələb olunur. Problemlərdən biri Nazirlər Kabinetin yanında və digər kütləvi informasiya vasitələrində dövlət sirrini mühafizə edən Baş İdarənin fəaliyyəti ilə bağlıdır. Bu idarə sovet höküməti vaxtında – 27 oktyabr 1966-ci ildə yaranmış və Azərbaycanın bütün informasiya vasitələri üzərində senzura fəaliyyəti həyata keçirilmişdir. 1990-ci il dekabr ayının 5-də Azərbaycan SSR Nazirlər Sovetinin qərarı ilə onun yeni əsasnaməsi təsdiq edilsə də əslində bu idarənin fəaliyyətində heç bir ciddi dəyişiklik baş verməmişdir.

Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən sonra 1992-ci il aprel ayının 12-də prezident səlahiyyətlərini icra edən Y.Məmmədovun fərmanı ilə hərbi senzura tətbiqi adı altında bu idarənin mətbuat üzərində nəzarəti daha da gücləndirilmişdir. Bundan sonra 15 aprel 1993-cü ildə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

Elçibeyin sərəncamı ilə hərbi vəziyyətlə bağlı senzura təkcə hərbi sırlarə deyil, bütün məlumatlara aid edilərək, jurnalistlərin sərbəst informasiya fəaliyyəti daha da sərtləşdirilmişdir.

Sonrakı illərdə «Dövlət sirri haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanunu qəbul edilmədiyindən bu idarənin fəaliyyətində əsaslı dəyişiklik baş verməmişdir. 15 noyabr 1996-ci ildə «Dövlət sirri haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanunu qəbul edildikdən sonra idarənin iş metodlarında ciddi dəyişikliklər aparılmışdır. Buna baxmayaraq bu idarə öz fəaliyyətini yeni şəraitə uyğun qura bilməmişdir.

Lakin Azərbaycanda mətbuatın problemi təkcə bu deyil. Bizim dövllət siyasetimizin əsas məqsədlərinin dən biri Azərbaycanın mütərəqqi mətbuat ənənələrinin davam etdirilməsi və müasir beynəlxalq təcrübə ilə zənginləşdirilməsi, kütləvi informasiya vasitələrinin maddi-texniki vəziyyətinin yaxşılaşdırılması, onların imkanlarından respublikada hüquqi dövlət quruculuğu, vətəndaş cəmiyyətinin formalasdırılması və inkşafı, demokratik islahatların həyata keçirilməsində səmərəli istifadə edilməsindən ibarətdir.

Mətbuat və televiziya xalqımızın milli-mənəvi dəyərlərinin qorunması, inkşafı və geniş ictimaiyyət arasında yayılmasının qayğısına qalmalıdır. Jurnalistlərin peşəkar səviyyəsini artırmaq, vətəndaşlarda kütləvi informasiya vasitələrinə obyektiv münasibət aşılamaq, mətbuatın imkanlarından bacarıq və məsuliyyətlə istifadə etmək istiqamətində həm dövlət, həm də mətbuat orqanlarının özləri çox işlər görməlidirlər. Bununla bağlı kütləvi informasiya vasitələrində çalışan jurnalist-

lərin və digər əməkdaşların vətənpərvərliyi, yüksək vətəndaşlıq məsuliyyəti, peşə hazırlığı, təhsili, təmiz və mənəvi siması xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Kütləvi informasiya vasitələrində Azərbaycan qanunvericiliyinin tələblərinə, milli mənəviyyatımıza uyğun hüquqi və etik normaların gözlənilməsi hər bir jurnalist üçün ən vacib vəzifə olmalıdır.

Azərbaycan Respublikasında mətbuat dövlət qayğısını, müstəqil kütləvi informasiya vasitələrinin inkşafını, vətəndaşların fikir, söz və məlumat azadlığının təmin edilməsini ümumdüyət vəzifəsi hesab edərək, BMT-nin insan hüquqlarına dair 1948-ci il 10 dekabr tarixli ümumi bəyannaməsində, mülki və siyasi hüquqlar haqqında 1966-ci il 16 dekabr paktında, insan hüquqlarını və əsas azadlıqlarının müdafiəsi haqqında 1950-ci il 4 noyabr tarixli Avropa konvensiyasında və Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 47-ci, 50-ci və 71-ci maddələrində elan edilmiş prinsiplərin inkişaf etdirilməsi, kütləvi informasiya vasitələrinin maddi-texniki vəziyyətinin yaxşılaşdırılması sahəsində görülən tədbirlərin səmərəliliyini artırmaq məqsədi ilə qərara alıram:

1. Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinə tapşırılsın ki, kütləvi informasiya vasitələrinin maddi-texniki vəziyyətinin yaxşılaşdırılmasını, onlara dövlət qayğısının artırılmasını nəzərdə tutan söz, fikir və məlumat azadlığının qorunmasını, siyasi plüralizm prinsiplərinin dönmədən həyata keçirilməsini təmin edən tədbirlər programının layihəsini hazırlanıb bir ay müddətində Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə təqdim etsin.

2. Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə təklif edilsin: - Müvafiq qanun layihələrinin hazırlanması və qanunların qəbul edilməsi zamanı, Azərbaycan Respublikasının qoşulduğu beynəlxalq konvensiya və sazişlərdə və Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında təsbit edilmiş insan və vətəndaşların fikir, söz və məlumat azadlığı müddəələri əsas principlər kimi rəhbər tutulsun.
3. Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinə və Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin İcra Aparatına tapşırılsın ki, əlaqədar dövlət orqanları ilə birlikdə:
  - bir ay müddətində, söz, fikir və məlumat azadlığının qorunması, kütləvi informasiya vasitələrində dövlət sırlarının mühafizəsi, hüquqi və etik normaların gözlənməsi ilə bağlı beynəlxalq standartlara və Azərbaycan Respublikası qanunlarına uyğun mexanizmin yaradılması haqqında Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə müvafiq təkliflər təqdim etsinlər;
  - bir ay müddətində kütləvi informasiya vasitələrinin əlavə dəyər vergisindən azad edilməsi ilə bağlı Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə müvafiq təkliflər təqdim etsinlər;
  - söz, fikir və məlumat azadlığının təmin edilməsini tənzimləyən:
  - normativ hüquqi aktların müvafiq beünəlxalq standartlara tam uyğunluğunun təmin edilməsini;
  - Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq sazişlərin tam və səmərəli həyata keçirilməsini;
  - bu sahədə fəaliyyət göstərən müvafiq beynəlxalq qurumlarla və qeyri-hökümət ictimai təşkilatlarla qar-

şılıqlı əlaqələrin və əməkdaşlığın daha da inşaf etdirilməsini;

- beynəlxalq mərkəzlərdə müvafiq tədqiqat və təhsil proqramları ilə tanışlıq üçün mütəxəssislərin iştirakının təmin edilməsini;
  - beynəlxalq konfrans, seminar, simpozium və digər tədbirlərdə dövlət orqanlarının və qeyri-hökumət ictimai təşkilatların, kütləvi informasiya vasitələrinin nümayəndələrinin iştirakına şərait yaradılmasını təmin edən müvafiq tədbirlər haqqında təkliflərini iki ay müddətində Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə təqdim etsinlər.
4. Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyinə tapşırılsın ki, əlaqədar dövlət orqanları ilə birlikdə:
- Azərbaycan Respublikasının söz, fikir və məlumat azadlığının qorunması sahəsində müvafiq beynəlxalq sazişlərə qoşulmasının mümkünülüyü məsələsini öyrənsin və iki ay müddətində Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə təklif versin;
  - Respublikanın mərkəzi kitabxanalarını, söz, fikir və məlumat azadlığının qorunması ilə bağlı beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən qəbul edilən sənədlərlə və bu sahədə mövcud nəşrlərlə təmin etsin.
5. Azərbaycan Respublikası Mətbuat və İnfomasiya Nazirliyinə tapşırılsın ki, Təhsil Nazirliyi ilə birlikdə müvafiq qeyri-hökumət ictimai təşkillatların imkanlarından istifadə etməklə:
- jurnalist kadrların peşə hazırlığının və təhsilinin səviyyəsini qaldırmaq, onlarda yüksək vətəndaşlıq məsuliyyəti və mənəvi dəyərlər aşılamaq üçün əməli tədbirlər həyata keçirsin;

- söz, fikir və məlumat azadlıqlarının qorunması sahəsində ölkəmizdə həyata keçirilən tədbirlərin informasiya şəbəkələri və agentliklər vasitəsilə izahını və yayılmasını təmin etsin.
6. Dövlət Televiziya və Radio Verilişləri Şirkətinə tapşırılsın ki, söz, fikir və məlumat azadlığı məsələlərinə həsr olunmuş verilişlər təşkil etsin.
  7. Nazirlər Kabineti yanında mətbuatda və digər kütləvi informasiya vasitələrində dövlət sırlarını mühafizə edən Baş İdarə ləğv edilsin.
  8. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin hərbi senzura yaradılması haqqında 16 aprel 1992-ci il tarixli 685 sayılı fərmanı və bütün informasiya yayımı üzərində nəzarət tətbiq edilməsi ilə bağlı 15 aprel 1993-cü il tarixli 372 sayılı sərəncamı qüvvədən düşmüş hesab edilsin.
  9. İzah edilsin ki, mətbuatda və digər kütləvi informasiya vasitələrində dövlət sırlarının mühafizəsi «Dövlət sirri haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanunu-na müvafiq surətdə həyata keçirilir.
  10. Bu fərman imzalandığı gündən qüvvəyə minir.

*Heydər Əliyev,
Azərbaycan Respublikasının prezidenti.
Bakı şəhəri, 6 avqust 1998-ci il.*

Əlavə 2

«Kütləvi informasiya vasitələrinə dövlət qayğısının artırılması sahəsində əlavə tədbirlər haqqında» Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı

Azərbaycan Respublikasında son illər kütləvi informasiya vasitələrinin maddi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsi, söz, məlumat və fikir azadlığının təmin edilməsi sahəsində mühüm tədbirlər görülmüşdür. Bu məqsədlə zəruri qanunvericilik bazası yaradılmış, fikir plüralizminə və düzümlülüyə əsaslanan siyasi, ictimai mühit formalaşdırılmış, mütəmadi dövlət qayğısını nümayiş etdirən Azərbaycan Respublikası prezidenti tərəfindən bir neçə sərəncam imzalanmışdır. Görülmüş tədbirlər nəticəsində respublikada nəşr olunan yüzlərlə qəzet və jurnal, fəaliyyət göstərən informasiya agentlikləri, müstəqil televiziya və radio kanalları cəmiyyətimizin ayrılmaz tərkib hissəsi kimi siyasi plüralizmin və söz azadlığının nümunəsinə çevrilmişdir.

Azərbaycanda kütləvi informasiya vasitələri sahəsində dövlət siyasetinin əsas məqsədi söz, məlumat və fikir azadlığı üçün lazımı şəraitin yaradılması və onun imkanlarından cəmiyyətin tərəqqisi üçün düzgün istifadə edilməsindən ibarətdir. Xüsusən Azərbaycanın mütərəqqi ənənələrinin qorunub saxlanması və inkişafi, hüquqi dövlət quruculuğu, iqtisadi, siyasi islahatların həyata keçirilməsi, demokratiya və insan hüquqlarının müdafiəsi, Azərbaycan dilinin saflığının qorunması sahəsində kütləvi informasiya vasitələrinin rolü əvəzo-

lunmazdır. Jurnalistlərin peşəkarlıq səviyyəsinin və məsuliyyətinin artırılması, onların vətənpərvərlik və dövlətçilik hisslerinin gücləndirilməsi də dövlətin bu sahədə yürütdüyü siyasetin mühüm istiqamətlərindəndir.

Azərbaycanda söz və mətbuat azadlığının bərqərar olması, azad fikrin və siyasi plüralizmin inkişafı və cəmiyyət həyatının bütün sahələrinə maneəsiz müdaxiləsi ölkəmizdə kütləvi informasiya vasitələri ilə ayrı-ayrı dövlət məmurları, vətəndaşlar arasında bəzi spesifik problemlər də meydana çıxarmışdır. Bu, bir tərəfdən, cəmiyyətdə məlumat azadlığı və jurnalist hüquqları ilə vətəndaşların şəxsi hüquq və azadlıqları arasında balanslaşma yaradır. Digər tərəfdən, informasiya azadlığı və tolerantlıq prinsipləri bəzi jurnalistlərin peşəkarlıq səviyyəsinin, peşə məsuliyyətinin aşağı olması səbəbindən düzgün istifadə olunmur. Bundan başqa, mətbuat bolluğu ilə cəmiyyətin real ehtiyacı arasındaki fərq, azad bazar münasibətləri şəraitində yaranan rəqabət də bir çox kütləvi informasiya vasitələrini maliyyə problemləri ilə üzləşdirmişdir.

Bu problemlərin aradan qaldırılması, eyni zamanda, KİV-in maddi-texniki və maliyyə bazasının gücləndirilməsi, söz, məlumat və fikir azadlığı üçün daha geniş imkanlar yaradılması məqsədi ilə qərara alıram:

1. Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabine-tinə tapşırılsın:

- qəzet kağızına tətbiq olunan idxlə gömrük rüsumunun aradan qaldırılması üçün lazımı tədbirlər görsün;

- kütləvi informasiya vasitələrinin iqtisadi müstəqilliyinə təminat məqsədi ilə uzunmüddətli və güzəştli

kreditlərin verilməsi imkanlarını araşdırınsın;

- ədliyyə və rabitə nazirləkləri ilə birlikdə müvafiq olaraq qəzetlərin dövlət qeydiyyatına alınması, özəl televiziyalar və radiolar üçün lisenziya və radiotetzliklərin verilməsi işini qanunvericiliyə uyğun təkmilləşdirsin;

- Rabitə Nazirliyi ilə birlikdə Azərbaycanda müstəqil teleradio şirkətlərinin yayım dairəsinin genişləndirilməsi və yayımın texniki vəziyyətinin yaxşılaşdırılması sahəsində tədbirlər görsün;

- Azərbaycan ərazisində xarici teleradio kanallarının yayılmasını qanuna müvafiq olaraq tənzimləsin;

- dövlət mətbuat yayımı idarələrinin yayım haqqı tarifinə yenidən baxılmasını təmin etsin;

- iqtisadi inkişaf və rabitə nazirləkləri ilə birlikdə özəl teleradioların yerlərdə yayılması ilə bağlı müəyyənləşdirilmiş tariflərə baxılsın;

- özəl mətbəələrin inkişafının stimullaşdırılması üçün tədbirlər görsün;

- Mədəniyyət Nazirliyi ilə birlikdə dünya kinematoqrafiyasının incilərini, sənədli və tarixi filmləri, elmi proqramları dublyaj etmək və Azərbaycan dilində xalqa çatdırmaq məqsədi ilə konkret tədbirlər görsün.

2. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İcra Aparatına tapşırılsın:

- qəzetlərin dövlət mətbəəsində maneəsiz çapını, AzərTAc-ın informasiyalarının respublikanın özəl qəzetlərinə pulsuz yayılmasını, dövlət tədbirlərində bütün aparıcı kütləvi informasiya vasitələrinin iştirakına şərait yaradılmasını, şəhər (rayon) icra hakimiyyətləri ilə birlikdə mətbuat yayımı sahəsində qarşıya çıxan maneələ-

rin aradan qaldırılmasını təmin etsin;

- kütləvi informasiya vasitələrinin rəhbərləri və jurnalist təşkilatları ilə birlikdə müstəqil mətbuatın formalasdırılması və inkişafında xüsusi xidməti olan redaktorların, aparıcı qəzet redaksiyalarının mükafatlaşdırılması, istedadlı jurnalistlərə prezident təqaüdləri verilməsi üçün təkliflər versin.

3. Azərbaycan Respublikasının Baş prokuroruna tövsiyə edilsin:

- jurnalistlərin peşə fəaliyyəti ilə əlaqədar təqib edilməsi və onlara edilən təzyiqlərlə bağlı daxil olmuş bütün müraciətlərin ciddi araşdırılmasını, bu sahədə cinayət törətmüş şəxslərin məsuliyyətə cəlb edilməsini təmin etsin.

4.Qəzetlərin "Azərbaycan" nəşriyyatına 2001-ci il üçün mövcud borclarının ödənilməsi 2002-ci il dekabr ayının 31-nə qədər təxirə salınsın.

5.Sərəncam imzalandığı gündən qüvvəyə minir.

*Heydər Əliyev,
Azərbaycan Respublikasının prezidenti
Bakı şəhəri 27 dekabr 2001-ci il*

Əlavə 3

«Kütləvi informasiya vasitələrinin inkşafına dövlət qayğısının artırılmış sahəsində əlavə tədbirlər haqqında» Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı

Azərbaycan Respublikasında son illər söz, məlumat və fikir azadlığının bərqərər olması, kütləvi informasiya vasitələrinin maddi-texniki bazasının gücləndirilməsə və sərbəst inkşafının təmin edilməsi sahəsində mühüm tədbirlər görülmüşdür. Bu məqsədlə beynəlxalq standartlara cavab verən qanunvericilik bazası yaradılmış, mətbuata dövlət qayğısını nümayiş etdirən qərarlar qəbul edilmiş, azad fikrə və plüralizmə əsaslanan ictimai-siyasi mühit formalaşmışdır.

Azərbaycanın kütləvi informasiya vasitələrinin sərbəst inkşafının təmin edilməsi, iqtisadi və siyasi asılılığının aradan qaldırılması, maddi-texniki və maliyyə bazasının daha da güclənməsi məqsədi ilə qərara alıram:

1. Kütləvi informasiya vasitələrinin inkşafı üzrə lahiyələrin maliyyələşdirilməsi məqsədi ilə Azərbaycan Respublikasının Sahibkarlığı Kömək Milli Fondundan 3 milyard manat vəsait ayrılsın.
2. Azərbaycan Respublikasının İqtisadi İnkşaf Nazirliyi:
  - kütləvi informasiya vasitələrinin inkşafı üzrə biznes layihələrin hazırlanmasında kütləvi informasiya va-

sitələrinə zəruri kömək gəstərilməsi üçün müvafiq tədbirləri görsün;
- bu sərəncamdan irəli gələn məsələləri həll etsin.
3. Bu sərəncam dərc olunduğu gündən qüvvəyə minir.

*Heydər Əliyev,
Azərbaycan Respublikasının prezidenti
Bakı şəhəri, 5 sentyabr 2002-ci il*

Əlavə 4

Məhəmməd Əmin Rəsulzadə

MƏTBUAT AZADLIĞI

I

Hər ölkənin mədəniyyətinin inkişafı onun ədəbiyyatının inkişafı ilə bağlı olduğu kimi, hər millətin siyasi vəziyyəti də onun mətbuat ağıdlığı ilə bağlıdır.

O, millət, o məmləkət xoşbəxt və azaddır ki, onların mətbuati azad və xoşbəxt olsun. Bu məsələni lazımlıca dərk etmək və anlamaq istəyiriksə, onda gərək mətbuat tarixini oxuyub araşdırıq, onun vəzifələrini təhlil edək.

Yunan filosofu Ərəstun deyir: «İnsan ağıllı vücuddur. Onun ağılı və işgörmə qabiliyyəti var, bunnardan biri olmasa və ya təzyiq altına düşsə həmin insanın yaradıcılıq qabiliyyəti itmiş olar».

İnsanın zəkası və fəaliyyəti həmişə irəliyə və yüksəyə can atır. Yaşayan hər şəxs düşünür, daim irəliyir, dəyişir, onu əhatə edən mühitlə təmasda olur. İctimai həyat – xarici hadisələr və insanlar arasındakı əlaqədən başqa bir şey deyil. Biz bir-birimizlə bağlıyız, bir-birimizi tuyur, bir-birimizlə fikir mübadiləsi edirik. Beləliklə, ictimai əlaqə saxlayıb ehtiyaclarımızı ödəyirik.

Əlaqə müstəqim və qeyri-müstəqim olur. Gündəlik ehtiyaclar müstəqim əlaqə nəticəsində tədricən ödənilir, bunu da danışıqlar yaratır.

Qeyri-müstəqim əlaqələr isə yazı vasitəsilə yerinə

yetirilə bilər. Əlaqələr əvvəlcə insanlar avrasında bila-
vasitə görüşmə, ikincisi yazı vasitəsilə həyata keçirilir.
İkinci halda adamlar bir-birini görmürlər.

Vəziyyət nəzərdən keçirilsə görürük ki, qeyri
müstəqim əlaqə üçün yazının meydana gəlməsi zəruri-
dir. Bunu dərk etmək çətin deyil. O zamankı insanlar,
icma halında çox sadə yaşayırdılar, ictimai ehtiyaclarını
ödəyə bilirdilər. O vaxt onların yazıya ehtiyacları ol-
duğunu təsəvvür etmək olmaz. Bunu da bilirik ki, eh-
tiyac onları səy və çalışmağa məcbur etdi. Tədrici və
təbii irəliləyiş, cəmiyyətin inkişafı, cəmiyyət üzvlərinin
bu və ya digər yerlərə səfərləri və ümumi ehtiyacların
ödənilməsi zərurəti nəticəsində yazı meydana gəldi. İn-
sanların ümumi ehtiyacları xeyli çoxaldığından ümumi
və xüsusi məişət əvvəlki halından çıxdı, fikirlər geniş-
ləndi və hissiyat artdı, onun nəticəsində də yazı ilə in-
sanlar arasında əlaqə genişləndi.

Nə qədər ki, həyat şəraiti, yaşıyış tərzi sadə, qey-
ri-müstəqim idi, yazı da xüsusi və şəxsi səciyyə daşıyır-
dı. Amma yavaş-yavaş ictimai məsələlər genişləndikcə
xəbərlər və yazılar xüsusilikdən çıxdı, ümumi məlumat
və ümumi mənafeyə xidmət etdi.

Bələliklə, xüsusilikdən çıxan yazı ümumi mətbuat-
tin mənşəyi oldu, onun ictimai vəzifələri də buradan
başladı. Əsrlər boyu mətbuatın təkamül tarixini nəzər-
dən keçirsek, onun əvvələr necə olduğunu və simasının
necə dəyişdiyini görərik. Mətbuatın əsasını qədimdəki
xüsusi yazı və məktublar təşkil edir. Onlarda həmin
dövrə aid məsələlərdən bəhs olunur və ümumi xəbərlər
verilirdi. Belə məktublar qəzet, mətbuat rolu oynayırdı.
Dostlar, xidmətçilər (katiblər) və məhşur adamlar ətraf-

lı məktublar yazırdılar. Onları oxuyub əldən-ələ ötürür-dülər, camaat mühüm hadisələrdən xəbər tuturdu. Bu cür təbliğat və nəşriyyat vasitəsilə keçmişimizdən bizi irs qalsa da, bir müddət bu iş yüksək rütbəlilər arasında davam edirdi. İndi də, bilirsiz ki, hər kəs xaricdən vətəninə, ya dostuna məktub göndərəndə «o ölkədən xəbərlər və s. » dən yazar. Eləcə də vətəndən xaricə məktubda istinasız yazar; «Ölkənin xəbərləri belədir.... və ilaxır» və ya başqa məsələlərdən bəhs edir.

Nəhayət, yeni mətbuat meydana gəlir. Nəşriyyat yarandıqdan sonra bir neçə məsələ ortadan çıxır.

Mətbuatın tərifi və xüsusiyyətləri haqqında demək olar ki, mətbuat ümumi məsələlərin yazılı şərhidir, bir ümumi mənafeyə xidmət edir, onu bütün xalqın nəzərinə çatdırır. Mətbuat üçün üç şərt lazımdır: birinci yazmaq, ikinci – ümumi mənafə, - üçüncü – yaymaq. Əgər bunların biri yoxdursa, mətbuat da yoxdur. Yazı ümumi mənafeyə xidmət edib geniş yayılmışsa, o mətbuat yox şəxsi yazardır. Mövzunun ümumiliyini, həmçinin yayılmasını müqayisə etsək, demək olar ki, mətbuatda gedən yazı ümumi mənafeyi güdmürsə, xalqın nəzərinə çatmırısa, o mətbuat hesab oluna bilməz. Bunlar mətbuatın xüsusiyyətləridir. Həmin xüsusiyyətləri öyrənib dərk etmədən bilmək olmaz ki, mətbuatın vəzifələri, mətbuat azadlığı nədir və ona nə lazımdır?

II

Mətbuatın rolü çox böyük və əhəmiyyətlidir. Mətbuat mühüm milli qüvvələrdən biridir. O, milli iqtidarda dördüncü yerdə durur. Yəni iqtidarın üç qüvvəsi, birinci- qanunvericilik, ikinci-icraedici, üçüncü-hüquq

orqanları. Bundan sonra mətbuat gəlir. Digər bir baxımdan dünyada tutduqları mövqeyə görə beş mühüm dövlətdən – İngiltərə, Fransa, Almaniya, Avstriya və İtalyadan sonra, altıncı beynəlxalq güc mətbuat sayılır. Yəni altıncı qüdrətli dövlət qələm aləmidir. Bəşər aləmində mətbuatın nüfuz dərəcəsini xalqın ümumi əfkari-ümumiyyəsi də göstərməkdədir. Elə ki, mətbuat ümumin qiymətini aldı, Avropada onun inkişafı üçün geniş meydan açıldı, yayılma imkanı yarandı.

Mətbuatın rolunu, vəzifəsinin əhəmiyyətini öyrənmək üçün onun tarixini nəzərdən keçirmək vacibdir. Bu tarixi diqqətlə nəzərdən keçirdikdə görürük ki, onun ibtidada vəzifəsi nisbətən sadə və yüngül olub, əvvəlcədən ümuma aid olan faydalı siyasi xəbərləri yayırdı, daxili və xarici xəbərləri oxuculara çatdırın vasitə idi. Nəşrlərdə sevincli saray xəbərləri, şahlara aid, şahzadələrə verilən imtiyazlar barədə xəbərlər dərc edilirdi. Mətbuat səhifələri verilən məqam və rütbə mənsəb və dərəcə, tərif, sahanə bəzəklər, saray cəh-cəlalı və siyasi hadisələrə dair xəbərlərlə dolu idi. Şübhəsizdir ki, həmin məhdud məsələlərin ömrü az olur, yalnız müəyyən dövrü əhatə edir. Mətbuat təzəcə meydana gəldiyi dövr-də ruhsuz siyasi həyat təsvir olunurdu, onun səhifələrində şahlıq sarayından və şahın şəxsi mənafeyindən başqa bir şey yox idi.

Amma mədəniyyət yüksəldikcə mətbuatın da vəzifələri artdı. Elmi məlumatların çoxalması, təqidin yaranması, ümumi ehtiyacların və təlim-tərbiyənin genişlənməsi mətbuatın da vəziyyətini dəyişdi. O, camaatın tərbiyəcisinə və xalqın fikirlərini yayan vasitəyə çevrildi. Mətbuat bir məktəb rolunu oynamaya başladı. O,

həm məktəb, həm də məktəbdən kənar öz işini görürdü. Millət mətbuat vasitəsilə məlumatlanır, camaat onun səhifələrində elmi, ədəbi və siyasi xəbərlərlə tanış olurdu. Mətbuatı hava kimi fərz etmək olar. O, hər gün insan zəkasının məhsulunu öz səhifələrində dərc edir. Bir millət ki, müxtəlif ümumi məsələlərdən bəhrələnə bilmir, o, öz təcrübəsi vasitəsilə ilə də faydalı məlumat əldə edə bilməz. Öz yazıları ilə tanınan şəxslər də onlara lazımlı olan məlumatı mətbuat səhifələrindən ala bilirlər.

Mətbuat millət fəndlərinin, jurnalistlərin şəxsi fikirlərini cəmiyyətə çatdırır. O, dövrünün mədəniyyət carçısıdır, öz dövrü, başqa dövrlər barədə lazımı məlumatı camaata çatdırıa bilir. Bir və ya bir neçə nəfərin yeni fikirləri min nüsxələrlə çap olunan mətbuat vasitəsilə ictimaiyyətin malı edilir, yayılır. Əlbəttə, yeni fikirlər səadət və həqiqətin yolunu kəsən köhnə fırıldırıla toqquşur.

İnsanların ictimai-siyasi və iqtisadi vəziyyəti yüksək səviyyəyə çatdıqda mətbuat daha böyük əhəmiyyət kəsb edir. O, müxtəlif fikirləri yaymaqla milləti bütün siyasi və iqtisadi sahələrdə məlumatlandırmalı, məşrutə dövründə həmin sahələrdəki bütün məsələləri mütləq millətə çatdırılmalıdır. Beləliklə, mətbuatın özü də siyasi və iqtisadi obyektdir. O, ümumi siyasi təşkilatları təbliğata dəvət edən, ümuma nicat verən siyaset üzərində nəzarətçi kütləvi təbliğat vasitəsidir. İctimai fikri həyəcana gətirib formalaşdırır.

Bu mövqedə mətbuat mühüm qüdrət və qüvvət kəsb edir. Ona dünyanın altıncı qüdrətli dövləti və ya dördüncü hakimiyyət ünvani nahaq yerə verilməyibdir.

Mətbuat xalqın milli nümayəndəliyini öhdəsinə

götürən, onun görüşlərini ifadə edib yayan ictimai nəzərətçidir. Hökuməti nəlayiq işlərdən çəkindirən onun fəaliyyətini bir an belə gözdən qoymayan ciddi əsaslı tənqidə rəvac verən, nöqsanları açıb göstərən, hakim dairələrin yaramaz hərəkətlərinin qarşısına dəmir sədd çəkən də mətbutadır. Mətbuatın qayəsi məşrutə hökumətidir. Ancaq bilmək lazımdır ki, bu hökumətin də qanun-qaydası nə qədər düz olsa da, o, xalqın müstəqil hissiyatını lazımlıca anlaya bilməyəcəkdir. Bu mənada mətbuat mütləq və müstəqil iqtidarlardan üstündür. O, görür yazar, göstərir, gələcəyə baxır. Öz tənqidü çıxışları, mübahisələri vasitəsilə ictimaiyyəti həyəcana gətirir, camaatın təlimini və zəkasını zənginləşdirir, eybləri açır, xəstəlik və yaraları sağaldıb aradan qaldırır.

İndiki dövrdə informasiya vermək, yaxud əqidə mübahisələri aparmaq üçün ümumi meydanlara və bazarlara getməyə ehtiyac yoxdur. İndii bir şəxsin bütün ömrünü mütləq məktəbdə keçirməsinə, dərin təhsil, təcrübə və kəşflərə sərf etməsinə də ehtiyac yoxdur. İndi ölkənin idarə üsulundan və ya nümayəndələrin rəftərindən qorxmaq lazım gəlmir. Mətbuat var. O, bütün bu vəzifləri öz öhdəsinə götürüb. Bundan əlavə qələm sahibi olan bir dəstə adam vardır ki, onlar insanlıq aləminə aid məlumatları verməklə məşğuldurlar və bu fəaliyyətdən çəkinməyəcəklər.

Təzə informasiya vermək, tərbiyə etmək, maarifləndirmək yeni mətbuatın vəzifələrindəndir, o bu vəzifəni tədricilə, təbii sürətdə yeninə yetirir, qalın qaranlıq pərdələri qaldırıb onların arxasındaki zülm, sitəm və təzyiqlərin kökünü kəsməyə çalışır.

Mətbuat elmi, siyasi və bəşəri informasiyanı ço-

xaldır, bu isə insanların zehninin işıqlanmasına səbəb olur. Mətbu sistemi geniş olan millətin zehni, fikri də işıqlı olur. İnkişaf etmiş millət o millətdir ki, onun mətbuatı azaddır, ciddidir, başqalarına nisbətən çoxuna müyəssər olandır.

Bilik və informasiyanın əsas qaynağı həyatdır. Bilik və məlumatsız həyat, əsl həyat deyil, cansızdır, ölüdür.

III

Mətbuat bir millətin vəzifəsini yerinə yetirir. O, xalqın tərbiyəçisidir. O, mənəviyyatdan uzaq ola bilməz. O, təmiz, saf olmalı, əxlaqdan kənara çıxmamalıdır, kənara çıxsa, öz mənafə və məqsədinə xidmət edə bilməz. Aşağı səviyyəli yazı, söyüş, abırı aparan yazı, fitnə-fəsad törədən yazılar-bax bu üç əxlaqdan kənar çıxışlar mətbuatı hörmətdən salar, əxlaqdan məhrum edər.

Tənqidə kobud, ədəbsiz və nəlayiq olan yazılar – aşağı səviyyəlilər sırasına daxildir. Bu qəbildən olan mətbuata əxlaqca geri qalmış, tərbiyə görməmiş cəmiyyət üzvləri arasında, mədəni münasibətin nə olduğunu anlamayan yenicə ayılmış millət və yenicə ayaq tutmuş ölkələrdə təsadüf edilir. Ümumi tərəqqi genişləndikcə bu cür ədəbsiz yazılar da mətbuat səhifələrində azalır. İnkişafi və tərəqqinin məntiqi də bunu tələb edir. Digər tərəfdən mədəniyyət yüksəldikcə, əxlaq normaları da bərqərar olur, xalq aşağı səviyyəli yazılarla dözmür. İrandakı vəziyyət bu baxımdan ən yaxşı nümunədir. Bu günkü mətbuatla neçə il əvvəlki İran mətbuatı arasında nə qədər böyük fərq olduğu göz qarşısındadır. Bu fərqi

görmək üçün indii bizim təzə mətbuatın qələm mübahisələri ilə başqa mədəni ölkələrin mətbuatını müqayisə edin. Ələbttə, bir afrikalı bizim qəzetləri oxusa ləzzət alacaq, amma onu bir fransız nəzərdən keçirə heyrətə düşəcək. Əgər aşağı səviyyəli yazılar, ümumiyyətlə, geridə qalmış ölkələrin mətbuatı payına düşürse, abır-həyadan kənar və şəhvətpərəst yazılar da mədəni ölkələrdəki mətbuata məxsusdur. Bizim məqsədimiz o yazıları tənqid etməkdir ki, insanlarda şəhvətpərəstlik oyatmaq, ya pis məqsədlər üçün nəşr olunur. Rusiyada onlar «qara ədəbiyyat» adlanır, yəni onların alıcıları cahil, pis, əxlaqsız adamlar hesab edilirlər. Belə yazılarə bəzən hekayələr, romanlar və bu səpgidən olan digər kitablar da daxildir. Bunların məzmunu şəhvətpərəstlik və eşqbazlığın təsvirindən ibarətdir. Onları yazmaqdə məqsəd müxtəlif macəraları oxucunun yadına salıb onda şəhvətpərəstlik hissələri oyatmaqdır. Bu cür kitablar asan və sadə dildə yazılır, ucuz olur, mədəni hesab olunan ölkələrin əksərində, xüsusilə Fransada çox yayılmışdır. Bizim ədəbiyyat içində Şeyx Sədinin qəzəlləri böyük ədibin əxlaqının nə səviyyədə olduğunu göstərir, Übeyd Zakaninin divanı da bu qəbildəndir. Übeyd Zakanı keçmişdə İstanbulda çap olunmuşdu, amma burada hökumətin qorxusundan yayılıa bilmədi. Həmin kitab vaxtilə Tehranda İstanbul nəşri adı ilə buraxıldı, bir çox nüsxəsi yuxarıda göstərilən aşağı təbəqə arasında yayıldı. Bu növ ədəbiyyatdan ibarət olan bir sıra kiçik kitabçılar dəxi milli mətbuat və ədəbiyyatımızı ləkələyir.

Bu cür yazılar aşağı səviyyəli adaimların, varlı və yuxarı təbəqənin əxlaqsız mösiətindən doğur. Eyni za-

manda yoxsulluqdan, dəhşətli ehtiyacdan və daha yaxşı yaşamaq arzusundan irəli gəlir. Bu bir ədəbiyyatdır ki, həm yüksək səviyyəli varlılar, həm də aşağı səviyyəli cahillər arasında yayılır. Belə əsərlər əxlaqsız varlı ailələrində uşaqlara zövq verən, mövhumi inam və məmənunluq yaradan halva kimi görünür. İnkışaf etmiş ölkələrdə meydana gələn varlılar yoxsulların iş və əməyi hesabına harınlaşmışlar. Yoxsullar isə təhsildən kənardə qalır, öz zəkalarının qüdrətindən istifadə edib, elm yolunu ilə öz məişətlərini təmin edə bilmirlər. Diqqət edilərsə, onların əxlaqının aşağı səviyyədə olmasının da buradan doğduğu aydınlaşar.

Nəhayət, bu cür nəşrlərin zərərli və təhlükəli əxlaqi təsirinin də çox olduğunu söyləyə bilərik.

Pozğun qələmə alınan yazı, əsərlər həm əxlaqa, həm də tərbiyəyə böyük zərər yetirir. Öz xeyirləri üçün cürbəcür yalanlar, qərəzli qara fitnəkarlıq və iftiralar dərc edən mətbuat pozğun mətbuatdır, nəşrdir. Bu cür ədəbiyyatancaq vəancaq pul qazanmaq naminə nəşr olunur, onların puldan başqa qayələri yoxdur. Belə mətbuatın səsi pul üçün çıxır, sakit olub susması da puldan asılıdır. Onu Avropada «zəkai söyüş» adlandırırlar. Həqiqət də belədir. Əxlaqsız qadınla belə mətbuatın nə fərqi var? Hər ikisi bir cərgədəndir. Onlar həya və abırlarını yelə verirlər, vücudlarını nəcis qiymətinə satırlar. Əxlaqsız qadın öz vücudunu hərraca qoyur, kim çox pus versə onunla gedir. Pozğun jurnalist də özünü hərraca qoyur, qələminin və vicdanının ixtiyarını «səxavəti» çox olanların ixtiyarına verir.

IV

Zıyanlı mətbuat və pozğun yazı da cəmiyyətə çox əziyyət verən zəhərdir, bəladır, beynəlxalq miqyasda kapitalizm meydana gələndən, zəhmətkeş fəhlə sinfi öz hüquqları uğrunda mübarizəyə qalxandan sonra bu cür nəşrlər geniş intişar tapdı. Elmi həqiqətləri danmaq, tənqidi yazıların qarşısını almaq, ümumin irəliləməsinə və zəhmətkeşlərin beynəlxalq əlaqələrinə mane olmaq üçün yuxarıda söhbət gedən mətbuat varlıların əlində alət olubdur.

Qanunvericilik məclisinə seçkilər zamanı pozğun mətbuat siyasetə qoşulur. İqtidarın cəmaətin, ümumin əlinə keçməsindən qorxuya düşərək ona maneə olmağa çalışır. Külli miqdarda pul xərcləməklə mətbuat vasitəsilə hər şəkil və formada olursa-olsun xalq arasına ixtişaş salıb hamını bir-birinə vurmağa başlayır. Xalqın fikrini döndərmək istəyir. Çalışırlar ki, camaat öz rəyini və siyasi hüquqlarını təzək qiymətinə satsın. Bədbəxtlikdən, bu ədəbi pozğunluq yavaş-yavaş bizim İranda da yayılıb adət hali alır. Mətbuat səhifələri varlı, vəzifəli şəxslərin və xaricilərin pulu ilə qaralanır. Söyüş yazmaq, zəhmətkeşlərin hüququnu tapdalamaq üçün bu cür mətbuatata ali təbəqələr pul verirlər ki, onların istədiklərini eləsinlər. Həqiqətən fahişəsifətli yazıçıların, qələm sahiblərinin əxlaqsız qadınlar kimi ədəbiyyatın ismətini hərraca qoyduqlarını, millətin cahil və nadanlığından istifadə edib, bir neçə təmən pul xatirinə vətəni və siyasi azadlıqlarını satdıqlarını görəndə adamı heyrət bürüyür. O alçaqlar ədəbiyyata ləkə vururlar, amma işi elə göstərmək isteyirlər ki, guya mədəni ölkələrdə olduğu kimi bütün yazılarını millet işinə sərf edirlər, məş-

rutə adına mətbuat səhifələrini qaralayırlar.

Məqaləmizdə pozğun və simasız mətbuatın mədəni ölkələrə aid olduğunu qeyd etdik. Bəzi sadəlövhələr bizim sözümüzdən elə nəticə çıxara bilərlər ki, bəlkə mətbuatın pozğunluğuna və əxlaqın dəyişməsinə mədəniyyətin inkişafı səbəbi olubdur? Bəzən belə nəticə çıxarmaq da mümkündür. Hətta mədəniyyətin inkişafı bəzilərini mətbuatı ittiham etməyə də sövq edə bilər. Göstərək ki, mədəni ölkələrdə mətbuatın bir qisminin pozgunluğu mədəniyyətin pozgunluğu nəticəsində deyil. Bu pozgunluq müvəqqətidir. Bəşəriyyət əxlaq və elmin inkişafına, ictimai yeniliyə nə qədər tez nail olarsa, pozğun mətbuatın da ömrü o qədər tez başa çatar. İrəli-ləyiş isə, davam edir, mədəniyyət də daim inkişafdadır. Nə qədər ki, insan ömrü var, mədəniyyət də var və inkişaf etmədədir. Həqiqi mədəniyyət əxlaqın pozulması yox, əksinə, əxlaq pozğunluğunu aradan qaldıran əsas amildir. O, həqiqət günəşini işıqlandırır. Pozğun mətbuatın axırı yoxdur, o, karvansara qonağı kimi bu qapıdan girib o biri qapıdan çıxıb gedir, çünki onun varlığı da belə davamsızdır.

Keçən məqaləmizdə mətbuatın əxlaqi vəzifəsinin təlim-tərbiyə olduğundan bəhs etmişdik, indi də əxlaqa zidd mətbuatdan söz açaq, onun müxtəlif pis təsirlərini göstərək. Bu iki növ mətbuatın bir-birindən fərqi məlumdur.

Biz yuxarıda mətbuatın tarixi vəzifəsini göstərmisiç. Söyüşçü və abır aparan mətbuatdan yaxşı şey gözləmək olmaz. Heç kəs şübhə etməz ki, qərəzli mətbuat bundan əvvəl dediyimiz mühüm vəzifələrin öhdəsindən gələ bilməz. Həmin vəzifələri ümum əxlaqi gözəlləşdir-

mək istəyən ciddi, elmi, mədəniyyətə xidmət edən mətbuat həyata keçirə bilər. Qələmlərindən ismətə zidd yazarlar çıxan şəxslər şəhvətpərəstliyi qızışdırır. Bu təecübülu görünə bilər. Pozğunluq yaratmaq, hərzəlik etmək, söyüş deməklə məşğul olan jurnalistlər əxlaqı necə gözəlləşdirə bilərlər, həqiqət və mədəniyyət bayrağını necə ucalda bilərlər? Həmin mühüm vəzifləri o adamlar yerinə yetirə bilərlər ki, qələmlərini insanların zehninin inkişafı, ümumi təlim-tərbiyə və ədalətin genişlənməsi və bərqərar olmasından başqa heç nəyə işlətməsinlər.

Buna görə də zehni inkişafa xidmət edən və öz tarixi vəzifəsini yerinə yetirən mətbuat nüfuz sahibi ola bilər. O, əsas müqəddəs ideyaları müdafiə edərək müxaliflərə önə çıxmaga imkan verməməli, heç bir hədədən qorxmamalıdır. Pozğun və əxlaqa zidd mətbuat müvəqqətidir, davamı yoxdur, onun nüfuzu da aşağı və süni olur. O, heç vaxt tarixi əhəmiyyət kəsb edə bilməz, ziddiyyətli anlaşılımız fikirləri və müəyyən məsələləri müdafiə etməkdən başqa onun heç bir işi olmaz. Buna görə də mədəni ölkələrdə düz məsləkli və əxlaqlı mətbuata ehtiram və hörmətlə yanaşırlar.

V

Mətbuat o zaman öz vəzifəsini lazımlıca yerinə yetirə bilər ki, öz işində tam azad olsun. Öz məqsədinə çatmaq üçün mətbuat azad olmalıdır. Mətbuat azadlığı onun öz işində – yazmaqdə, nəşrdə, yaymaqdə, insani fikirləri çatdırmaqdə tam azad olmasından ibarətdir. Mətbuatın işi insani fikirləri yaymaq, insanların fikirlərinin inkişafını təkmilləşdirmək, mütləqiyyətin özbaşınlığının qabağını almaqdır. Demək olar ki, ümumi in-

kişaf və yüksəlişin qarşısını almaqda mətbuat azadlığının qarşısını almaqdan zərərli heç nə yoxdur. Bu da təbiidir. Belə olduqda mətbuat öz təlim-tərbiyə vəzifəsini yerinə yetirə bilməz. Çünkü deməli olduqlarını deyə bilməz, yazmalı olduqlarını yaza bilməz və öz məsuliyyətinin öhdəsindən gələ bilməz.

Mətbuat azadlığı tarixinə diqqətlə nəzər salsaq, görərik ki, mətbuat meydana gələndən sonra əsrlər boyu necə müxtəlif şəkillərə düşübdür.

Yunanıstan da, Afina və Sparta da mətbuat geniş yayılmadan əvvəl tam azad idi, hər yazıçı öz fikirlərini və qələminin məhsulunu bütün xalqa azad sürətdə çatdırı bilərdi, təkcə rəsmi dinin və ümumi əxlaqın ziddinə olan yazılar qadağan idi. Allahın şəriki olduğunu iddia edən, Allahı danan, beləliklə də küfrə səbəb olan, ciddi məzhəbi tənqidlər yazılmış kitablar xalqın əxlaqına pis təsir göstərdiyi üçün o zaman yandırılır, müəllifləri isə ya qovulur, ya da məhkum edilirdilər. Beləliklə, yazı nəşr olunmazdan qabaq onu məhkum etmək üçün bir qayda da yox idi. Yayılıb xalqın nəzərinə çatandan sonra o, müxalifət və iqtidarın ümumi mühakiməsinə tabe olmalı idi. Buna baxmayaraq, kitablar hədsiz dərəcədə sərbəst yazılırdı. Hətta məzhəbi qanun-qaydanın əsaslarını lağa qoyan, əxlaqa mənfi təsir edən yazılar geniş yayılırdı, heç yerdə onların qarşısını alıb dayandırmırdılar.

İtaliyada, yəni qədim Romada da eyni vəziyyət müşahidə olunurdu. Qələm azadlığı Afina və Spartadan qabaq burada yayılmışdı. Bu da qədim tarixi şəhərin xüsusiyyətlərindən irəli gəldi.

Bunlara baxmayaraq belə vəziyyət xristianlığın

əvvəllərində çox davam etmədi. Siyasi iqtidar və əfkari-uumi yeni din əleyhinə yazılınlarla ziddiyətə başladı, onlara qarşı təzyiqi artırdı. Xristianlar da büdpərəstlər kimi yazılınlara təzyiq göstərdilər. Hər ikisinin də təzyiqləri bir-birinin eyni idi. Burada çox vacib bir məsələyə nəzər salaq ki, əgər büdpərəstlik yayılonda romalılar yazı və kitablara son dərəcə şiddətli müqavimət göstərildilərsə, xristianlıq meydana gələndə bu təzyiqin əleyhinə çıxdılar. Az sonra xristianlıq dini yenidən Roma imperatorlarının təsiri altına düşüb məglub oldu, pak din kitablara, yazılınlara nəzarət etməyə başladı, nəzarət senzora çevrildi. Orası da məlumdur ki, xristianlıq meydana gəlib yayılmağında yazılı yayım vasitələrinə möhtac idi. Bu qələm azadlığı bəşəriyyəti İsanın dininə dəvət etməkdə böyük rol oynadı. Eləki din pərdə arxasında ruhanilərin pozğun məqsədlərinə xidmət etməyə başladı, qələm tənqidə girişdi. Həmin ruhanilər öz fəsadlarını gizlətmək üçün qələm azadlığının qarşısını almağa çalışıdilar. Keşişlər dində özbaşına cürbəcür dəyişikliklər və təhriflər yaratdilar. Dinin gücü ilə müxtəlif bəhanələr tapıb qələm və tənqid yazılardır əleyhinə bayraq qaldırdılar. Elə ki, xristianlıq Avropada genişləndi, bütperəstlik yavaş-yavaş süqut etdi, ruhanilər rəsmi məqam və nüfuz sahibi oldular. İlahi səltənətin ixtiyarı Papanın əlinə keçdi. O, özünü Allah hesab etdi. Xristianlıq-katolik məzhəbi fövqəladə qüvvəyə malik oldu, bu isə İsa dininin əlaqəsinə zidd idi. Ona görə də sonda hər yerdən kilsə-katolik dini və ruhaniləri əleyhinə etirazlar ucaldı, dedilər onlar qoyunsifət gorqazanlardır ki, ruhani libasında öz şəhvətpərəstlik məqsədlərini, mütləqiyət iddialarını dinin gücü ilə həyata keçirirlər,

batındə onlarla özbaşına Roma imperatorunun fərqi və təvavütü yoxdur. Möhkəm və ciddi tənqidə başladılar. Tarixin səhifələri şahiddir ki, xalq öz etirazında haqlı idi.

O zamanın ruhaniləri Allahperəstlik məzhəbinə əllərində şərafət, soyğunçuluq aləti etmişdilər, xalqın malını talamaqla, mülkünü qəsb etməklə dərəbəyilik idarə üsulu və yeni mütləqiyət yaratmışdilar.

Bu tənqidə, hücumlara qarşı papa və kilsə zorakılığa, xalqı dəhşətli sürətdə qorxutmağa başladılar, papa hökmranlığının əsaslarını möhkəmləndirməyə, əqidə və qələm azadlığını ləğv etməyə çalışıdilar. Onlar üzərində iki nəzarət «divan və təftiş» sistemi qoydular.

XII əsrin axırlarında (1183) ruhanilər Vuron şəhərində toplaşıb «Divani-təftiş» yaratmaq haqqında qərara gəldilər.

XV əsrə (1471) əsas sunzura qoyuldu. «Divani-təftiş» şər və məzhəbi mühakimə rolü oynayırdı. Məhkəmə ixtiyari ruhanilərin əlində idi. Onların işi katolik əqidəsinə müxalif və azad fikirli adamları tapıb işgəncə vermək idi.

Bu cür qeyri-qanuni əməller üçün hər cür alçağlığa əl atır, istədikləri adamları döydürmək, öldürmək, hətta tikə-tikə doğratmaqdan çəkinmirdilər. «Divani-təftiş»-in əli ilə tələf olan insanların sayı-hesabı yox idi. Onların hesabını heç kəs söyləyə bilməz.

«Divani-təftiş» İspaniyada əvvəlcə dini təəssübə xidmət edirdi. Sonralar səltənət istibdanının mənafeyini qorumağa başladı.

Senzura və yoxlama nəşrlərin elmi və ədəbi cəhətdən inkişafına çox ziyan vurdu. Senzura katolik dini

Əleyhinə çevrilmiş nəzəri fikirlərin və elmin tərəqqisinin qabağını da alırdı. Senzura xüsusi heyətlərdə təşkil olunmuşdu, bunların işi məhkəmə aparmaq, yazıları məhkum etmək, papa və kilsəni tənqid edən kitabları aradan götürmək idi. Kilsə və dövlət qulluqçularının özbaşinalığını tənqid edən əsərlər yandırılırdı. Senzura məmurlarının xoşuna gəlməyən kitablar da oda atılırdı.

Diqqətəliyiq məsələ budur ki, senzura yaranandan düz 30 il sonra papa IV Sikes tərəfindən çap maşını ixtira edildi. XV əsrin axırlarında o, papa II Aleksandr tərəfindən təkmilləşdirildi. Birinci dəfə «Qadağan olunmuş kitabların siyahısı» kitabını çap etdilər.

Kilsənin yaratdığı divan və senzura hər ikisi mütləqiyyət hakimiyyətinə xidmətə keçdi., keşişlərdən sonra yeni yaranmış hakimiyyətin tapşırıqlarını yerinə yetirməyə başladı, həyat və ümumi möişətin ixtiyarını öz əlinə aldı, xalqın elmi, milli intibah meylləri və hərəkatını müdafiə etmək məcburiyyətində qaldığını dərk etdi. Əlbəttə, şahlıq rejimi mütfəkkirlerin tənqidinə dözə bilmirdi. Onların iradə və fikirləri ilə razılaşmaq istəmirdi. Buna görə də ruhanişlərin tədbirlərindən istifadə etməyə, onlardan kömək istəməyə məcbur olurlular.

İngiltərə krallığı tarixən başqalarından daha tez senzura tətbiq etmişdi. Ondan sonra Fransa, Almaniya, İspaniya və b. tətbiq etdi. Nəhayət, harda ki, şahlıq-monarxiya möhkəmləndi, senzura orada özünə yer elədi. Onlar bir-birindən aralanmadılar. Milli inqilablar dövrü qurtarandan sonra 1648-ci ildə senzura aradan yiğisdirildi. Sonra mətbuat, söz və düşüncə azadlığı elan edildi. Amazoniyada-Amerikada 1776-ci ildə öz müstə-

qilliklərini əldə edəndən sonra mətbuat və düşüncə azadlığı burada, ondan sonra 1789-cu ildə Fransada elan edildi. Lakin həqiqi mətbuat azadlığı XIX əsrдə milli inqilablar dövründə oldu və təkmilləşdi. Bu əsr nurlu əsrdir. Mətbuat azadlığını boğan əngəller, şeylər ortadan götürüldü. Mətbuat əsl hüququnu əldə etdi. Mətbuat azadlığı yavaş-yavaş qabaqcıl ölkələrdən, Avropanan digər ölkələrə yayılmağa başladı. Əvvəlcə, təqribən 1866-cı ildə Yaponiyada, sonra 1906-cı ildə İranda, daha sonra 1907-ci ildə Türkiyədə başqa yerlərdə mətbuat azadlığı elan olundu. Müxtəsər tarixi mütaliə mətbuat senzurasının bünövrəsinin necə zülm, sitəm üzərində qurulduğunu kifayət qədər olmasa da, hər halda göstərir. Əlbəttə, katolik kilsələrinin bu senzurəni necə zülm və istibdad rejimi əsasında qurduqlarını qədim tarix bilmir. Əslində milli inqilablar səltənəti-mütələq (şahlıq) rejimlərinin əsasını daşıtdı. Aydındır ki, milli əsarət də elmi, ədəbi əsarətin tayıdır. Millətin azadlığı, düşüncənin azadlığıdır. Başqa mənada zülmü güclə aradan götürmək azadlığa bərabərdir. Azadlıqda inkişaf ilahi bəxşisidir.

VI

Mətbuat azadılığına təzyiq göstərməyin nəticəsi çox üzücdür. Bu təzyiq vəhşilik və məntiqsizlikdən başqa bir şey deyildir.

Mətbuat əsirliyini o şəxslər müdafiə edə bilərlər ki, onların həyat hadisələrindən və bu hadisələrin necəliyindən xəbərləri olmasın, yaxud xəbərləri olsa da, şəxsi mənfiətləri naminə ədalət və hüququ tapdalasınlar.

Mətbuat azadlığı insan azadlığının əsas sütunu-

dur, çünkü o, əqlin, təfəkkürün əsas qüvvəsidir. Onun varlığı ağıla və səbrə əsaslanan qüvvədir. Mətbuata təzyiq göstərmək və ya onu aradan çıxarmaqla aqlın qüvvəsini aradan çıxarmağın fərqi yoxdur. Buradan belə nəticə çıxır ki, **mətbuat azadlığına əl qaldırmaq** insan azadlığına təcavüz etməkdir. Adamların aqlı və fikri azad olsa onların fərdi inkişafı da sürətlənər. Azadlığın qarşısını almaq insanın aqlı və təfəkkürünü əlindən alıb onu bir maşına, ya cansız alətə çevirmək deməkdir. Məşhur ingilis yazıçısı Milton neçə əsr bundan qabaq demişdir: «Bir yaxşı kitabın aradan çıxarılması, bir yaxşı adamın edam olunmasına bərabərdir. Amma bir mətbuat orqanının qabağını almaq, ya onu aradan çıxarmaq nalayıq bir vəziyyətin yaranmasına səbəb ola bilər ki, bu da yer üzündə həyatın yox olmasından əlavə, mənəvi nəticələr verər və aqlın qüvvəsini də yox edər».

Beləliklə, mətbuatda senzura və ona təzyiq göstərmək ancaq adamları hissiyatsız edər və onların məhvini səbəb olar.

Şəxslər ki, hissiz olub kütləşdilər, əqli qüvvə və zəka da işdən düşər. Ümuma xidmət edən mətbuat və nəşriyyatı bir dəstə yandırısa, onu aradan çıxarsa elm və ədəbiyyat necə inkişaf edə bilər? Şəxsi mənafeyə xidmət etməyən bir ədəbiyyatın qarşısı alınıb təbii yolundan çıxarılısa o, həqiqəti göstərməyə necə nail ola bilər? Onlar həqiqəti deyə bilməzlər. Bəzən də senzura məmurları ilə üz-üzə gəlməmək xatirinə ola bilsin ki, yazıçılar elmi həqiqətləri deməkdən əl çəksinlər. Çünkü əkinçiye toxum səpmək üçün münasib münbit və təmiz yer lazımdır. Maarifin də inkişafına və genişlənməsinə azad mühit və qələm azadlığı lazımdır. Onun qabağı alınan-

da qələm öz adı hərəkətini qoruyub davam etdirə bil-məz. Peşmançılıq işin irəliləməsinə mane olar. Bu zaman yazılıçı və alımlar öz məlumat dairələrini və nəşriyyatlarını genişləndirməyə çalışmaq əvəzinə özlerini müəyyən edilmiş hüquqdan çıxarmamağa məcbur edərlər, qələmlərini təyin olunmuş qaydadan kənara çıxarmağa qoymazlar. Buna görə də onlar xalqın təlim-tərbiyəsi ilə bağlı heç nə əldə edə bilməzlər. Maarifin və inkişafın qabağını kəsmək, mətbuat azadlığını əldən almaq senzura işçilərinin əsas məqsədidir. Onların fəlsəfəsinə görə əsl həqiqət nə qədər gizli qalsa, insanlar o qədər savadsız olsa, dövlət o qədər də rahat hökm sürrür, dövlət başçılarının istəkləri xoşluqla həyata keçər.

Senzura olan ölkələrdə maarifin tərəqqisinin qarşısını almaq üçün ayrı manelələr də vardır. Bu qaydanın siyasi nəticəsi çox əhəmiyyətlidir. Heç kəs inkar edə bilməz ki, mətbuat azadlığının olmaması zülmün, sitəmin, təcavüzün və qarətin yayılmasına səbəb olar. Keçən məqalədə senzuranın ədaləti məhv etdiyini şərh etdik. Göstərdik ki, istibdadçı mütləqiyyət senzuradan öz siyasi məqsədlərinə çatmaq üçün necə də istifadə edirdi. Məlumdur ki, milli amalların qarşısını almaqda, eyiblərin üstünü örtməkdə, dövlətin qəbahətli və çürümüş siyasetini müdafiə etməkdə senzura nə qədər iş gördü.

Azadlıqla siyasi əsarətin fərqi belə bir şəraitdə özünü göstərir. Gizlilik və açıqlığın fərqi də budur. Zülm, istibdad və mütləqiyyətin davamu həqiqətləri gizlətməklə bağlıdır. Mütləqiyyət üsulunun davamı, sırların gizli qalması, həqiqətin ötr-basdır edilməsi bilavasitə senzuranın işidir. Senzura şübhələr yaranmasının, mühüm məsələlərin gizlədilməsinin, siyasi zülmün icra olunması-

nin əsas amilidir. Mümkün olan bütün əyriliklər, oğurluqlar, firıldaqlar, zülmər həmin pərdənin arxasında öz işini görür.

Mətbuatın əsarəti zəhmətkeşlərin və zülm altında əzilənlərin səsinin boğulması, onların dərdlərinin xalqa çatmasına mane olmaqdır, bu da əksəriyyətin istədiklərinin qarşısını almaqdır.

Siyasi baxışdan əlavə, bir əxlaqi heysiyyət də vardır. Mətbuatın əsarəti əxlaq pozğunluğu törədir, əxlaq gözəlliyi və yaxşı xüsusiyyətləri aradan çıxarıır, yalan danışmağı, oğurluğu, əyrilik və casusluğu yayır, ədəbi və qələm pozğunluğu meydana çıxarıır. Bunun nəticəsində bir dəstə yazar ortaya çıxır ki, onlar öz şərəf, fikir və əqidələrini saxta rütbə qazanmaq üçün nəcis qiymətinə satmağa hazır olurlar, zülmü və sitəmi müdafiə edirlər, biçarə milləti avara və sərgərdan qoyurlar. Bu da bir sıra qələm fahişələriinin cəmiyyət içində girməsinə səbəb olur. Keçmişdə, necə ki, demişik, əxlaqsız qadınlar kimi bəzi jurnalistlər də namuslarını satır, pak əməllərini murdarlayır, vicdan və namuslarını, abirlarını həyasızlıq bazara çıxarıb, kələfin ucunu əldən verirlər.

«İrani-nov»
№28,34,40,46,50,53
28 aprel, 6, 11, 20, 24,
28 may 1911-ci il.

İzahlı lügət

Akkreditasiya – mətbuat nümayəndələrinin informasiya almaq və yaymaq üçün ali, icra və qanunverici orqanda qeydiyyatdan keçməsi.

Audiovizual – səs və görüntüs ilə verilən məlumat

Balans – mediada xəbərləmə və məlumatlandırmada bir hadisəyə müxtəlif fərqli baxışların əks etdirilməsi.

Brifinq – rəsmi şəxslərin konkret bir mövzu ilə bağlı kütləvi informasiya vasitələrinin nümayəndəleri ilə görüşü. Bu zaman hökumətin və ya müvafiq təşkilatın hansısa konkret məsələ ilə bağlı mövqeyi qısa şərh edilir.

Daycest – bədii əsərlərin, yaxud məqalələrin, məlumatların qısa məzmununun toplusu; daha çox əyləncə xarakterli yazı və video materialları.

Debat – müzakirə məqsədilə çağırılmış toplantıda, yiğincaqdə telediskussiyada çıxış edib fikir bildirmək; ictimai müzakirələrə qoşulmaq, fikir mübadiləsi aparmaq.

Diffamasiya – şərəf və ləyaqəti alçaltmaq, təhqir etmək; kimisə rüsvay edən və ya uydurma xəbərlərin mətbuatda, xalq içinde kütləvi formada yayılması.

Digital – informasiyanın sıxılıraq rəqəmlə ifadə edilməsi.

İnformasiya – bir şey haqqında bilgi, məlumatlar məcmusu; media vasitələri ilə yayılan ictimai məzmunlu xəbər, yenilik.

Konqlomeral – müxtəlif KİV-in nizamsız birləşməsindən ibarət geniş korporasiya.

Makreyker – sensasiya xatirinə rüşvətxorluğu və siyasetçilərin gizli işlərini araşdırın jurnalist.

Manşet – qəzet nömrəsinin əsas, önəmli xəbəri, qəzetiñ birinci səhifəsinə çıxarıllaraq xüsusi təqdimatla verilən məlumat, diqqəti cəlb edən əsas yazı, günün aktual mövzusu.

Mass-media – kütləvi informasiya vasitələrinin məcmusu.

Media – cəmiyyətlə hakimiyyət, xalqla dövlət arasında məlumatlandırma və aşkarlığı təmin etməklə körpü rolunu oynayan KİV sistemi.

Multimedia – informasiya texnologiyalarında məlumatların işlənməsi, saxlanması və müxtəlif kanallarla (TV, radio, qəzet, Internet və s) yayılması.

On-Layn – telekomputer əlaqələrinin operativ interaktiv rejiminin adı. O.-İ. sözü birbaşa, montaj, fasiləsiz yerləşdirilən məlumat bazası; cari informasiya xidməti.

Pressa – kütləvi informasiya vasitəleri; yazılı və elektron mətbuata verilən ümumi ad. Jurnalist fəaliyyəti və mətbuat strukturları ilə əlaqəli mürəkkəb sözlərin birinci hissəsi.

Press-reliz – xüsusi olaraq mətbuat üçün hazırlanmış məlumat, informasiya. Adətən bir səhifəlik olub qəzet və jurnallarda (pulsuz) çap olunmaq üçün göndərilir.

Press-rileyşnz – hər hansı qurumun fəaliyyətinin mümkün qədər geniş əks eitdirilməsinə nail olmaq üçün mətbuatla daimi əlaqə.

Realiti-şou – konkret süjet xətti, aydın məqsədi və oyun şərtləri olan, qəhrəmanların (iştirakçıların) uzun müddət və daim kameralının müşayıti

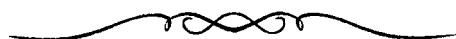
altında yaşadığı, müəyyən fasılələrlə birbaşa efirə çıxan, bir qayda olaraq çoxlu reklam toplayan televiziya proqramları.

Reportyor – ən yeni, ən qaynar xəbərləri axtarır tapan və operativ şəkildə hazırlayıb çatdarın jurnalist, TV və radio müxbiri; qəzet, jurnal, radio, TV redaksiyasının, habelə informasiya agentliyinin həmin təşkilatlara lazım olan məlumatı operativ toplayır çatdırır əməkdaşı.

Respondent – anket sorğularına cavab verən, küçədə üzbüüz və ya telefonla rəyi soruşulan şəxs; hər hansı məsələ barədə fikri (rəyi) soruşulan, araşdırma və ya sualla bağlı nəyəsə münasibət bildirən, müsahibə götürülən adam.

Teledebat – seçkiqabağı televiziyada namizədlər arasında keçirilən müzakirə, diskussiya, mübahisə: TV-də iqtisadi, siyasi və sosial məsələlərlə bağlı fərqli düşüncələrin verilməsi, bir problemə aid fikir mübadiləsi aparılan proqram.

Tok-şou – bir qayda olaraq, iştirakçıların tanınmış, məşhur şəxslərin iştirakı ilə gündəlik həyatın, siyasetin, iqtisadi və mədəni həyatın aktual problemlərini müzakirə edən televiziya və radio verilişi.

MÜNDƏRİCAT

Müəllifdən ön söz	3
Fəsil 1	
Jurnalistika kütləvi informasiya fəaliyyətinin sahəsi kimi	5
Jurnalistikanın yaranması	6
Con Milton senzuraya qarşı.....	17
İlk radio və televiziyanın yaranması.....	20
Fəsil 2	
Azərbaycanda mətbuatın və jurnalistikanın təşəkkülü	24
Azərbaycanda milli mətbuatın nəşri.....	25
XX əsr Azərbaycan mətbuatı və jurnalistikası.....	31
Azərbaycanda radio və televiziyanın yaranması .	54
Fəsil 3	
XX əsrin sonlarında Azərbaycanda müstəqil KİV-in yaranması	63
Yenidənqurma və aşkarlığın jurnalistikanın fəaliyyətinə təsiri.....	64
Azərbaycanda yeni jurnalistikaya keçid	82
Fəsil 4	
Jurnalist təhsili tarixindən.....	89
Dünyada ilk jurnalist təhsili	90
Azərbaycanda ali jurnalist təhsili	94

Fəsil 5

Jurnalistikanın funksiya və prinsipləri	103
Jurnalistikanın funksiyaları.....	104
Jurnalistikanın prinsipləri	113

Fəsil 6

Jurnalistika ictimai institut kimi	123
Demokratik cəmiyyətin jurnalistikası	124
KİV dördüncü hakimiyyə kimi	133

Fəsil 7

Mətbuat nəzəriyyələri	141
Jurnalistika həm də elm sahəsi kimi	142
Mətbuat nəzəriyyələri.....	146

Fəsil 8

Kütləvi informasiya vasitələri sahəsində qanunvericilik.....	159
Mətbuatın tənzimlənməsi	160
Teleradio yayımının tənzimlənməsi	172

Fəsil 9

Jurnalistikada peşə etikası	181
Beynəlxalq təcrübədə jurnalist etikası	182
Azərbaycan jurnalistlərinin peşə davranış qaydaları.....	201

Fəsil 10

Peşəkar jurnalist təşkilatları	214
Beynəlxalq jurnalist təşkilatları	215
Azərbaycan jurnalist təşkilatları.....	220

Fəsil 11

Mətbuat janrları.....	235
Janr anlayışı	236
İnformasiya janrları	239
Analitik janrlar	255
Bədii publisistik janrlar	276

Fəsil 12

KİV-in informasiya mənbələri	294
İnformasiya agentlikləri	295
İnternet informasiya mənbəyi kimi	298
Dövlət strukturları və hakimiyət adamları informasiya mənbəyi kimi	301
Mətbuat xidmətləri informasiya mənbəyi kimi ...	304
 Əlavələr	308
«Azərbaycan Respublikasında söz, fikir və mətbuat azadlığının təmin edilməsi sahəsində əlavə tədbirlər haqqında» Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı	309
 «Kütləvi informasiya vasitələrinə dövlət qayğısının artırılması sahəsində əlavə tədbirlər haqqında» Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı	316
 «Kütləvi informasiya vasitələrinin inkişafına dövlət qayğısının artırılması sahəsində əlavə tədbirlər haqqında» Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı	320
 M.Ə.Rəsulzadə. Mətbuat azadlığı.....	322
İzahlı lügət	342

AKİF RÜSTƏMOV

**JURNALİSTİKANIN
ƏSASLARI**

Mətbəə müdiri:

Əvəz İdrisoğlu

Dizayner:

Vəfa Nağıyeva

Texniki redaktorlar:

Dilbar Qələndərli

Şahin Abbasov

Operator:

Şahin Salmanov

Yiğilmağa verilib 22.12.2010-cu il

Çapa imzalanıb 05.01.2011-ci il.

Sayı 200. Həcmi 22 ç.v.

Formatı 60x84 1/16. Əla növ kağız.

AzTU-nun mətbəəsi. H.Cavid pr.25.

Tel: (+012) 439-14-52

E.mail: aztumetbee@yahoo.com